രുക്മിണീസ്വയംവരം പ്രബന്ധം

(ഭാവദീപികാസമേതം)

ഗ്രന്ഥകർത്താവ്

ബ്രഹ്മശ്രീ

ഇടവട്ടിക്കാട്ട് നാരായണൻ നമ്പൂതിരി.

വ്യാഖ്യാതാവ്

മഹാരാജമാന്യരാജശ്രീ

കൊച്ചി 12-ാംകൂറ്

രാമവർമ്മ പരീക്ഷിത്തു കുഞ്ഞുണ്ണിത്തമ്പുരാൻ

തിരുമനസ്സുകൊണ്ട്, ബി. എ.

പ്രസാധകൻ

കോച്ചാമ്പിള്ളി മഠത്തിൽ രാമൻ നമ്പ്യാർ

തൃശ്ശിവപേരൂർ ഭാരതവിലാസം അച്ചുകൂടത്തിൽ

അച്ചടിച്ചത്.

1107.

വില ഒരുറുപ്പിക എട്ടണ.

രുക്മിണീസ്വയംവരം പ്രബന്ധം

(ഭാവദീപികാസമേതം)

ഗ്രന്ഥകർത്താവ്

ബ്രഹ്മശ്രീ

ഇടവെട്ടിക്കാട്ട് നാരായണൻ നമ്പൂതിരി.

വ്യാഖ്യാതാവ്

മഹാരാജമാന്യരാജശ്രീ

കൊച്ചി 12-ാംകൂറ്

രാമവർമ്മ പരീക്ഷിത്തു കുഞ്ഞുണ്ണിത്തമ്പുരാൻ

തിരുമനസ്സുകൊണ്ട്, ബി. എ.

പ്രസാധകൻ

കോച്ചാമ്പിള്ളി മഠത്തിൽ രാമൻനമ്പ്യാർ

തൃശ്ശിവപേരൂർ ഭാരതവിലാസം അച്ചുക്കൂടത്തിൽ

അച്ചടിച്ചത്.

1107.

വില ഒരുറുപ്പിക എട്ടണ.

ശ്രീ

വെങ്ങനത്തു കോച്ചാമ്പിള്ളി മഠത്തിൽ നമ്പ്യാര് രാമൻ നമ്മുടെ ആശ്രിതന്മാരുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഒരാളാണ്. ഈ ആൾ ഒരു വാദ്ധ്യമിയും പാഠകം പറയുന്നതിൽ നല്ല നിപുണനും ആണെന്നുള്ളതിന്നു പുറമെ സംസ്കൃത വിദ്യാഭിവൃദ്ധിയ്ക്കുവേണ്ടി ഒരു പാഠശാലവെച്ചു വിദ്യാർത്ഥികളെ പഠിപ്പിയ്ക്കുന്നുമുണ്ട്. രാമന്റെ സൽസ്വഭാവവും രാമനായി പരിചയമുള്ളവർക്കൊക്കെ അറിയാം.

വിശേഷിച്ച് ഇയ്യിടെ രാമൻ, ഇപ്പോൾ പ്രചാരമുള്ളതും ഇല്ലാത്തതുമായ കേരളീയകൃതികളായ പ്രബന്ധങ്ങൾ മുഴുവൻ പ്രബന്ധാവലി മാർഗ്ഗമായി വ്യാഖ്യാനസഹിതം അച്ചടിപ്പിച്ചു പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തി ജനങ്ങൾക്ക് ഉപകാരമാക്കിത്തീർക്കാനുത്സാഹിച്ചുവരുന്നു. ഈ ഉദ്യമം ഏറാവും പ്രശംസനീയമാണെന്നു പറയേണ്ടതില്ലല്ലൊ. പുസ്തകങ്ങൾ പരിശോധിച്ചതിൽ സർവ്വഥാ നമുക്കു പ്രീതിയ്ക്കേ അവകാശമുള്ളൂ. പരിശ്രമശീലനായ ഈ യുവാവിന്നു നാം സകല ശ്രേയസ്സുകളും ആശംസിയ്ക്കുന്നു.

രാജാ സർ

രാമവർമ്മ

ജി. സി. എസ്സ്. ഐ.,

ജി. സി. ഐ. ഇ.,

സ്ഥാനത്യാഗംചെയ്തകൊച്ചി

വലിയതമ്പുരാൻ (ഒപ്പ്)

മെറിലാഡ്ജ് കോവിലകം

തൃശ്ശൂർ,

൧൦൭൯ കന്നി ൨൩-ാനു-.

അവതാരിക

പ്രാചീനങ്ങളും വിശിഷ്ടങ്ങളും ആയ എത്ര അനേകം ഗ്രന്ഥങ്ങളാണ് ഇന്ന് ഓരോരോ ധനാഢ്യന്മാരുടെ കുഡുംബങ്ങളിലുള്ള ഇരുട്ടറകളിൽ പാററകളുടേയും മററു പ്രാണികളുടേയും ഇരയായിത്തീൎന്ന് നശിച്ചുപോകുന്നത് എന്നതിന്ന് കയ്യും കണക്കുമില്ല. അവരുടെ ഗ്രന്ഥശാലകളെ പരിശോധിച്ച് ഏതെങ്കിലും ആ വക നഷ്ടപ്രായങ്ങളായ ഗ്രന്ഥങ്ങളെ പ്രസിദ്ധീകരിക്കുവാൻ ഉദ്ദേശിച്ചു ചോദിക്കുന്നതായാൽ അതു പുറത്തുകാണിക്കുവാൻ മടികാണിക്കുന്നത് കേരളീയരുടെ സഹജമായ ഒരു ദുസ്സ്വഭാവമാണ്. അടുത്തകാലത്ത് മദിരാശിഗവൎമ്മെണ്ട്, ഓരോ സ്ഥലങ്ങളിൽചെന്ന് ഗ്രന്ഥങ്ങളേ തിരഞ്ഞു ശേഖരിക്കുവാൻ നിശ്ചയിച്ച ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ പരിശോധനക്കു ചെന്ന അവസരത്തിൽ ഇതെഴുതുന്ന ആളുടെ ഗൃഹത്തിൽതന്നെ വളരെ ഗ്രന്ഥങ്ങൾ നശിച്ചതായിക്കാണപ്പെട്ടു. ഇങ്ങിനെ പരിശോധിക്കുന്നതായാൽ പല സ്ഥലങ്ങളിലും ചിതൽതിന്ന ഓലകളുടെ പൊടി ധാരാളം കാണുവാൻ കഴിയുമെന്നുതന്നേയാണ് തോന്നുന്നത്.

അതുകൊണ്ട് ഇങ്ങിനെ ജീൎണ്ണപ്രായങ്ങളായ ഗ്രന്ഥങ്ങളെ കഴിയുന്നതും പ്രസിദ്ധീകരിക്കുന്നത് ലോകത്തിന്ന് അത്യന്തോപകാരമാണെന്നുള്ളതിന്നു പക്ഷാന്തരമില്ല. പ്രസിദ്ധപാഠകക്കാരനായ കോച്ചാമ്പിള്ളിമഠത്തിൽ രാമൻനമ്പ്യാരുടെ ഏതാദൃശങ്ങളായ പരിശ്രമങ്ങൾ എത്രതന്നെ സ്തുത്യൎഹങ്ങളാണെന്നുള്ളത് നിൎവ്വിവാദമാണ്.

ഇന്ന് ഇതരസാഹിത്യങ്ങൾ നാൾക്കുനാൾ അഭിവൃദ്ധി നേടുന്നുണ്ടെങ്കിൽ സംസ്കൃതസാഹിത്യം അതുപോലെതന്നെ പടിപടിയായി അധഃപതിക്കുന്നും ഉണ്ട്. അതാതുകാലങ്ങളുടെ രുചിയനുസരിച്ച് ഏതെങ്കിലും പുതിയ പ്രസ്ഥാനത്തിൽ ഗ്രന്ഥങ്ങൾ

നിർമ്മിക്കുകയോ വ്യാഖ്യാനമെഴുതുകയോ കുറെക്കാലമായി ആരും ചെയ്യുകാണുന്നില്ല. പുരാതനകാലത്തു പണ്ഡിതന്മാർ പുതിയ പുതിയ പല പ്രസ്ഥാനങ്ങളും കണ്ടുപിടിച്ച് അതിൽ പല ഗ്രന്ഥങ്ങളും രചിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നുള്ളതിന്ന് വേദം, പുരാണം, കാവ്യം, നാടകം മുതലായ ഗ്രന്ഥങ്ങളുടെ ഭിന്നരൂപങ്ങൾതന്നെ ധാരാളം സാക്ഷ്യംവഹിക്കുന്നുണ്ട്. അക്കൂട്ടത്തിൽ ഇന്നു പ്രചരിക്കുന്ന ഏതെങ്കിലും ഒരു പ്രസ്ഥാനത്തെ അവലംബിച്ച് കുറെ ഗ്രന്ഥങ്ങൾ സംസ്കൃതത്തിൽ നിർമ്മിക്കുവാൻ ഉദ്യമിച്ചുകാണുന്നതില്ല ഇപ്പോഴത്തെ പണ്ഡിതന്മാർ, എങ്കിലും ഭാവഗംഭീരങ്ങളും ദുരൂഹങ്ങളുമായ പ്രാചീനപണ്ഡിതന്മാരുടെ ഗ്രന്ഥങ്ങളെ യഥാമതി വ്യാഖ്യാനിച്ച് സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തെപ്പോഷിപ്പിക്കുവാനോ അല്പബുദ്ധികളെ അനുഗ്രഹിപ്പാനോ ശ്രമിക്കാത്തത് അത്യന്തം ശോചനീയംതന്നെ.

ഇവിടെ ഇപ്പോൾ അവതരിപ്പിപ്പാൻപോകുന്ന രുക്മിണീസ്വയംവരംപ്രബന്ധം ശബ്ദമാധുര്യംകൊണ്ടും അർത്ഥഗാംഭീര്യംകൊണ്ടും പ്രബന്ധങ്ങളുടെ മുന്നണിയിൽ നില്പാൻ ഏററവും അർഹിക്കുന്നതാണ്. സകലമാധുര്യവും തികഞ്ഞതാണെങ്കിലും ഈ പ്രബന്ധത്തിൽ സ്വല്പംമാത്രമേ രംഗജീവികളുടെ നാക്ക് രുചിയറിഞ്ഞു പ്രവേശിക്കുന്നുള്ളൂ. കാരണം കടിച്ചാൽ അത്ര എളുപ്പത്തിൽ പൊട്ടാത്തതുതന്നേയാണ്. ഈ തത്വമറിഞ്ഞ് സംസ്കൃതഭാഷോത്സുകനും, സഹൃദയനും, വിദ്വാനുമായ തമ്പുരാൻ തിരുമനസ്സുകൊണ്ട് 'ഭാവദീപിക' എന്ന് അന്വർത്ഥമായ ഒരു വ്യാഖ്യാനമെഴുതി ഈയുള്ളവരെ അനുഗ്രഹിച്ചതിന്ന് നാം അവിടുത്തോട് ഏററവും കടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വ്യാഖ്യാനത്തിൽ ഭാവം, അലങ്കാരം, ധ്വനി മുതലായവ നല്ലവണ്ണം പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ട്. പദപ്രയോജനം പറയുന്നതിൽ പ്രത്യേകം തിരുമനസ്സുവെച്ചിട്ടുണ്ട് എന്നുള്ളത് വിശേഷിച്ചു പ്രസ്താവയോഗ്യമാണ്. ആകപ്പാടെ നോക്കുന്നതായാൽ ഇത്രയും പ്രസന്നവും ഭാവത്തെ വ്യക്തമായിപ്പറയുന്നതുമായ ഒരു വ്യാഖ്യാനം അടുത്തകാലത്ത് ഉണ്ടായിട്ടുണ്ട് എന്നു തോന്നുന്നില്ല. ഇനിയും ഇതുപോലുള്ള വ്യാ

ഖ്യാനങ്ങൾ എഴുതിയും സ്വന്തം ഗ്രന്ഥങ്ങൾ രചിച്ചും തമ്പുരാൻ തിരുമനസ്സുകൊണ്ട് സഹൃദയന്മാരേയും സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തേയും അനുഗ്രഹിക്കട്ടെ.

ഏതെങ്കിലും പ്രസിദ്ധീകരണത്തിന്ന് അവതാരിക എഴുതുമ്പോൾ ഗ്രന്ഥകാരന്റെ ജീവചരിത്രത്തെപ്പററി എന്തെങ്കിലും രണ്ടുവാക്കു പറയുക എന്നുള്ളത് അവതാരികാകാരന്റെ ഒഴിച്ചുകൂടാത്ത ഒരു കടമയാണ്. അതുകൊണ്ട് അദ്ദേഹത്തെപ്പററി കിട്ടിയേടത്തോളം വിവരം സംക്ഷിപ്തമായി വിവരിച്ച് ഈ ചെറിയ അവതാരികയെ അവസാനിപ്പിക്കുവാൻ വിചാരിക്കുന്നു.

പ്രസ്തുത ഗ്രന്ഥകത്താവായ ഇടവട്ടിക്കാട്ടു നാരായണൻനമ്പൂതിരി 903_ൽ തിരുവിതാംകൂറിൽ കുന്നത്തുനാട്ടുതാലൂക്കിൽ പെട്ട പാങ്കോട്ടുദേശത്തുള്ള തന്റെ ഇല്ലത്തു ജനിച്ചു. ഇല്ലം ഇപ്പോഴും ഉണ്ട്. ഇദ്ദേഹത്തിന്നു രണ്ടു സഹോദരന്മാരും രണ്ടു സഹോദരിമാരും ഉണ്ടായിരുന്നു. മൂത്തജ്യേഷ്ഠൻ നീലകണ്ഠൻനമ്പൂതിരി നന്ന മന്ദനായിരുന്നു. പുത്രന്റെ ബുദ്ധിശൂന്യതനിമിത്തം അച്ഛൻ നാരായണൻനമ്പൂതിരി ദ്വേഷ്യപ്പെട്ടു ഉണ്ണിയെ അടിക്കുന്നതുകണ്ട് അമ്മ അടുക്കൽവന്ന് "ഏതെങ്കിലും, വിസ്സിയാണ് എന്നുവെച്ച് തല്ലി നട്ടുകടിച്ചിട്ട് ഫലം ഒന്നും ഇല്ല. നല്ല മന്ത്രങ്ങൾ ഇല്ലേ! ഏതെങ്കിലും ജപിച്ചുകൊടുത്താൽ നന്നായിരുന്നു." എന്നു തന്റെ അന്തർജ്ജനത്തിന്റെ വാക്കുകേട്ട് വിഷാദത്തോടുകൂടി പിൻമാറി. അനന്തരഗർഭകാലത്തു വളരെ മന്ത്രങ്ങൾ അദ്ദേഹം ജപിച്ചുകൊടുത്തിരുന്നു. ആ മന്ത്രമൂത്തിയാണ് ഇടവട്ടിക്കാട്ട് ഉപ്പൻനമ്പൂതിരി. ഇദ്ദേഹം വലിയ ജ്യോതിഷിയും ഇന്ദ്രജാലക്കാരനും ആയിരുന്നു. രണ്ടുകൊല്ലത്തിനിടക്ക് അന്തർജ്ജനം പ്രസവിച്ച് ഒരു ഉണ്ണികൂടി ഉണ്ടായി. ഇദ്ദേഹമാണ് പ്രസ്തുതഗ്രന്ഥകത്താവായ സാക്ഷാൽ സരസകവി ഇടവട്ടിക്കാട്ട് നാരായണൻനമ്പൂതിരി.

ഇവരുടെ അമ്മാത്ത് താമരശ്ശേരി നകരക്കാട്ടില്ലമാണ്.

ഒരിക്കൽ അമ്മയൊരുമിച്ച് അവിടെ കുറച്ചുദിവസം താമസിച്ചു. അക്കാലത്തു അമ്മാമൻ ചതുരംഗംവെക്കുന്നതുകണ്ടു രണ്ടു പേരും എളുപ്പത്തിൽ അതു പഠിച്ചു. ഒടുവിൽ അമ്മാമൻകൂടി ഇവരുടെ ചതുരംഗത്തിലുള്ള നൈപുണ്യംകണ്ട് അത്ഭുതപ്പെട്ടുപോയി. ശ്രീരാമഭക്തനായിരുന്ന അമ്മാമൻ സംഗീതചാതുരിയോടുകൂടി ചില സ്തോത്രങ്ങൾ ജപിച്ചപ്പോൾ ഇവർ അതിൽ ശ്രദ്ധിക്കുന്നതുകണ്ടു ജ്യേഷ്ഠൻനമ്പൂതിരിയെ ഇതു പഠിപ്പിച്ചു. അനുജനെ അന്നു എഴുത്തിനുവെച്ചിരുന്നില്ല. പക്ഷേ ജ്യേഷ്ഠൻ വശമാക്കിയപ്പോഴേക്കും അനുജനും പഠിച്ചുകഴിഞ്ഞു. മൂത്ത ജ്യേഷ്ഠനെപ്പററി മാതാപിതാക്കന്മാർക്കുണ്ടായിരുന്ന വിഷാദമെല്ലാം അതിബുദ്ധിശാലികളായ ഇവർ തീരെക്കളഞ്ഞു.

ഉപനയനാനന്തരം അന്നത്തെ വേദവിത്തുകളിൽവെച്ച് അഗ്രഗണ്യനായ 'കോമനക്കുട്ടി' എന്നു സുപ്രസിദ്ധനായ കോമനനമ്പൂരിയുടെ അടുക്കൽ ഇവരെ ഓത്തുചൊല്ലിക്കുവാനേൽപിച്ചു. സമാവർത്തനത്തിനു മുമ്പുതന്നെ ജട, രഥ, പദം ഇതുകൾ നല്ലവണ്ണം കുട്ടിയായി എന്നുതന്നേയല്ല സംസ്കൃതത്തിലും മലയാളത്തിലും കുറെ ശ്ലോകങ്ങളും വശമാക്കി. സമാവർത്തനം കഴിഞ്ഞ ഉടനെ ഇവരെ തിരുനാവായക്കയച്ചു. അവിടെ അവർ വാക്കിലും ഓത്തിലും മുമ്പന്മാരായി തകൃത്തുതാമസിച്ചു. ഇവരോടു ആരെങ്കിലും വല്ലതും വാദിപ്പാൻ പുറപ്പെട്ടാൽ തോററതിണ്ടാടുന്നതല്ലാതെ ഇവരെ തോൽപിക്കാൻ ആർക്കും കഴിഞ്ഞില്ല. അന്നു ഇവർക്ക് 'മുള്ളന്മാർ' എന്നായിരുന്നു ശകാരപ്പേർ കൊടുത്തിരുന്നത്. കടവല്ലൂർപ്രയോഗങ്ങളിൽ ജ്യേഷ്ഠനു മുമ്പിലിരിക്കകയുണ്ടെങ്കിൽ അനുജനു ഒരു രഥ കൂടുതൽ ഉണ്ട്.

അക്കാലത്തുതന്നെ അനുജൻ നാരായണൻനമ്പൂതിരിക്ക് കവിത ധാരാളം ഉണ്ടായിരുന്നു. പക്ഷേ അത് ഓരോരുത്തരേയുംപററി പരിഹാസമായും മററും ആയിരുന്നു, അധികം. പട്ടിവടക്കേടം എട്ടുവാരം എട്ടുംപിഴക്കാതെ ഇരുന്ന വർത്തമാനംകേട്ട് അദ്ദേഹത്തിന്റെ സഹപാഠിയായ ഇടമന വെള്ളത്തേടം മത്സരംകൊണ്ട് 'രഥക്കുവരട്ടെ ആയാൾ' എന്നു ആരോടോ പറ

ത്തുപോയി ഇതു കേട്ട് അനുജൻ നാരായണൻനമ്പൂതിരി ഇങ്ങിനെ ചൊല്ലി.

പട്ടിക്കവാരനടനെട്ടുകഴിഞ്ഞശേഷ-
മൊട്ടുംപൊറാഞ്ഞെടമനദ്വിജനിഷ്യയോടും
പെട്ടെന്നുനീജടരഥക്കവരുന്നതാകിൽ
കാട്ടിത്തരാംപട്ടതയെന്നുവിളിച്ചുചൊല്ലി.

ഇങ്ങിനെഫലിതങ്ങളായ പലശ്ലോകങ്ങളും അക്കാലത്ത് ഉണ്ടാക്കിയതായികേട്ടിട്ടുണ്ട്. അവിടെ താമസിക്കുമ്പോൾ ഇദ്ദേഹം വെളുപ്പാൻ കാലത്തുമാങ്ങപറക്കി ശേഖരിച്ചുവെച്ച് മററുള്ളവക്ക് പകുത്തുകൊടുക്കുകപതിവായിരുന്നു. ഒരു ദിവസംപെറുക്കിവെച്ചിരുന്നതുകണ്ടില്ല. അപ്പോൾ ചൊല്ലിയതാണിത്.

ഏററനും കൂററനും കൂടീറൊറിപ്പോൾമാങ്ങനാല്പതും
ഏററന്തിന്നതുപതിനഞ്ചേററം തിന്നതു കൂററനും.

ഏററൻ കൂററൻ ശകാരപ്പേരാണ്.

ഇപ്രകാരം വിദ്യയും വിനോദവുമായി താമസിക്കുന്ന കാലത്ത് അവിടെ ഒരു ഗോസായിവന്ന് നല്ല ഒരു ഇന്ദ്രജാലക്കളി കളിച്ചു. അതുകണ്ട് ഭ്രമിച്ച് ജ്യേഷ്ഠൻ അതു പഠിക്കുവാനായി അനുജനോടുമാത്രം പറഞ്ഞ് ചാടിപ്പോയി. കുറച്ചുകാലംകൊണ്ട് അതെല്ലാം പഠിച്ചുതിരികെവന്നു. ഇവിടെ താമസിക്കുന്ന കാലംകൊണ്ട് ഇവർ കടവല്ലൂർ പ്രയോഗങ്ങളും മററും കഴിച്ച് വലിയകാത്തന്മാരായി.

ഇങ്ങിനെ അവർ തിരുനാവായയിൽനിന്നു പുറത്തുവന്നത് വേദവും ജാലവിദ്യയുംകൊണ്ടാണ് അനുജന്നും ഇതിൻെറ ഒരു സാമാന്യജ്ഞാനം ഉണ്ടാക്കിക്കൊടുത്തിരുന്നു. ഒരിക്കൽ അകവൂർ നമ്പൂതിരിയുടെ വക ഊരക്കാട്ട് എന്ന ക്ഷേത്രത്തിൽ ഉത്സവകാലത്തു ഇവർ അവിടെചെന്ന് ഒരു കളിചാത്തി കാണികളേയും നമ്പൂരിയേയും അത്ഭുതപരതന്ത്രന്മാരാക്കി. എങ്കിലും ഇവർ ബ്രാഹ്മണകുലത്തിൽ ജനിച്ച് നല്ലവണ്ണം വേദം വശമാക്കി, എങ്കിലും തദൎത്ഥനിരൂപണമാൎഗ്ഗത്തിലും മററും ശ്രദ്ധിക്കാതെ അതെല്ലാമുപേക്ഷിച്ച് കഷ്ടം! ഈ നീചവിദ്യയിൽ പ്രവേശിച്ചല്ലോ

എന്നു വിചാരിച്ചു നമ്പൂതിരിവളരെ കുണ്ഠിതപ്പെട്ടു. അദ്ദേഹം അവരെ വിളിച്ചുവരുത്തി ഗുണദോഷിച്ച് നമ്പൂതിരിയുടെ ഇല്ലത്തുതന്നെ താമസിച്ചു പഠിക്കുവാൻ വേണ്ടഏൎപ്പാടുകളെല്ലാം ചെയ്തു. തൎക്കാദിശാസ്ത്രങ്ങൾക്കുപുറമേ ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രം തച്ചുശാസ്ത്രം മുതലായതും നിഷ്കൎഷയായി ഈ ബുദ്ധിമാന്മാർ കുറച്ചുകാലംകൊണ്ടുപഠിച്ചു. അക്കാലത്തും കവിതയുണ്ടാക്കുന്നതിലും നേരമ്പോക്കുപറയുന്നതിലും കുറ്റം കുറവുണ്ടായിരുന്നില്ല. ഒരുദിവസം ഉച്ചക്കു മാമ്പഴം തിന്നുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോൾ അവിടത്തേ മഹൻ നമ്പൂതിരി ആവശ്യപ്പെട്ടതനുസരിച്ച് നാരായണൻനമ്പൂതിരി ഒരു ശ്ലോകം ഉണ്ടാക്കിചൊല്ലി,

സുമധുരമധരനിപീഡ്യം സുഘനിദ്രാസാദകൃച്ചസംഭോക്തുഃ
മൃദുബഹിരന്തഃകഠിനംകമനീകമനീയമേതദാമ്രഫലം.

പഠിപ്പെല്ലാം ഒരുവിധം പൂൎത്തിയാക്കി ഗുരുകുലത്തിൽനിന്നു ജ്യേഷ്ഠൻ ഒരു ജ്യോതിഷിയുടെ നിലക്കും അനുജൻ ഒരു സദ്രസികന്റെ നിലയ്ക്കുമാണ് പുറത്തിറങ്ങിയത്. പാക്കോട്ടിൽ വന്ന് സുബ്രഹ്മണ്യസ്വാമിയേ ഭജിപ്പാൻതുടങ്ങി. മൂന്നുകൊല്ലം വളരേ നിഷ്കൎഷയായി ഭജിച്ചു. ഇത്രയും കഴിഞ്ഞപ്പോഴേക്കും അതിബുദ്ധി, നല്ലപഠിപ്പ്,തികഞ്ഞ ദൈവാധീനം സരസകവിത ഇത്യാദി ഗുണങ്ങളാൽ നിസ്തുല്യന്മാരായിത്തീൎന്നു. ക്രമേണ ഇവരുടെ യശസ്സു നാടു നിറഞ്ഞു. ഇവൎക്കു മുത്തുകുറിശ്ശി ഉണ്ണിയുടേപേരിലായിരുന്നു അധികം ഭക്തി ബഹുമാനങ്ങൾ ഉണ്ടായിരുന്നത് അതിനാൽ ഉണ്ണിയെക്കാണുവാൻ പോയി. ഇവർ ചെന്നപ്പോൾ ഉണ്ണിയെക്കണ്ടില്ലെങ്കിലും മററുള്ളവർ കുശലപ്രശ്നം കളിക്കുവാൻ പറഞ്ഞു. കുളിയും തേവാരവും കഴിഞ്ഞ് പടിഞ്ഞാറപ്പുറത്തുചെന്നിരുന്നു. "ഇടവട്ടിക്കാട്ടു വിദ്വാന്മാർ പടിഞ്ഞാറപ്പുറത്ത് കളികഴിച്ചിരിപ്പുണ്ട്. തേവാരം കഴിഞ്ഞെങ്കിൽ ഉണ്ണാറായന്നെ പറയൂ" എന്നുപറഞ്ഞ് അച്ഛൻ ഉണ്ണിയെ അയച്ചു. ഉണ്ണിചെന്ന്

ദേവകാൎയ്യാണ്യതീതാനിസൎവ്വാണിഭവതോയദി
ഭോജനമാഗമ്യതാംശീഘ്രംഭൂസുരേന്ദ്രശിഖാമണേ!

എന്നു ചൊല്ലി. പത്തുപന്ത്രണ്ടു വയസ്സുമാത്രം ചെന്ന ഉണ്ണി ഇത്ര ഭംഗിയായി ചൊല്ലിയതുകേട്ട് ഹൃഷ്ടരോമന്മാരായി ഉണ്ണിയൊരുമിച്ച് കവിതയും വിനോദവുമായി കുറച്ചുദിവസം താമസിച്ചു. ഇവർ ഇവിടേയുള്ള വർത്തമാനം കേട്ട് ആത്രൂർ അടിതിരി അവിടേചെന്ന് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഇല്ലത്തേക്കു കൊണ്ടുപോയി. അടിതിരി വേറേയും ചില പണ്ഡിതന്മാരെ ആളയച്ചു വരുത്തി സന്തോഷസമേതം കുറച്ചുദിവസം താമസിപ്പിച്ചു ഇക്കാലത്തു വളരേശ്ലോകങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കിയിരുന്നുവത്രേ.

ഇവർ വടക്കൻദിക്കിൽ സഞ്ചാരമെല്ലാം കഴിഞ്ഞ് മടങ്ങി ഇല്ലത്തെത്തി. ആ ദിക്കിലുണ്ടെങ്കിൽ പാങ്കോട്ട് അമ്പലത്തിലാണ് കൂട്ടക പതിവ്. ഒരു വാരദിവസം വെലിക്കപ്പുരയിൽ ചേന്നാസ്സുനമ്പൂതിരിയും മററു പല രസികന്മാരുംകൂടി സംഭാഷണം ചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന സമയം വേദജ്ഞനും പണ്ഡിതനും ആയ കിഴാററഭട്ടതിരി വരുന്നതുകണ്ട് അദ്ദേഹത്തിനെക്കണ്ട് ഒരു ശ്ലോകമുണ്ടാക്കേണമെന്ന് ചിലർ നിർബ്ബന്ധിച്ചുതുടങ്ങി. ശകാരമായിട്ടുവേണം എന്നു ചിലർ. സ്തുതിയായിട്ടാണ് വേണ്ടത് എന്നു മററു ചിലർ. ഇങ്ങിനെ പ്രബലമായ കലഹമായപ്പോൾ "ആട്ടെ ഞാനൊന്നു ചൊല്ലാം" എന്നുപറഞ്ഞു നാരായണൻനമ്പൂതിരി ഇങ്ങിനെചൊല്ലി.

അയോധ്യനീതി പ്രഥിതഃ പൃഥിവ്യാ-
മാസീദസൌഭാഗ്യവതാംവരിഷ്ഠഃ
യദ്വിപ്രയോഗഃ സുരതോത്സുകാനാം
സന്താപഹേതുർവ്വനിതാജനാനാം.

ഇരുകൂട്ടരുടേയും അഭിമതാർത്ഥമുള്ള ഈ ശ്ലോകം എല്ലാവരേയും തൃപ്തിപ്പെടുത്തി. പട്ടേരിക്കും രസമായി. എല്ലാവരും നാരായണൻനമ്പൂതിരിയെ പുകഴ്ത്തി.

ഇവക്കു പരൽപേരിടുന്നതിന്നും മററുമുള്ള ചാതുര്യം ഒന്നു വേറേത്തന്നേയായിരുന്നു. ഒരു മുറജപക്കാലത്ത് ഇവർ—ജ്യേഷ്ഠൻ 'ഇതാ തോഴിമനോഹരനായ ഭീമൻ.' അനുജൻ 'ജരനേണാമിഴിമാർക്കു ജീവൻ' 'കനകനാമേകവിതമതി.' 'സിംഹ

സനേനളന്വപഃ' 'ധൂപം കോരികൊണ്ടോ' 'ധാർഷ്ട്യക്കാരാപോ ട്ടേ' എന്നതുടങ്ങി പലപേരും നിർമ്മിച്ചതായി കേട്ടിട്ടുണ്ട് അന്ന് 73_ൽ നാടുനീങ്ങിയ മഹാരാജാവായിരുന്നു തിരുവിതാംകൂറിൽ നാടുവാണിരുന്നത്. അദ്ദേഹം ഇവരുടെ ചരിതംകേട്ട് കൊട്ടാരത്തിൽ ആളെ അയച്ചുവരുത്തി. അപ്പോൾ അടിയറവെച്ച ശ്ലോകമാണിത്.

സ്നാതശ്ശൌരിതൃപമൃമ്പുധൌ നയമഹാചാര്യമന്ത്രഞ്ജയഃ
സാക്ഷീകൃത്യ വിപക്ഷലാജഹവനപ്രീതം പ്രതാപാനലം.
ധാത്രീമംബുധിമേഖലാമുദവഹഃ കീർത്ത്യംസ്തുകാച്ഛാദിനീം
സാധ്വം വഞ്ചിമഹീശ! സന്ത്രമതനോഃ പൃഥ്വീപതിത്വംനിജം

ഇതുകേട്ട് പണ്ഡിതശ്രേഷ്ഠനായ രാജാവ് പലസമ്മാനങ്ങളും കൊടുത്തു. ഇടക്കിടെ കൊട്ടാരത്തിൽ വരണമെന്നും കല്പിച്ചു. ഇവർ സ്നേഹിതന്മാരോടുകൂടി വഴിയിൽ നടക്കുമ്പോൾ ഒരിക്കൽ മഹാരാജാവു സവാരിക്കെഴുന്നള്ളുന്നതുകണ്ടു. അപ്പോൾ രാജാവ് പൊതച്ചിരുന്ന സാലപതാൻ, തിരിയെ എഴുന്നള്ളുമ്പോൾ വാങ്ങിക്കണമെന്നു നാരായണൻനമ്പൂതിരി പറയുകയും,

ശീതാർത്താ ഇവ സങ്കചന്തിദിവസാനഹ്യാംബരം ശർവ്വരീ
ശീഘ്രം മുഞ്ചതി സോപിഹന്ത! ഹുതഭുക്കോണംഗതോ ഭാനുമാൻ
തപഞ്ചാനംഗഹുതാശതപ്തഹൃദയേ ശാതോദരീണാംഗതോ
രാജൻ കിംകരവാമസാമ്പ്രതമഹോ ശീതാഭിഭൂതാവയം.

ഇങ്ങിനെ ഒരു ശ്ലോകം ഉണ്ടാക്കിച്ചൊല്ലി തിരികേ എഴുന്നള്ളുമ്പോൾ ആ സാലപവാങ്ങുകയും ചെയ്തു. തിരുവനന്തപുരത്തുള്ളതിൽ ഒട്ടും കുറയാതെ കൊച്ചിയിലും മഹാരാജാവിൻെറ പ്രീതിക്കു ഭാജനമായിരുന്നു ഇവർ.

മററൊരിക്കൽ ഇവർ തിരുവനന്തപുരത്തുചെന്നു പത്മനാഭക്ഷേത്രത്തിൽനിന്നു മഹാരാജാവിൻെറ തിരിച്ച് എഴുന്നള്ളത്തു മതിൽ വെട്ടിപ്പൊളിച്ചാണെന്നു മുൻകൂട്ടി കല്പനപ്രകാരം പറഞ്ഞ് ജ്യോതിഷിയായ ജ്യേഷ്ഠൻ വീരശൃംഖലവാങ്ങിച്ചു കൊണ്ടു വന്നതുകണ്ട് സരസകവിയായ അനുജനും വീരശൃംഖല വാങ്ങിച്ചു. അന്ന് അടിയറവെച്ച ശ്ലോകമാണിത്.

കോപി ശ്രീപത്മനാഭപ്രചുരതരകൃപാപൂരപീയൂഷസേക-
സ്ഫീതപ്രോത്തുംഗവിദ്യാവിടപിതതിലസന്നീതിസാരപ്രവാളഃ
ധന്യോ ധർമ്മപ്രസൂനപ്രഭവനവയശസ്സൌരഭാപൂരിതാശോ
ഭാതിശ്രേയഃഫലൌഘൈർദ്വിജകുലശരണം രാമരാജാമരദ്രുഃ.

കംസീകൃത്യദിവം ഭുവം തുലിതവാനാധായധാതാതയോ-
ർന്നിമ്നാം താഞ്ച പരീക്ഷിതും ലഘിമനിദ്യൌസ്സാവവൃദ്ധിംഗതാ
ദേവാനപ്സരസസ്സുരദ്രുമമപിപ്രക്ഷിപ്യപാത്രാന്തര-
വദ്ധ്യക്ഷ്മാതലതോ ബഹൂൻ സുകൃതിനോപ്യുന്നീയവിന്യസ്യതി.

പടവട്ടത്തിൽ സകല ബ്രാഹ്മണർക്കും അഭയംകൊടുത്ത മഹാരാജാവ് ആദ്യത്തെശ്ലോകത്തിലുള്ള 'ദ്വിജകുലശരണം' എന്ന പദം കേട്ട് പ്രത്യേകം സന്തോഷിച്ച് രണ്ടുകൈക്കും വീരശൃംഖല സമ്മാനിച്ചു. രണ്ടാമത്തെ ശ്ലോകത്തിന് എന്താണ് കൊടുക്കേണ്ടത് എന്ന വിവരമില്ലാതെ പ്രമോദപരവശനായി നിന്നുപോയി. രണ്ടുപേർക്കും വർഷാശനവും അടുത്തൂണും കല്പിച്ചുകൊടുത്തു.

ഇങ്ങിനെ പല ഐതിഹ്യങ്ങളും ഇദ്ദേഹത്തെപ്പററി കേട്ടിട്ടുണ്ടെങ്കിലും പ്രസ്തുത ഗ്രന്ഥം നിർമ്മിക്കാനുള്ള കാരണമെന്താണ് ഏതുകാലത്താണ് എന്നൊന്നും യാതൊരു വിവരവും ഇല്ല. രണ്ടു രാജാക്കന്മാരുടേയും സേവനായിരുന്ന സ്ഥിതിക്ക് ആരുടെയെങ്കിലും കല്പനപ്രകാരമായിരിക്കാമെന്നും ഊഹിക്കുന്നതിൽ വലിയ അസാംഗത്യം ഒന്നും ഉണ്ടെന്നു തോന്നുന്നില്ല. ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ വേറേ കൃതികളും ഉണ്ടാവാനിടയുണ്ട്. ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ മഹൻ പാക്കോട്ടുവാരിയത്തെ ഒരു വാരിയർ ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ പല ഒററശ്ലോകങ്ങളും ചൊല്ലിക്കേട്ടിട്ടുള്ളവർ ഇന്നുമുണ്ട്. സരസങ്ങളായ ആ ശ്ലോകങ്ങളെ രേഖപ്പെടുത്തുവാൻ ഭാഗ്യംസിദ്ധിക്കാതെ വന്നതിൽ സന്തപിക്കയല്ലാതെ ഗത്യന്തരമില്ലല്ലോ. അറിവുള്ളവർ ആ ശ്ലോകങ്ങളെ ശേഖരിച്ചുതരുന്നത് അനഘമായ ഒരു ഉപകാരമായിരിക്കും. രുക്മാംഗദചരിതവും ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതിയാണെന്നു കേട്ടിട്ടുണ്ട്. പക്ഷേ ഈ പ്രബന്ധങ്ങൾക്ക തമ്മിൽ കവിതകൊണ്ടു വളരെ അന്തരം കാണാനുണ്ട്.

തുപ്പൻനമ്പൂതിരിക്ക് വെള്ളാരപ്പിള്ളിയിലും നാരായണൻ നമ്പൂതിരിക്ക് പാങ്കോട്ടുവാരിയത്തും ആയിരുന്നു സംബന്ധം. അനുജന്റെ ഭാൎയ്യയിലുള്ള പ്രതിപത്തികണ്ടു് ഭയന്നു് ജ്യേഷ്ഠൻ ഒരു ദിവസം കുളപ്പുരയിൽ,

ആപന്മൂലം ഖലുയുവതയസ്സന്നിമിത്തോപമാനാഃ
താസാം താവൽ സലിലലഹരീഭംഗുരാഃ പക്ഷപാതാഃ!

എന്നെഴുതിപ്പോയി. അതിന്നു സമാധാനമായി അനുജൻ,

അച്യാവംഭോഃ പരിണതശരച്ചന്ദ്രബിംബാഭിരാമം
ദൂരീകൎത്തും വദനകമലം നാലമസ്മൽപ്രിയായാഃ.

എന്നു് എഴുതി പൂരിപ്പിച്ചു. എങ്കിലും പിന്നെ കുറെ കരുതിയെ ആ വിഷയത്തിൽ നാരായണൻനമ്പൂതിരി പെരുമാറാറുള്ളു.

ഈ ജ്യേഷ്ഠാനുജന്മാർ അന്യോന്യം പിരിഞ്ഞിരിപ്പാൻ കഴിയാത്തവണ്ണം പരസ്പരം സ്നേഹിച്ചിരുന്നു. എന്നുതന്നെയല്ലാ കണ്ടാൽ ഇരട്ടപെററവരാണോ എന്നുകൂടി സംശയിക്കും. ആകൃതികൊണ്ടു വെളുത്തു മുണ്ടന്മാരാണു്.

മരിച്ചതു ക്ലിപ്തമായി എന്നാണെന്നു് അറിവില്ല. 977-ൽ ജനിച്ച ചെറിഞ്ഞാട്ടുള്ളി അച്ഛനെ നാരായണൻനമ്പൂതിരി ജട ചൊല്ലിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ഈ വത്സരാരംഭപ്രതിതന്നേ കല്യാണകരമായിരിക്കേ പ്രസാധകന്നും മററുള്ളവൎക്കും വിശേഷിച്ചു് ഒന്നും ഞാൻ ആശംസിക്കേണ്ടതായിട്ടില്ലല്ലോ.

പെരുമ്പിള്ളിശ്ശേരി,
107 കന്നി 26-ാംനു.

എന്നു് കിരാങ്ങാട്ടു
നാരായണൻനമ്പൂതിരിപ്പാടു്.
ന്യായഭൂഷണം.

ശുദ്ധിപത്രം

ഭാഗം	വരി	അശുദ്ധം	ശുദ്ധം
3	13	പവ്വു:	പവ്വ
9	25	കാംമേനകർത്രാം	കാമസ്യകർത്തു:
12	5	ദനഭി	ദനാഭി
,,	6	ത്രുപ	ത്രുപേ
13	8	മേനപീ	മേനാംപീ
20	23	കുതോം	കുതോംന
22	3	സത്സി	സത്സ്വി
,,	20	വ്യജ്യ	വ്യജ്യേ
,,	27	ഖ്യാ	ഖ്യാംന
23	1	പക	പാംക
31	14	സ്ഥുശേൽ	സ്ഥൂശേൽ
46	21	ഭാവ	ഭാവാ
52	26	ദ്ധംഹ	ദ്ധേംഹ
54	15	ലണ്ടി	ലണ്ഡി
70	30	ത്ര്യേവ	ത്ര്യപ്ര്യവ
87	27	തേ:	തൈ:
91	9	ഹേതു:	ഹേതും
92	1	ക്ഷുദ്ര	ക്ഷുദ്രാ
,,	6	വത്ത	വർത്ത
93	,,	നിങ്ങൾക്ക്	നിണക്ക്
,,	21	നായാ	നായാം
94	7	ദിരത്രു	ദിത്രു
95	25	രാഭ്യ	രാഭി
,,	27	സൂതാ	സുതാ
100	14	സുരസ്യ	സുരസ്യതസ്യ
,,	26	ത്വാദി	ത്വാദി:
102	17	ഢ്വാവി	ഢ്വാപി
103	5	ശ്വസ	ശ്വാസ
104	27	രായി	ശായി

ഭാഗം	വരി	അശുദ്ധം	ശുദ്ധം
114	3	ണ്ടിടം	ണ്ടിളം
,,	,,	നയ	നയന
123	17	പാലം.	പാലാഃ.
124	12	തരുണാ	തതരുണാ
130	24	ത്രൂപം	ത്രൂപം വസ്തു'പ
133	9	സ്യ്രദ	സ്യ്രാദ
134	18	ഗത്യ	ഗതീ
142	5	വീഥി	വീഥീ
143	29	തിഷ്ഠം	തിഷ്ഠ
145	2	ശബ്ദ്യേ	ശബ്ദ്യോ
,,	3	ഭ്യ്രാ	ഭ്യ്രോ
149	9	കുഷ്ഠീ	കുഷ്ഠി
152	16	സാന്ന്യ	സാന്നി
156	22	സമവഃ	സമവ
158	21	ഭ്രൂചേ	ഭ്രൂചേ
165	11	നില്ക്കേ	നില്ക്ക്
172	7	ഭ്രയ	ദ്രയ
,,	27	മത്യ്രാ	മിത്യ്രാ
180	23	ധിഃക്കൃ	ധിക്കൃ
184	7	ഗൃഹീതൃ	ഗ്രഹീതൃ
201	15	ഗതൈഃ	ഗതാഗതൈഃ
,,	27	ജ്ഞാദ	ജ്ഞാദി
210	22	ദിദി	ദാദി
214	1	പ്രസാദ	പ്രാസാദ
,,	5	ഗതാഗം	ഗതാഗതം
216	9	പുരാണ	പുരാണഃ
218	26	കൽപ	കല്പ
219	26	ല്ലേപൗ	ല്ലേൗ
220	7	പക്ഷി	പക്ഷീ
,,	20	നാവേ	നവോ
221	30	ഖ്യ്രായാ	ഖ്യ്രയാ

മഹാ രാജ മാന്യ രാജശ്രീ

കൊച്ചി 12-ാംകൂറ് രാമവൎമ്മ പരീക്ഷിത്തു

കുഞ്ഞുണ്ണിത്തമ്പുരാൻ തിരുമനസ്സുകൊണ്ട്, ബി. ഏ.

ശ്രീഃ

രുക്മിണീസ്വയംവരം

(ഭാവദീപികാസമേതം)

ഗോപീവദനപത്മാനി പരം സമുദമീലയൽ
യസ്യ വക്ത്രസുധാധാമാ ത്രിധാമാനം നമാമി തം. 1

കൃഷ്ണകളേബരസുഷമാവിലോകലോലസ്യ രാജ്ഞ്യ രുക്മിണ്യാഃ
ഭ്രമപാംഗോ യമുനാതോയക്രീഡത്സുമീനരുചിചോരഃ. 2

നത്വാ ഗുരൂൻ ഗുരുകൃപാഭരണാൻ വിധായ
ഭാവം കവീന്ദ്രവചസാമപി സാവധാനം
ഭൈഷ്മീസ്വയംവരമിതി പ്രഥിതം പ്രബന്ധം
ശിഷ്യാർത്ഥനാപരവശോ വിശദീകരോമി. 3

ഇഹ ഖലു ഭഗവതഃ ശ്രീനാരായണസ്യ ഭക്താനുജിഘൃക്ഷയാ സ്വീകൃതവാസുദേവവിഗ്രഹസ്യ ലീലാസു പ്രഥിതതരം പരമമംഗളം മംഗളദേവതായാ രുക്മിണീരൂപിണ്യാഃ പാണിഗ്രഹണം ചമ്പൂപ്രബന്ധാത്മനാ ഗ്രഥയിതുകാമഃ കവിഃ കേരളേഷു കഥാപ്രസംഗസമയേ * 'ശ്ലാഘ്യവാഗ്ഭിഃ' സമാദൃതാം സുപദ്ധതിം സമവലംബ്യ സാമാജികാനാമാശിഷം പ്രയുഞ്ജാനോ മംഗളമാദൗ കരോതി—

പ. യച്ചാദൗ പരരാജമണ്ഡലപരിഗ്രാസം ബലേനാന്തതഃ
സ്വച്ഛന്ദം ഖലു ചക്രിണാ രണഭുവി പ്രത്യർത്ഥിമിത്രഗ്രഹം
സ്പൃഷ്ടം ദൃഷ്ടവതോ ജനാനതിതരാം വിസ്മായയത്തന്മഹ-
ദ്രുക്മിണ്യാഃ പരിണീതിപർവ്വ ഭവതു പ്രീത്യൈ വിഭൂത്യൈ ച
(വഃ. 1

വ്യാ—യച്ചേതി. തൽ, മഹൽ നിഖിലജനപൂജനീയം, രുക്മിണ്യാഃ പരിണീതിഃ വിവാഹ ഏവ പർവ്വ പക്ഷാന്തതിഥിഃ. രു

---

* 'ശ്ലാഘ്യവാക്' രംഗാജീവഃ കേരളീയോ ജാതിവിശേഷഃ, 'ചാക്കിയാർ' ഇതി ഭാഷായാം.

ക്മിണീപരിണയസ്യ മഹനീയത്വം ശ്രവണമാത്രാദിനാ അഭീഷ്ടപ്രദായകത്വാൽ, പൎണ്ണശ്ച വിശിഷ്ടക്രിയോപയോഗികാലത്വാദിതി ബോദ്ധ്യം. വഃ സാമാജികാനാം യുഷ്മാകം. പ്രീത്യൈ ദുഃഖാനുൽപാദസഹിതായ സുഖായ. വിഭൂത്യൈ തത്സമ്പാദകായൈശ്വൎയ്യായ ച. ഭവത്വിതി ആശിഷി ലോട്. വസ്തുതസ്തു പ്രീതിരത്ര രസാസ്വാദരൂപാ വിവക്ഷിതാ. തസ്യൈ വിഭൂത്യൈ ച ഭവനഞ്ച തൽപ്രതിബന്ധകദുരിതനിവാരണം തദനുകൂലസഹൃദയതാസമ്പാദനഞ്ചേതി വേദിതവ്യം പരിണീതിപൎണ്ണഃ പ്രീത്യാദിജനനസാമൎത്ഥ്യം സൂചയിതും തച്ഛബ്ദബോദ്ധ്യമൎത്ഥം പ്രകടയതി_യദിത്യാദിനാ. യൽ പരിണീതിപൎവ്വ കൎത്തൃ. ആദൌ പ്രഥമം. ബലേന ബലഭദ്രേണ ശബ്ദശക്ത്യാ അപ്രധൃഷ്യത്വം ബലശബ്ദസ്സൂചയതി. കൃതമിതിശേഷഃ. ഹേതൌ വാത്ര തൃതീയാ. കൎത്തൃത്വഞ്ച ചമൽകാരാതിശയായ പരിണീതിപൎണ്ണ ഏവ വിവക്ഷിതം. പൎവ്വപക്ഷേ ബലേനേതി കരണേ തൃതീയാ, ശക്ത്യേത്യൎത്ഥഃ. പരരാജമണ്ഡലസ്യ ശത്രുരാജസമൂഹസ്യ, പക്ഷേ ഉൽകൃഷ്ടചന്ദ്രമണ്ഡലസ്യ യഃ പരിഗ്രാസഃ പരാജയഃ, പക്ഷേ ഉപരാഗഃ, തം. ഏതച്ച ദൃഷ്ടവത ഇത്യത്രാന്വേതി. അന്തതഃ അന്തേ. സ്വച്ഛന്ദം ഖലു യഥേഷ്ടമേവ. നിവാരകാഭാവാൽ. ഇദം പരിഗ്രാസേപി താല്പൎയ്യവശാൽ സംബദ്ധ്യതേ. രണഭുവിത്യപ്യത്രാന്വയി. രണഭുശ്ച കണ്ഠിനാം, പക്ഷേ ഗഗനം. ചക്രിണാ ശ്രീകൃഷ്ണേന. സുദൎശനം നാമ ചക്രം ഹസ്ത്യസ്താണാമുത്തമം. തദ്വത്താബോധകചക്രിപദേന ഭഗവതോഽനഭിഭവനീയത്വമുദ്യോത്യതേ. പക്ഷേ ചക്രിണാ സൎപ്പേണ, അൎത്ഥാദ്രാഹുണാ. തൃതീയാ പൂൎവ്വവൽ. ചക്രിണ ഇതി പാഠേ ശേഷേ ഷഷ്ഠീ. ശേഷശ്ച പ്രകൃതേ കൎത്തൃത്വമേവേതി നാൎത്ഥഭേദഃ. പ്രത്യൎത്ഥീ ശത്രുഃ സ ഏവ മിത്രം ബന്ധുഃ, രുക്മീ. പ്രത്യൎത്ഥിതാസ്യ സഹജാ, മിത്രതാ തു താദാത്വികീ. ദയിതാസോദരത്വപ്രയുക്തേതി ബോധ്യം. പക്ഷേ മിത്ര ആദിത്യഃ. രാഹോസ്സൂൎയ്യവൈരിതാ പുരാണപ്രസിദ്ധാ. തസ്യ ഗ്രഹഃ ഗ്രഹണപൂൎവ്വകം ബന്ധനം, പക്ഷേ ഗ്രാസഃ, തഞ്ച. യൽ പദോത്തരപദാൎത്ഥോ ഭിന്നക്രമോത്ര സംബദ്ധ്യതേ. സ്പഷ്ടം നി

സ്സന്ദേഹവിപൎയ്യാസം യഥാതഥാ. ദൃഷ്ടവതോ ജനാൻ തദാനീം കുണ്ഡിനസ്ഥാൻ സർവ്വാനപി. അതിതരാം വ്യസ്മായയൽ അതിവിസ്മയാവിഷ്ടാനകരോൽ. വ്യസ്മാപയദിതി പാഠേ തത്സാധുതാ സിദ്ധാന്തകൗമുദ്യുക്തപ്രകാരേണാവസേയാ. ഏകസ്മിന്നേവ പർവ്വണി സൂർയ്യാചന്ദ്രമസോരുഭയോരപി ഗ്രഹണസ്യാത്യന്തമസംഭാവിതത്വാൽ, പ്രകൃതേ ച ബലേനൈകേനൈവാനേകേഷാം രാജ്ഞാം മർദ്ദനസ്യ ചക്രിണാ ച രുക്മിണോ നിഷ്പ്രയാസം ഗ്രഹണസ്യാത്യന്തമവിതർക്കിതത്വാൽ അതിവിസ്മയ ഇതി ദ്രഷ്ടവ്യം. ദുഷ്ടദമനഞ്ച ശിഷ്ടരക്ഷണമേവോപയോഗീതി തന്നിമിത്തതോപാകൃത്യാ പരിണീതിപർവ്വണഃ പ്രീത്യാദിജനനസാമർത്ഥ്യം സമ്യഗം സൂചിതം. അത്ര ശ്ലിഷ്ടരൂപകോത്ഥാപിതം രൂപകമലങ്കാരഃ. അഥവാ പരിണീതിപർവ്വേത്യസ്യ വിവാഹോത്സവ ഇത്യേവ പ്രകൃതാർത്ഥഃ. 'പർവ്വഃസ്യാദുത്സവേ' ഇതി വിശ്വഃ. ഏവഞ്ച ശ്ലിഷ്ടപർവ്വരാജാദിപദൈഃ പൂർവ്വോക്താർത്ഥാന്തരസ്യ പ്രതീത്യാ വിവാഹോത്സവ തിഥിവിശേഷാഭേദവ്യഞ്ജനാച്ഛബ്ദശക്ത്യുത്ഥിതോ രൂപകധ്വനിരേവ. അത്ര ബലചക്രിണോരുത്സാഹഃ പ്രതീയത ഇതി വീരോ രസഃ. സ ചാദ്ഭുതം പുഷ്ണാതി. തദുപസ്കൃതശ്ച കവിഗതോ ഭക്തിരൂപോ ഭാവഃ പ്രാധാന്യേന വ്യജ്യത ഇതി സൂക്ഷ്മയാ ദൃഷ്ട്യാവധാരിതവ്യം. അനേന മംഗളേന വർണ്ണയിഷ്യമാണകഥായാ സൂചിതാ. ഇതി സർവ്വമവദാതം.

സാ—പോർക്കളത്തിൽവെച്ച് ആദ്യമായി ബലഭദ്രൻ വിരോധികളായ രാജാക്കന്മാരെ യഥേഷ്ടം തോല്പിച്ചോടിച്ചതും, ഒടുവിൽ ശ്രീകൃഷ്ണൻ രുക്മിയെ പിടിച്ചുകെട്ടിയതും സ്പഷ്ടമായിക്കണ്ടുനില്ക്കുന്ന ജനങ്ങളെ ഏററവും വിസ്മയിപ്പിച്ച, രുക്മിണിയുടെ മഹനീയമായ വിവാഹോത്സവം നിങ്ങളുടെ പ്രീതിക്കും ഐശ്വര്യത്തിന്നും കാരണമായി ഭവിക്കട്ടെ.

ഇതിവൃത്തമാരഭതേ—

പ. അഥതാമജിതസ്സ്വശാസനാം
ചരമാബ്ധൗ സുരശില്പികല്പിതാം

അപരാമമരാവതീമിവാ-
ദ്ധ്യവസദ്വാരവതീം സ്വകൈസ്സുഖം. 2

വ്യാ—അഥേതി. അഥ മാഗധാദ്യുപരോധാന്മധുരാത്യാഗാനന്തരം. 'അഥാതോ ധൎമ്മജിജ്ഞാസാ' ഇത്യത്ര സ്വാദ്ധ്യായസ്യേവ താല്പൎയ്യവശാത്താദൃശത്യാഗസ്യാത്രാനന്തൎയ്യപ്രതിയോഗിതയാ ലാഭഃ. അഥേതി വാക്യാലങ്കാരേ മംഗളേ വാ. അജിതഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ന കേനാപി കദാപി ജിത ഇത്യൎത്ഥകേനാജിതശബ്ദേന മധുരാത്യാഗോ ന വസ്തുതോ ജരാസന്ധാദിഭീതിനിമിത്തക ഇതി ദ്യോതിതം. സ്പഷ്ടഞ്ചൈതൽ ശ്രീമദ്ഭാഗവതേ. സ്വകൈഃ ആത്മീയൈഃ ഭോജവൃഷ്ണ്യന്ധകാദിഭിസ്സഹ. അനേന പ്രജാരഞ്ജനതല്പരതോക്താ. സുഖം യഥാതഥാ. ദ്വാരവതീമദ്ധ്യവസൽ. ദ്വാരകയാമുവാസ. വസതേരധിയോഗാദ്വാരവതീമിതി ദ്വിതീയാ. സുഖവാസോക്ത്യാ ഭഗവതഃ കൃതകൃത്യതാ, തദ്വാരാ വൎണ്ണയിഷ്യമാണവിവാഹോദ്യമൌചിത്യഞ്ച സൂച്യതേ. കൃതകൃത്യസ്യ ഹി കാമേധികാരഃ. സുഖവാസഹേതുമുൽപ്രേക്ഷയാ ദ്യോതയതി—അപരാമമരാവതീമിവേതി. രമണീയാം നിഖിലദിവ്യോപഭോഗസാധനസമ്പന്നാഞ്ചേതി യാവൽ. തത്ര ഹേതുശ്ചാരമാണ്ഡ്വാ സുരശില്പികല്പിതാമിതി. പശ്ചിമസമുദ്രമദ്ധ്യേ വിശ്വകൎമ്മണാ നിൎമ്മിതാമിത്യൎത്ഥഃ. ചരമാബ്ധ്യാവിത്യനേന ദുൎഗ്ഗസമ്പന്നതാ. പ്രജാസു ബലവതാ ദുൎബ്ബലസ്യ പരിഭവശങ്കാം വാരയതി—സ്വശാസനാമിതി. സ്വം സ്വീയം ശാസനം യസ്യാം താം. യത്ര സത്യപ്യുഗ്രസേനേ രാജനി ഭഗവാൻ സ്വയമേവ യഥാപരാധദണ്ഡാദൌ സശ്രദ്ധോഽഭവൽ, തത്ര കാ കഥാ ബലവൽകൃതദുൎബ്ബലപരിഭവസ്യേതി ഭാവഃ. അനേന സുഖമദ്ധ്യവസദിത്യനേന ച "നാതിശ്രമാപനയനായ ന ച ശ്രമായ രാജ്യം" ഇതി ശാകുന്തളോക്തമനുസംഹിതം. സ്വശാസനാമിതി പാഠേ കല്പിതാമിത്യത്രാന്വയഃ. വിശ്വകൎമ്മണാ ദ്വാരകാനിൎമ്മാണേ ഭഗവദാജ്ഞൈവ ഹേതുരിതി ഭാവഃ.

സാ—മധുരയെ വിട്ടതിൽപിന്നെ ശ്രീകൃഷ്ണൻ പടിഞ്ഞാറെ സമുദ്രമദ്ധ്യത്തിൽ വിശ്വകൎമ്മാവു നിൎമ്മിച്ചതും, മറെറാരമരാ

വതി എന്നു തോന്നുമാറിരിക്കുന്നതുമായ ദ്വാരകയിൽ, താൻ തന്നെ യഥാവിധി രാജ്യപരിപാലനം ചെയ്തുകൊണ്ടു സ്വജനങ്ങളോടുകൂടി സുഖമായി താമസിച്ചു.

അഥ ബലഭദ്രസ്യ രേവതീവിവാഹം തൽകാൎയ്യഞ്ച സംക്ഷേപേണ വൎണ്ണയതി_

വ. രാമോƒഥ രേവതസുതാം പരിണീയ തസ്യാം
പ്രേമാനുരാഗകുതുകാകുലിതാന്തരാത്മാ
രേമേ തയാ നവവധൂചിതപേശലാഭി_
ൎല്ലീലാഭിരുന്മിഷദനന്യജയാ രമണ്യാ. 3

വ്യാ_രാമ ഇതി. അഥ ദ്വാരവതീവാസാനന്തരം. രാമോ ബലഭദ്രഃ. രമയതീത്യന്വൎത്ഥതാത്ര വിവക്ഷിതാ. രേവതസുതാം ബ്രഹ്മാജ്ഞയാപിത്രാ രേവതേന രാജ്ഞാ ദത്താം രേവതീം. അനേന അഭിജനാദിസമ്പദാ ആനുരൂപ്യം വ്യജ്യതേ. പരിണീയ. പരിപൂൎവ്വകോ നീധാതുൎവ്വിവാഹവാചീ. തസ്യാം രേവത്യാം. പ്രേമാ 'സ പ്രേമാ ഭേദരഹിതം യൂനോൎയ്യൽഭാവബന്ധനം' ഇതിലക്ഷിതഃ. അനുരാഗഃ കാമഃ. കുതുകം പ്രതിക്ഷണനവതാപ്രതീത്യാ കൌതൂഹലഞ്ച. കുതുകന്നാമ സമ്പ്രീതിൎവ്വിസ്മയഃ, ഈഷദനുഭൂതസ്യ സമ്യക് പുനരനുബുഭുക്ഷേതി കേചിൽ, തൈരാകുലിതോ വ്യാപ്തഃ ക്ഷുഭിതോ വാ അന്തരാത്മാ മനോ യസ്യ തഥാഭൂതസ്സന്നിതി രമണക്രിയാഹേതുഗൎഭം. നവവധ്വാഃ മുഗ്ദ്ധായാഃ ഉചിതാ അനുരൂപാശ്ച താഃ പേശലാ മനോഹരാശ്ചതാഭിഃ. ലീലാഭിഃ ക്രീഡാവിശേഷൈഃ കരണൈഃ മുഗ്ദ്ധാപചാരവിധിഃ കാമശാസ്ത്രേ ദ്രഷ്ടവ്യഃ. രമണ്യാ തയാ സഹ രേമേ താമാനന്ദയൻ പരമാനന്ദമനുഭൂൽ. രമണീത്യപ്യന്വൎത്ഥം. തസ്യാ ഉപഭോഗയോഗ്യോ യൌവനോദയ ആസീദിതി സൂചയിതും വിശിനഷ്ടി_ഉന്മിഷദനന്യജയേതി. ഉന്മിഷൻ പ്രാദുൎഭവൻ അനന്യജഃ കാമോ യസ്യാസ്സാദൃശ്യേത്യൎത്ഥഃ പൂൎവ്വോക്താഭിൎല്ലീലാഭിൎഹേതുഭിരുന്മിഷൻ പ്രകൎഷം പ്രാപ്നുവന്നനന്യജോ യസ്യാസ്സാദൃശ്യേതി വാൎത്ഥഃ. അത്ര ശബ്ദാൎത്ഥയോസ്സുഹൃദയഹൃദയംഗമമസാധാരണമ്മാധുൎയ്യമുല്ലസതി,യഥാഗ്രേപി ബഹുഷു സ്ഥ

ലേഷു. ശൃംഗാരോത്ര രസോ വ്യംഗ്യഃ. വ്യർത്ഥമത്ര രാമസ്യോദ്വാഹവർണ്ണനമിതി നശങ്ക്യം അനൂഢേ ജ്യേഷ്ഠേ കൃതോദ്വാഹഃ പ്രായശ്ചിത്തീഭവേദിതി സ്മൃത്യാ ഭഗവതി തത്സംഭാവനാപനോദനാർത്ഥത്വാദിതി.

സാ—പിന്നീട് ബലഭദ്രൻ രേവതൻ എന്ന രാജാവിന്റെ പുത്രിയായ രേവതിയെ വിവാഹം ചെയ്തു. മുഗ്ദ്ധക്ഷ്വേളിതങ്ങളും, മനോഹരങ്ങളുമായ ലീലകളെക്കൊണ്ട് കാമവികാരം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്ന ആ രമണിയോടുചേർന്ന് അദ്ദേഹം പരിപൂർണ്ണമായ പ്രേമത്തോടും, അനുരാഗത്തോടും, കൌതുകത്തോടും കൂടെ രമിച്ചു.

അഥ നായികാവൃത്തം വർണ്ണയിതുമാരഭതേ—

പ. തത്രാന്തരേ ഭീഷ്മകസ്യ ഭാർഗ്ഗവീ ഭാഗ്യശാലിനഃ
പുത്രീഭൂത്വാ സ്വകാന്ത്യാലഞ്ചക്രേ കുണ്ഡിനമന്ദിരം. 4

വ്യാ—തത്രേതി. തത്രാന്തരേ തസ്മിന്നവസരേ. ഭാർഗ്ഗവീ ദേവദേവദിവ്യമഹിഷീ ഇന്ദിരാ. ഭീഷ്മകസ്യ തന്നാമ്നോ വിദർഭരാജസ്യ. പുത്രീഭൂത്വാ തഥാ ആവിർഭൂയ. നിത്യായം ദേവ്യാ ഭക്താനുഗ്രഹാർത്ഥം സ്വേച്ഛയാ ശരീരപരിഗ്രഹ ഏവജന്മേതി വ്യപദിശ്യത ഇതി പുരാണപ്രസിദ്ധം. കുതോ ഭീഷ്മകമേവ സാ പിതൃത്വേന വൃതവതീത്യത്രാഹ—ഭാഗ്യശാലിന ഇതി. ബഹുജന്മാർജ്ജിതപുണ്യസഞ്ചയവത ഇത്യർത്ഥഃ. സ്വകാന്ത്യാ സ്വശരീരസുഷമയാ കുണ്ഡിനമന്ദിരം കുണ്ഡിനനാമികാം ഭീഷ്മകരാജധാനീം. അലഞ്ചക്രേ ശോഭാതിശയവിശിഷ്ടമകരോൽ. യഥാ സുഭദ്രാഹരണേ 'സുഭഗായാഃ കാന്ത്യാ പുരമജനി നേത്രാമൃതമയം' ഇതി. അത്ര കാവ്യലിംഗം സംബന്ധാതിശയോക്തിശ്ചാലങ്കാരഃ.

സാ—അക്കാലത്ത് മഹാലക്ഷ്മി ഭാഗ്യശാലിയായ ഭീഷ്മകന്റെ പുത്രിയായിപ്പിറന്ന് തന്റെ കാന്തികൊണ്ട് കുണ്ഡിനമെന്ന രാജധാനിയെ അലങ്കരിച്ചു.

പ. രുക്മിണീതി കൃതാഖ്യാ സാ രുക്മഭൂഷണഭൂഷിതാ
രുക്മിണസ്സോദരീ, കുന്ദകുഡ്മളോദ്യദ്രദാ ബഭൌ 5

വ്യാ — രുക്മിണീതി. രുക്മിണീതി കൃതനാമധേയാ രുക്മിണഃ തന്നാമകസ്യ ഭീഷ്മകപ്രഥമപുത്രസ്യ സോദരീ, സാ, രുക്മഭൂഷണൈഃ കനകാഭരണൈഃ ഭൂഷിതാ തഥാ കുന്ദകുഡ്മളവൽ ഉദ്യന്തഃ ഉൽഗച്ഛന്തഃ രദാ രദനാ യസ്യാസ്സാദൃശീ ച ബഭൌ. ഉപമയാ രദാങ്കുരാണാം സൌക്ഷ്മ്യധാവള്യാദിലാഭഃ. സൂക്ഷ്മധവളദന്തതാ ച ശ്രേയഃസൂചികേതി സാമുദ്രികേഷു പ്രസിദ്ധം. ദ്വാഭ്യാം തൽകാലവിശേഷണാഭ്യാം കല്പിതസ്വാഭാവികയോരലങ്കാരയോസ്സംപത്തിരുക്താ. രുക്മിണസ്സോദരീത്യനേന സഭ്രാതൃകത്വരൂപാ പരിണയയോഗ്യതാ സൂചിതാ. അനുപ്രാസോത്ര ശബ്ദാലങ്കാരഃ. പ്രായോഽസൌ പ്രബന്ധവ്യാപീ. ക്വചിദ്യമകഞ്ചേതി തത്രതത്ര സുധീഭിസ്സ്വയമൂഹ്യമിതി.

സാ — രുക്മിയുടെ സോദരിയായ അവൾക്ക് 'രുക്മിണി' എന്നു പേരിട്ടു. ബാല്യത്തിൽ സ്വർണ്ണാഭരണങ്ങളെക്കൊണ്ട് അലംകൃതയും, മുല്ലമൊട്ടുപോലെ പുറപ്പെടുന്ന ദന്തങ്ങളോടുകൂടി നിഖിലലക്ഷണസമ്പന്നയുമായ അവൾക്ക് കല്പിതവും, സ്വാഭാവികവുമായ കാന്തി അനിർവ്വചനീയമായിരുന്നു.

അഥ കൌമാരം വർണ്ണയതി—

പ. തത്തദ്ദോഹളദാനതഃ പ്രണയിഭിഃ പിത്രാദിഭിർവ്വർദ്ധിതാ
സത്യാനന്ദമമന്ദമേഷു സതതം പ്രത്യർപ്പയന്തീ ഭൃശം
സദ്വൃന്താച്യുതരക്തഹൃഷ്ടസുമനോജുഷ്ടാ പ്രകൃഷ്ടാളിഭി-
ശ്ശ്ലിഷ്ടാ കല്പലതേവ നിർഭരരസാ വിശൈശവകദൃശ്യാഭവൽ. 6

വ്യാ — തത്തദിതി. തത്തദ്ദോഹളദാനതഃ തത്തദഭീഷ്ടവസ്തുദാനേന. 'അഥ ദോഹളം ഇച്ഛാകാംക്ഷാ' ഇത്യമരഃ. മൂലേ കോശേ ച ദോഹദേതി കേചിൽ പഠന്തി. അത്ര ദോഹളശബ്ദേന തദ്വിഷയാ ഗൃഹ്യന്തേ. കൌമാരേ സാധ്യാസാധ്യവിചാരാഭാവാദ്ബഹുഷ്വഭിലാഷസ്സുലഭ ഇതി തത്തദ്ദോഹളേത്യുക്തം. പ്രണയിഭിഃ വത്സലൈഃ. ഇദഞ്ച ഹേതുഗർഭം വിശേഷണം. വാത്സല്യാതിരേക ഏവ തഥാ വർദ്ധനേ ഹേതുരിത്യർത്ഥഃ. പിത്രാദിഭിരിത്യാദിനാ മാതൃസോദരാദയോ ഗൃഹ്യന്തെ. ബഹൂനാം കർത്തൃതോക്ത്യാ അനവധാനദോഷശങ്കാ പരിഹൃതാ.

വൎദ്ധിതാ പോഷിതാ സതീ. സതീതി പ്രത്യുപ്പയന്തീത്യാദാവപ്യന്വേതി. സാപ്യഹോ പ്രത്യുപകാരൻ നൈവാകരോദിത്യാഹ— ആനന്ദമിതി. ഏഷു പിത്രാദിഷു. സദ്യഃ തൽകാലമേവ. സതതം നിരന്തരം. ഭൃശം അത്യൎത്ഥം. പ്രത്യുപ്പയന്തീ ദിശന്തീ. ഭൃശമിത്യനേന ഋണലേശസ്യാപ്യഭാവ ഉക്തഃ. സാ രുക്മിണീ. അച്യുതേ സ്വയം ച്യുതിരഹിതേ ഭക്താനച്യാവയതീതി ഭക്തരക്ഷാദീക്ഷിതേ ച ശ്രീകൃഷ്ണേ രക്തൈഃ ഭക്തൈഃ അത ഏവ ഹൃഷ്ടൈഃ സുമനോഭിഃ സജ്ജനൈഃ ജുഷ്ടാ സേവിതാ. അനേന ബാല്യാൽ പ്രഭൃത്യച്യുതചരിതാമൃതശ്രവണസൌകൎയ്യം ദ്യോതിതം. അച്യുതേ രക്തം ഹൃഷ്ടം യൽ ശോഭനമ്മനസ്തേനജുഷ്ടാ ഉപലക്ഷിതാ ഇതി വാ. പ്രകൃഷ്ടാഭിഃ കുലത്രപാദിനാ സാധാരണവനിതാതിശായിനീഭിഃ സ്വാനുരൂപാഭിരിതി യാവൽ, ആളീഭിഃ സഖീഭിഃ. ശ്ലിഷ്ടാ സഹിതാ. നിൎഭരരസാ പ്രവൃദ്ധകേളിരാഗാ. 'രാഗേ ദ്രവേ രസഃ' ഇത്യമരഃ. സഖീഭിസ്സഹ വിവിധക്രീഡാലോലേതി യാവൽ സൎവ്വമിദം വിശേഷകദൃശ്യത്വേ ഹേതുഃ വിശേഷാം സൎവ്വേഷാം ജനാനാം ഏകദൃശ്യാ അത്യന്തദൎശനീയാ അഭവൽ. അത്ര ഹൃദയഹാരിണീമുപമാമാഹ—കല്പലതേവേതി. സാപി ഖലു തത്തദ്ദോഹളദാനേന പ്രണയിഭിൎവ്വൎദ്ധിതാ പ്രതിദിനം വൎദ്ധമാനൈവ തേഷു സുഖവിശേഷം സമ്പാദയന്തീ, അച്യുതാഭിഃ വൃന്താദപതിതാഭിഃ രക്താഭിഃ അരുണാഭിഃ ഹൃഷ്ടാഭിഃ വികസിതാഭിഃ സുമനോഭിഃ പുഷ്പൈഃ ജുഷ്ടാ വ്യാപ്താ 'സ്ത്രിയഃ സുമനസഃ പുഷ്പം' ഇത്യമരഃ, പ്രകൃഷ്ടൈരളിഭിഃ ഭ്രമരൈസ്സംഗതാ പരിപൂൎണ്ണമധുരസാ ജനാനാമത്യന്തദൃശ്യാ ഭവതി. ലതാം പ്രത്യപി വാത്സല്യാതിരേകാൽ പിത്രാദിവ്യവഹാരോസ്തീതി പിത്രാദിഭിരിത്യുക്തം. അത ഏവ ശാകുന്തളേ വനജ്യോത്സ്നാം പ്രതി ശകുന്തളായാഃ 'ലതാഭഗിനി' ഇതി സംബുദ്ധിഃ. ലതാപക്ഷേ ദോഹളന്നാമ വൃക്ഷലതാദിവൃദ്ധിഹേതുഭൂതദോഷധിവിശേഷഃ. ശ്ലേഷമൂലകാഭേദാദ്ധ്യവസായാദത്ര ധൎമ്മാണാം സാധാരണത്വമിതി പൂൎണ്ണോപമേയം.

സാ—പിതൃജനങ്ങൾ വാത്സല്യാതിരേകത്താൽ അവളെ

അതാത് അഭീഷ്ടവസ്തുക്കളെക്കൊടുത്തു വളൎത്തി. അതിന്നുപകരമായി ഉടനെതന്നെ അവർ അവൾക്ക് എല്ലായ്പോഴും അമന്ദമായ ആനന്ദത്തെക്കൊടുത്തു. ശ്രീകൃഷ്ണനിൽ ഭക്തന്മാരും അതുനിമിത്തം സന്തുഷ്ടന്മാരുമായ സജ്ജനങ്ങളും അവളോടു സദാ സഹവസിച്ചു. ഈ വിധം ഉത്തമമാരായ സഖികളോടു ചേൎന്ന് കൌമാരത്തിൽ ക്രീഡാസക്തയായ രുക്മിണി; അതാതു വളം ചേൎത്ത് രക്ഷിതാക്കന്മാർ വളൎത്തിക്കൊണ്ടുപോന്നതും, അവൾക്ക് സദാ ആനന്ദത്തെക്കൊടുത്തുകൊണ്ട് ഞെട്ടിയററു വീഴാതെ ചുവന്നു വികസിച്ചുനിൽക്കുന്ന പൂക്കളോടുകൂടി ചുററും വണ്ടുകളോടു ചേൎന്ന് തേൻ നിറഞ്ഞുനിൽക്കുന്നതുമായ കല്പലതപോലെ സകല ജനങ്ങൾക്കും ദൎശനീയയായിത്തീൎന്നു.

അഥ യൌവ്വനാവിൎഭാവം വൎണ്ണയതി—

പ. കാലം സമീക്ഷ്യ ചിരമാവസതാ സകാശം
കാമാനുരോധശിഥിലീകൃതചാരുബാല്യാ
സേയം തദന്തരവിദാ സരസം സമാസാ—
ദ്യാചുംബിതാ മൃദു ശനൈൎന്നവയൌവ്വനേന. 7

വ്യാ—കാലമിതി. കാലം ഉചിതാവസരം. സമീക്ഷ്യ പ്രതീക്ഷ്യ. ചിരം ചിരകാലാദാരഭ്യ. സകാശമാവസതാ സമീപേ വസതാ. വസതേരാങ്യോഗാത്സകാശപദോത്തരം ദ്വിതീയം. ഏതാവതാ ആചുംബനേ സ്പൃഹാതിശയഃ പ്രകാശിതഃ. തദന്തരവിദാ തദേവാന്തരം ഛിദ്രമവസരോ വാ തജ്ജ്ഞേന. തച്ഛബ്ദേനാത്ര കാമേത്യാദിസമാസേ ഉപസജ്ജനീഭൂതമപി ബാല്യശിഥിലീകരണം പരാമൃശ്യതേ. നവയൌവനേന പ്രത്യഗ്രേണ താരുണ്യേന. നവതോപാത്ത്യാ മനോഹാരിതാവ്യഞ്ജനദ്വാരാ താദൃശനായികാചുംബനൌചിതീ സൂചിതാ. കാമേന കൎത്രാ, അനുരോധേന ഛന്ദാനുവൎത്തനേന ഹേതുനാ ശിഥിലീകൃതം, ന തു നിശ്ശേഷമുന്മൂലിതം, അത ഏവ ചാരു മനോഹരം ബാല്യം യസ്യാസ്സുദൃശീ. വയസ്സന്ധേശ്ചാരുതാ മുരാരിപ്രഭൃതിഭിൎവ്വൎണ്ണിതാ. കാമേനാനുരോധശ്ചാത്രാൎത്ഥാദ്യൌവനസ്യ. കാമയൌവനയോസ്സഖിത്വം പ്രസിദ്ധം. ഉക്തഞ്ച കുമാരസംഭവേ 'ആരോഹണാൎത്ഥ

ന്നവയൌവനസ്യ കാമേന സോപാനമിവപ്രയുക്തം' ഇതി. കാമസ്യാനുരോധായ ശിഥിലീകൃതം അത്ഥാൽ കാലേന ദൈവേന വേതി കേചിൽ. സാ പൂവ്വമേവ വിശ്വൈകദൃശ്യാ. ഇയം രുക്മിണീ. സരസം സരാഗം. ശനൈഃ ന തു സഹസാ. സമസാദ്യ പ്രാപ്യ. മുദ നതു ഹഠാൽ. ആചുംബിതാ സ്പൃഷ്ടാ. സഹസാ ആസാദനം ഹഠാച്ചുംബനഞ്ച കന്യായാ ഉദ്വേഗം ഖലു ജനയതഃ. തൽപരിഹാരോക്ത്യാ കന്യാവഞ്ജനകൌശലം ദ്യോത്യതേ. അത്ര യൌവനേ കാമുകവ്യവഹാരസമാരോപാൽ സമാസോക്തിരലംകാരഃ. തേന ശൃംഗാരധ്വനിശ്ച. പ്രബലം സഹായമാസാദ്യ പരാധിഷ്ഠിതഭൂസമ്പാദനവൃത്താന്തസ്യാപ്യത്ര സമാധിഃ.

സാ—ക്രമേണ രുക്മിണിയുടെ ബാല്യം കുറഞ്ഞു. ഇതു് യൌവനത്തിൻെറ ഇഷ്ടംനോക്കി സഖിയായ കാമദേവൻ ചെയ്ത പ്രവൃത്തിയാണോ എന്നു തോന്നും. ഈ തക്കം നോക്കി, വളരെക്കാലമായി കാലം പ്രതീക്ഷിച്ചുകൊണ്ടു അടുത്തു നിന്നിരുന്ന നവയൌവനം രാഗത്തോടെ സാവധാനത്തിൽചെന്നു് അവളെ മെല്ലെ ചുംബിച്ചു.

ആചുംബനകാൎയ്യമാഹ—അഞ്ജസേത്യാദിദ്വാഭ്യാം

പ. അഞ്ജസാ പുനരനേന ബാലികാ
വ്യഞ്ജിതാഞ്ചിതകുചാങ്കുരാ കൃതാ
രഞ്ജിതസ്മരചലദ്ദൃഗഞ്ചലാ
മഞ്ജുളാലസഗതിശ്ച വിഭ്രമൈഃ. 8

വ്യാ—അഞ്ജസാ പുനഃ സദ്യ ഏവ. അനേന യൌവനേന. ബാലികാ പ്രകൃതേ രുക്മിണീ. വ്യഞ്ജിതൌ പ്രകാശിതൌ അഞ്ചിതൌ സുന്ദരൌ പൂജാത്ഥകേനാഞ്ചതിനാ തൽകാരണം സൌന്ദൎയ്യം ലക്ഷ്യതേ, കുചാങ്കുരൌ ഉരസി ക്രമേണോന്മിഷന്തൌ കുചൌ യസ്യാസ്സാ തഥാവിധാ. ഏവം, രഞ്ജിതസ്മരം പ്രകാശിതകന്ദൎപ്പം, 'സൎവ്വേ ഭാവാശ്ചക്ഷുഷി വ്യജ്യന്തേ' ഇതി ന്യായാൽ. ദ്രവ്യാന്തരദ്രവേണ പ്രകാശനാത്ഥകരഞ്ജനശബ്ദോഽത്ര ലക്ഷണയാ പ്രകാശനമാത്രമഭിധത്തേ. ഹൃദയഹാരിത്വം വ്യംഗ്യം. അത ഏവ ചലൽ ലോലത്താരകഞ്ച ദൃഗഞ്ചലം കടാക്ഷോ യസ്യാസ്സാ ദൃശീ.

അനേന 'തരളന്തദിതി പ്രാഹുർല്ലോലത്താരകനീനികം' ഇതി ലക്ഷിതാ തരളാപ്യദൃഷ്ടിരുക്താ. തസ്യാശ്ച രാഗാനുഭാവത്വാദ്രഞ്ജിതസ്മരത്വം. ഏവം, വിഭ്രമൈഃ വിലാസൈഃ ഹേതുഭിഃ മഞ്ജുളാ മനോഹരാ അലസാ മന്ദാ ച ഗതിർഗ്ഗമനം യസ്യാസ്താദൃശീ ച കൃതാ. ഉക്തഞ്ച 'ഉപദിശതി കാമിനീനാം യൌവനമദ ഏവ ലളിതാനി' ഇതി. അത്ര പ്രഥമവിശേഷണേന അവ്യക്തയോഃ കുചാങ്കുരയോർവ്യഞ്ജനം, ദ്വിതീയതൃതീയാഭ്യാം ദൃഗഞ്ചലഗതിധർമ്മാണാമന്യഥാകരണഞ്ചോത്തരശ്ലോകപ്രതിപാദ്യമാനം യൌവനസ്യ വൈഭവം കിഞ്ചിദാവിഷ്കൃതം. സ്വഭാവോക്തിരലങ്കാരഃ.

സാ — ഉടനെതന്നെ ആ നവയൌവനം അഴകേറിയ മുലമൊട്ടുകളെ ഇവളിൽ ക്രമേണ കാണുമാറാക്കി. കാമനെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നവയും, ചഞ്ചലങ്ങളുമായ കടാക്ഷങ്ങളേയും ആവിർഭവിപ്പിച്ചു. ഗതിയെ വിലാസങ്ങളെക്കൊണ്ടു സുന്ദരവും, മന്ദവുമാക്കിച്ചെയ്തു.

ഇതോപ്യദ്ഭുതതരം കിമപി സഞ്ജാതമിത്യാഹ—

മ. ഏവമേവ വിവിധം സ്വവൈഭവം
കേവലം പ്രഥയതാമുനാ പുനഃ
ഭാവികാമജനനീത്വമത്ര ത-
ത്താവദേവ സമപാദ്യഹോ ഭൃശം. 9

വ്യാ — ഏവമിതി. ഏവം ഈദൃഗ്വിധം, വിവിധം സ്വവൈഭവം വലിത്രയരോമാവല്യാദിവ്യഞ്ജനേന ബഹുപ്രകാരം സ്വീയമപരിച്ഛേദ്യം കൌശലം. കേവലം നിശ്ചിതം. 'നിർണ്ണീതേ കേവലം' ഇത്യമരഃ. പ്രഥയതാ പ്രഖ്യാപയതാ, സർവ്വജനാനുഭവവിഷയം കുർവ്വതേതിയാവൽ അമുനാ യൌവനേന. പുനശ്ശബ്ദോ വിശേഷേ. തമേവാഹ — ഭാവീതി. അത്ര അസ്യാം രുക്മിണ്യാം. ഭാവി പ്രദ്യുമ്നജനനേ ഭവിഷ്യൽ. തൽ പ്രസിദ്ധം. കാമ ഏവ പ്രദ്യുമ്നരൂപേണ രുക്മിണ്യാമജായതേതി—പുരാണപ്രസിദ്ധിഃ. കാമജനനീത്വം കാമപ്രസൂത്വം സമപാദി സംപാദിതം. സംപൂർവ്വകാൽ പദിധാതോർണ്ണ്യന്താൽ കർമ്മണി ലുങ്. സാ തദാനീമേ

വ യുവജനഹൃദയേഷു നരാഗമങ്കുരയാമാസേത്യൎത്ഥഃ. ഭൃശമഹോ അത്യദ്ഭുതം. ബ്രഹ്മാദയോഽപീശ്വരാഃ കാലസഹകാരേണൈവ സൎഗ്ഗാദികം കുൎവ്വന്തി, യൌവനന്തു തമപ്യതിക്രമ്യ കാൎയ്യംകരോതീത്യേതദത്യദ്ഭുതമിതി ഭാവഃ. അത്ര കാലരൂപസഹകാരിണമന്തരേണാപി കാൎയ്യസമ്പാദനേ ഭിധാനാദ്വിഭാവനാ, സ്വവൈഭവപ്രഖ്യാപനാൎത്ഥ പന്ന കിഞ്ചിദാരംഭേണ ഭാവികാമജനനീത്വസ്യ തദാനീം സമ്പാദനരൂപാശക്യവസ്ത്വന്തരകരണസ്യ വൎണ്ണനാദ്വിശേഷാഖ്യാലങ്കാരഃ കാമശബ്ദശ്ലേഷമൂലക ഇതി ബോദ്ധ്യം.

സാ — ഇപ്രകാരം വലിത്രയം മുതലായി മററു പലവിധത്തിലും തൻെറ വൈഭവത്തെ വെളിവാക്കിയ ആ യൌവനം കാണികളുടെ ഹൃദയത്തിൽ കാമത്തെ ജനിപ്പിക്കുന്ന ഇവളിൽ വരാൻ പോകുന്നതായ കാമജനനീത്വത്തെ ഇപ്പോഴെ തന്നെ സമ്പാദിച്ചു.

അഥ തദാനീന്തനതരുണാനാമേവ തന്നിമിത്തകഃ കാമജ്വരോഽജനി കിന്തു സാപി ദയനീയം കിമപി ദശാന്തരമവാപേത്യാഹ —

ഗ. സാ തു ഖലു സാരസാക്ഷീ ആദിത ഏവ നാദിതവംശസ്യ സൂദിതകംസസ്യ യദുകുലാവതംസസ്യ യതിവരമാനസസരോഹംസസ്യ ഗോകുലാധാരസ്യ ഗോപികാജാരസ്യ സ്വാസക്തചിത്താനുവൎത്തനൈകതൃഷ്ണസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ നിൎഗ്ഗുണസ്യാപി സദ്ഗുണഗണാനാകൎണ്ണ്യ തൽപ്രഭൃത്യേവാപ്രതികേപി സുപ്രതീകേ തസ്മിൻ വിപ്രസക്തമാനസാ "അപ്രമേയസ്യ തസ്യ അല്പഭാഗിന്യാ മമ ചാല്പേതരവിപ്രകൃഷ്ടത്വാന്മൽസ്പൃഹേയന്നിഷ്ഫലൈവേ"തി സപ്രമാദം വിപ്രലപന്തി ഉദ്വേലമേവം സദ്യോവിജൃംഭമാണേന തദ്രാഗേണൈവ ഹൃദ്രോഗേണാത്യൎത്ഥമഭിദ്രൂയമാനത്വാന്നിദ്രാദരിദ്രതോദ്രേകമപ്യനുഭവന്തീ, അതസ്സ്വതോപി സുഭൃശകൃശതരം സ്വശരീരമശരീരശരാപ്ലുതം ഗാഢവേദനയാ വോഢുംക്ഷണമപ്യക്ഷമാ ഹൃദന്തരനിരന്തരദുരന്തസന്താപചിന്താകുലാ ഹ്രിയാ ഭിയാ ച സ്വയംതനാമതീവ നിഗൂഹമാനാപ്യ

തൎക്കിതാവിൎഭവദ്വിവിധവിക്രിയാ,സ്വജനശങ്കയാ വിജനവാസിനീ, യദുകുലാഭരണസ്മരണൈകശരണാ, കഥമപി കാലം വിനോദയാമാസ.

വ്യാ—സാത്വിതി_സാരസാക്ഷീ സരോജലോചനാ. ഇദമനുപദവക്ഷ്യമാണഭഗവദനുരാഗൌചിതീഖ്യാപനായ ലോകോത്തരമസ്യാസ്സൌന്ദൎയ്യമിതി ദൎശയതി. സാ രുക്മിണീ. അതികഷ്ടാം അസ്യാം അവസ്ഥേതി വിശേഷം തുശബ്ദോ ദ്യോതയതി. ഖല്വിതി വിസ്മയേ. യാ കാമജനനീ സാപി കാമേന പീഡ്യതേത്യേതദത്ഭുതമിത്യൎത്ഥഃ ആദിത ഏവ ബാല്യ ഏവ. അസ്യ ആകൎണ്ണ്യ ശ്രുത്വാന്വയഃ. നാദിതഃ ക്വാണിതഃ വംശോ വേണുൎയ്യേന തസ്യ. അനേന കലാകൌശലമുച്യതേ. സൂദിതോ ഹതഃ കംസോ യേന തസ്യേത്യനേന വീൎയ്യാതിശയഃ. യദുകുലാവതംസസ്യേതി മഹാഭിജനത്വം. അത്രാവതംസപദം ലക്ഷണയാ ശ്രേഷ്ഠവാചി. യതിവരാണാമ്മാനസമേവ സരഃ തസ്യതസ്മിൻ ധാ ഹംസസ്യ. യഥാ ഹംസസ്സ്വവിമലേ സരസി സതതം സമോദമാസ്തേ തഥാ യതിവരമാനസേ ഭഗവാൻ പ്രസന്നഃ പ്രകാശത ഇത്യൎത്ഥഃ. അനേന പൂജനീയാനാമപി പൂജനീയത്വം ധ്വന്യതേ. സന്തതസ്മരണവിഷയതോക്ത്യാ നിരതിശയസൌന്ദൎയ്യഞ്ച. ഗോകുലാധാരസ്യേതി ദീനാവനജാഗരൂകത്വം. ഗോപികാജാരസ്യേതി കാമതന്ത്രപ്രാവീണ്യഞ്ച. സ്വസ്മിൻ സക്തചിത്താനാം ഭക്താനാം അനുവൎത്തനേ മനോരഥപരിപൂരണേ സ്വസ്വസക്താനാഞ്ചിത്താനുവൎത്തന ഇതി വാ വിഗ്രഹഃ, ഏകാ കേവലാ 'ഏകേ മുഖ്യാന്യകേവലാഃ' ഇത്യമരഃ, തൃഷ്ണാ അഭിലാഷാതിശയോ യസ്യ താദൃശസ്യേത്യനേന ഭക്തവാത്സല്യമുക്തം. വിശേഷണൈരാലംബനവിഭാവസ്യോൽകൎഷഃ പ്രതിപാദിതഃ. ദശരൂപകാദ്യുക്താനി ഗാംഭീൎയ്യാദീനി നായകഗുണാന്തരാണ്യപ്യേഭിരുപലക്ഷിതാനി വേദിതവ്യാനി. അത ഏവ വക്ഷ്യതേ സൽഗുണഗണാനിതി. നിൎഗ്ഗുണസ്യാപി അഖണ്ഡസച്ചിദാനന്ദാത്മകതയാ ഭഗവതഃ പരമാൎത്ഥതോ നിൎഗ്ഗുണത്വം ഭഗവതി ശ്രുതിരേവാവേദയതി. അപിൎവ്വിരോധേ. മായാ

വശാച്ച സഗുണ്ണത്വമിതി തൽപരിഹാരഃ. സതോ മനോഹാരി ണോ ഗുണഗണാനാകൎണ്ണ്യ. തൽപ്രഭൃത്യേവ. ഏവ കാരേണമാ നസസ്യ വിപ്രസക്തൌ ഗുണാകൎണ്ണനമേവാപേക്ഷിതമാസീൽ, നാന്യത്രേവ ദൎശനാലാപാദികമിതി വ്യജ്യതേ. അപ്രതീകേപി പൂൎവ്വവൽ പരമാത്മതോ നിരവയവേപി. പരമേശ്വരതയാ പ്ര തികൂലരഹിതേ ഇത്യപി ശബ്ദശക്ത്യാ ദ്യോത്യതേ. സുപ്രതീകേ ശോഭനാംഗേ. 'അംഗം പ്രതീകോവയവഃ' ഇതി 'പ്രതികൂലേ പ്രതീകസ്ത്രിഷു' ഇതി ചാമരഃ. തസ്മിൻ ശ്രീകൃഷ്ണേ വപ്രസ ക്തമാനസാ വിവിധം പ്രകൎഷേണ സക്തഹൃദയാ. സൌന്ദൎയ്യേ ണ കാമഃ. വീൎയ്യേണ വിസ്മയഃ, അഭിജനേന ബഹുമാനഃ, സൌശീല്യേന വിസ്രംഭ ഇത്യേവമാദിത്രുപേണ "അപി നാമാഹമ തസീകുസുമസച്ഛായമദസീയമംഗമചിരാദാലോകയേയം, അധ രിതമധുധാരാംസ്തദീയാലാപാനാകൎണ്ണയേയം, തദംഗസംസ്പൎശ സുധാസരിതി നിമഗ്നാഭവേയ"മിത്യേവമാകാരേണ ച ചിത്താ സംഗ ഇതി വിവിധമിത്യുക്തം. പ്രകൎഷശ്ച ചിത്താസംഗസ്യ നൈരന്തൎയ്യേണ തദേകഗോചരത്വം. അനേന കന്ദുകക്രീഡാദാ വപ്യപ്രവൃത്തിരുക്താ. ഏതാവതാ ശ്രവണാനുരാഗമനസ്സംഗസ ങ്കല്പാരതയഃ കാമാവസ്ഥാഃസൂചിതാഃ.അപ്രമേയസ്യ അചിന്ത്യപ്ര ഭാവസ്യ തസ്യ. അല്പാ ഭാഗോ ഭാഗധേയമസ്യാ അസ്തീത്യല്പഭാ ഗിനീ താദൃശ്യാ മമ ച.അല്പേതരം മഹൽ നിഃഷ്ഠമുപേനോക്ത്യാ അല്പത്വസംഭാവനായാ അപ്യനവകാശഃ സൂച്യതേ. വിപ്രകൃഷ്ട ത്വം അന്തരം അസ്മാദധോരോഃ. മൽസ്പൃഹാ മമാഭിലാഷഃ. ഇയം ശ്രീകൃഷ്ണോ മേ പതിർഭൂയാദിത്യേവംരൂപാ. ന ഖലു വിസം വാദിനീ. ഏവകാരോ/യോഗവ്യവച്ഛേദേ. ന കദാപി സഫലാ ഭവിതുമൎഹതീത്യൎത്ഥഃ. ഇതി ഏവംപ്രകാരേണ. സപ്രമാദം നി രവധാനം സോന്മാദമിതിവാ. വിപ്രലപന്തീ വിവിധം പ്രലാ പം കുൎവ്വതീ. അനേന ഉന്മാദാവസ്ഥാ വൎണ്ണിതാ. ഉദ്വേലം അത്യ ന്തം ഉന്മാദാവസ്ഥാപൎയ്യന്തം. സദ്യഃ ഝടിതി ഏവ. വിജൃംഭമാ ണേന വിശേഷേണ വൎദ്ധമാനേന. വൎത്തമാനാൎത്ഥകശാനച്പ്ര വിജൃംഭണസ്യ തദാനീമപ്യസമാപ്തിർദ്യോത്യതേ തദ്ഗേനൈ

വ ഭഗവദ്വിഷയകോ യോഽനുരാഗസ്തദാത്മകേന. ഹൃദ്രോഗേണ.
ദുസ്സഹവേദനാകാരിത്വാദ്രോഗേ ഹൃദ്രോഗത്വാരോപഃ. അത്യ
ർത്ഥം ഭൃശം. അഭിഭൂയമാനത്വാൽ വിധുരീക്രിയമാണത്വാൽ. നി
ദ്രായാഃ യാ ദരിദ്രതാ ഹ്രാസഃ തദുദ്രേകം ആധിക്യം. അപിശബ്ദ
സ്തസ്യാതികൃച്ഛ്രത്വന്ദ്യോതയതി. അനുഭവന്തീ. അനേന നിദ്രാ
ത്യാഗരൂപകാമാവസ്ഥോക്താ. യഥാ കുമാരസംഭവേ ദേവ്യാ വി
രഹവർണ്ണനപ്രസ്താവേ 'ത്രിഭാഗശേഷാസു നിശാസു ച ക്ഷണം
നിമീല്യ നേത്രേ സഹസാ വ്യബുധ്യത' ഇതി. അതഃ നിദ്രാദരി
ദ്രതയാ. സ്വതോഽപി സ്വാഭാവികാവസ്ഥാമപേക്ഷ്യാപി തതോഽപി
താനവമചിന്ത്യമിത്യപിനാ ദ്യോത്യതേ. സുഭൃശകൃശതരം അത്യ
ന്തകൃശം. അനേന വേദനാഽസഹത്വം സൂച്യതേ. സ്വശരീരം.
ശീര്യത ഇത്യന്വർത്ഥകേന ശരീരപദേന സുലഭവേദനത്വമധ്വ
നിതം. അശരീരസ്യ കാമസ്യ ശരവ്യഭൂതം ശരലക്ഷ്യഭൂതം. അശ
രീരപദേന അനംഗത്വാൽ കേനാപി പ്രതികർത്തുമശക്യത്വം കാമ
സ്യ സൂച്യതേ. ഗാഢയാ തീവ്രയാ വേദനയാ. ക്ഷണമപി അ
ത്യല്പകാലമപി. വോഢും ധർത്തും. അക്ഷമാ അനീശാ. മൂർച്ഛാ
മപ്യനുഭവതീതി യാവൽ. അത്ര കൃശതാമൂർച്ഛേ കാമാവസ്ഥേ ഉ
ക്തേ. ഹൃദന്തരേ പ്രാണാധിഷ്ഠാനഭൂതേ വർത്തമാനേ നിരന്തരേ
അവിച്ഛിന്നേ ദുരന്തേ പ്രതികാരാദർശനാൽ നിരവധികതയാ പ്ര
തീയമാനേ ച യേ സന്താപചിന്തേ താഭ്യാമാകുലാ പരവശാ.
ഹ്രിയാ ബാലികാസുലഭയാ സങ്കോചാത്മികയാ മനോവൃത്ത്യാ.
ഭിയാ കിമന്യേ മന്യന്ത ഇതി ശങ്കയാ ച. സ്വയാതനാം. 'യാ
തനാ തീവ്രവേദനാ' ഇത്യമരഃ. അതീവ നിഗൂഹമാനാപി മഹ
താ യത്നേന ഗോപനം കുർവ്വത്യപി. ശനൈഃ സന്തതന്നിഗൂ
ഹനയത്നോ ദ്യോത്യതേ. അപിർവ്വിരോധേ. അതർക്കിതം ഹഠാൽ
ആവിർഭവന്ത്യഃ പ്രകാശമാനാഃ വിവിധാഃസ്തംഭപ്രളയരോമാഞ്ചാ
ദ്യാഃ വിക്രിയാ വികാരാഃ യസ്യാസ്സാ. സ്വജനശങ്കയാ കിംമാം സ്വ
ജനോ വക്ഷ്യതീതിശങ്കയാ. വിജനവാസിനീ രഹോവാസശീലാ. ത
ർഹി നിശ്ശരണൈഷാ കഥം പ്രാണിതീത്യത്രാഹ-യദ്വിതി. യദുകു
ലാഭരണസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ സ്മരണമേവ ഏകം കേവലം ശരണം

വിനോദോ യസ്യാസ്സാദൃശീ. ദയിതധ്യാനം ഹി വിരഹിണീനാം വിനോദനേഷു വിശിഷ്ടം. കഥമപി കൃഷ്ണേന. കമപി അനല്പം കാലം. വിനോദയാമാസ യാപയാമാസ. അത്ര അല്പഭാഗിന്യാ ഇതി നിർവ്വേദഃ മൽസ്പൃഹേയന്നിഷ്ഫലേതി വിഷാദഃ വിപ്രലപന്തീതി ചാപല്യം സുഭഗകൃശേത്യാദിനാ ഗ്ലാനിഃ നിഗൂഹമാനേത്യവഹിത്ഥാ, സ്മരണൈകശരണേതി ഹർഷശ്ച വ്യഭിചാരിഭാവാഃസൂച്യന്തേ. ഹ്രീരങ്കാ ചിന്താ ച ശബ്ദത ഏവോപാത്താഃ. 'ദൂരാദുത്സുകമാഗതേ വിവലിതം' ഇത്യത്ര 'ലജ്ജാനമ്രമുഖീ പ്രിയേണ ഹസതാ ബാലാ ചിരം ചുംബിതാ' ഇത്യത്ര ച ഔൽസുക്യലജ്ജയോശ്ശബ്ദത ഉപാദാനസ്യ ദുഷ്ടത്വം പ്രാന്നാത്രാപി ദുഷ്ടതാ. ഇത്ഥഞ്ച ഭഗവദാലംബനഃ തദ്ഗുണശ്രവണോദ്ദീപിതോ നിർവ്വേദാദിഭിർവ്യഭിചാരിഭിഃ സ്തംഭാദിസാത്വികഭാവൈഃ പ്രലാപധ്യാനാദ്യനുഭാവൈശ്ച സമ്യഗഭിവ്യക്തോ രുക്മിണീഗതോ ƒയോഗവിപ്രലംഭശൃംഗാരഃ പ്രാധാന്യേന വ്യജ്യതേ. നിർവ്വേദാദീനാം ലക്ഷണാനി സാഹിത്യദർപ്പണാദൌ ദ്രഷ്ടവ്യാനി. അത്ര കാവ്യലിംഗം രൂപകം വിരോധാഭാസഃ അതിശയോക്തിശ്ചാലങ്കാരഃ.

സാ—നീരിൽതാർമിഴിയായ രുക്മിണിയാകട്ടെ, വേണുഗാനകുശലനും, കംസഹന്താവും, യദുകുലശ്രേഷ്ഠനും, മാമുനിമാരുടെ മനസ്സിൽ സദാസ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനും, യദുകുലത്തിന്നാധാരഭൂതനും, ഭക്തന്മാരുടെ മനോരഥത്തെ നിറവേററുന്നതിൽ അത്യന്തം തൽപരനുമായ ശ്രീകൃഷ്ണൻെറ കാമ്യങ്ങളായ ഗുണഗണങ്ങളെമുഴുവൻ ബാല്യത്തിൽതന്നെ കേട്ട് അന്നുമുതൽക്കുതന്നെ നിരവയവനെങ്കിലും സുന്ദരാംഗനായ അദ്ദേഹത്തിൽ ഏററവും അനുരക്തയായിത്തീൎന്നു. ക്രമേണ വൎദ്ധിച്ചുവൎദ്ധിച്ച് അനുരാഗം പരമകാഷ്ഠയിലെത്തി. രുക്മിണിയുടെ കഥ വളരെ ശോച്യമായി. 'അചിന്ത്യപ്രഭാവനായ അദ്ദേഹത്തിന്നും മന്ദഭാഗ്യയായ എനിക്കും തമ്മിൽ അല്പമല്ലാത്ത അന്തരമുള്ളതുകൊണ്ട് എൻെറ ഈ ആഗ്രഹം നിഷ്ഫലംതന്നെ' എന്നിങ്ങനെ പലവിധത്തിലും ഉന്മാദത്തോടെ പ്രലപിച്ചുകൊണ്ടും, ഇപ്രകാരം അതിരുവിട്ട് പൊട്ടുന്നനവേ വൎദ്ധിക്കുന്നതായ കൃഷ്ണനിലുള്ള അനു

രംഗമാകുന്ന ഹൃദ്രോഗത്താൽ ഉറക്കംകൂടി തീരെ ഇല്ലാതെയും, ഇതുനിമിത്തം സ്വതേയുള്ളതിനേക്കാൾ കൂടുതൽ കൃശതയാർന്നും അനംഗബാണങ്ങൾക്കു ലാക്കായിത്തീർന്നുമായ ശരീരത്തെ വലുതായ വേദനകൊണ്ടു ക്ഷണനേരംപോലും ചുമക്കാൻ ശക്തയല്ലാതേയും, ഉള്ളിൽ ഇടവിടാതെയുള്ള അവസാനമില്ലാത്ത സന്താപംകൊണ്ടും, ചിന്തകൊണ്ടും കുഴഞ്ഞും, ലജ്ജയും ഭയവുംനിമിത്തം തന്റെ കഠിനമായ ദുഃഖത്തെ മറച്ചുന്നണ്ടെങ്കിലും അറിയാതെ പുറപ്പെടുന്ന പലവിധം വികാരങ്ങളോടുകൂടിയും, സ്വജനങ്ങളെ ശങ്കിച്ചു വിജനത്തിൽ വസിച്ചുകൊണ്ടു യദുകുലാഭരണമായ കൃഷ്ണന്റെ സ്മരണംമാത്രം ശരണമാക്കി പണിപ്പെട്ടു വളരെക്കാലം കഴിച്ചുകൂട്ടി.

അഥ താരുണ്യമാവിശന്തീന്തനയാമാലക്ഷ്യ തൽപ്രദാനം പ്രാപ്തകാലമാകലയതോ ഭീഷ്മകസ്യ രാജ്ഞഃ പ്രവൃത്തിമാഹ.—

൨. കാലേ തത്ര തു ഭീഷ്മകോ നിജസുതാമീഷന്മിഷദ്യൗവനാം
വ്രീളാവേശവിലുപ്തബാലരുചിരക്രീഡാവിശേഷോദ്യമാം
ദൃഷ്ട്വാ പുഷ്ടമുദൈകദാ സുതസുഹൃജ്ജ്ഞാതിദ്വിജാദീൻ സ്വകാം
സ്തത്രാഹൂയ സമാഗതാൻ ഗദിതവാൻ ഹൃദ്യം സ മദ്ധ്യസഭം.

വ്യാ—കാല ഇതി. തത്ര തസ്മിൻ കാലേ, രുക്മിണ്യാമേവ മതികൃഷ്ണേണ കാലം വിനോദയന്ത്യാമിത്യർത്ഥഃ. ഏകദാ ഏകസ്മിന്ദിനേ. സഃ തസ്യാമതീവവത്സലഃ ഭീഷ്മകസ്തു. തു ശബ്ദോ ജനാന്തരാത്തസ്യ തച്ഛ്രേയസ്സമ്പാദനജാഗരൂകതാം സൂചയതി. നിജസുതാം പരമപ്രേമാസ്പദഭൂതാം തനയാം. ഈഷൽ മിഷൽ ആവിർഭവൽ യൗവനം യസ്യാസ്താദൃശീം. അത ഏവ, വ്രീളാവേശേന ലജ്ജാഭരേണ വിലുപ്തഃ അസ്തമിതഃ ബാലരുചിരക്രീഡാവിശേഷേഷു ബാലോചിതേഷു മനോഹരേഷു ലീലാഭേദേഷു പാഞ്ചാലികാമിഥുനസംഗമനാദിഷു ഉദ്യമഃ ഉത്സാഹോ യസ്യാസ്തഥാവിധാഞ്ച സതീം. ബാല്യരുചിരേത്യപി പാഠഃ. ദൃഷ്ട്വാ ഹേതുഗർഭമിദം പുഷ്ടമുദാ പ്രവൃദ്ധേന ഹർഷേണ പുഷ്ടമുദേകദേതി പാഠേ പുഷ്ടമുദിതി ഭീഷ്മകവിശേഷണം. സ്വകാൻ ആത്മീയാൻ സുതസുഹൃജ്ജ്ഞാതിദ്വിജാദീൻ. ആദിനാ അന്യേ പ്രജാപ്രവരാ ഗൃ

ഹ്യന്തേ ആഹൂയ അനേന രാജ്ഞസ്സ്വേഷു ബഹുമാനോ ദ്യോത്യ തേ. തത്ര മദ്ധ്യേസഭം പ്രസിദ്ധേ സഭാമദ്ധ്യേ സമാഗതാൻ സമ്പ്രാപ്താൻ സുതാദീൻ. കാൎയ്യഗൌരവമിദന്ദ്യോതയതി. ഹൃദ്യം യഥാ ശ്രോതൄണാം ഹൃദയാവൎജ്ജകം ഭവേൽ തഥാ മധുരശബ്ദാൎത്ഥഘടിതം. ഗദിതവാൻ ഉക്തവാൻ. ഭീഷ്മകോത്ര പതാകാനായകഃ.

സാ — അക്കാലത്ത് ഭീഷ്മകൻ തന്റെ പുത്രിയെ നവയൌവനയുക്തയായും, ലജ്ജാവേശംനിമിത്തം മനോഹരങ്ങളായ ചപലതരം ബാലക്രീഡകളിൽ ഉത്സാഹശൂന്യയായും കണ്ട് വളരെ സന്തോഷത്തോടെ ഒരു ദിവസം പുത്രന്മാർ, മിത്രങ്ങൾ, ബന്ധുക്കൾ ബ്രാഹ്മണർ മുതലായവരെ സഭാമദ്ധ്യത്തിൽ വിളിച്ചുവരുത്തി അവരോടു ഭംഗിയിൽ പറഞ്ഞു.

ഉക്തിപ്രകാരമാഹ—ബാലേത്യാദിപാദ്യാം.

പ. ബാലാ മേ നവയൌവനോദയവശാദാസന്നനവ്യാൎത്തവാ
ജാതാ സമ്പ്രതി മാധവീവ ലതികാ സാ മാധവപ്രോന്മുഖീ
ദാതവ്യാ സദൃശായ രൂപകുലശീലൌദാൎയ്യമുഖ്യൈൎഗ്ഗുണൈഃ
പൂൎവ്വം സാ പുരുഷോത്തമായ പുരുപുണ്യോദനതാ ശ്രീരിവ.

വ്യാ — മേ ഇതി ധന്യസ്യ മമേത്യൎത്ഥാന്തരസംക്രമിതം. ബാലേതി വാത്സല്യദ്യോതകം. നവയൌവനസ്യ ഉദയവശാൽ ആവിൎഭാവാദ്ധേതോഃ. ആസന്നം അചിരഭാവിനവ്യാൎത്തവം പ്രാഥമികം സ്ത്രീരജഃ യസ്യാസ്സാദൃശീ സമ്പ്രതി ജാതാ അത്ര ഹൃദയംഗമാമുപമാമാഹ. മാധവീതി. മാധവോ വസന്തഃ തൽപ്രോന്മുഖീ തദാരംഭംപ്രതീക്ഷമാണാ. സാ പ്രസിദ്ധാ. മാധവീ തന്നാമികാ ലതേവ. അനുകമ്പായാംകൻ. സാപി നവയൌവനോദയവശാദാസന്നനവ്യാൎത്തവാ ഭവതി. അത്രാൎത്തവം കുസുമോദ്ഗമഃ. ഉദയദ്യൌവനാപി മാധവീ വസന്ത ഏവ പുഷ്പ്യതീതി മാധവപ്രോന്മുഖീതി വിശേഷണം. അത്ര വക്തൃവിവക്ഷാഭാവേപി ശ്രീകൃഷ്ണാനുരാഗിണീത്യൎത്ഥകം മാധവപ്രോന്മുഖീതി പദം ബാലായാമപിസംബധ്യതേ. ഉപമയാ ഉപഭോഗയോഗ്യതാ, അസ്യാ ഉപഭോക്തുശ്ച പരഭാഗലാഭശ്ച വ്യജ്യതേ. അത ഏവാഹ ദാതവ്യേ

തി. രൂപം സൌന്ദൎയ്യം, 'കന്യാ വരയതേ രൂപം' ഇതി പ്രഥമത സ്സൂക്തിഃ, കുലം വംശഃ, ശീലം ക്ഷമാദി, ഔദാൎയ്യം വിതരണശാലിത്വം, ഏതാനി മുഖ്യാനി ആദ്യാനി പ്രധാനാനി വാ യേഷാം തൈൎഗ്ഗുണൈഃ. വിദ്യാവിനയാദയോഽപ്യനേന സംഗൃഹീതാഃ. സദൃശായ അനുരൂപായ. ദാതവ്യാ ദാതും യോഗ്യാ. താദൃശസ്യ പ്രദാനകദാനേനൈവ കന്യായാ നിരതിശയസുഖലാഭസംഭവാൽ. ഏവമനുരൂപവധൂവരസംഘടനായാ അസംഭാവ്യതാശങ്കാമുപമയാ പരിഹരതി പൂൎവ്വമിതി. പൂൎവ്വം പുരാ. പുരുപുണ്യേന മഹാഭാഗ്യശാലിനാ. പുരുപുണ്യത്വം ഹി തത്ര പിതൎയ്യപേക്ഷിതമിതി ഭാവഃ. ഉദന്വതാ ക്ഷീരാബ്ധിനാ.അബ്ധിസാമാന്യവചനോ യമത്ര വിശേഷപൎയ്യവസായീ. പുരുഷോത്തമായ ശ്രീനാരായണായ. പുരുഷോത്തമശബ്ദേന ഭഗവതി സകലസദ്ഗുണാധാരത്വമുക്തം. സാ നിഖിലയോഷിദ്ഗുണാശ്രയതയാ പ്രസിദ്ധാ. ശ്രീഃ ഇന്ദിരാ ഇവ. യഥാ ശ്രീൎദ്ദത്താ തഥാ ഭവത്യേത്യൎത്ഥഃ. ഉപമയാ രുക്മിണ്യാ അസാധാരണസൌന്ദൎയ്യാദിശാലിത്വം സൂചിതം. ശ്ലേഷകാവ്യലിംഗാവപ്യലങ്കാരൌ.

സാ—വസന്താവസരം പ്രതീക്ഷിച്ചുകൊണ്ടുനില്ക്കുന്ന മുല്ലലതക്ക് പുഷ്പോൽഗമംപോലെ യൌവനം ആരംഭിച്ചിരിക്കുന്ന എന്റെ കുട്ടിക്ക് ആൎത്തവകാലം ഇപ്പോൾ അടുത്തിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ അവളെ രൂപം, കുലം, ശീലം, ഔദാൎയ്യം തുടങ്ങിയ ഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ട് സദൃശനായ ഒരു പുരുഷന്ന് മഹാഭാഗ്യശാലിയായ പാലാഴി പണ്ട് പുരുഷോത്തമന്ന് ശ്രീയെക്കൊടുത്തതുപോലെ എനിക്കു കൊടുക്കണം.

കിന്താദൃശോവരഃ കോഽപി തേ സ്മരണപദവീമധിരോഹതീതിചേത്തത്രാഹ—

പ.യഃകാളാംബുദകളായകാന്തിലളിതോ യസ്യാനപായശ്ചെന്ദ്രവായശ്ച സ്വാശ്രിതരക്ഷണൈകനിരതോ യശ്ചൈവമൂൎത്ത്യൎദ്ധിഷാം
വിശ്വാകൎഷണവൈഭവാജ്ജഗതി യഃ കൃഷ്ണാഖ്യയാ ഗീയതേ
തം ജാമാതൃതയാ സുഖം വരയിതും മന്യേ മതം കിന്നു വഃ13

വ്യാ — യ ഇതി. യഃ, കാളാംബുദസ്യ നീലവലാഹകസ്യ, അംബുദേത്യനേന ജലപൂർണ്ണത്വാൽ കാളിമാതിശയസ്സൂച്യതേ, കളായസ്യ തദാഖ്യപുഷ്പസ്യ ച കാന്തിരിവ കാന്തിർയ്യസ്യ. അത്രോപമാദ്വയോപാദാനാൽ കാന്തേഃ ക്രമേണ സ്നിഗ്ദ്ധത്വം സൌകുമാര്യസാമാനാധികരണ്യഞ്ച ദ്യോത്യതേ. ദൂരേ സമീപേപി മനോഹാരിത്വഞ്ച. സ ചാസൌ ലളിതസ്സുന്ദരശ്ച. യസ്യ അന്വയഃ വംശഃ. ഐന്ദവഃ ചന്ദ്രസംബന്ധീ ച. ചസ്സർവ്വത്ര സമുച്ചയേ. യഃ സ്വാശ്രിതാനാം രക്ഷണേ ഏകനിരതഃ കേവലം തൽപരശ്ച. ഏഭിർവ്വാക്യൈഃ ക്രമാദ്രൂപേണ കുലേന ശീലൌദാര്യാഭ്യാഞ്ചാനുരൂപ്യമുപപാദിതം. യഃ ദ്വിഷാം ശത്രൂണാം മൃത്യുഃ തദ്വൽഭീതിഹേതുർന്നാശകരശ്ച. അനേനാത്യന്താവശ്യകപ്രതാപാതിശയഃ വ്യാപിതഃ. യഃ വിശ്വേഷാം സർവ്വേഷാം ആകർഷണേ സ്വായത്തീകരണേ യദ്വൈഭവം സാമർത്ഥ്യം തസ്മാൽ. കൌശലാദിതി ക്വചിൽ പാഠഃ. കൃഷ്ണാഖ്യയാ കർഷതീതി കൃഷ്ണ ഇത്യന്വർത്ഥയാ സംജ്ഞയാ. ജഗതി സർവ്വദിക്ഷു ആബാലഗോപാലം. ഗീയതേ. അത്രാപി ചകാരോനുഷജ്യതേ. ഗീയത ഇത്യുക്ത്യാ വിനോദായ തദീയചരിതാനി പദ്യരൂപേണ നിർമ്മായ ജനാ ഗായന്തീതി സൂച്യതേ. യഥാ രഘുവംശേ 'ഇക്ഷുച്ഛായാനിഷാദിന്യസ്തസ്യ ഗോപ്തുർഗ്ഗുണോദയം। ആകുമാരകഥോദ്ഘാതം ശാലിഗോപ്യോ ജഗുർയ്യശഃ' ഇതി. തം ഉക്തഗുണവിശിഷ്ടം ശ്രീകൃഷ്ണം. ജാമാതൃതയാ. 'ജാമാതാ ദുഹിതുഃ പതിഃ' ഇത്യമരഃ. സുഖമിതി നാത്ര മഹാൻ ക്ലേശസ്സ്യാദിത്യർത്ഥഃ. വരയിതും മന്യേ വരത്വേന തദ്വരണമേവ പരമുചിതമിതി തഥാഭിലഷാമി. തർഹ്യേവമേവ കുതോ നിശ്ചിതമിത്യത്രാഹ—മതമിതി. വഃ മതം കിന്നു അസ്മിൻ കാര്യേ ഭവന്തഃ കിമ്മന്യന്തേ. കിംശബ്ദഃ പ്രശ്നേ നന്വിതി ജിജ്ഞാസായാം. പ്രശ്നേനാനേന രാജ്ഞഃ പ്രജാനുരഞ്ജനതൽപരതാ പ്രകടീകൃതാ. സർവ്വഥാ പ്രജാനുരഞ്ജനം ഹി രാജ്ഞാം പരമോ ധർമ്മഃ. ഉക്തഞ്ചോത്തരരാമചരിതേ 'യുക്തഃ പ്രജാനാമനുരഞ്ജനേ സ്യാഃ' ഇതി 'സ്നേഹം ദയാഞ്ച സൌഖ്യഞ്ച യദി വാ ജാനകീമപി। ആരാധനായ ലോകസ്യ മുഞ്ചതോ നാസ്തി മേ വ്യഥാ' ഇതി ച.

സാ—ആർ കാർമ്മേഘത്തിൻേറയും കായാമ്പൂവിൻേറയും കാന്തികളെന്ന് അതിസുന്ദരനാകുന്നു. ആർ ചന്ദ്രവംശത്തിൽ ജനിച്ചു. ആർ ശത്രുക്കൾക്ക് അന്തകനാകുന്നു. സകലലോകത്തേയും ആകർഷിപ്പാനുള്ള സാമർത്ഥ്യംനിമിത്തം ആരെ കൃഷ്ണനെന്ന പേരുകൊണ്ട് ആബാലഗോപാലം പാടുന്നു. അദ്ദേഹത്തെ ജാമാതാവായി എളുപ്പത്തിൽ വരിപ്പാൻ ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു. നിങ്ങളുടെ അഭിപ്രായം എന്ത്?

രാജവചനഫലമാഹ—

ഗ. ഇതി കൃതാനുയോഗേ മഹാനുഭാവേ രാജനി "പ്രാജ്ഞസമ്മതേന രാജ്ഞാ സകലസാധുഹിതമസ്മത്സമീഹിതമസ്മത്സമീഹിതമേവാഭിഹിതമി"തി സന്തോഷഭരേണ സംഘോഷിത സാധുശബ്ദേഷു സകലസാമാജികേഷു, ഭുവനദുർല്ലഭസുഹൃല്ലാഭമനുചിന്ത്യ സാനന്ദമഭിനന്ദ്യമാനസ്സവരേ പൌരനികരെ, ചിരശ്രുതവിശ്രുതശ്രീകൃഷ്ണരൂപസൌന്ദര്യസന്ദോഹദർശനരസനിമജ്ജനസജ്ജഹൃദയേഷു കാമിനീനിചയേഷു തദന്തരെ സഭാന്തരവൃത്തമുദന്തമേനമനന്തരസമനന്തരമേവ സദൃശമിഥുനസംഘടനകുതൂഹലപ്രേരിതപ്രിയസഖീമുഖാന്നിഭൃതതരമുപാകർണ്യ ചിരപ്രാർത്ഥിതവരപ്രാപ്തിം സമുൽപ്രേക്ഷ്യ ന്യഞ്ചിതാതങ്കമുഞ്ചദാനന്ദസഞ്ചിതരോമാഞ്ചകഞ്ചുകിതാഞ്ചിതതനുവല്ലികായാം രാജകന്യാമതമല്ലികയാം തത്ര സഭാന്തരെ കിമപ്യവസ്ഥാന്തരമാപപാത.

വ്യാ—ഇതീതി. മഹാനുഭാവെ അനുഭാവോ നാമാധ്യക്ഷ്യതാപ്രതീതിഹേതുസ്തേജോവിശേഷഃ.അപ്രിയവചനേപ്യഭ്യുപഗമ ഏവ വരമിത്യനേന സൂച്യതേ. അഥാപി രാജനി തഥാ പ്രജാനരഞ്ജനാദന്വർത്ഥരാജശബ്ദേ ഭീഷ്മകേ. ഇതി ഉക്തപ്രകാരേണ. കൃതഃ അനുയോഗഃ പ്രശ്നഃ യേന താദൃശേ സതി. പ്രാജ്ഞാനാം വിദുഷാം സമ്മതേന ബഹുമതേന രാജ്ഞാ. സകലേഭ്യഃ സാധുഭ്യോ ഹിതം പഥ്യം. അനേന വചനസ്യ ശ്രദ്ധേയതോക്താ. അസ്മത്സമീഹിതം അസ്മദഭിപ്രേതം. വീപ്സായാന്ദ്വിരുക്തിഃ ഏവകാരോ വിസ്മയദ്യോതകഃ. അഭിഹിതം ഉക്തം. ഇതീതി ഘോ

തൌ. സകലസാമാജികേഷു നിഖിലസദസ്യേഷു. സന്തോഷഭരേണ പ്രീത്യതിരേകേണ. സംഘോഷിതഃ സാധ്വിതി ശബ്ദോ യൈസ്തേഷു സാധു സാധ്വിതി ഉച്ചൈരുക്തവത്സു സത്സ്വിത്യർത്ഥഃ. അത ഏവ രുക്മിണോ ഝടിതി വചനാവസരാലാഭഃ. പൌരനികരേ പുരവാസിപുരുഷസമൂഹേ. ഭുവനദുർല്ലഭഃ അന്യാദൃശമഹിമാസ്പദത്വാൽ സുകൃതിമാത്രസുലഭഃ യസ്സുഹൃൽ മിത്രം തസ്യ ലാഭം. ലാഭശബ്ദേന തൽപ്രാപ്തൌ കൃതകൃത്യതാബുദ്ധിർദ്ദ്യോത്യതേ. അനുചിന്ത്യ മുഹുർമ്മുഹുർവ്വിചിന്ത്യ. ഇദമാനന്ദേ അഭിനന്ദനേ ച ഹേതുഃ. പൌരാണാം സദ്യസ്സഭാവൃത്താന്തശ്രവണമനേനാക്ഷിപ്യതേ. സന്തോഷവാർത്താ ഹി ലഘു സഞ്ചരതി. സാനന്ദമിത്യഭിനന്ദനക്രിയാവിശേഷണം. അഭിനന്ദ്യമാനഃ ശ്ലാഘ്യമാനഃ നൃവരോ രാജാ യേന തഥാവിധേ സതി. കാമിനീനിചയേഷു വനിതാസമൂഹേഷു. ചിരശ്രുതഃ പഥികാദിമുഖാച്ചിരാദാകർണ്ണിതഃ തത്ര ഹേതുഃ വിശ്രുത ഇതി പ്രഖ്യാത ഇത്യർത്ഥഃ, താദൃശോ യഃ ശ്രീകൃഷ്ണരൂപസൌന്ദര്യസന്ദോഹഃ ശ്രീകൃഷ്ണകളേബരസ്യ യദംഗപ്രത്യംഗസൌഷ്ഠവം, ലാവണ്യാദീനാമപ്യുപലക്ഷണമേതൽ, തസ്യ സഞ്ചയഃ തദ്ദർശനേ യോ രസ ആനന്ദഃ സ ഏവ വരസോഽമൃതം തന്നിമജ്ജനായ തസ്മിന്നവഗാഹായ യാവന്മനോരഥന്തദനുഭവായേതി യാവൽ സജ്ജം സന്നദ്ധം ഹൃദയം യേഷാന്താദൃശേഷു. അത്രൌത്സുക്യം ഹർഷശ്ച ഭാവൌ വ്യജ്യതേ. രാജകന്യാമതല്ലികായാം പ്രശസ്തായാം രാജകന്യകായാം രുക്മിണ്യാം. തദന്തരേ തസ്മിന്നവസരേ. സഭാന്തരവൃത്തം സഭാമധ്യേ സഞ്ജാതം 'അന്തരമവകാശാവധിപരിധാനാന്തർദ്ധിഭേദതാദർത്ഥ്യേ ഛിദ്രാത്മീയവിനാബഹിരവസരമധ്യേന്തരാത്മനി ച'. ഇത്യുഭയത്രാമരഃ. ഉദന്തം വൃത്താന്തം. അനന്തരസം നിരവധികപ്രീതിജനകം. അനന്തരമേവ അവ്യവഹിതോത്തരമേവ. അനേന സഖീനാം പ്രിയാഖ്യാ ത്വരാ സൂച്യതെ. സദൃശമിഥുനസ്യ അനുരൂപവധൂവരയോഃസംഘടനേ സമ്മേളനേ യൽ കുതൂഹലം തേന പ്രേരിതാനാം പ്രിയസഖീനാം മുഖാൽ. നിഭൃതതരം അതിഗൂഢം രഹസീതി യാവൽ. ധാത്ര്യാദിസമീപേ ബാലാനാമുപോഹകഥാ

ലാപേ സങ്കോചാൽ നിഭൃതതരമിതി. ഉപകർണ്യ ശ്രുത്വാ. ചി
രപ്രാർത്ഥിതസ്യ ബഹുകാലാഭികാംക്ഷിതസ്യ വരസ്യ പ്രാപ്തിം ലാ
ഭം. സമുൽപ്രേക്ഷ്യ സംഭാവ്യ ന്യഞ്ചിതാതങ്കം വിലുപ്തഖേദംയഥാ
തഥാ. ഖേദഃ പൂർവപ്രസ്തുതഃ. ഉദഞ്ചൻ ഉദ്ഗച്ഛൻ യ ആന
ന്ദഃ തേന സഞ്ചിതസ്സമ്പാദിതോ രോമാഞ്ചഃ, രോമാഞ്ചസ്യ ഹ
ർഷാനുഭാവത്വം പ്രസിദ്ധം, തേന കഞ്ചുകിതാ വ്യാപ്താ. അത്ര ശ
ബ്ദശക്ത്യാ പുനർദുഃഖബാധാനിവാരണാർത്ഥം ധൃതകഞ്ചുകേ
വേത്യുൽപ്രേക്ഷാവ്യജ്യതേ രോമാഞ്ചകഞ്ചുകിതത്വേനൈവ അ
ഞ്ചിതാ മനോഹരാ തനുവല്ലികാകോമളവല്ലീവ സുകുമാരാ തനു
ര്യസ്യാസ്സാദൃശ്യാം സത്യാം.അത്ര വിഷാദശാന്തിർഹർഷോദ്ഗമ
ശ്ച. പൂർവോക്തക്രിയാണാം സമുച്ചായകശ്ചകാരോനുപാത്തോ
പ്യർത്ഥാല്ലഭ്യതേ. തത്ര സഭാന്തരേ രാജസഭാമധ്യേ. കിമപി അന
ല്പാസുഖനിദാനം. അവസ്ഥാന്തരം ദശാവിശേഷഃ. ആപപാത
സമജായത. ആപതനോക്ത്യാ അശനിപാതാദിവത്തസ്യാവിത
ർക്കിതത്വം ഭീഷണത്വഞ്ച ധ്വന്യതേ.

സാ—മഹാനുഭാവനായ രാജാവ് ഇപ്രകാരം ചോദിച്ച
പ്പോൾ സകല സാമാജികന്മാരും. "വിദ്വത്സമ്മതനായ രാജാ
വു പറഞ്ഞത് സജ്ജനങ്ങൾക്കെല്ലാം ഹിതമായിട്ടുള്ളതാകുന്നു.
ഇതുതന്നെ ഞങ്ങളുടെ അഭിപ്രായം, ഞങ്ങളുടെ അഭിപ്രായം"
എന്നു പറഞ്ഞ് സാധുശബ്ദത്തെ ഉറക്കെ ഘോഷിച്ചു. ലോക
ത്തിൽ ദുർല്ലഭമായ മിത്രത്തെക്കിട്ടിയതു വിചാരിച്ചുപൌരന്മാ
രെല്ലാം സന്തോഷത്തോടെ മഹാരാജാവിനെ അഭിനന്ദിച്ചു. കാ
മിനിമാരെല്ലാം മുമ്പുതന്നെ കേട്ടിട്ടുള്ളതും പ്രസിദ്ധവും ആയ
ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ സൌന്ദര്യത്തെക്കണ്ട് ആനന്ദത്തിൽ മുഴുകുവാൻ
മാനസ്സുകൊണ്ടൊരുങ്ങി. ആ അവസരത്തിൽ, അനുരൂപന്മാരാ
യ വധൂവരന്മാരെ പരസ്പരം ഘടിപ്പിപ്പാനുള്ള കൌതുകത്താൽ
പ്രേരിതമാരായ സഖിമാരുടെ മുഖത്തിൽനിന്ന്, സഭാമദ്ധ്യത്തിൽ
നടന്ന അതിരസമായ ഈ വർത്തമാനത്തെ ഉടനെത്തന്നെ കേ
ട്ട് ആ രാജകന്യകയാകട്ടെ വളരെക്കാലമായിക്കാമിച്ചുകൊണ്ടി
രുന്ന വരനെ ലഭിച്ചതു വിചാരിച്ച് ദുഃഖമെല്ലാം നീങ്ങി പര

മാനന്ദമൂർഛക്കൊണ്ടു. അതുനിമിത്തമുണ്ടായ രോമാഞ്ചത്താൽ അവളുടെ ശരീരമാസകലം കുപ്പായമിട്ടതുപോലെ മൂടി. ഈ ഘട്ടത്തിൽ ആ സഭയിൽ പെട്ടെന്നു് മറെറാരവസ്ഥയുണ്ടായി.

അവസ്ഥാന്തരമേവാഹ—

ച. സഗർഭ്യോ വൈദർഭ്യാഃ കുമതിരജിതദ്വിട് പ്രകൃതിത-
സ്സുധായാഃ കാകോളസ്സുദുരഭിഭവോഷ്മേവ സഹസാ
സ്വതസ്തീക്ഷ്ണോ രുക്മീ ഹരിഗുണകഥാമർഷണബലാ-
ദുദസ്ഥാദാസ്ഥാനാദഹിരിവ പദാഘാതകുപിതഃ 15

വ്യാ — സഗർഭ്യ ഇതി. രുക്മീ ഹരേഃ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ ഗുണാനാം കഥയാം വർണ്ണനേ യദമർഷണം അസഹനം തദ്ബലാൽ. ആസ്ഥാനാൽ പീഠാൽ. അധികരണേ ല്യബ്. പദാഘാതേന പാദഹനനേന കുപിതഃ അഹിഃ സർപ്പഃ ഇവ. സഹസാ വേഗേന. ഉദസ്ഥാൽ ഉദതിഷ്ഠൽ. അഹിരുക്മിണോസ്സാധാരണധർമ്മമാഹ — സ്വതസ്തീക്ഷ്ണ ഇതി. സ്വഭാവത ഏവ ക്രൂര ഇത്യർത്ഥഃ. ഉപമയാ വിപത്സമ്പാദകത്വദുഷ്പ്രകൃതികരത്വാദികം വ്യംഗ്യം. കുതോസ്യ ഹരിഗുണകഥാമർഷണമിത്യത്രാഹ — പ്രകൃതിതോഽജിതദ്വിഡിതി നിസർഗ്ഗാദേവ ഭഗവദ്ദ്വേഷീത്യർത്ഥഃ. അജിതശബ്ദേന ഭഗവദ്ബോധനാൽ തദ്ദ്വേഷിണോ രുക്മിണോ
ദ്യോതിതാ. അജിതദ്വിട്ത്വമേവ കുത ഇത്യത്രാഹ — കുമതിരിതി. ജന്മാന്തരകൃതപാപവാസനാവാസിതദുഷ്ടബുദ്ധിരിത്യർത്ഥഃ. അഥാപി കോയമസ്മിൻ കാര്യേ ഭാഷിതുമിതി ചേദാഹ — വൈദർഭ്യാസ്സഗർഭ്യ ഇതി. രുക്മിണ്യാസ്സോദര ഇത്യർത്ഥഃ. അതിവിരുദ്ധസ്വഭാവയോരേതയോരേകസ്മാദുൽപത്തേരസംഭവാശങ്കാമുപമയാ പരിഹരതി — സുധായാ ഇതി. സുധായാ അമൃതസ്യ സഗർഭ്യഃ കാകോളഃ വിഷ ഇവ. തസ്യ സുധാസഹജത്വഞ്ച കാളകൂടാഖ്യസ്യ വിഷസ്യാമൃതമഥനകാലേ ക്ഷീരാബ്ധിത ഏവ ജാതത്വാൽ. കാകോളരുക്മിണോസ്സമാനധർമ്മമാഹ — സുദുരഭിഭവോഷ്മേതി. സുതരാം ദുരഭിഭവോ ദുർന്നിവാര ഊഷ്മാ പ്രതാപഃ പക്ഷേ ദാഹകത്വശക്തിഃ യസ്യ താദൃശ ഇത്യർത്ഥഃ. അത്ര സുധാവൈദർഭ്യോർബിംബപ്രതിബിംബഭാവഃ. സ്പൃഹണീയതാതിശയശ്ച വൈദർഭ്യാസ്തേന സൂച്യതേ. ദ്വയോരുപമയോസ്സംസൃഷ്ടിഃ.

സാ—ക്ഷീരാബ്ധി ഒന്നിൽനിന്നുതന്നേയാണല്ലൊ അമൃതിന്റേയും അതിരൂക്ഷമായ കാളകൂടത്തിന്റേയും ഉൽപത്തി. ഇതുപോലെത്തന്നേയാണ് രുക്മിണിയുടേയും, സഹോദരനായ രുക്മിയുടേയും അവസ്ഥ. ദുഷ്ടബുദ്ധിയും പ്രകൃത്യാ ഭഗവദ്വേഷിയും മഹാപ്രതാപശാലിയും സ്വതവേ ക്രൂരനും ആയ ഈയാൾ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ ഗുണഗണങ്ങളെ വർണ്ണിക്കുന്നതുകേട്ട് സഹിച്ചില്ല. കാലുകൊണ്ടു ചവുട്ടിയ സർപ്പംപോലെ പെട്ടന്നു കോപിച്ച് ആസ്ഥാനത്തിൽനിന്നെഴുന്നേററു.

ഉത്ഥാനാനന്തരഭാവാം രുക്മിണഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. ശ്വസൻ ഭൂയസ്തീവ്രം ജ്വലദനലതീക്ഷ്ണാക്ഷിയുഗളോ
ദശൻ ദന്തൈരോഷ്ഠം ഭ്രുകുടിവികടസ്വിന്നനിടിലഃ
തലാഘാതൈർദ്ദോഷ്ണോരഹഹ! സ ഹി കൃഷ്ണസ്തുതിപരാ—
ന്നിവാര്യാര്യാനുച്ചൈരധിസഭമഭാണീദവിനയഃ 16

വ്യാ—ശ്വസന്നിതി. സഃ ക്രൌര്യാദിവിശിഷ്ടോ രുക്മീ. കൃഷ്ണസ്യ സ്തുതൌ ഗുണവർണ്ണനേ പരാൻ സക്താൻ. ആര്യാൻ വിദ്യാവയഃ പ്രഭൃതിഭിഃ പൂജ്യാൻ. നിവാരണസ്യാനൌചിത്യമേതൽസൂചയതി. ദോഷ്ണോഃ ഭുജയോഃ. തലാഘാതൈഃ പാണിഘട്ടനൈഃ. നിവാരണകരണമപി തദംഗീകൃതമത്യന്തമസാധ്വിത്യനേന പ്രകാശ്യതേ. നിവാര്യ. പ്രതിഷിധ്യ. അനേനാസൂയാ വ്യജ്യതേ. അധിസഭം സഭായാം. വിഭക്ത്യർത്ഥേƒവ്യയീഭാവഃ. ഉച്ചൈഃ അഭാണീൽ അവദൽ. ഹീതി പ്രസിദ്ധൌ യദ്വാ ഹിരവധാരണേ. തലാഘാതൈർഹീതി യോജനാ. അഹഹേതി ഖേദേ. തഥാവിധോച്ചൈർഭാഷണഹേതും ക്രോധമനുഭാവാന്തരൈഃ സ്ഫുടീകരോതി—ശ്വസന്നിത്യാദിനാ. ഭൂയഃ പുനഃ പുനഃ. തീവ്രം അതിദീർഘമത്യുഷ്ണഞ്ച, ശ്വസൻ ജ്വലദനലവൽ ജ്വലൻ വഹ്നിരിവ തീക്ഷ്ണം ക്രൂരം അക്ഷിയുഗളം യസ്യ താദൃശഃ. ദന്തൈഃ ഓഷ്ഠമധരോഷ്ഠം ദശൻ മർദ്ദയൻ. ഭ്രുകുട്യാ വികടം കരാളം, സ്വിന്നഞ്ച നിടിലം ലലാടം യസ്യ താദൃശ്ച. നന്വസൌ താതസമീപേപ്യേവഞ്ചാപല്യം കഥംകൃതവാനിത്യത്രാഹ—അവിനയ ഇതി. വിനയോ നാമ ഗുരുദേവാദിസവിധേ പ്രഹ്വീഭാവഃ, ത

ച്ശ്രുത്യ ഇത്യർത്ഥഃ. അത്ര ഭഗവദാലംബിതഃ തദ്ഗുണവർണ്ണ നോദ്ദീപിതഃ അസൂയാദിഭിസ്സഞ്ചാരിതോ ദീർഘശ്വാസാദിഭിരനു ഭാവിതഃ ക്രോധസ്ഥായികോ രൌദ്രോ രസോ വ്യജ്യതേ. സ്വഭാ വോക്തിശ്ചാലങ്കാരഃ.

സാ—ഇടവിടാതെ ദീർഘശ്വാസം വിട്ടും, കത്തുന്ന തീപോ ലെ രൂക്ഷങ്ങളായ കണ്ണുകളെ ഉരുട്ടിമിഴിച്ചും, പല്ലുകൊണ്ടു ചു ണ്ടുകടിച്ചും, വിയർത്ത നെററിത്തടത്തിൽ ചിരികക്കൊടികൾ വ ളച്ചും കൃഷ്ണനെ സ്തുതിക്കുന്ന പൂജ്യന്മാരായസാമാജികന്മാരെ—ക ഷ്ടം.കഷ്ടം—കൈ കൊട്ടിത്തടഞ്ഞ് വിനയവിഹീനനായ അ വൻ സഭയിൽ ഉറക്കെപ്പറഞ്ഞു.

വചനപ്രകാരമാഹ—ചതുർഭിരാര്യാ ഇത്യാദിഭിഃ. തത്ര പ്രഥ മേന സഭാസദാന്നിന്ദാ; ദ്വിതീയേന ഭഗവതി ദോഷാരോപ ണം; തൃതീയേന ജനകപരിഹാസഃ; ചതുർത്ഥേന സ്വാഭിമതക ർത്തവ്യോപദേശ ഇതി വിവേകഃ.

പ. "ആര്യാ രാജസദസ്സദോ നയവിദോ ലോകേ ബതാത്രത്വസൽ
കാര്യാ ഭർത്തൃമതാനുസാരസരസാ നാര്യോ ഹി നാര്യഃ ഖലു
ജാനാമ്യേവ വിരമ്യതാമലമലഞ്ചൈതദ്ഗുണവ്യോപനൈർ—
ജ്ഞാതം കിഞ്ചിദഹഞ്ച കിഞ്ച കഥയാമ്യാമൂലതഃശ്രൂയതാം. 17

വ്യാ—ലോകേ ദിവി, പൃഥിവ്യാം, പാതാളേ വാ. രാജ്ഞ സ്സദസി സീദന്തി ഉപവിശന്തീതി രാജസദസ്സദഃ. ഉദ്ദേശ്യവാച കമിദം. ആര്യാഃ സൽകാരാർഹാസ്സച്ചരിതാഃ, പ്രിയവചനേന രാ ജവഞ്ചനവിമുഖാ ഇതി യാവൽ. നയവിദഃ അർത്ഥശാസ്ത്രനിപു ണാശ്ച ഭവന്തി. അത്ര കണ്ഠിനേ തു. തു ശബ്ദോ വിശേഷേ. തമാഹ—അസദിതി. അസൽകാര്യാഃ അസൽകർമ്മാണഃ അത ഏവ സൽകാരാനർഹാശ്ച. രാജസദസ്സദ ഇതി വിശേഷ്യമനുഷ ജ്യതേ. ഏവം, ഭർത്തൃർമ്മതം ഇഷ്ടം തദനുസാരേ സരസാഃ വി ചക്ഷണാഃ. 'സർവ്വം വാക്യം സാവധാരണം' ഇതി ന്യായേന ത ത്രൈവ സരസാഃ, നതുഃവശ്യജ്ഞാതവ്യരാജനീതാവിത്യർത്ഥഃ. ഭർ ത്രിത്യനേന യാവൽ ഭരണം താവദിഷ്ടാനുസരണമിതി സ്വാർത്ഥ മാത്രപരതാ തേഷാം സൂചിതാ. അതഃതേ നാര്യോ ഹി അംഗ

നാ ഏവ. പ്രഥിതങ്കില താസാം സ്വാത്ഥസമ്പാദനായ ഭത്തൃച്ഛന്ദാനുവത്തനം രാജനീത്യജ്ഞാനഞ്ച. ന ആയ്യാഃ,ഖലു നിശ്ചിതം. ഖതേതി ഖേദേ. അതിവിഷാദസ്ഥാനമേതദിത്യത്ഥഃ. ഏവം സദസ്യാനാക്ഷിപ്യ താനഭിമുഖീകൃത്യാഹ—ജാനാമീതി. അഹം ജാനാമ്യേവ. ഭവതാം രാജഭക്ത്യാ അളീകതാം ഏതസ്യ തത്ത്വഞ്ചേതി ശേഷഃ. ഏവകാരസ്സേഷാന്തദ്വചനഹേതുഭൂതാം വിപരീതസംഭാവനാം വാരയതി. അത്രാസമ്പൂണ്ണവചനം കാമപി ചാരുതാമാവഹതി. വിരമ്യതാമിതി വിധൌ ലോട്. സാധുവാദസംഘോഷണാദിതിശേഷഃ. തസ്യ രാജവഞ്ചനാത്വേന ദുസ്സഹത്വാദിതിഭാവഃ. ഇതോപി ദുസ്സഹതരാൽ സ്വവൈരിഗുണവണ്ണനാൽ സദസ്യാൻ വാരയതി—അലമിതി. ഏതസ്യ കൃഷ്ണസ്യ. നാമാപ്യസ്യ നോപാദേയമിത്യേതദിത്യുക്തിഃ. ഗുണപ്രോചനൈഃ ഗുണവണ്ണനൈഃ. ബഹുവചനേന പ്രോചനസ്യ ബഹുപ്രകാരത്വം ബഹുകത്തൃകത്വഞ്ചോക്തം. അലമലം ച താനി മാമാ കുരുത ച. ആലം ശബ്ദോത്ര നിഷേധേ. അത ഏവ തൃതീയായോഗഃ. യഥാ 'ഏതാവതാലമഘനിഹരണായ പുംസാം' 'അലമ്മഹിപാല തവ ശ്രമേണ' ഇത്യാദൌ. അലം ശബ്ദസ്യ ദ്വിരുക്തിഃ കോപാനുഭാവഃ. നനു സജ്ജനസ്യ ഗുണകഥനാൽ കിമസ്മാന്നിവാരയസീതി ചേദാഹ—ജ്ഞാതമിതി. ജ്ഞാതം സുപ്രസിദ്ധം കൂപമണ്ഡൂകപ്രായൈഭ്വദ്ഭിരേവാവിദിതം. കിഞ്ചിൽ, ന തു വിസ്തരേണ. വിസ്തരേണ കഥനസ്യ പുരുഷായുഷേണാപ്യശക്യത്വാദിതിഭാവഃ. ആമൂലതഃ ജന്മന ആരഭ്യ കഥയാമി. ശ്രൂയതാം കിഞ്ച ഭവദ്ഭിസ്സശ്രദ്ധൈരാകർണ്യതാഞ്ച. ന കേവലം യുഷ്മാകം വചനവിരാമോ വിധീയതേ, അപി തു മദ്വചനശ്രവണമപീത്യത്ഥഃ. അത്ര വ്യതിരേകോഽപഹ്നവഃ കാവ്യലിംഗഞ്ചാലങ്കാരാഃ.

സാ—ലോകത്തിൽ രാജാക്കന്മാരുടെ സദസ്യന്മാർ മാന്യന്മാരും സച്ചരിതന്മാരും അത്ഥശാസ്ത്രനിപുണന്മാരും ആകുന്നു. ഇവിടെയാകട്ടെ നേരെ മറിച്ചാണ്. അവർ അകാൎയ്യകാരികളും ഭത്താവിന്റെ ഹിതംമാത്രം നോക്കി പറയാൻ സരസന്മാരും ആകുന്നു. ലേശം പോലും മാന്യന്മാരോ നീതിനിപുണന്മാരോ അ

ല്ല കേവലം സ്ത്രീകൾ തന്നെ. കഷ്ടം! എനിക്കു അറിയാം. നിൎത്തു. ഇവനെ സ്തുതിച്ചതു മതി, മതി. ഇവന്റെ ചരിതം പ്രസിദ്ധമാണ്. ചുരുക്കത്തിൽ ഞാൻ ആദ്യം മുതൽക്കു പറയാം. കേട്ടോളൂ.

പ. ഗോപോയം സ്തേയശാലീ സ്വജനകുലവധൂർ-
ദ്ദൂഷയൻ ജാരവൃത്ത്യാ
സ്ത്രീഘാതീ ഗോവിഘാതീ ശിവ ശിവ! ഗുരുഘാ-
തീ ച ഹാ ധിക്കഥാപി
ശക്തശ്ചേൽ സ ത്വിദാനീം മഗധനൃപബല-
ഗ്രസ്തരാജ്യഃ കഥഞ്ചി-
ന്മുക്തോ ദിഷ്ട്യൈവ ജീവത്യധിജലധി ഭയാ-
ദ്യത്ര കുത്രാപി ദേശേ. 18

വ്യാ—ഗോപ ഇതി. അയം യുഷ്മൽസ്തുതിഗോചരീഭൂതഃ കൃഷ്ണഃ. ഗോപഃ നീചജാതീയഃ 'യസ്യാന്വയശ്ചൈന്ദവഃ' ഇതി രാജ്ഞോക്തസ്യോത്തരമിദം. സ്തേയശാലീ ചോരണശീലഃ. സ്വജനസ്യ കുലവധൂഃ കുലാംഗനാഃ ജാരവൃത്ത്യാ ദൂഷയൻ തൽപാതിവ്രത്യഭഞ്ജകഃ. ആഭ്യാം സ്വാശ്രിതരക്ഷണൈകനിരതത്വം പ്രതിക്ഷിപ്തം. വിശ്വാകർഷണേത്യാദേസ്സമാധാനമാഹ—സ്ത്രീഘാതീത്യാദിത്രിഭിഃ. സ്ത്രീഘാതീ പൂതനാമാരണാൽ. ഗോവിഘാതീ വൃഷാസുരവധാൽ. ഗുരുഘാതീ ച കംസഹനനാൽ. പാപതരാണീമാനി കർമ്മാണീതി ബോധയിതും ഭഗവന്നാമോച്ചാരണം കരോതി—ശിവ ശിവേതി. ഹേതി വിഷാദേ. ധിക്, പാപിഷ്ഠമിതി ശേഷഃ. ധിക്ശബ്ദയോഗേ ദ്വിതീയായാ ഏവ 'ധിഗുപര്യ്യാദിഷ്വി'തി ശാസ്ത്രേണ വിധാനാൽ, 'ധിങ്മാമുപസ്ഥിതശ്രേയോവമാനിനം' ഇത്യാദൌ ദർശനാച്ച ന 'കഥാപി' ഇത്യനേനാസ്യ സംബന്ധഃ. കഥാപി, പാപജനികേതി ശേഷഃ. കിമുത തസ്യ ദർശനാദികമിത്യപിനാ സൂച്യതേ. അഥാപി ബലവാനയം സ്വപക്ഷേ സവ്വ്ഥാ കരണീയ ഇതി നീതിവിദാം ശങ്കാം 'യശ്ചൈവ മൃത്യുർദ്വിഷാം' ഇത്യസ്യോത്തരദാനേന പരിഹരതി—ശക്തശ്ചേദിതി. 'പക്ഷാന്തരേ ചേദ്യദി ച' ഇത്യമരഃ. ചേദി

ത്യനന്തരം നേത്യധ്യാഹാര്യം. ന്യൂനപദതാമത്ര ക്രോധാവേശവാ ഞ്ജകതയാൽ ഗുണ ഏവ. കുതോ ന ശക്ത ഇത്യത്രാഹ—സതി. സ തു യോ യുഷ്മൽസ്തുതിഗോചരസ്സ ഏവ. ഇദാനീം സ്വാ ധീനായാമപി യദുസേനായാം. മഗധനൃപോ ജരാസന്ധസ്തസ്യ ബലേന സൈന്യേന ഗ്രസ്തം അപഹൃതം രാജ്യം യസ്യ താദൃശഃ. കഥഞ്ചിൽ പലായനസാമർത്ഥ്യനൈവ. മുക്തശ്ച സൻ. ഭയാൽ മരണഭയാൽ. അധിജലധി സമുദ്രേ. തത്രാപി മാഗധ ആഗച്ഛേ ദിതി ഭിയാ യത്ര കുത്രാപീതി. ജനൈരവിജ്ഞാതേ സമുദ്രകോ ണേ ഇത്യർത്ഥഃ. ദിഷ്ട്യൈവ ജീവനാദൃഷ്ടവശാദേവ. തത്രാപി നൌകാദിഭിരന്വിഷ്യ ഗ്രഹണേ സുശകേപി മാഗധസ്യ തത്രാ നാസ്ഥാ ഗോപസ്യ തസ്യ ജീവനാദൃഷ്ടകാരിതൈവേതി യാവൽ. ജീവതി പ്രാണിതി. ന തു തൽഫലം പുരുഷാർത്ഥമേവാ ം ഇത്യ നേന ദ്യോത്യതേ. അതോ നായം ബലവാനിതി ഭാവഃ. അത്ര സംബന്ധാനർഹതാദ്യോതനാദപ്രസ്തുതപ്രശംസാലങ്കാരഃ.

സാ—ഇവൻ ഇടയനാണ്. കക്ഷകയും സ്വജനത്തിലുള്ള കുലസ്ത്രീകളെ ചെലയാടി ദുഷിപ്പിക്കുകയാണ് ജോലി. സ്ത്രീഹ ത്യ, ഗോഹത്യ, ശിവ! ശിവ! ഗുരുഹത്യ ഇതൊക്കയും ഇവൻ ചെയ്തിട്ടുണ്ട്. കഷ്ടം. പാപിയായ ഇവനെ ഞാൻ ധിക്കരിക്കുന്നു. ഇവൻെറ കഥകൂടി പറഞ്ഞാൽ പാപമാണ്. ഇവൻ ശക്തനാ ണെങ്കിൽ—അല്ല. ജരാസന്ധൻെറ സൈന്യം രാജ്യമൊക്കെ അ പഹരിച്ചതിൽ പിന്നെ ഭാഗ്യംകൊണ്ടുതന്നെ ഒരുവിധം ഓടി രക്ഷപ്പെട്ടു. ഇപ്പോൾ സമുദ്രത്തിൽ എവിടേയോ ഒരു ദിക്കിൽ പോയി ഭയപ്പെട്ട് ഒളിച്ചു ജീവിച്ചിരിക്കുന്നു.

അഥ പിതൃവാക്യമംശാംഗീകാരേണ സോപഹാസം പ്രതി ക്ഷിപതി—

പ. സന്ധത്താം ബന്ധുതാം തൽ പശുപകുലവധൂ-
ബന്ധകീഷേവ ഭൂയോ—
പ്യന്ധസ്യാം ഏവ സിന്ധും നയതു ജനക! തേ
വന്ധ്യയാ ചിന്തയാ കിം?

ബന്ധും നേച്ഛാമി താദൃഗ്ജനമപിച ഗുണൈ-
ർബ്ബന്ധുമേവോത്സഹേഹം
ബന്ധുത്വേനാദ്യചൈദ്യേ സ്ഥിതവതി സദൃ-
ശേ കന്യകായാഃ കിമന്യൈഃ 19

വ്യാ — സന്ധത്താമിതി. തൽ തസ്മാൽ, കൃഷ്ണസ്യൈവം വി ധത്വാദ്ധേതോഃ. അന്ധഃ വിവേകശൂന്യഃ സ ഇതി പൂൎവ്വശ്ലോകാദനുഷജ്യതേ. ബന്ധുതാം സന്ധത്താം കരുതാം. ഏതാവന്മമാപി സമ്മതമിതിഭാവഃ. കാമചാരാനുജ്ഞായാം ലോട്. പരന്തു വിഷയ ഏവ മതിഭേദ ഇത്യാഹ പശുപേതി. പശുപാനാം കുലേ യാ വധ്വഃ താസു യാ ബന്ധക്യഃ കുലടാഃ 'ബന്ധക്യസതീ കുലടേത്വരീ' ഇത്യമരഃ. താസ്വേവ. ഏവകാരേണ നത്വിതരവധൂഷു, കിമുതമത്സോദൎയ്യാം രുക്മിണ്യാമിതി ലഭ്യതേ. താസു ബന്ധുതാകരണേ സൌകൎയ്യമാഹ — ഭൂയോപീതി. യഥാപൂൎവ്വം ഗോകുലവാസേ താസു ബന്ധുതാ കൃതാ തദ്വദദ്യാപീത്യൎത്ഥഃ. ഏവം, സിന്ധും സമുദ്രം നയതു ച. അത്രാപി ന മേ വിസമ്മതിഃ, കിന്തു താഏവ പശുപബന്ധകീരേവ.അഥാവിനയാതിരേകേണ താതമേവ സംബോധ്യാഹ — ജനകേതി.ഹേ ജനക തേ വന്ധ്യയാ നിഷ്ഫലയാ ചിന്തയാ കിം. കിമിതി ക്ഷേപേ. വന്ധ്യാമിമാം ചിന്താമ്മാ കൃഥാ ഇത്യൎത്ഥഃ. തത്ര ഹേതും സ്പഷ്ടയതി ബന്ധുമിതി. അഹം താദൃഗ്ജനം ഉക്തനിഖിലദോഷാസ്പദമധമം ജനം. ബന്ധും ഭഗിനീപതിം. നേച്ഛാമി. അപിച അപിതു. ഗുണൈഃ പാദൈഃ. ബന്ധും ബന്ധംകൎത്തും. ഏവകാരോ ഭിന്നക്രമഃ ഉത്സഹേ ഏവ. ലോകഹിതായ മഹീപതിഭിൎദ്ദുഷ്ടദമനസ്യ കാൎയ്യത്വാൽ. അത്രഗുണൈഃ സൌശീല്യാദിഭിഃ ഹേതുഭിഃ ബന്ധും സ്വായത്തീകൎത്തും നേച്ഛാമി, അപിച ഗുണൈൎബ്ബന്ധുമുത്സഹേ ഇതിവിരോധോപി പ്രതീയതേ. തിഷ്ഠതു താവൽ പരബന്ധനാദിചിന്താ, വരചിന്തൈവ ക്രിയതാമിതി ചേത്തത്രാഹ — ബന്ധുത്വേനേതി. ചൈദ്യേ ചേദിരാജേ ശിശുപാലേ ബന്ധുത്വേന മിത്രത്വേന. വിശേഷണേ തൃതീയാ. അദ്യ, സ്ഥിതവതി വൎത്തമാനേ സതി. അന്യൈഃ കിം രാജാന്തരചിന്താപി ന കാൎയ്യാ കിം

പുനൎഗ്ഗാപാദിചിന്തേത്യൎത്ഥഃ. നനു കന്യാദാനേ മൈത്രീ നോപാധിഃ കിന്തപാനരൂപ്യമിത്യത്രാഹ കന്യകായാസ്സദൃശ ഇതി.

സാ—അതിനാൽ അവിവേകിയായ അവൻ ഇനിയും ഇടയകുലത്തിൽ ഉള്ള കുലടകളോടുകൂടിത്തന്നെ ബന്ധുതയെ ചെയ്യട്ടെ. അവരെത്തന്നെ കടലിലേക്ക കൊണ്ടുപോകട്ടെ. അച്ഛാ! അങ്ങ് നിഷ്ഫലയായ ചിന്തയെ കൈക്കൊള്ളേണ്ട. ആ വിധത്തിലുള്ളവനെ ഞാൻ ബന്ധുവാക്കാൻ വിചാരിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ കയറുകൊണ്ടു പിടിച്ചുകെട്ടുവാനാണ് ശ്രമിക്കുന്നത്. ബന്ധുവായി ഇപ്പോൾ കന്യകക്കനുരൂപനായ ചൈദ്യനുള്ളപ്പോൾ മററുള്ളവരെ പററി എന്തിനു ചിന്തിക്കുന്നു.

ഉപസംഹരതി—

പ. നരപാലസുതാം കന്യാം പശുപാലഃ കഥം സ്പൃശേൽ
ശിശുപാലായ ദേയേയം ഗുണജാലാനുകൂല്യതഃ." 20

വ്യാ—നരപാലേതി. കഥം സ്പൃശേൽ ഇതിസ്പൎശനമേവ നിന്ദ്യം കാകഥാ പരിണയസ്യേതിഭാവഃ. ഇയം രുക്മിണീ.ദേയാ ദാതും യോഗ്യാ. ഗുണജാലസ്യ ഗുണസമൂഹസ്യ സൌന്ദൎയ്യാദേഃ ആനുകൂല്യതഃ ആനുരൂപ്യാദ്ധേതോഃ. ജാലശബ്ദോ ഗുണാനാം ഗണനാതീതതാമാഹ. അത്ര നരപാലസുതാമിത്യനേനാഭി ജാത്യാദിഗുണഃ, പശുപാല ഇത്യനേന തദഭാവശ്ച വ്യജ്യതേ. തൌ ച സ്പൎശനാനൎഹതാദ്യോതകാവിതി വിശേഷണവിശേഷ്യയോസ്സാഭിപ്രായതാൽ പരികരതദങ്കുരാവലങ്കാരൌ.

സാ—ഒരു രാജകന്യകയെ ഇടയൻ തൊടുന്നതുതന്നെ എങ്ങിനെ, ഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ടുള്ള ചേൎച്ചഹേതുവായി ഇവളെ ശിശുപാലനുതന്നെ കൊടുക്കണം.

പ! ഇതി പരുഷവചോഭിൎദ്ദൎശയൻ കുത്സിതാത്മാ
ഹരിമഖിലഗുരും തം സച്ശുഭാം തസഭാഞ്ച
അഗണിതപിതൃവാക്യശ്ചേദിപായൈവ ദാതും
ജളമതിരവികല്പം കല്പയാമാസ കന്യാം. 21

വ്യാ—ഇതീതി. കുത്സിതഃ പാപ ആത്മാ മനോ യസ്യ താദൃശഃ. ഇദം ഭഗവദ്ദൎശനാദൌ ഹേതുതോപനോക്തം. സ ഇതി

രുക്മീതി । വാ വിശേഷ്യമധ്യാഹൎത്തവ്യം. ഇതി പൂൎവ്വോക്തപ്രകാരൈഃ. ക്രൂരൈഃ. വചോഭിഃ വാക്യജാതൈഃ. അഖിലഗുരും. പരമേശ്വരസ്സഹി ഗുരൂണാം പരമൎഷീണാമപി ഗുരുഃ. തം അന്വൎത്ഥയാ അജിതാഖ്യയാ പ്രസിദ്ധം. വിശേഷണദ്വയം ഹരേൎഭൎത്സനകൎമ്മതാനൌചിത്യം സൂചയതി. ഹരിം ശ്രീകൃഷ്ണം. സച്ഛുഭാം സദ്ഭിൎഹേതുഭൂതൈഃ പൂജനീയാം. തത്സഭാം രാജകീയാം സഭാം, സൎവ്വഥാ ഭൎത്സനാനൎഹാം സഭാമിതി യാവൽ. ഭൎത്സയൻ ഗൎഹയൻ, അഗണിതം തിരസ്കൃതം പിതൃവാക്യം യേന താദൃശസ്സൻ. പിത്രിത്യനേന വാക്യസ്യാദരണീയത്വന്ദ്യോതയതാ അഗണനേ ദോഷസ്സൂചിതഃ. ചേദിപായ ശിശുപാലായ ഏവ. കന്യാം ദാതും. അവികല്പം നിസ്സന്ദേഹം, യഥാ ഇതരേഷാമത്ര വിഷയേ ഇതഃ പരമന്യഥാകരണസന്ദേഹോപി ന ജായേത തഥേത്യൎത്ഥഃ. കല്പയാമാസ നിശ്ചികായ.പാപാത്മാപി സ കഥന്ന സാധ്യാസാധ്യവിചാരം കൃതവാനിത്യത്രാഹ — ജളമതിരിതി. മതിമാന്ദ്യമേവ തത്രഹേതുരിതിഭാവഃ.

സാ — ജളനും ദുഷ്ടാത്മാവുമായ രുക്മി ഇപ്രകാരം ക്രൂരവാക്കുകളെക്കൊണ്ടു അഖിലഗുരുവായ ആ ശ്രീകൃഷ്ണനേയും സജ്ജനങ്ങളെക്കൊണ്ടു മാന്യയായ ആ സഭയേയും നിന്ദിച്ചുകൊണ്ടു പിതൃവാക്യത്തെ ഗണിക്കാതെ കന്യകയെ ശിശുപാലന്നുതന്നെ കൊടുപ്പാനായി സംശയം കൂടാതെ നിശ്ചയിച്ചു.

അഥ താദാത്വികീം പരിഷദവസ്ഥാമാഹ —

പ. ആകൎണ്ണ്യ കൎണ്ണപരുഷം പരിഷദ്ഗതാസ്തേ
ഗോവിന്ദഭൎത്സനമിദം പരിവേപിതാംഗാഃ
കൎണ്ണൌ പിധായ സഹസാ "ഹഹ! കൃഷ്ണകൃഷ്ണേ!"—
ത്യൎണ്ണോജനേത്രമമുമേവ ഹൃദാധിജഗ്മുഃ. 22

വ്യാ — ആകൎണ്ണ്യേതി. പരിഷദ്ഗതാഃ സഭാസദഃ തേ. കൎണ്ണപരുഷം ശ്രുതികഠോരം. ഇദം ഏവംരൂപം. ഗോവിന്ദസ്യ ഭൎത്സനം നിന്ദാം. പരിവേപിതാനി പരിതോ ജാതകമ്പാനി അംഗാനി യേഷാന്തഥാവിധാസ്സന്തഃ. വേപനഞ്ചേദം കോപദുഃഖയോരനുഭാവഃ. ആകൎണ്ണ്യ. ആകൎണ്ണ്യ പരിവേപിതാംഗാ ഇതി

വാ യോജനാ. സഹസാ ഝടിതി, ഭർത്സനാരംഭ എവ. കർണ്ണൗ പിധായ പാപഹേതുത്വാത്തച്ഛ്രവണസ്യേതി ഭാവഃ. ഉക്തഞ്ച 'ന കേവലം യോ മഹതോഽപഭാഷതേ ശൃണോതി തസ്മാദപി യഃ സ പാപഭാക്' ഇതി. ഹേതി ഖേദദ്യോതകമവ്യയം. ആവേഗാദ്ദ്വിരുക്തിഃ. സഹേതിപാഠേ സഹിതാ ഇത്യർത്ഥഃ. കൃഷ്ണകൃഷ്ണേതീതി ഉച്ചാര്യേതിശേഷഃ. പാപപരിഹാരായ ഭഗവന്നാമജപഃ. അബ്ജേ ജനേത്രം സരസഫിതവികചാരവിന്ദസുന്ദരലോചനം. അനേന നൈസർഗ്ഗികീ ഭക്തേഷു പ്രസന്നതാ ദ്യോത്യതേ. അമും ഭർത്സനവിഷയം ശ്രീകൃഷ്ണം എവ. ഏവകാരഃ ധ്യാനസൈകാഗ്ര്യമപി സൂചയതി. ഹൃദാ മനസാ. അധിജഗ്മുഃ പ്രാപുഃ. അശക്താ വയമേതന്നിവാരണേ, തൽ ത്വമേവാസ്മാകമഭിലഷിതം സാധയേതി പ്രാർത്ഥയമാനാ ഗോവിന്ദമേവാസ്മരന്നിത്യർത്ഥഃ. താദൃശാവസരേഷു വിഹിതമന്യതോഗമനമപിതേ ƒ പ്രതിഷ്ഠന്നിത്യധിജഗ്മുരിത്യനേന വ്യജ്യതേ പരന്തു രുക്മിഭയാദ്രാജബഹുമാനാദ്വാ ന ശരീരേണേത്യേവ വിശേഷഃ.

സാ—സാമാജികന്മാരായ സജ്ജനങ്ങളെല്ലാം കർണ്ണകഠോരമായ ഈ ഗോവിന്ദനിന്ദയെ കേട്ട് കോപംകൊണ്ടും ദുഃഖംകൊണ്ടും ശരീരമാസകലം വിറച്ചുകൊണ്ടു ഉടനെതന്നെ ഹഹ! കൃഷ്ണ, കൃഷ്ണ! എന്നിങ്ങനെ പറഞ്ഞു ചെവിപൊത്തി. "ഞങ്ങൾ ഇവനെ തടയുവാൻ അശക്തന്മാരാണേ. അതുകൊണ്ടു അങ്ങ് തന്നെ ഞങ്ങളുടെ അഭീഷ്ടത്തെ സാധിപ്പിക്കണേ" എന്നു പ്രാർത്ഥിച്ചുകൊണ്ടു താമരക്കണ്ണനായ അദ്ദേഹത്തെതന്നെ സ്മരിച്ചു.

ന കേവലം പിതരമനാദൃത്യ രുക്മീ ഗദിതവാനേവ കിന്തു സ്വേച്ഛാനുസാരേണ പ്രവൃത്തിമപികൃതവാനിത്യാഹ—

പ. സ്വയമിതി കൃതചേതാസ്സോഽപി രുക്മീ സ്വദൂതാൻ
സ്വസൃവരവരണാർത്ഥം ചേദിപായാദിദേശ
പുനരപി പുരുഷൈസ്സ്വൈർഭൂരിഭേരീവിരാവൈ-
ർവ്വിതരണമഹമസ്യാ ജ്ഞാപയാമാസ സർവ്വാൻ. 23

വ്യാ—സ്വയമിതി. ഇതി ഉക്തപ്രകാരേണ. കൃതചേതാഃ

കൃതനിശ്ചയഃ. സഃ കുത്സിതജളധീ രുക്മ്യപി. സ്വസുഃ ഭഗിന്യാഃ വരസ്യ വരണാൎത്ഥം ഭവാനേവ മേ ഭഗിന്യാ വരത്വേന വൃത ഇതി ബോധയിതും. സ്വയം പിതരമനാപൃച്ഛ്യൈവ. അഹോ അസ്യാവിനയ ഇതി ഭാവഃ. ചേദിപായ സ്വദൂതാൻ, ന തു രാജദൂതാൻ ആദിദേശ ന്യയുങ്ക്ത. പ്രേഷയാമാസേതി യാവൽ. പുനഃ പശ്ചാൽ. സ്വൈഃ സ്വീയൈഃ പുരുഷൈഃ ഭടൈഃ പ്രയോജ്യകൎത്തൃഭിഃ ഭൂരിഭേരീവിരാവൈഃ ബഹുദുന്ദുഭിപ്രധ്വാനൈഃ കരണൈഃ അസ്യാഃ സ്വസുഃ. വിതരണം ദാനം തദേവ മഹ ഉത്സവഃ തം. നാനാജനാനന്ദജനകത്വാദ്വിതരണേ മഹത്വാരോപഃ. വിതരണസ്യ മഹ ഇതി വാ വിഗ്രഹഃ. സൎവ്വാൻ രാജ്ഞ ഇതരാംശ്ച. 'ഗതിബുദ്ധീ'ത്യാദിനാ കൎമ്മസംജ്ഞയാ ദ്വിതീയാ. ജ്ഞാപയാമാസ അപി ബോധയാമാസ ച. പുനശ്ശബ്ദോത്തരാപി ശബ്ദോത്ര സംബധ്യതേ. സ്വയമിത്യസ്യാത്രാപി സംബന്ധഃ.

സാ—ഇപ്രകാരം നിശ്ചയിച്ച് ആ രുക്മി സോദരിയുടെ വരണത്തിന്നായി തന്നത്താൻ ശിശുപാലന്നു തന്റെ ദൂതന്മാരെ അയച്ചു. പിന്നീടു തന്റെ ആളുകളെക്കൊണ്ടു പെരിമ്പറ കൊട്ടി രുക്മിണിയുടെ വിവാഹോത്സവത്തെ എല്ലാവരെ അറിയിക്കുകയും ചെയ്തു.

ജ്ഞാപനഫലമാഹ—

പ. തദനു ച തദുപാകൎണ്ണ്യാഖിലാ രാജമുഖ്യാ
സ്സരഭസമദനാവിഷ്ടാശയാ വ്യാധുതാശാഃ
മഹിതതരമഹേളാരത്നലാഭാനുലോഭാ-
ദധിരഥമഭിചേലുഃ കുണ്ഡിനം ചണ്ഡവേഗാഃ. 24

വ്യാ—തദന്വിതി. അഖിലാ രാജമുഖ്യാഃ രാജശ്രേഷ്ഠാഃ തൽ രുക്മിണ്യാസ്സ്വയംവരോഽചിരാദ്ഭാവീതി ജ്ഞാപനം. ഉപാകൎണ്ണ്യ ശ്രുത്വാ. തദനു ച സദ്യ ഏവ. സരഭസഃ സവേഗഃ സാതിശയ ഇതി യാവൽ, മദനഃ ഉന്മാദയിതാ കാമഃ തേന ആവിഷ്ടോ വ്യാപ്തഃ ആശയോ ഹൃദയം യേഷാന്തഥാവിധാഃ. യഥാ കശ്ചിൽ ഭൂതേനാവിഷ്ടസ്തദായത്തചേഷ്ട ഉന്മാദവാനിവ ഭവതി, തദ്വന്മ

ദനാധീനചേതസസ്സോമാഭാ ഇവ ജാതാ ഇത്യാവിഷ്ടശബ്ദശക്ത്യാ വ്യജ്യതേ. മഹിതതരം നിഖിലലലനാഗുണാസ്പദത്വാൽ പൂജനീയതരം യന്മഹേളാരത്നം സ്ത്രീരത്നം മഹത്യാ വിസ്തീർണ്ണായാ ഇളായാ വസുമത്യാ രത്നം സാരഭൂതമിതി വാ. രത്നശബ്ദേന 'രത്നഹാരീ തു പാർത്ഥിവഃ' ഇതി ന്യായേന രാജഭിരവശ്യസമ്പാദനീയത്വം തദേകാർഹത്വഞ്ച ധ്വനിതം. തസ്യ ലാഭേ പ്രാപ്തൌ അനുലോഭാൽ ആഗ്രഹാദ്ധേതോഃ വ്യാധുതാഃ കരിതുരഗാദിസങ്കുലസേനാസമേതത്വാൽ കമ്പിതാഃ ആശാ ദിശോ യൈസ്താദൃശാഃ. 'ചലിതപൃതനയാ കുണ്ഡിനീം കമ്പയന്തഃ' ഇതി പാഞ്ചാലീസ്വയംവരേ. സേനാസഹായത്വം സ്വസ്വമഹിമപ്രകടനാർത്ഥം. ഏവം, ചണ്ഡവേഗാ അതിത്വരാശ്ച സന്തഃ. മണ്ഡിതാംഗാ ഇത്യപി പാഠഃ. പരാർദ്ധ്യഭൂഷണൈരലംകൃതശരീരാ ഇതി തദർത്ഥഃ. അതിത്വരാ ച മാ സ്വയംവരദിവസോതിവർത്തതാമിതി ചിന്തയാ. തയാ ച ചാപല്യം വ്യജ്യതേ. തസ്മാൽ ചണ്ഡവേഗാ ഇതി പാഠ ഏവ സാധീയാൻ. അധിരഥം രഥേഷു. കുണ്ഡിനമഭിചേലുഃ തദഭിമുഖീകൃത്യജഗ്മുഃ.

സാ — പിന്നീട് യോഗ്യന്മാരായ രാജാക്കന്മാരെല്ലാം അതു കേട്ടു ഏററവും കാമാതുരന്മാരായി സൈന്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു ദിക്കുകളെ ഇളക്കിക്കൊണ്ടു അതിവിശേഷമായ സ്ത്രീരത്നത്തെ കിട്ടുവാനുള്ള കൊതിനിമിത്തം വളരെ വേഗത്തിൽ തേരിൽ ഏറി കുണ്ഡിനത്തിലേക്കു പുറപ്പെട്ടു

ഏവം സംക്ഷേപതോ രാജാന്തരാണാം പ്രവൃത്തിമുക്ത്വാ ചേദിപസ്യ കന്യാവരത്വേന വൃത്തസ്യ താം വിസ്തരേണ വർണ്ണയതി—

൭. അപി ച പുനസ്സദാമഘോഷശ്ചിരപരികാംക്ഷിതവ
ധൂവരണശ്രവണമാത്രതസ്സുതസമയ ഏവ തത്സമായോഗ
സത്രപാലോകസുസ്മിതാലാപസ്പർശപരിരംഭവിഭ്രമസമാ
രംഭാദിതത്തന്മനോരഥൈരുദ്ഭ്രാന്തമനോഭവൈഃ പ്രത്യഗ്മാ
ണത്വാത്സദ്യ ഏവ തദ്യാത്രാം പ്രത്യുദ്യുക്തമാനസഃ വിജ്ഞാ
പിതസമാഗതസ്വജ്ഞാതിസഖിസുഹൃദ്വൃതഃ സ്നാനാനുലിപ്ത

സ്സ്വാചാരഭക്തഃ കരഗ്രഹമഹോത്സവപരിഗ്രഹസമുചി
തൈസ്സമഗ്രവരഭൂഷണൈസ്സ്വപരിഗ്രഹമുദഗ്രയൻ, നമസ്കൃ
തഗുരുദ്വിജഃ, പുരസ്കൃതബലവ്രജഃ, പുരോഗതപുരോഹി
തഃ, പുരോഹിതമിദമ്മമേത്യുദാരമുദമാവഹൻ, ചണ്ഡവീ
ര്യ്യദന്തിവാഹ്യേണ ചണ്ഡികാന്തകമ്പിനാഹ്വേന പണ്ഡിത
മ്മന്യകുണ്ഡിനസ്ഥവിരമതഖണ്ഡനേ സദസി നിവ്വിശങ്കേ
നാവികല്പമേവ പരമപ്രിയേ മയി സ്വയമർപ്പിതസ്യ ജഗദ
ദ്ഭുതതേജസ, വിധികല്പിതസ്യ ധന്യൈകലഭ്യസ്യ കന്യകാ
രത്നസ്യ ധന്യതാമിമാമന്യഥാപാദയിതും വന്യജീവികോപി
മന്യതേ ഖേദഹോ ജാത മോഹമാഹാത്മ്യമിതി ശ്രീലാഭമാ
നീ ശ്രീശാവമാനീ, വാത്യാഘൂർണ്ണിതവാദ്ധിതരംഗവദ്വേ
ത്രാദിധരപാശ്വാനുചരപ്രേംഖാലിത സൈനികാച്ഛാദിത
പുരാദ്ഭൂമിഃ, ഹൃദ്ഗതദുസ്സഹാനാമഗ്ഗളാമപ്രജാനൻ, ഉദ്ഗ
തമദസ്യൂദാദൃദ്ഗളം പരിനിരീക്ഷമാണോ നിർഗ്ഗത്യ വിജയ
ഗേഹോത്തമാൽ പ്രാസ്ഥാനികമഹോത്സവം പ്രോത്ഥാപ
യാമാസ. 25

വ്യാ. അപിചേതി. അപിചേതി പൂർവ്വവാക്യാത്ഥസമുച്ച
യേ. സഃ രുക്മിമിത്രതേന കൃഷ്ണശത്രുതേന ച പ്രസിദ്ധഃ. ദമ
ഘോഷിഃ ദമഘോഷസൂനുശ്ശിശുപാലഃ. അപത്യാത്ഥകസ്സുദ്ധി
തഃ. ത്വാത്ഥകഃ പുനശ്ശബ്ദോ രാജാന്തരേഭ്യസ്തസ്യ വിശേഷമാഹ.
ചിരം ബഹോഃ കാലാദാരഭ്യ പരികാംക്ഷിതം അഭീപ്സിതം യദ്വ
രവധ്വാ ഉത്തമാംഗനായാഃ പ്രകരണാദ്രുക്മിണ്യാഃ കർത്ത്ര്യാഃ വ
രണം തസ്യ ശ്രവണമാത്രതഃ ദ്രുതമുപൊദാകർണ്ണനേനൈവ. ത
ത്സമയ ഏവ ശ്രവണകാല ഏവ. മാത്രശബ്ദവദേവകാരോപ്യ
സംഭാവനാദ്യോതയൻ വിസ്മയമാവിഷ്കരോതി. ഉദ്യൻ പ്രവദ്ധ
മാനഃ മനോഭവോ യേഷു തൈഃ കാമവദ്ധകൈരിതി യാവൽ.
തസ്യാഃ ലോകോത്തരസൌന്ദയ്യാദിശാലിന്യാം രുക്മിണ്യാഃ. ത
ച്ഛബ്ദസ്യ സമായോഗാദൌ സവ്വത്ര സംബന്ധഃ. തൽ കത്തൃകേ
ത്യത്ഥഃ, സ്സൂത്രാരബ്ധേതഃ സ്പൃഹണീയതരത്വാൽ ആലോകേ
സത്വപതാകേരശ്ചേതി വേദിതവ്യം. സമായോഗഃ സമാഗമഃ,

സമീപാഗമനാനീതി യാവൽ. ബഹുത്വഞ്ച വസ്തുസൌന്ദൎയ്യേണ പ്രത്യേകന്നവതാപ്രതീത്യാ, നൈഷധോക്തരീത്യാ ഏകൈകദാ ഭിന്നഭിന്നദേശാംഗനാവേഷാലംബനേന വാ. സത്രപാസ്സല ജ്ജാ ആലോകാ ദൃഷ്ടയഃ. ദൃഷ്ടിഭേദാ നാട്യശാസ്ത്രേ ദ്രഷ്ടവ്യാഃ 'അലസവലിതമുഗ്ദ്ധസ്നിഗ്ദ്ധനിഷ്പന്ദമന്ദൈഃ' ഇത്യാദിനാ ഭവഭൂതി നാപ്യാസൂത്രിതാഃ. ആലോകാനാം സത്രപത്വഞ്ച നായികായാ മുഗ്ദ്ധാത്വേനേതി സുജ്ഞേയം. സുസ്മിതാലാപാഃ ശോഭനസ്മിത സഹിതാനി സംഭാഷണാനി. സ്മിതലക്ഷണഞ്ചോക്തം 'ഈഷദ്വികസിതൈൎഗ്ഗണ്ഡൈഃ കടാക്ഷൈസ്സൌഷ്ഠവാന്വിതൈഃ। അലക്ഷിതദ്വിജം ധീരമുത്തമാനാം സ്മിതം ഭവേത്' ഇതി. അത്ര സ്മിതഞ്ച ഉത്തമാനാം സ്മിതപൂൎവ്വാഭിഭാഷിത്വസ്വഭാവ്യാൽ നായക ചാടുശ്രവണാദ്വാ. സുസ്മിതാന്യേവാലാപാ ഇതി വാ, 'ആലാപലീലാരസപ്രസ്താവേഷു ച മുഗ്ദ്ധഹാസകലികാമാത്രേണ ദത്തോത്തരാം' ഇതി സുഭദ്രാഹരണോക്തേഃ. സസ്പൃഹാ ഉൽക ടേച്ഛാകാരിതാഃ പരിരംഭാഃ സമാശ്ലേഷാഃ. തേഷാം സ്പൃഷ്ടകാദി ഭേദേന ബഹുവിധത്വം വാത്സ്യായനീയേ പ്രതിപാദിതം. കൗൽ കട്യഃഞ്ചെച്ഛായാസ്സ്പൃഹജലജ്ജാ പരിഭാവിതമേവ. വിഭ്രമസമാരംഭാഃ സുരതപ്രാരംഭാഃ. സാമാന്യതഃസ്ത്രീണാമ്മദനചേഷ്ടാഭിധായ്യപി വിഭ്രമശബ്ദോത്ര സുരതേ പൎയ്യവസ്യതി. സമായോഗാശ്ച സത്രപാലോകാശ്ച സുസ്മിതാലാപാശ്ച സസ്പൃഹപരിരംഭാശ്ച വിഭ്രമസമാരംഭാശ്ചേതി ദ്വന്ദ്വഃ. തേ ആദയോ യേഷാന്തേ. ആദിനാ സുരതതദന്താവസ്ഥാ ഗൃഹ്യന്തേ. തേഷാം തത്തന്മനോരഥൈഃ കൎത്തൃഭിഃ. ദ്വിരുക്തതച്ഛബ്ദസ്യ മനോരഥശബ്ദേന കൎമ്മധാരയഃ. വീപ്സയാ മനോരഥാനാം പ്രതിവിഷയം ബഹുത്വം ബോദ്ധ്യതേ. പ്രത്യഗ്രമാണത്വാൽ ശീഘ്രം വ്രജേതി പ്രേൎയ്യമാണത്വാൽ. സദ്യഃ ഝടിത്യേവ. തദ്യാത്രാം വരണയാത്രാം പ്രതി. ഉദ്യുക്തം ഉത്സാഹവന്മാനസം യസ്യ സഃ, കാൎയ്യാന്തരാണി ത്യക്ത്വാ തദേകചിത്തസ്സന്നിത്യൎത്ഥഃ. പൂൎവ്വം വിജ്ഞാപിതാഃ അനന്തരമേവ സമാഗതാ യേ സ്വസ്യ ജ്ഞാതയോ ദായാദാഃ, സഹായാ വയസ്യാഃ, സുഹൃദോ മിത്രാണി ച തൈൎവൃതഃ. പൂൎവ്വം

സ്നാതഃ പശ്ചാദനുലിപ്തഃ. സ്നാനാനന്തരം ഹരിചന്ദനാദിനാ ക്ലൃപ്താംഗരാഗ ഇത്യർത്ഥഃ. സാചാരം ഭുക്തം ഭോജനം യസ്യ താദൃശഃ. പരിണയപൂർവ്വരംഗമിദം സാചാരഭോജനം 'ആയിനി ഊണ്' ഇതി ഭാഷയാ കേരളേഷു വ്യവഹ്രിയതേ. ആചാരശ്ചാദീപാഷ്ടമംഗല്യാദിസന്നിധാന, മാതൃപരിവേഷണ, ചതുർവ്വിധതേമനയുക്തത്വാദിരവസേയഃ. കരഗ്രഹോ വിവാഹഃ സ ഏവ മഹോത്സവഃ തസ്മിൻ പരിഗ്രഹഃ സ്വീകാരഃ തസ്യ സമുചിതൈഃ യോഗ്യൈഃ. സമഗ്രവരഭൂഷണൈഃ ഹാരകിരീടകടകാദിനിഖിലമഹാഹാഭരണൈഃ. സ്വവിഗ്രഹം നിജശരീരം. ഉദഗ്രയൻ ഉൽകൃഷ്ടം കുർവ്വൻ, അലങ്കുർവ്വന്നിതി യാവൽ. നമസ്കൃതാ ഗുരവോ ദ്വിജാശ്ച യേന തഥാവിധഃ. പുരസ്കൃതബലവ്രജഃ അഗ്രതഃ കൃതസാമന്തരാജസമൂഹഃ. ബലശബ്ദോത്ര ബലപ്രധാനവാചീ, തേന ന 'സൈനികാച്ഛാദിതപുരോഭൂമിഃ' ഇത്യനേന പൌനരുക്ത്യം. പുരോഗതഃ അഗ്രഗാമീ പുരോഹിതോ യസ്യ താദൃശഃ. വിവാഹകർമ്മണി തസ്യ പ്രാധാന്യാദിതി വിശിഷ്യോക്തിഃ, മയാ, ഇദം രുക്മിണീലാഭരൂപം. പുരാ പൂർവ്വമേവ. ഊഹിതം അനുമിതം. ഇതീതി ചാപല്യാദ് വദന്നിതി ശേഷഃ. ഉദാരമുദം മഹതീം പ്രീതിം. ഉദാവഹൻ ബിഭ്രൽ. ന കേവലം ഹർഷ ഏവ ഗർവ്വോപി ജാത ഇത്യാഹ — ശ്രീലാഭമാനീതി. ശ്രിയഃ ഇന്ദിരാവതാരഭൂതായാ രുക്മിണ്യാ ലാഭേന തന്നിശ്ചയേന മാനീ ദർപ്പിതഃ, ശ്രീലാഭമ്മന്യത ഇതി വാ വിഗ്രഹഃ, തേന രുക്മിണ്യാമിന്ദിരാപേക്ഷയാ അനപകൃഷ്ടത്വബുദ്ധിസ്തസ്യാസീദിതി പ്രകാശ്യതേ. അതശ്ച ഗർവ്വഃ. മഹന്നിന്ദാ ച തൽഫലഭൂതാ ആസീദിത്യാഹ — ശ്രീശാവമാനീതി. ശ്രീകാന്തനിന്ദാശീല ഇത്യർത്ഥഃ. ധനലാഭമാനിനഃ ഖലാഃ ഖലു ധനാഢ്യാനവമന്വത ഇതി ന്യായേനാസ്യ തദാനീം ശ്രീശാവമാനനം യുക്തമിത്യപ്യനേന കവിരാസൂചയതി. ഗർവ്വാവമാനയോഃ പ്രകാരം വിശദയതി — ചണ്ഡേത്യാദിനാ. ചണ്ഡം തീവ്രം യദീയം പ്രതിബന്ധകശതേപി ഫലലാഭാവധി സ്വകാര്യാദനിവർത്തനരൂപശ്ചിത്തവൃത്തിവിശേഷഃ. തേന ഹേതുനാ ദുർന്നിവാര്യേണ ദുസ്സഹേന. അനേന പ്രതാപ ഉ

ക്തഃ. ദൈവാനുകൂല്യമപ്യസ്തീത്യാഹ — ചണ്ഡികേതി. ചണ്ഡി
കായാഃ പരദേവതാത്വേനാരാധിതായാ ദേവ്യാഃ അനുകമ്പാ കൃ
പാ അസ്മൂസ്മിന്നിതി ചണ്ഡികാനുകമ്പിനാ. സൌശീല്യാദിഭിര
പി പൂജ്യതാമാഹ — ആശ്ലേഷണേതി. പണ്ഡിതമ്മന്യാഃ അപ
ണ്ഡിതാസ്സന്തഃ പണ്ഡിതമാത്മാനം മന്യന്തേ യേ താദൃശാഃ കു
ണ്ഡിനസ്ഥവിരാഃ കുണ്ഡിനസ്ഥാ വൃദ്ധാ ഭീഷ്മകാദയഃ തന്മതസ്യ
കൃഷ്ണായ കന്യാദാനരൂപസ്യ ഖണ്ഡനേ സയുക്തികനിരാസേ നി
ർവ്വിശങ്കേന നിർഭയേന. തൽഖണ്ഡനഞ്ച ന രഹസീത്യാഹ — സ
ദസീതി. അനേന രാജ്ഞോഽപ്രിയമപി പഥ്യമേവോക്തമിതി ബ
ഹുമാനഃ സൂച്യതേ. തേന രുക്മിണാ തച്ഛബ്ദേന പരാമൃശ്യ
സ്യ പ്രസിദ്ധിം സ്വസ്യ തസ്മിൻ ബഹുമതിഞ്ച സൂചയതി. അ
വികല്പം നിസ്സംശയമേവ. നിർവ്വികല്പമിത്യപി പാഠഃ. പരമപ്രിയേ
നിരതിശയപ്രേമാസ്പദേ. മയി കുലധനാദിസമ്പത്ത്യാ കന്യകാനു
രൂപേ മയി. വിശേഷണവിശേഷ്യാഭ്യാമർപ്പണഹേതുരുക്തഃ. സ്വ
യം ഇതരാനഗണയിത്വാ. അർപ്പിതസ്യ ദത്തസ്യ. ജഗദദ്ഭുത
ത്വേന ത്രിഭുവനസാരതരത്വേന നിഖിലാദ്ഭുതവിഷയതയാ.
വിധികല്പിതസ്യ ബ്രഹ്മണാ സൃഷ്ടസ്യ. അത ഏവ, ധന്യൈക
ലഭ്യസ്യ കൃതസുകൃതൈരേവ പ്രാപ്തും ശക്യസ്യ യോഗ്യസ്യ ച,
കന്യകാരത്നസ്യ. ഇമാം അനുരൂപമൽപ്രാപ്തിരൂപാം. ധന്യതാം
ഭാഗധേയം. അനേനാഹമേവ സർവ്വോൽകൃഷ്ട ഇതി ബുദ്ധ്യാത്മ
കോ ഗർവ്വ ആവിഷ്കൃതഃ. അന്യഥാ രൂപാദയിതും സ്വയം പരി
ണയനേന അഭാഗ്യം കത്ഥം. വന്യം കന്ദാദി തദേവ ജീവികാ
ശരീരസ്ഥിതിസാധനം യസ്യ സഃ, അത്ഥാൽ കൃഷ്ണഃ. കിം തൽ
പരിണയനാദ്ദുഃഖതരമിത്യനേന വ്യജ്യതേ. അപിശബ്ദഃ 'ശൈ
വലേനാപി രമ്യം' ഇത്യാദാവിവ നികർഷദ്യോതകഃ. മന്യതേ
ചേൽ ചിന്തയതി യദി. ചേദിത്യനേന താദൃശസ്യ ഏവം മന
നമത്യന്താനുചിതമിതി ദ്യോത്യതേ. മോഹമാഹാത്മ്യം അജ്ഞാന
പ്രഭാവഃ. അഹോ ബത അത്യദ്ഭുതം. അഹോ ബതേതി വി
സ്മയാതിശയബോധകോഽവ്യയസമുദായഃ, യഥാ 'അഹോ ബ
താസി സ്പൃഹണീയവീര്യഃ' ഇത്യാദൌ. യേനാജ്ഞാനേന നിശാ

കരകരഗ്രഹണവദത്യന്താസാധ്യമപി സുസാധം കലയതേ ത സ്യ പ്രഭാവോ വാചാമഗോചര ഇതി ഭാവഃ. അനേന ഭഗവദ്വ വമാനനോക്താ. ഇതീതി പ്രകാരേ. വാത്യേതി. വാത്യയാ ഘോ രവാതസമൂഹേന ആസമന്താൽ ഘൂർണ്ണിതാശ്ചാലിതാഃ വാദ്ധിത രംഗാഃ സമുദ്രവീചയസ്തദ്വൽ. ഉപമയാ സൈനികാനാം നിരവ സാനത്വന്ദുസ്നി വാരത്വഞ്ചാഭിവ്യജ്യതേ. വേത്രാദിധരൈഃ പാർശ്വാ നുചരൈഃ അതിവിശദൈസ്സുഭടൈഃ. തേഷാം വേത്രാദിധരണ മാചാര ഇതി ശാകുന്തളേ കഞ്ചുകിസ്വഗതേ സ്പഷ്ടം. പ്രോച്ചാ ലിതാഃ പ്രസ്ഥാപിതാഃ യേ സൈനികാഃ തൈരാച്ഛാദിതാ വ്യാ പ്താ പുരാഭൂമിഃ അഗ്രപ്രദേശോ യസ്യ തഥാവിധഃ. അത്ര പാ ർശ്വാനുചരപ്രതിബിംബഭൂതാ വാത്യാ. സൈനികൈരാച്ഛാദിതേ തി പാംസ്വാധിക്യഃ. ഏദ്ഗതാഃ യാ ദുസ്പൃഹാഃ തത്സമായോ ഗേത്യാദിനാ പൂർവ്വമുക്താ ദുഷ്ടമനോരഥാഃ താസാം. അഗ്ഗളം പ്രതിബന്ധം. കവാടവിഷ്കംഭേശകേതായം ശബ്ദഃ പ്രതിബന്ധേ നിരൂഢലാക്ഷണികഃ. അഗ്ഗളമിതിവാ പാഠഃ. അപ്രജ്ഞാനാൻ കി ഞ്ചിദപ്യജാനാനഃ. അഹോ ബതാസ്യ മോഹമാഹാത്മ്യമിതി ക വിരേനം പരിഹസതി. ഉദ്ഗതസ്യ ഉദ്ഭൂതസ്യ മദസ്യ ദർപ്പസ്യ സ്യദാൽ വേഗാൽ.'രയഃസ്യദഃ'ഇത്യമരഃ. ഉദ്ഗളം ഉന്നതകന്ധ രം യഥാ തഥാ. ഗളസ്യോന്നമനം അന്തരമാനേന ബഹിരുദ് ഗച്ഛതോ മദസ്യ സ്യദാദിവേത്യുൽപ്രേക്ഷാ വ്യജ്യതേ. പരിനിരീ ക്ഷമാണഃ പരിതോ വിലോകയൻ. അയം ദർപ്പാനുഭാവഃ. നിജപ ത്തനോത്തമാൽ ശ്രേഷ്ഠാൽ സ്വമന്ദിരാൽ. നിർഗ്ഗത്യ ബഹിർഗ്ഗ ത്വാ. പ്രാസ്ഥാനികമഹോത്സവം മഹോത്സവസദൃശീം യാത്രാം. വിവിധവാദ്യഘോഷാദിവിശിഷ്ടത്വാദുത്സവസാദൃശ്യം. പ്രോ ത്ഥാപയാമാസ. പ്രോത്ഥിതഞ്ചകാര, ആരേഭേ ഇതിയാവൽ. യ ദ്വാ പ്രസ്ഥാനകാലോചിതമഹോത്സവം കാരയാമാസേത്യർത്ഥഃ. അത്ര ഭാവികം, കാവ്യലിംഗം, ഉപമാ ചാലങ്കാരാഃ.

സാ—അത്രതന്നെ അല്ല. ആ ശിശുപാലനാകട്ടെ വളരെ ക്കാലമായി ആഗ്രഹിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന രുക്മിണിയുടെ വരണ ത്തെ ദൂതന്മാരിൽനിന്നു കേൾക്കുകയേ ഉണ്ടായുള്ളൂ. അപ്പോൾ

തന്നെ ലോകൈകസുന്ദരിയായ അവളുടെ സമാഗമങ്ങൾ, ലജ്ജയോടുകൂടിയുള്ള നോട്ടങ്ങൾ, മന്ദഹാസത്തോടുകൂടിയ മധുരഭാഷണങ്ങൾ, അത്യാവേശത്തോടുകൂടിയ ആശ്ലേഷങ്ങൾ, സുരതാരംഭങ്ങൾ മുതലായതിനെ പററിയുള്ള കാമോദ്ദീപകങ്ങളായ മനോരഥങ്ങളാൽ പ്രേരിതനായിട്ട് ഉടനെതന്നെ വിവാഹയാത്രക്കായി ഒരുങ്ങി. അറിയിച്ചുവന്ന ബന്ധുക്കൾ, വയസ്യന്മാർ, മിത്രങ്ങൾ ഇവരോടുചേൎന്ന് കുളിച്ചു കുറിയിട്ട് ആയിനി ഊൺകഴിച്ചു. വിവാഹമഹോത്സവത്തിൽ ധരിക്കുന്നതിന്നുചിതങ്ങളായ വരുന്നവേണ്ട എല്ലാ ആഭരണങ്ങളെക്കൊണ്ടും തൻെറ ശരീരത്തെ മോടികൂട്ടി. ഗുരുജനങ്ങളേയും ബ്രാഹ്മണരേയും നമസ്കരിച്ചു. സാമന്തരാജാക്കന്മാരെ മുൻനിൎത്തി മുമ്പിൽ പുരോഹിതനോടുംകൂടി "ഇതു ഞാൻ മുമ്പുതന്നെ ഊഹിച്ചിട്ടുള്ളതാണെ"എന്നുപറഞ്ഞുകൊണ്ടു പരമാനന്ദമുൾക്കൊണ്ടും "അതിയായ വീൎയ്യത്താൽ തടുക്കവയ്യാത്തവനും ചണ്ഡികയുടെ കരുണയുള്ളവനും, പണ്ഡിതന്മാരെന്ന് അഭിമാനിക്കുന്ന കുണ്ഡിനത്തിലുള്ള കിഴവന്മാരുടെ മതത്തെ സദസ്സിൽവെച്ചു ഖണ്ഡിപ്പാൻ ലേശം ക്ലേശമില്ലാത്തവനുമായ രുക്മി അതിപ്രിയനായ എന്നിൽ തന്നത്താൻ അൎപ്പിച്ചതും ജഗത്തിൽവെച്ചുത്തമമായി ബ്രഹ്മാവു സൃഷ്ടിച്ചതും ധന്യന്മാൎക്കുതന്നെ ലഭിക്കപ്പെടാവുന്നതുമായ കന്യകാരത്നത്തിന്നു, അനുരൂപനായ എന്നെ ലഭിക്കുവാനുള്ള ഈ ഭാഗ്യത്തെ മററൊരുവിധത്തിലാക്കിത്തീൎപ്പാൻ,കായും കിഴങ്ങും തിന്നുപജീവിക്കുന്ന ഒരുത്തൻ വിചാരിക്കുന്നു എങ്കിൽ അവൻെറ അറിവില്ലായ്മയുടെ ശക്തി അത്ഭുതം." എന്നിങ്ങിനെ ലക്ഷ്മിയെ കിട്ടി എന്നഭിമാനിച്ചുകൊണ്ടും ലക്ഷ്മീവല്ലഭനെ അവമാനിച്ചുകൊണ്ടും കൊടുങ്കാററിളക്കിത്തീൎത്ത കടലിലെ തിരമാലപോലെ, ചൂരൽ മുതലായ ആചാരചിഹ്നങ്ങളെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന ഭടന്മാരാൽ പുറപ്പെടുവിക്കപ്പെട്ട സൈന്യങ്ങളാൽ മുൻഭാഗം മറച്ചുകൊണ്ടും ഉള്ളിൽ ഉള്ള ദുരാഗ്രഹങ്ങൾക്കു തടവുപററുമെന്നു ലേശം കരുതാതേയും മദത്തിൻെറ ശക്തികൊണ്ടു കഴുത്തു

പൊക്കി ചുററം നോക്കിക്കൊണ്ടും വിശേഷമായ തന്റെ മന്ദിരത്തിൽനിന്നു പുറപ്പെട്ടു് മഹോത്സവത്തോടു തുല്യമായ യാത്രയാരംഭിച്ചു.

അഥ യാത്രാം വർണ്ണയതി—

പ. അന്ധോഽയം ദുരഹന്തയാ സഹ ജരാ-
സന്ധാദിബന്ധുവ്രജൈ-
ർദന്ത്യാദ്യംഗചതുഷ്കപുഷ്കലബലൈ-
സ്സന്നോദിതോർവ്വീ വ്രജൻ
സന്തോപ്യേവമനന്തവാഹനിവഹാ
യത്രാദ്യപേക്ഷാമൃതേ
യന്തന്തു മനോരഥം സ്വഗതമേ-
വാനുഗ്രഹീദഗ്രഗം. 26

വ്യാ—അന്ധോയമിതി. ദന്ത്യാദി ഗജാദി അംഗചതുഷ്കം അവയവചതുഷ്ടയം യസ്യ താദൃശം പുഷ്കലബലം മഹതീ സേനാ യേഷാന്താദൃശൈഃ. ഉർവ്വീതോദനഹേതുഗർഭമിദം. ജരാസന്ധാദയോ ബന്ധുവ്രജാഃ സുഹൃത്സമൂഹാഃ തൈസ്സഹ. ചൈദ്യസ്യ താദൃശസേനാസനാഥത്വം പൂർവ്വമേവ വർണ്ണിതം. സന്നോദിതാ അതിപീഡിതാ ഉർവ്വീ ഭൂമിഃ,തൽസ്ഥാ ലക്ഷ്യന്തേ,ഫലഞ്ച പീഡായാഃ പരിവ്യാപ്തിലാഭഃ, യസ്മിൻ കർമ്മണി തത്തഥാ. സമാസാന്തവിധേരനിത്യത്വാൽ കബഭാവഃ. വ്രജൻ ഗച്ഛൻ. ദുരഹന്തയാ ദുർഗ്ഗർവ്വേണ അന്ധോ മോഹിതഃ. മാർഗ്ഗമദ്ധ്യേ ജരാസന്ധാദിമേളനേന ഗർവ്വസ്യ ഭൂയോപ്യവർദ്ധതേതി ഭാവഃ. ഉർവ്വീപീഡാപി ഗുർവ്വീ തസ്യ ഗർവ്വപോഷണായൈവാഭൂദിതി ച സൂച്യതേ. അയം ചേദിപഃ. ഏവം ഉക്തപ്രകാരാഃ, ദന്ത്യാദിരൂപാ ഇതി യാവൽ. അനന്താ ഗണനാതിക്രാന്താ വാഹനിവഹാഃ വാഹനസമൂഹാഃ. സന്തഃ അപി യത്ര്യപി ഭവന്തി. തഥാപീത്യർത്ഥാദായാതി. സത്യപ്യേവമനന്തവാഹനിവഹേ ഇതി വാ പാഠഃ. തം പ്രസിദ്ധം. മനോരഥം മനോരഥ ഏവ രഥസ്തം 'സദ്വംശമുക്താമണിഃ' ഇത്യാദാവിവ ശ്ലിഷ്ടരൂപകം. തുവിശേഷേ. അ

നുഗ്രഹീൽ സ്വാരോഹണേന കൃതാൎത്ഥമകരോൽ, അനു പശ്ചാ ദഗ്രഹീൽ തസ്യപൃഷ്ഠമവാലംബതേതി വാ. യാത്രാരംഭ ഏവ മ നോരഥേന കുണ്ഡിനം പ്രാപേതി ഭാവഃ. മനോരഥസ്യൈവാനു ഗ്രഹേ ഹേതും വിശേഷണത്രയേണ സ്ഫുടയതി— യന്ത്രേത്യാദിനാ. യന്ത്രാദ്യപേക്ഷാം യന്താ സൂതഃ ആദിനാ അശ്വാദിഃ തത്സാഹാ യ്യം ഋതേ വിനാ. യന്തം ഗച്ഛന്തം. അനേനാധ്വനി തദ്ദോഷ വശാന്ന ഗതിവിളംബോ ഭവേദിതി ഭാവഃ. ത ത്സമ്പാദനേയത്നാ പി നേത്യാഹ— സ്വഗതമിതി. സ്വസ്മിന്നേവ വൎത്തമാനമിത്യ ൎത്ഥഃ. തഥാപി നാസ്യൌ സ്വതശ്ശീഘ്രഗാമീതി ചേദാഹ— അ ഗ്രഗമിതി. വാഹോത്തമാനപ്യതിക്രമ്യ ഝടിതി ഗന്തവ്യദേശ ഗാമിനമിത്യൎത്ഥഃ. അഗ്രഹമിത്യപി പാഠോ ദൃശ്യതേ. തൽപ ക്ഷേ ഗ്രഹഃ പ്രതിബന്ധഃ പ്രകൃതേ ശൈലനദ്യാദികൃതഃ സോഽസ്യ നാസ്തീത്യൎത്ഥഃ. അത്ര രൂപകം വ്യതിരേകഃ, സ്വീയതൽപാദനുഗ്രാ ഹ്യാണാം വാഹനോമനനുഗ്രഹോക്ത്യാ വിശേഷോക്തിഃ, തദനു ഗ്രഹസംബന്ധേപിതദസംബന്ധവൎണ്ണനാദതിശയോക്തിശ്ച.

സാ— ജരാസന്ധൻ തുടങ്ങിയ ബന്ധുക്കളോടുകൂടി വലുതാ യ ചതുരംഗസൈന്യത്താൽ ഭൂമിയെ പിടിപ്പിച്ചുകൊണ്ടുപോകു ന്ന ദൎപ്പംഭാവംകൊണ്ടു വിവേകംകെട്ട ശിശുപാലൻ കട്ടനവ ധി വാഹനങ്ങൾ ഉണ്ടെങ്കിലും പ്രസിദ്ധമായ മനോരഥമാകുന്ന തേരിൽതന്നെ കയറി. കാരണം, അതു യന്ത്രാദികളുടെ അപേ ക്ഷകൂടാതെ കാട്ടുന്നതും തന്നിൽതന്നെ ഇരിക്കുന്നതും കരിടന്നും തടവുകൂടാതെ മററുള്ളവയേക്കാൾ വളരെ വേഗത്തിൽ എത്തേ ണ്ട ദിക്കിൽ എത്തുന്നതുമാണല്ലോ. യാത്രാരംഭത്തിൽതന്നെ മ നോരഥംകൊണ്ടു ശിശുപാലൻ കുണ്ഡിനത്തിലെത്തി.

അഥ മനോരഥസ്വരൂപമവബോധയന്നതിദൂരമപ്യമ്പു ധൈൎയ്യവാധ്വാനം സ കുണ്ഡിനമാപേത്യാഹ—

പ. ദാരാമേളനലാളനാദിരമണീയാകൂതസോപാനതോ

ദരാത്രൂഢമനാ മനാഗപി വിദാമാസൈവ നാസ്യൌ ഗതിം

പാരാവാരമിവാരമാര ച നൃണാം വാരാമിവ ക്ഷ്മാജുഷാം
പൂരൈരാപരിപൂരിതം സ്തനിതഗംഭീരാരവം കുണ്ഡിനം. 27

വ്യാ—ദാരേതി. അസൌ ചൈദ്യഃ. ഗതിം പന്ഥാനം. കൎമ്മണി ക്തിൻ. മനാക് അല്പമപി. നൈവ വിദാമാസ ബുബോധ. 'ഉഷ വിദേ'ത്യാദിനാ ആമ് പ്രത്യയഃ. തത്ര ഹേതും വിശേഷണേനാഹ—ദാരേതി ദാരാണാം ജായായാഃ, 'ഭാൎയ്യാ ജായാഥ പുംഭൂമ്നിദാരാഃ' ഇത്യമരഃ. അനതീതേപിപരിണയേ ദാരത്വേന രുക്മിണ്യാസ്സ്വേന നിശ്ചിതത്വാദേവമുക്തിഃ. ആമേളനം സമാഗമഃ, ലാളനം കന്യാസമ്പ്രയോഗാധികരണേ വാത്സ്യായനപ്രദൎശിതം, തദാദീനാം രമണീയാനി പ്രീതികരാണി ആകൂതാനി മനോരഥാഃ താന്യേവ സോപാനാനി തൈഃ. തൃതീയാൎത്ഥേ തസിഃ. ദൂരം അത്യന്തം ആരൂഢം മനോ യസ്യ താദൃശഃ. ആരോഹണഞ്ചോൎദ്ധ്വാൽ പരമാനന്ദപ്രാസാദസ്യേതി ലഭ്യതേ. അരം ദ്രുതം. കുണ്ഡിനം, ആര പ്രാപ ച. കുണ്ഡിനസ്യ താദാത്വികീമവസ്ഥാന്ദൎശയതി—പാരാവാരമിവേതി. സമുദ്രസദൃശമിത്യൎത്ഥഃ. സാധാരണധൎമ്മാവാഹ—നൃണാമിത്യാദിനാ. ക്ഷ്മാജുഷാം ഭൂമിഗതാനാം വാരാം സലിലാനാം ഇവ ക്ഷ്മാജുഷാം നൃണാം പൂരൈഃ പ്രവാഹൈഃ ആപരിപൂരിതം ആഭീക്ഷ്ണ്യേന പരിതഃ വ്യാപ്തം, അത ഏവ സ്തനിതവൽ മേഘനിൎഘോഷവൽ ഗംഭീര ആരവശ്ശബ്ദോ യത്ര താദൃശഞ്ച. ക്ഷ്മാജുഷാന്നൃണാമിത്യാഭ്യാം ഭൂസ്ഥിതിന്നരത്വമിത്യുഭയമേവാഗമനേ നിമിത്തമിതി സൂച്യതേ. പൂരശബ്ദേനാഗമനസ്യ നൈരന്തൎയ്യഞ്ച. നൃവാരോഃ സ്പഷ്ടതയാ സാദൃശ്യപ്രതീതയേ തത്രാപിവശബ്ദപ്രയോഗഃ. ഉപമയാ നാനാദിഗന്തേഭ്യോ വിവിധജനാഗമനം, തേഷാമസംബാധസ്ഥിതിദായീ കുണ്ഡിനസ്യ വിസ്താരാതിശയഃ, കോലാഹലസ്യ സാതത്യഞ്ച വ്യജ്യതേ.

സാ—ഭാൎയ്യയുടെ സമാഗമം, ലാളനംതുടങ്ങിയ മനോരഥങ്ങളാകുന്ന ചവിട്ടുപടികളിൽക്കൂടി മനസ്സ് പരമാനന്ദമാകുന്ന മാളികയുടെ മുകളിൽ കയറിയിരിക്കനിമിത്തം ശിശുപാലൻ വഴി തീരെ അറിയാതെതന്നെ; ജലപ്രവാഹംപോലെ വന്നുചേരു

ന്ന ഭൂമിയൊട്ടാകെയുള്ള ജനങ്ങളെക്കൊണ്ടു നിറഞ്ഞ്, ഇടിമുഴക്കംപോലെ ഗംഭീരമായ ശബ്ദത്തോടുകൂടി സമുദ്രത്തോടു തുല്യമായ കുണ്ഡിനത്തിലെത്തി.

അഥ വിവാഹമഹോചിതാൻ പുരാലങ്കാരാദീൻ ദർശയൻ സ്വദേശലോകജനിതാഞ്ചേദിരാജചിത്തവൃത്തിം വർണ്ണയതി—

ഗ. അപി ച സമ്രാജചിഹ്നമിവ വജ്രാദിപരിബദ്ധമൂല്യായതധ്വജരേഖം, സ്വാന്തഃകരണമിവ കാന്താഭരണസമൃദ്ധം, പദ്മനാഭമിവ പദ്മാകരാംഭോജസൂര്യസ്പർശാപാദിതവിസ്ഫുലാനന്ദം, വിധുമണ്ഡലമിവ സുധാശീതളവിമലധാമാവലീകം, വീരശയനമിവാനേകതോരണനിഖാതനിരന്തരവിശിഖം, ഉദഗാശ്രുകാമമിവോച്ചൈശ്ചരൂപാത്തചിത്രതരവിതാനം, സരസിജോദരമിവ പരമധൂപബൃംഹിതം, ജംഭാരിനഗരമിവ രംഭാദിഭിരലംകൃതം, അംഗനാരത്നമിവ മഞ്ജുലാസ്യവിലാസമനോഹരം, പക്ഷിപാലയമിവ വിതതാനേകവിവിധഘോഷം, പൂർണ്ണിമാന്തമിവ പൂർണ്ണരാജമണ്ഡലം, സൽപുരവരം തദദ്ഭുതതരമഭിവീക്ഷ്യ തദ്ദേശ ചൈദ്യസ്യൈദ്ദശാപ്യുത്സവശാലിനീ ബഭൂവ. 28

വ്യാ—അപി ചേതി. അപി ചേത്യസ്യാർത്ഥഃ പൂർവ്വവൽ. അദ്ഭുതതരം അത്യന്തവിസ്മയാപാദകം. സത്പുരവരം ശോഭനനഗരീഷു ശ്രേഷ്ഠം. തത് കുണ്ഡിനം. അഭിവീക്ഷ്യ സമന്തതോ വിലോക്യ. അത്ര ല്യപസ്സമാനകർത്തൃകതാലാഭായ സ്ഥിതസ്യേതി പൂരണീയം. ഏതസ്യ ചേദിപസ്യ. ഏദ്ദശാ മനസോഽവസ്ഥാപി. തദ്ദേശാഃ കുണ്ഡിനസ്യാവസഥാഃ. ഉത്സവശാലിനീ അതിപ്രമോദവതീ, പക്ഷേ ഉത്സവശാലിനീ, ബഭൂവ. കുണ്ഡിനസ്യാദ്ഭുതതരത്വമുപപാദയതി—സമ്രാഡിത്യാദിനാ. സമ്രാജചിഹ്നമിവ ശോഭനഭൂപാലലക്ഷണമിവ. കഥം തത്സാദൃശ്യമിത്യാകാംക്ഷായാം സമാനധർമ്മമാഹ— വജ്രേതി. വജ്രാദിപരിബദ്ധൈഃ കുലിശാദ്യാകാരരേഖാവിശേഷൈഃ മൂല്യം ശ്രേഷ്ഠം, തഥാ ആയതാ ദീർഘാ ധ്വജരേഖാ ധ്വജാകാരരേഖാ യസ്മിംസ്താദൃശഞ്ച. വിശേഷണദ്വ

യകർമ്മധാരയഃ. വജ്രാദിരേഖാണാം രാജചിഹ്നത്വം സാമുദ്രികോക്തം. പ്രകൃതേ, വജ്രാദീനാം മണിവിശേഷാണാം യഃ പരിബന്ധഃ പരിതോബന്ധനം, അന്തരാന്തരാ ഘടിതരത്നവലയാനീതി യാവൽ, തേന മുഖ്യാ ആയതാശ്ച ധ്വജരേഖാ ഉൽകൃഷ്ടകേതുവ്രാതോ യസ്മിംസ്താദൃശം. സ്വാന്തഃകരണമിവ ചേദിരാജമാനസമിവ. കാന്തായാഃ കർത്ര്യാ വരണേന സമുദ്ധതം ദൃപ്തം. പ്രകൃതേ കാന്തൈഃ മനോഹരൈരാവരണൈഃ പ്രാകാരൈഃ സമുദ്ധതം ഉൽകൃഷ്ടം. പത്മനാഭമിവ ശ്രീനാരായണമിവ. പത്മായാ ഇന്ദിരായാഃ കരാംഭോജജന്യൽ സുസ്പർശനം സുഖകരസ്പർശഃ ഭാവേല്യട്, തേന ആപാദിതോ, ജനിതഃ നിസ്തുലോഽപരിമിതഃ ആനന്ദോ യസ്യ തഥാവിധം. പുരപക്ഷേ പത്മാകരാണാം നളിനീനാം യാന്യംഭോജാനി പത്മാനി തേഷാം സുസ്പർശനേന തൽസംബന്ധിനാ ശോഭനേന വായുനാ ആപാദിതോ നിസ്തുല ആനന്ദോ യസ്മിംസ്താദൃശം. അത്ര പദ്മേഷു സിദ്ധസ്യാപി പദ്മാകരസംബന്ധസ്യോക്ത്യാ തേഷാമമ്ലാനതാസൌഗന്ധ്യാദ്യതിശയോ വ്യജ്യതേ. വിധുമണ്ഡലമിവ ചന്ദ്രബിംബമിവ. സുധാ അമൃതമേവ ശീതളാ വിമലാ നിർമ്മലാ ച, ധാമ്നാം ത്വിഷാം ആവലീ സമൂഹോ യസ്യ തഥാവിധം. പ്രകൃതേ സുധയാ ലേപനദ്രവ്യവിശേഷേണ ശീതളാ, വിമലാ വിഗതപങ്കാ ച ധാമ്നാം നികേതനാനാം ആവലീ യത്ര താദൃശം.'സുധാലേപോഽമൃതം സ്നുഹീ' ഇതി 'ഗൃഹദേഹത്വിട് പ്രഭാവാ ധാമാനി'ഇതി ചാമരഃ. വീരശയനമിവ അരാതിനാ സമം ചിരതരം സമരമാരചയ്യ ദൈവാൽ ബലേന വാ തേന പരാജിതസ്യ സ്വഗാത്രാണാമനീശസ്യ വീരസ്യ യദ്രണാങ്കണ ഏവ ശയനം തദ്വൽ. പ്രസിദ്ധഞ്ചൈദമഖിലപ്രത്യർത്ഥിഭീഷ്മസ്യ ഭീഷ്മസ്യ. യദ്വാ വീരശയനം രണഭൂമിഃ 'സവീരശയനേ ശിശ്യേ' ഇതി ശ്രീമദ്രാമായണേ. അനേകതഃ പ്രായശസ്സർവ്വാംഗേഷു, ബഹുപ്രദേശേഷ്വിതിവാ അനേകൈരിതി തൃതീയാന്താദ്വാതസിഃ രണേ യുദ്ധേ നിഖാതാഃ ആപുംഖമജ്ജിതാഃ, നിരന്തരാഃ വ്യവധാനരഹിതാഃ വിശിഖാശ്ശരാ യസ്മിംസ്താദൃശം. പുരപക്ഷേ അനേകാ ബഹ്വ്യഃ തോരണനിഖാ

തനിരന്തരവിശിഖാ യസ്മിംസ്താദൃശം. തോരണാനി ബഹിർദ്വാ
രാണി, നിഖാതാനി പരിഘാഃ; 'തൌ പേതതുസ്സാലനിഖാത
മദ്ധ്യേ' ഇതി രാമായണേ; നിരന്തരവിശിഖാഃ ജനാദിപൂർണ്ണാ ര
ഥ്യാഃ. ത്രയാണാം ദ്വന്ദ്വഃ. ഉദ്ഗാതുകാമമിവ ഗാനോദ്യുക്തം പൂ
രുഷമിവ. ഉച്ചൈഃ താരം യഥാ തഥാ ഉപാത്താഃ സ്വീകൃതാഃ,
ചിത്രതരാ അത്യദ്ഭുതാഃ, വിവിധാഃ, താനാഃ രാഗാധാരഭൂതാ
അംശസ്വരാ ഗാന്ധർവ്വശാസ്ത്രപ്രതിപാദിതാഃ യേന താദൃശം. 'താ
നസ്ത്വംശസ്വരോ മതഃ' ഇത്യഭിനവഗുപ്താചാര്യാഃ പ്രകൃതേ, ഉ
ച്ചൈരുന്നതം യഥാ തഥാ ഉപാത്തം രചിതം, ചിത്രതരം അ
തിശബളവർണ്ണം, വിതാനം പട്ടാദിഭിരുപരിനിർമ്മിതോഽലങ്കാര
വിശേഷഃ യസ്മിംസ്തഥാവിധം. 'അസ്ത്രീവിതാനമുല്ലോചഃ' ഇത്യ
മരഃ. സരസിജോദരമിവ പദ്മാന്തർഭാഗമിവ. പരേണ ശ്രേഷ്ഠേ
ന മധുനാ മകരന്ദേന ഉപബൃംഹിതം പരിപൂർണ്ണം. പുരപക്ഷേ,
പരമേണ ഉൽകൃഷ്ടേന ധൂപേന ഗുല്ഗുലുചന്ദനാദിസാധിതേ
ന ബൃംഹിതം വർദ്ധിതം, വ്യാപ്തമിതി യാവൽ. ജംഭാരിനഗരമിവ
അമരാവത്യാഖ്യമിന്ദ്രപുരമിവ. രംഭാദിഭിഃ രംഭാപ്രധാനാപ്സരോ
ഭിഃ, പ്രകൃതേ കദള്യാദിവൃക്ഷൈഃ, അലംകൃതം. അംഗനാരത്നമി
വ ഉത്തമനിതംബിനീമിവ. മഞ്ജുലാ മനോജ്ഞാ യേ ആസ്യസ്യ
വദനസ്യ വിലാസാഃ മദനാഭിവ്യഞ്ജകചേഷ്ടാവിശേഷാഃ തൈഃ
മനോഹരം. പുരപക്ഷേ, മഞ്ജവോ ഹൃദ്യാ യേ ലാസ്യവിലാസാഃ
നൃത്യക്രീഡാഃ തൈർമ്മനോഹരം ചിത്താവർജ്ജകം. പശുപാലയ
മിവ ഗോപാനാം വസതിമിവ. വിതതം വിസ്തൃതം യഥാ തഥാ
ആനദ്ധാസ്സമന്താന്നിർമ്മിതാഃ വിവിധാഃ ഘോഷാഃ ആഭീരപ
ല്ല്യോ യസ്മിംസ്താദൃശം. പ്രകൃതേ, വിശിഷ്ടം തതം വീണാദി, ആ
നദ്ധം മുരജാദി, 'തതം വീണാദികം വാദ്യമാനദ്ധമ്മുരജാദികം'
ഇത്യമരഃ. തദ്രൂപ ഏവ വിവിധോ ഘോഷോ വാദ്യം, വിസ്തൃതഃ
തതാനദ്ധാനാം വിവിധോ ഘോഷഃ ശബ്ദോ വാ, യത്ര തഥാ
വിധം. പൂർണ്ണിമാന്തമിവ പൌർണ്ണമാസ്യാ അവസാനമിവ. പൂ
ർണ്ണം രാജ്ഞഃ ചന്ദ്രസ്യ മണ്ഡലം ബിംബം, പ്രകൃതേ രാജ്ഞാം നൃ
പാണാം മണ്ഡലം വ്രാതോ യസ്മിംസ്താദൃശം. പൂർണ്ണിമാന്ത ഏവ

ചന്ദ്രസ്യ സകലകലാപരിപൂൎത്തിരിതി ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രപ്രസിദ്ധം. അത്രോപമാ ശ്ലേഷശ്ചാലങ്കാരൌ. തയോസ്സങ്കരഃ. ഇത്ഥമേവ ശ്ലേഷമൂലാമുപമാമാശ്രിത്യ പൂൎവ്വം ബാണാദയോപി കവയോ നഗരാദികമവൎണ്ണയന്നിതി തദ്ഗ്രന്ഥപരിശീലിനാമതിരോഹിതം. വൎണ്ണനഞ്ചൈവം ശ്രോതൄണാമ്മനസി കമപി വിസ്മയമാപാദയിതുമിതി ബോദ്ധ്യം.

സാ — അത്രതന്നേയല്ല, വജ്രാദിരേഖകളേക്കൊണ്ട് ഉത്തമവും നീണ്ട ധ്വജരേഖയോടു ചേൎന്നതുമായ നല്ല രാജലക്ഷണം പോലെ വജ്രം മുതലായ രത്നങ്ങൾ പതിച്ച വളകളെക്കൊണ്ട് ഇടക്കിടെ കെട്ടിയിരിക്കയാൽ ഭംഗികൂടിയ ഉയൎന്ന കൊടിമരങ്ങളോടുകൂടിയതും, കാന്തതന്നെ വരിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു വിചാരിച്ചു ഗൎവ്വിഷ്ഠമായ ശിശുപാലന്റെ അന്തഃകരണംപോലെ മനോഹരങ്ങളായ മതിലുകളെക്കൊണ്ടു വിശേഷപ്പെട്ടതും, ലക്ഷ്മീഭഗവതിയുടെ കൈത്താരുകൊണ്ടുള്ള സ്പൎശത്താൽ അളവറ്റ ആനന്ദമുൾക്കൊണ്ട പത്മനാഭനെപ്പോലെ പൊയ്കകളിൽ നില്ക്കുന്ന താമരപ്പൂക്കളിൽ തട്ടിവരുന്ന മന്ദമാരുതനെക്കൊണ്ട് ഏറ്റവും സുഖത്തെ കൊടുക്കുന്നതും, സുധാമയങ്ങളായ തണുത്ത നിൎമ്മലരശ്മികളെ പൊഴിക്കുന്ന ചന്ദ്രബിംബംപോലെ കുമ്മായംതേച്ച ശീതളവും വിമലവും ആയ സൌധനിരയോടുകൂടിയതും; യുദ്ധത്തിൽ സൎവ്വാംഗം കടവരെ ശരംതറച്ചു കേറിക്കൊണ്ടുള്ള വീരശയനംപോലെ അനേകം തോരണങ്ങൾ, കിടങ്ങുകൾ, ജനത്തിരക്കുള്ള പെരുവഴികൾ എന്നിവയോടു കൂടിയതും, അത്യത്ഭുതങ്ങളും വിവിധങ്ങളുമായ അംശസ്വരങ്ങളെ ഉച്ചത്തിൽ പാടുന്ന ഗാനോദ്യുക്തനെപ്പോലെ പൊക്കത്തിൽ കെട്ടിയിട്ടുള്ള പല നിറത്തോടുകൂടിയ മേൽക്കട്ടികളോടുകൂടിയതും, നല്ല തേൻനിറഞ്ഞ താമരപ്പൂവിന്റെ അന്തൎഭാഗംപോലെ ഉൽകൃഷ്ടമായ ധൂപംകൊണ്ടു വ്യാപിച്ചതും, രംഭ തുടങ്ങിയ അപ്സരസ്ത്രീകളെക്കൊണ്ടു മേന്മകൂടിയ അമരാവതിപോലെ വാഴകളേക്കൊണ്ട് അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടതും, ഭംഗിയേറിയ മുഖത്തെ വിലാസങ്ങളെക്കൊണ്ടു മനംകവരുന്ന പെൺമണിയെപ്പോലെ ഹൃദ്യങ്ങളായ

നൃത്തങ്ങളെക്കൊണ്ടു മനസ്സിനെ ഹരിക്കുന്നതും, വിസ്താരത്തിൽ നിൎമ്മിച്ചിട്ടുള്ളപലതരംതൊഴുത്തുകളോടുകൂടിയ ഇടയഭവനംപോലെ വീണ മുതലായ തതങ്ങളുടേയും മിഴാവു തുടങ്ങിയ ആനദ്ധങ്ങളുടേയുംപലതരംശബ്ദത്തോടുകൂടിയതും,തികഞ്ഞ ചന്ദ്രമണ്ഡലത്തോടുകൂടിയ പൌൎണ്ണമാസിയുടെ അവസാനംപോലെ നിഖിലഗുണസമ്പൂൎണ്ണന്മാരായ രാജാക്കന്മാരോടുകൂടിയതും, വിശേഷപ്പെട്ട നഗരങ്ങളിൽ വെച്ചു മുന്നണിയിൽ നില്ക്കുന്നതും, കാണികൾക്കു് അത്യത്ഭുതത്തെ കൊടുക്കുന്നതുമായ കുണ്ഡിനത്തെക്കണ്ടു് ശിശുപാലൻെറ മനസ്ഥിതി ഉത്സവം കൊണ്ടാടുന്ന ആ നഗരത്തിൻെറ സ്ഥിതിപോലെ വളരെ പ്രമോദത്തോടുകൂടിയതായിത്തീൎന്നു.

അഥ തദാനീം രുക്മിണ്യാഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

വ. സ്വസ്രേ ശ്വശ്രേയസം സ്യാദിതിമഹിതമഹേ
തത്രനിൎവ്വൎത്ത്യമാനേ
ശ്രുത്വാഽയാന്തം സ്വമിത്രം തദനുഗുണതയാ
കല്പിതേ മൂൽചരിതഃ
സദ്യഃ പ്രത്യേത്യരുക്മീ സ്വയമമിതഭട—
സ്ത്രീശിവാരാവഭേദോ—
ന്മിശ്രം വ്യശ്രാമയത്തം ഭവന ഉപവനേ
ബാഹ്യ ഏവാത്രയോഗ്യേ. 29

വ്യാ—സ്വസ്ര ഇതി. സ്വസ്രേ ഭഗിന്യൈ. ‘ചതുൎത്ഥീചാശിഷി’ ഇത്യനേന ചതുൎത്ഥീ. ശ്വശ്രേയസം ഭദ്രം. ‘ശ്വശ്രേയസം ശിവം ഭദ്രം’ ഇത്യമരഃ. സ്യാൽ ഭൂയാൽ ഇതി ഇതിപ്രാൎത്ഥനയാ. തത്രപ്രസിദ്ധേ. മഹിതമഹേ നാനാജനാദൃതേ ഉത്സവേ. നിൎവ്വൎത്ത്യമാനേ സമ്പാദ്യമാനേ സതി. അനേന വിവാഹദിനാൽ പൂൎവ്വമേവോത്സവാരംഭ ഉക്തഃ, രുക്മീ, സ്വമിത്രം സ്വീയം സുഹൃദം ശിശുപാലം. ആയാന്തം നത്വായാത,മിതി തദാഗമപ്രതിപാലനം ദ്യോത്യതേ. ഏതദുപപാദകമസാധാരണസ്നേഹബഹുമാനാദികം സൂചയിതുമേവ സ്വേതി വിശേഷണം മിത്രേ ഉ

ചാത്തം. ശ്രുത്വാ തജ്ഞാനായാജ്ഞപ്തനാം ഭടാനാം മുഖാൽ കർണ്ണ്യ. മുദാ പ്രീത്യാ പരിതഃ വ്യാപ്തസ്സൻ. സദ്യഃ ശ്രവണാൽ വ്യവഹിതോത്തരമേവ. സ്വയം തത്ര സചിവാദിമുഖേന അനേനാദരാതിശയ ഉക്തഃ. അമിതാനാമനന്താനാം ഭടാനാം സ്ത്രീണാഞ്ച യേ ശിവാ മംഗളാ ആരാവഭേദാഃ ശബ്ദവിശേഷാഃ തൈരുന്മിശ്രം സഹിതം യഥാ തഥാ. പ്രത്യേത്യപ്രത്യുദ്ഗമ്യ. വരാഗമനകാലേ മാംഗളികഃ ഭടൈഃ ‘ആറപ്പുവൈ’ ഇത്യുച്ചൈർഘോഷഃ, സ്ത്രീഭിരുലൂലുധ്വനിശ്ച കേരളേഷു ക്രിയതേ. തദനുസാരേയമുക്തിഃ. ശിവാശബ്ദസ്യ ഗോമായുപര്യായത്വാൽ ഭടസ്ത്രീശിവാപദാനാം ചന്ദ്രാശ്രയണേന ഗോമായുരുതമപി ഭാവ്യമംഗളസൂചകന്തദാനീമാസീദിതി ച കവിരത്രബോധയതീതി ജ്ഞേയം. അത്ര കുണ്ഡിനേ. യോഗ്യേ ഉചിതേ പ്രച്ഛായസുജലാദിസമ്പത്ത്യാ സുഖാവഹ ഇതി യാവൽ. ബാഹ്യേ പുരാൽ ബഹിഃസ്ഥിതേ. ഉപവനേ ഉദ്യാനേ ഏവ ന തു രാജധാന്യാമിത്യർത്ഥഃ. സുമുഹൂർത്ത ഏവ വരസ്യ കന്യാപുരപ്രവേശ ഇത്യാചാരഃ. തദനുഗുണതയാ രാജ്ഞശ്ശിശുപാലസ്യാനുരൂപ്യേണ. വിശേഷണേ തൃതീയം. തസ്യാനുരൂപം യഥാ സ്യാത്തഥേത്യർത്ഥഃ. കല്പിതേ നിർമ്മിതേ ഭവനേ തം സ്വമിത്രം. വ്യശ്രാമയൽ മാർഗ്ഗശ്രമാപനയനായ സുഖം ന്യവാസയൽ അത്ര രുക്മിശ്ചേദിപാവുഭാവപി യദ്യപി പ്രതിനായകത്വേന വിവക്ഷിതൌ ചാപല്യദർപ്പാത്മശ്ലാഘാദിധീരോദ്ധതലക്ഷണലക്ഷിതൌ ച തഥാപി രുക്മിണ ഏവാത്ര പ്രാധാന്യമഭിപ്രേതം. അത ഏവ രുക്മിണീസന്ദേശേ ‘ഭ്രാതൃപ്രയുക്തശിശുപാലഖലഃ കിലാസ്തേ’ ഇതിവക്ഷ്യതേ. അതഏവ ച കോപനത്വാദീനി ധീരോദ്ധതലക്ഷണാന്തരാണി, ഭഗവതാ സഹ സമരഞ്ച തസ്യൈവ വർണ്ണയിഷ്യതി കവിരിതി നിപുണന്നിരൂപണീയം.

സാ—സോദരിക്കു നല്ലതുവരണം എന്നു വിചാരിച്ച് രുക്മി കുണ്ഡിനത്തിൽ മഹോത്സവം നടത്തി വരുമ്പോൾ തന്റെ മിത്രമായ ശിശുപാലൻ വരുന്നതായി കേട്ടു. ഏറ്റവും സന്തോഷത്തോടെ അസംഖ്യം ഭടന്മാരുടെ മംഗളമായ ആർപ്പുവിളി,

സ്ത്രീകളുടെ വാദ്യഘോഷ ഇതുകളോടുകൂടി താൻതന്നെ വേഗത്തിൽ ചെന്ന് എതിരേററ് അദ്ദേഹത്തിന്നു യോജിച്ചവിധം നിർമ്മിച്ചതും സകല സുഖസൌകര്യങ്ങൾ തികഞ്ഞതും ആയ ബാഹ്യോദ്യാനത്തിലുള്ള ഭവനത്തിൽ കൊണ്ടുവന്ന് വിശ്രമിപ്പിച്ചു.

ഇത്ഥമനതിസംക്ഷേപേണ രുക്മിണ്യുദ്യോഗം, നഗരാലങ്കരണം തത്ര നാനാദിഗന്തവാസ്തവ്യാനാം രാജാദീനാം വിശേഷതശ്ശിശുപാലസ്യാഗമനഞ്ചോപവർണ്ണ്യ പുനരപി നായികാവൃത്താന്തമേവാഹ —

പ. ദൃഷ്ട്വാമം സ്വജനോദ്യമം സദസി തൽ
സ്മൃത്വാ ച പിത്രോദിതം
പ്രപ്ലുത്യ പ്രമദാബ്ധിമധ്യഗതയാ
ഭൈഷ്മ്യാ മുഹുഃ ക്രീഡിതം
അദ്യൈവ ശ്രുതദസ്സഹോത്ഥദുഃഖസ-
ങ്കല്പജ്വലൽബാഡവേ
മഗ്നം തത്ര ച ബാഡവാന്തരകൃപാം
ലബ്ധ്വാ പുനർജ്ജീവിതം. 30

വ്യാ — ദൃഷ്ട്വേതി. ഭൈഷ്മ്യാ രുക്മിണ്യാ. പ്രപ്ലുത്യ സരഭസം പ്ലുതിം കൃത്വാ. പ്രമദഃ ആനന്ദഃ ഏവാബ്ധിഃ, അപരിമിതത്വം, സാധാരണധർമ്മഃ, തസ്യ യന്മധ്യം തത്ര ഗതയാ പ്രവിഷ്ടയാ, മുഹുഃ നൈകവാരം. ക്രീഡിതം ഭാവേ ക്തഃ. അചിരാദേവ ദേവകീസുതോ മേ പാണിം ഗ്രഹിഷ്യതീത്യാദിനിശ്ചിത്യ സാ വിവിധപ്രകാരമാനന്ദമനുഭൂദിത്യർത്ഥഃ. യഥാ ബാലികാസ്സോത്സാഹന്തീരാദുൽപ്ലവനാദികാഞ്ജലക്രീഡാങ്കുർവ്വത്യോ ന കാലാദികം ഗണയന്തി വിസ്മരന്തി ചാത്മാനം, തഥാ അസ്യാ അപ്യാസീദവസ്ഥേതി ക്രീഡിതമിത്യനേന ദ്യോത്യതേ. നനു കഥം സാ ഉക്തപ്രകാരേണ നിശ്ചികായേത്യത്രാഹ — ദൃഷ്ട്വേതി. ഇമം സഭേരീവിരാവവിവാഹമഹവിജ്ഞാപന,പുരമണ്ഡനാദിരൂപം. സ്വജനസ്യ രുക്മിപ്രമുഖസ്യ ഉദ്യമം ദൃഷ്ട്വാ അന്യവരണശങ്കാനുദയനിമിത്തമാഹ — സദസീതി. സദസീത്യനേനപ്രവൃത്തേർവ്വചനാനുസാരിതയാ വ്യക്തതാ വ്യഞ്ജിതാ. പിത്രാ ഉദിതം അഭിഹിതം തൽ

'യഃ കാളിംബ്ദേ'ത്യാദിവചനം പൂർവ്വമേവ പ്രിയസഖീമുഖാദാക ൎണ്ണിതം. സ്മൃതഞ്ച. അഥ തദാനീം ജാതമവസ്ഥാന്തരമാഹ— അന്ധേതി. അന്ധാ അഞ്ജസാ ഏവ. ശ്രുതം വത്സലാനാമപി നായികാഹൃദയാനഭിജ്ഞാനാം ചേടീനാം മുഖാദാകൎണ്ണിതം യൽ ദുസ്സഹം അത്യന്താപ്രിയം, രുക്മിണാ ചേദിപായ ദാതുന്നിൎണ്ണീതമിതി വചനാത്മകം തസ്മാദ്ധേതോ ജാതോ യോ ദൃഢസങ്കല്പഃ കിമത്ര കരിഷ്യാമി കാമേഗതിരിത്യാദ്യാകാരം തീവ്രചിന്താ, മരണോദ്യമോ വാ സ ഏവ ജ്വലൻ ബാഡവഃ ഔൎവ്വാഗ്നിസ്തത്ര. യദ്വാ ശ്രുതോ ദുഷ്ടസ്യ സഹോത്ഥസ്യ സഹോദരസ്യ ദൃഢസങ്കല്പഃ ശിശുപാലായ ദേയേതി നിശ്ചലാഭിപ്രായഃ സഏവ ജ്വലൻ ബാഡവസ്തസ്മിൻ. ദഗ്ധം അദഹ്യത. പൂൎവ്വവൽ ഭാവേ ക്തഃ. സന്താപാതിശയവശാന്നിശ്ചേതനാ ബഭൂവേത്യൎത്ഥഃ. ബാഡവസ്യാബ്ധിവൃത്തിത്വാൽ തത്ര ക്രീഡതാം കദാചിൽ തേന ദാഹസ്സംഭവീതി ബാഡവഗ്രഹണം. തസ്യാധികാരോരത്വാൽ ദാഹസ്യ ദുസ്സഹതാ ച വ്യജ്യതേ. അഥ പുനരചിരാൽ പ്രാപ്താമന്യാമവസ്ഥാമാഹ—തത്ര ചേതി. തത്രച തദവസ്ഥായാഞ്ച. ബാഡവാന്തരസ്യ അന്യസ്യ ബാഡവസ്യബ്രാഹ്മണസ്യേതി യാവൽ, 'അഗ്രജന്മഭൂദേവബാഡവാഃ' ഇത്യമരഃ. കൃപാം ലബ്ധ്വാ കൃപാലാഭേന. പുനഃ ദാഹാനന്തരം ജീവിതഞ്ച ഇദമേപി ഭാവകത്വാന്തം ബ്രാഹ്മണം സഹായമാസാദ്യ സാ സമാശ്വസ്താഭൂദിത്യൎത്ഥഃ. അത്ര കൃപായാ ജീവനസാധനത്വോക്ത്യാ അമൃതാഭേദപ്രതീത്യാ രൂപകധ്വനിഃ. ആപാതതസ്തൃതീയചതുൎത്ഥവാക്യാൎത്ഥയോൎവ്വിരോധപ്രതീത്യാ വിരോധാഭാസധ്വനിശ്ച, പ്രപ്ലുഷ്ടേത്യാദി ലോകോക്തിഃ, പ്രമദാബ്ധീതി സങ്കല്പജ്വലദ്ബാഡവേതി ച രൂപകം ക്രീഡിതമിത്യാദൌ വിഷയനിഗരണാദതിശയോക്തിശ്ച. അത്ര പൂൎവ്വാൎദ്ധ ഹൎഷഃ, ഉത്തരാൎദ്ധപ്രഥമവാക്യേ വിഷാദാദിഃ, ദ്വിതീയേ തച്ഛാന്തിശ്ച വ്യജ്യതേ. രൌദ്രഃ പ്രസ്തുതോ വിപ്രലംഭശ്ച.

സാ—രുക്മിണിയാകട്ടെ സ്വജനങ്ങളുടെ ഈ ഉദ്യമത്തെക്കണ്ടും സദസ്സിൽ അച്ഛൻ പറഞ്ഞതിനെ സ്മരിച്ചും ആനന്ദാബ്ധിയിൽ കിടന്നു വളരെ ക്രീഡിച്ചു. ഉടനെത്തന്നെ ദുഷ്ടനായ

സഹോദരൻെറ ദൃഢസങ്കല്പത്തെക്കേട്ട് ദുഃഖാഗ്നിയിൽ ദഹി ച്ചു. ഈ ഘട്ടത്തിൽ ഒരു ബ്രാഹ്മണൻെറ കൃപ ലഭിക്കുകയാൽ പിന്നെയും ജീവിക്കുവാനിടയായി.

തഥാഹി—

വ്യാ—തഥാഹീതി. ബാന്ധവാന്തരകൃപാലാഭപ്രകാരമുപ പാദയതീത്യൎത്ഥഃ.

സാ—എങ്ങിനെ എന്നാൽ.

പ. ആപ്തന്തത്ര തദാ പുരൈവ തമതി-
 വാപ്തം ദ്വിജം സാ മിഥഃ
സ്വാൎത്ഥം പ്രാൎത്ഥയതീ ച പാൎത്ഥ സുഹൃദേ
 പ്രാസ്ഥാപയൽ പ്രാജ്ഞകം
ഹാൎദ്ദേനാദ്യ ശപേ ജനാൎദ്ദനമഹം
 പ്രാഗേവ യാത്രാവിധേ-
ൎന്നേഷ്യാമ്യത്ര ഹി മാം സ്മ ശോചി ഇതി തേ-
 നോക്തം ഗതഞ്ച ദ്രുതം. 32

വ്യാ—ആപ്തമിതി. സാ രുക്മിണീ. തദാ യദാ ഭ്രാതൃഹവാ ൎത്താശ്രവണേന പൎയ്യാകുലാഭവത്തദാ. തത്ര കുണ്ഡിനേ. ആ പ്തം പ്രാപ്തം രുക്മിണീഗൃഹേ ആഗതമിതിവാ പ്രിയസഖ്യാ രുക് മിണീവചനാദനേനിഷ്യ സമീപന്നീതമിതി യാവൽ. ദ്വിജം വി പ്രം. സ്വാൎത്ഥം സ്വകാൎയ്യം മുകുന്ദായ സന്ദേശഹരണരൂപം. മി ഥഃരഹസിപ്രാൎത്ഥയതീ സകരുണംയാചമാനാസതീ. ഉപയാച് ഞാൎത്ഥകസ്യാൎത്ഥധാതൊരാത്മനേപദിത്വനിയമാൽ ശതൃപ്രത്യ യോത്ര ചിന്ത്യഃ. ശതൃപ്രത്യയേപി നമോഽഭാവശ്ച. അത്ര വ്യാ പാരാംശപരിത്യാഗേന ഫലമാത്രാൎത്ഥകോഽയമൎത്ഥധാതുഃ തസ്മാ ദ്ധേതുമണ്ണിചി കൃതേ ണിജന്തസ്യ തസ്യ യാച്ഞാൎത്ഥകത്വം പരസ്മൈപദിത്വഞ്ച സംഭവതീതി ശതൃപ്രത്യയോപപത്തിരി തി കേചിത്സമാദധതേ. ഉപപത്ത്യന്തരാണി ശാബ്ദികാനുഗ്രഹാദ വഗന്തവ്യാനി. വയന്തു 'പ്രാൎത്ഥയന്തി ശയനോത്ഥിതം പ്രിയാ ഇതി മഹാകവിപ്രയോഗമേവ സ്മാരയാമഃ. നമോഽഭാവശ്ചാഗമ ശാസ്ത്രാനിത്യത്വകൃതോ വേദിതവ്യഃ. 'പ്രാൎത്ഥയതേ സ്മ' 'പ്രാൎത്ഥ

യതാഹ്''ഇതിവാപാഠേ തു ന പൂൎവ്വോക്തോ ദോഷഃ. നനുകഥ
മേനാമേവ സാ പ്രാൎത്ഥയതേതി ശങ്കാം വിശേഷണദ്വയേനാപനു
ദതി—പുരേത്യാദിനാ പുരൈവ പൂൎവ്വമേവ. അതീവ അത്യന്തം.
ആപ്തം വിശ്വാസപാത്രം. പ്രാജ്ഞകം പണ്ഡിതം. സ്വാൎത്ഥേകപ്ര
ത്യയഃ. ആഭ്യാം ദ്വിജസ്യ സന്ദേശഹരണാൎഹത്വമുക്തം. പാൎത്ഥ
സുഹൃദേ. വീരാഗ്രണീൎവ്വിജയോപി യമേവ സുഹൃദമാസാദ്യ കൃതാ
ൎത്ഥമാത്മാനമമന്യത തസ്മൈ ശ്രീകൃഷ്ണായ. തമിതി പ്രാസ്ഥാ
പയദിത്യനേന സംബധ്യതേ. തം പ്രാസ്ഥാപയച്ച അദ്യൈവ
ഗമ്യതാം ഭവതാ മൽപ്രാണദാനായേത്യാദിവചനൈശ്ശീഘ്രഗ
മനായ ദ്വിജം പ്രേരയാമാസ ച. കന്യായാ ദൂതമുഖേന സന്ദേ
ശപ്രേഷണം പ്രയോജ്യോപാവൎത്തനവിധിഷ്വന്യതമഃ കല്പ ഇ
തിവാത്സ്യായനീയാദൌ സ്പഷ്ടം. തേന ദ്വിജേന. ഇതി ഏവം
പ്രകാരം ഉക്തഞ്ച. ചകാരസ്യാത്രാപി സംബന്ധഃ. ഉക്തിപ്രകാര
മാഹ—ഹാൎദ്ദേനേതി. മാ സ്മ ശോചീഃ ത്വം ഖേദമ്മാ കുരു. 'സ്മോ
ത്തരേ ലങ് ച' ഇതി ശോച ഇതി ലങി മദ്ധ്യമൈകവചനം.
മാങ്യോഗാദഡാഗമാഭാവശ്ച. കുതോ ന ശോചേയമിത്യത്രാഹ—
ജനാൎദ്ദനമിതി. അഹം, പശ്യതു മേ ഭവതി സാമൎത്ഥ്യമിതി ഗൂഢാ
ഭിമാനമഹംശബ്ദോപാദാനം ദ്യോതയതി. ജനാൎദ്ദനം ജനൈഃ
സ്വാഭീഷ്ടാനി യാച്യമാനം ശ്രീകൃഷ്ണം. അനേന ഭഗവതോ ഭ
ക്താഭീഷ്ടസാധനപ്രവണതാദ്യോതനദ്വാരാ വസ്തുതോ നിത്ര
ച്യമാണോ തദാനയനേ മമ ന മഹാനായാസ ഇതി സൂചയതി.
യാച്ഞാൎത്ഥകത്വവദൎദ്ദധാതോഃ വധാൎത്ഥകത്വസ്യാപി
സത്വാത്തവാപ്യയം സന്താപകാരീതി യുക്തം കൃഷ്ണസ്യ ജനാൎദ്ദ
നനാമേത്യഭിപ്രായോപി വ്യജ്യതേ. തസ്യാത്രാഗമനേ ചൈദ്യാ
ദി പ്രതിബന്ധകചിന്തായാ അപി നാവകാശ ഇത്യപ്യനേനൈ
വ സൂച്യതേ. അത്ര കുണ്ഡിനേ. നേഷ്യാമി പ്രാപയിഷ്യാമി.
ഹിരേവാൎത്ഥഃ. ത്വത്സന്ദേശം തന്നികടേ നിവേദയിഷ്യാമീത്യേ
വ ന, കിന്തു വചനഭംഗ്യാ തം വശീകൃത്യ ത്വത്സമീപന്നേഷ്യാ
മ്യേവേത്യൎത്ഥഃ. അധ്വനോഽതിദൂരത്വാന്നയനാസംഭാവ്യതാ ശ
ങ്കാ നിരാസായ ഹി ശബ്ദഃ. സത്യം ഭവാനത്ര നേഷ്യതി, പരന്തു

തൽപൂർവ്വമേവാഹം ഭ്രാത്രാ ചൈദ്യായ ദത്താ ഭവേയമിതി ശോകേനമാം ജഹാതീതി ചേത്തത്രാഹ—ദേവയാത്രാവിധൌ പ്രാഗിതി. വിവാഹപൂർവ്വദിനേ അവശ്യാനുഷ്ഠേയം യദ്ദുർഗ്ഗാലയഗമനവിധാനം തതഃ പൂർവ്വമേവേത്യർത്ഥഃ. ഉക്തഞ്ച ശ്രീഭാഗവതേ 'പൂർവ്വേദ്യുരസ്തി മഹതീ കുലദേവയാത്രാ' ഇതി. ശോകോപഹതാനാം സമാശ്വാസനമളീകൈരപി പ്രിയവചനൈർമ്മിത്രാണി കുർവ്വന്തി തദാഹ—ദേവേദമിതി ശങ്കാമപനയതി—ഹാർദ്ദേനേതി. ഹാർദ്ദേന സൌഹൃദേന കദാപി വഞ്ചനാമസഹമാനേന. അദ്യ പ്രസ്ഥാനകാലേ. ശപേ ശപഥേന പ്രത്യായയാമി. യദ്യഹന്ത്വന്നാത്ര നേഷ്യാമി തർഹ്യാവയോരിദം സൌഹൃദം നശ്യതാദിതി ശപഥം കരോമീത്യർത്ഥഃ. ഗതഞ്ച ദ്രുതം. സത്വരിത്യേവ ജഗാമ ച. പൂർവ്വോത്തരാർദ്ധഗതചകാരാഭ്യാം പ്രസ്ഥാപനവചനഗമനക്രിയാണാമവ്യവധാനം വ്യജ്യതേ. തദാ ആപ്തം പുരൈവാപ്തമിതി വിരോധാഭാസധ്വനിഃ. പരികരാദിരലങ്കാരഃ.

സാ—മുമ്പുതന്നെ വളരെ ആപ്തനും വിദ്വാനുമായ ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ അപ്പോൾതന്നെ അവിടെ വന്നു. തന്റെ കാര്യം സാധിപ്പിച്ചുതരേണമെന്നു വിജനത്തിൽവെച്ച് രുക്മിണി അദ്ദേഹത്തോടപേക്ഷിച്ചു. ഉടനെത്തന്നെ ബ്രാഹ്മണൻ അതിനെ അംഗീകരിക്കുകയും രുക്മിണി അദ്ദേഹത്തെ കൃഷ്ണന്റെ സമീപത്തിലേക്കു യാത്രയാക്കുകയും ചെയ്തു. "നീ ദുഃഖിക്കേണ്ട. സൌഹാർദ്ദത്തോടുകൂടി ഇതാ ഞാൻ ശപഥം ചെയ്യുന്നു. നാളെ നീ ദുർഗ്ഗാലയത്തിലേക്കു പോകുന്നതിന്നുമുമ്പായി ജനാർദ്ദനനെ ഞാൻ ഇവിടെ കൊണ്ടുവരുന്നുണ്ട് നിശ്ചയം" എന്നുപറഞ്ഞു ബ്രാഹ്മണൻ വേഗത്തിൽ പോകുകയും ചെയ്തു.

അഥ വിപ്രസ്യാവിളംബേന ദ്വാരകാപ്രാപ്തിമാഹ—

പ. തോയധൌ സ ചരമേ രമേശിതുഃ
 പ്രേയസീം സുമഹിതാം ഹിതാം പുരീം
 ഭൂയസൈവ തരസാ രസാദത-
 സ്സായമാപ വസുധാസുധാശനഃ. 33

വ്യാ—തോയധാവിതി. സഃ സന്ദേശഹാരകഃ. വസുധാ

സുധാശനഃ ഭൂസുരഃ. അതഃ കുണ്ഡിനാൽ. ചരമേ പശ്ചിമേ തോയധൌ സമുദ്രേ. തന്മദ്ധ്യഗാമിത്യൎത്ഥഃ. രമേശിതുഃ ശ്രീകാന്തസ്യ കൃഷ്ണസ്യ. പ്രേയസീം അതിപ്രിയാം. സുമഹിതാം അത്യന്തപൂജിതാം. വിശിഷ്യ കർത്തൃനഭിധാനാന്നിഖിലൈരേവേതി ലഭ്യതേ. ഹിതാം പാവനത്വാദ്ദൎശനാദിനൈവ ശ്രേയസ്സമ്പാദയിത്രീം. പുരീം ദ്വാരകാം. അത്ര പുഷ്ഠാ ഭഗവൽപ്രേമഭാജനത്വം ഹിതത്വേ തച്ച സുമഹിതത്വേ ഹേതുരിതി ബോദ്ധ്യം. രഭസാൽ അഭിലാഷാൽ ഭഗവദ്ദൎശനതദാവജ്ജനാദിവിഷയാൽ. ഭൂയസാ തരസൈവ അതിജവേനൈവ. ഏവകാരേണ ശ്രമാദിജനിതഗതിമാന്ദ്യസംഭാവനാ വാരിതാ. സായം ദിനാന്തേ. ആപ. ദേവേഭ്യോ ദ്വിജാനാം വസുധാവാസമാത്രതോ ഭേദ ഇതി വ്യഞ്ജയതാ വസുധാസുധാശനശബ്ദേന തത്താദൃശപുണ്യപരിപാകശാലിനാമേവ ദ്വാരകാപ്രാപ്തിസ്സുലഭേതി സൂച്യതേ. അത ഏവ പരികരാങ്കുരോഽലംകാരഃ.

സാ—സന്ദേശത്തെ വഹിച്ചുകൊണ്ട് ആ ഭൂസുരൻ സായംകാലത്തിൽ, ശ്രീകൃഷ്ണന്ന് അതിപ്രിയവും, ജനങ്ങളാൽ ഏററവും മാനിക്കപ്പെട്ടതും, കാണുകയോ സ്മരിക്കുകയോ ചെയ്താൽതന്നെ നിഖിലശ്രേയസ്സിനെക്കൊടുക്കുന്നതുമായ, പടിഞ്ഞാറെ സമുദ്രമദ്ധ്യത്തിലുള്ള ദ്വാരകയിൽ ഭഗവദ്ദൎശനാദികളിലുള്ള അഭിലാഷംനിമിത്തം വളരെവേഗത്തിൽ എത്തി.

അഥ ദിനാന്തം ദ്വാരകാഞ്ച യുഗപദ്വൎണ്ണയൻ തൽകാലേ ദ്വിജസ്യ ദ്വാരകാപ്രാപ്ത്യാ ഹൎഷം പ്രകാശയതി—

പ. അൎദ്ധേനാംബുനിധിം വിഗാഹ്യ ഗഗനാ–
ഞ്ചാൎദ്ധേന കാന്തസ്വര–
പ്രോദ്ദീപ്തോ യുഗപത്സ്വഭാഭിരുഭയം
പ്രോല്ലാസയംസ്തദാ
ഭാസ്വാൻ ഭാസ്വരചിൽപരാത്മനിലയഃ
പ്രാഗ്വാരിരാശേരിതഃ
പ്രോദ്യന്തം ക്രമശോ ദ്വിജേന്ദ്രമധികം
പ്രാദ്യോതതോന്മേഷയൻ. 34

വാ — ആദ്ധേനേതി. തദാ സന്ധ്യാകാലേ. ഭാസ്വാൻ പ്രശസ്തരശ്മിമാലീ സൂര്യഃ. പ്രാദ്യോതത പ്രകർഷേണ പ്രകാശേ. ദ്യോതനസ്യ പ്രകർഷശ്ച കാലാന്തര ഇവ ദുസ്സഹത്വാഭാവാൽ സ്പൃഹണീയതമത്വമേവ. ഭാസ്വത്സ്വാദാത്തീക്ഷ്ണമതിരമണീയമേവ സ്ഥാനമാഹ — അർദ്ധേനേതി. അർദ്ധേന അംശേന, അസ്താദ്യോഗതേന. അംബുനിധിം വിഗാഹ്യ വ്യാപ്യ. അബ്ധൗ നിമജ്യേതി യാവൽ. അപരേണ ഇതരാംശേന. അഗ്രേണേതി പാഠേപ്യയമേവാർത്ഥഃ. ഗഗനം ആകാശഞ്ച വിഗാഹ്യ വ്യാപ്യ. തദുഭയം അംബുധിമാകാശഞ്ച. സ്വഭാഭിഃ സ്വീയപ്രഭാഭിഃ. യുഗപൽ സമകാലമേവ. പ്രോദ്ഭാസയൻ അതിതരാം ശോഭയൻ. തദാനീന്തനം ഭാസ്വതോ വർണ്ണമാഹ — കാർത്തസ്വരേതി. കാർത്തസ്വരവൽ ദഹനതപ്തകനകഫലകവൽ പ്രോദ്ദീപ്തഃ അതീവ ജ്വലൻ. അനേന പീതാരുണവർണ്ണതോക്താ. 'ഉപമാനാനി സാമാന്യവചനൈഃ' ഇതി ശാസ്ത്രേണ സമാസഃ. കുതോ ഭാസ്വതഃ പാരാവാരതാരാപഥപ്രോദ്ഭാസനശക്തിരിതി ചേദാഹ — ഭാസ്വരേതി. ഭാസ്വരാ സ്വയംപ്രകാശാ യാ ചിൽ സംവിൽ സൈവ പരാത്മാ പരം ബ്രഹ്മ, ഭാസ്വരഃ പ്രഭാമയത്വാദ്ദീപ്യമാനോ യഃ ചിൽപരാത്മാ ഇതി വാ, തസ്യ നിലയഃ ജഗദനുഗ്രഹായസ്വീകൃതദിവ്യശരീരേണാവിർഭാവസ്യ സ്ഥാനം. പരാത്മനശ്ചിദാത്മകത്വം സൂര്യമണ്ഡലസ്യ തന്നിലയത്വഞ്ച ക്രമേണ 'സത്യംജ്ഞാനമനന്തം ബ്രഹ്മ', ഇത്യാദിഷു 'യ ഏഷോന്തരാദിത്യേ ഹിരണ്മയഃ പുരുഷഃ' ഇത്യാദിഷു ച നിഗമമൂർദ്ധസു സ്പഷ്ടം താദൃശേ സർവ്വം ഘടത ഏവേതി ഭാവഃ. ന കേവലമയം സ്വയം പ്രകാശതേ, പരമപ്യുന്മേഷയതീത്യാഹ—പ്രാഗിതി. പ്രാഗ്വാരിരാശേഃ പൂർവ്വസമുദ്രാൽ. ഇതഃ അസ്മിൻ ഗഗനഭാഗേ. ക്രമശഃ ക്രമേണ. പ്രോദ്യന്തം സമ്യഗാവിർഭവന്തം. ദ്വിജേന്ദ്രം ചന്ദ്രം. 'ദ്വിജരാജശ്ശശധരഃ' ഇത്യമരഃ. അധികമുന്മേഷയൻ പൂർവ്വാവസ്ഥാതോധികകാന്തിമന്തമാതന്വൻ. രവികിരണകരോരതാഹ്രാസാനുസാരേണ ഹി സുധാംശോഃ പ്രഭാപൗഷ്കല്യം. തത്സമ്പാദനകർത്തൃത്വം ഭാസ്വത്യാരോപിതം. അത്ര ധരണീസു

രേന്ദ്രം ഹർഷയന്നിത്യർത്ഥോപി വിവക്ഷിതഃ. തസ്യ തദാ ഹർഷശ്ച തദാനീന്തനസാമഗ്രികശോഭാവിശേഷസ്യ ഹൃദയഹാരിണോ ദർശനാൽ നിശാനിമിത്തകതമഃപ്രസരാൽ പ്രാഗേവ ദ്വാരകാപ്രാപ്തേശ്ചേതി വേദിതവ്യം. അഥ ച, ഭാസ്വരസ്യ സഹജയാ ഭൂഷണജനിതയാ ച സുഷമയാ ഭാസമാനസ്യ ചിദ്രൂപസ്യ പരാത്മനഃ ഈശ്വരസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ നിലയഃ വാസസ്ഥാനം ദ്വാരകേതി യാവൽ. പ്രാഗപാരിരാശേഃ തത്സമീപവർത്തിനോ വിദർഭദേശാൽ. ഇതഃ പശ്ചിമസിന്ധുതടേ. ക്രമശഃ തത്തദ്ദേശാനതീത്യ. പ്രോദ്യന്തം പ്രകാശമാനം ആയാന്തമിതി യാവൽ. ദ്വിജേന്ദ്രം വിപ്രശ്രേഷ്ഠം. അധികമുന്മേഷയൻ അത്യന്തം ഹർഷയൻ. പ്രാദ്യോതത. നഗരാന്തരപ്രകാശാപേക്ഷയാ ഏതൽപ്രകാശസ്യോൽകർഷം പ്രശബ്ദഃസൂചയതി. തസ്യോപപത്തിന്ദർശയിതും ഭഗവന്നിലയം വിശിനഷ്ടി അർദ്ധേത്യാദിനാ. അച്ഛസ്ഫടികാദിബദ്ധസലിലാവഗാഹാദിവിശിഷ്ടതയാ വിശ്വകർമ്മകൌശലേന ജലാന്തർഗൃഹാദിമത്തയാ ചാർദ്ധേനാംബുധിവിഗാഹനം ബോദ്ധ്യം. അർദ്ധേന ഗഗനവിഗാഹനഞ്ച തൽപ്രാസാദാനാമത്യുന്നതതയേതി സ്പഷ്ടപ്രായം. തദുഭയപ്രോല്ലാസനഹേതുമാഹ—കാർത്തസ്വരപ്രോദ്ദീപ്തഃ ഭാസ്വാനിതി ച. കാർത്തസ്വരേണ സുവർണ്ണേന തന്മയപ്രാകാരാദിനേതി യാവൽ, പ്രോദ്ദീപ്തഃ. ഭാസ്വാൻ ഭിത്ത്യാദിപ്രത്യുപ്തമാണിക്യാദിമണിജാലേന കാന്തിമാൻ. രൈവതകാധിത്യകാമാരോഹതോ ധരണീസുരസ്യാക്ഷിണീ സ്വകാന്തിഭരേണ ദൂരാദേവാകൃഷ്യ ദ്വാരകാ തസ്യ പരമമോദമാപാദയദിതി ഭാവഃ. അത്ര ശ്ലേഷഃ, ഉപമാ സ്വഭാവോക്തിഃ സ്വഗുണേന കുലദ്വയം പ്രകാശയതഃ കസ്യചിന്മഹാത്മനോ ഗൃഹസ്ഥസ്യാഗന്തുകവിശിഷ്ടവിപ്രസന്ദർശനവൃത്താന്തസ്യ പ്രതീത്യാ സമാസോക്തിശ്ച.

സ്വ—തിളങ്ങുന്നതും ചിദ്രൂപവുമായ പരബ്രഹ്മത്തിൻെറ ആവിർഭാവസ്ഥാനമായ ആദിത്യൻ അപ്പോൾ പകുതിഭാഗം സമുദ്രത്തിലും പകുതി ആകാശത്തിലും ആയിനിന്ന് അവയെ രണ്ടിനേയും തൻെറ പ്രഭകളെക്കൊണ്ടു ഏററവും ശോഭിപ്പിച്ചു

കൊണ്ടും കാച്ചിയ കനകത്തിന്റെ കാന്തിപൂണ്ടും കിഴക്കെ സമുദ്രത്തിൽനിന്നു ആകാശത്തിൽ ക്രമേണ ഉദിച്ചുയരുന്ന ചന്ദ്രന്ന് അധികമായ ശോഭയെ കൊടുത്തുകൊണ്ടും അതിരമണീയമായ ഒരവസ്ഥയെ കൈക്കൊണ്ടിരുന്നു. ഇരുട്ടാകുന്നതിന്നുമുമ്പ് സമുദ്രതീരത്തിൽ എത്തുവാൻ സാധിച്ചതുകൊണ്ട് ബ്രാഹ്മണന്നും സന്തോഷമായി.

പുരോഭാഗത്തിൽ ദ്വാരക അദ്ദേഹത്തിന്റെ കണ്ണുകൾക്കു ലക്ഷീഭവിച്ചു. ഇറക്കിക്കെട്ടിയിരിക്കകൊണ്ട് പകുതിഭാഗം സമുദ്രത്തിൽ ആണ്ടും, മുകളിലെ പകുതി ആകാശത്തിൽ പൊങ്ങിയും നിന്ന് രണ്ടിനേയും തന്റെ സുവർണ്ണഭിത്തികളുടെ പ്രഭകളേക്കൊണ്ട് ശോഭിപ്പിക്കുന്നതും, രത്നങ്ങളേക്കൊണ്ടു തിളങ്ങുന്നതും ആയ വാസുദേവന്റെ ആ ആവാസസ്ഥാനം വിദർഭരാജ്യത്തിൽനിന്ന് ക്രമേണ പടിഞ്ഞാറെ സമുദ്രതീരത്തിൽ വന്ന ഭൂസുരന്ന് ഏററവും ഉന്മേഷത്തെക്കൊടുത്തുകൊണ്ട് വിളങ്ങി.

അഥ മഹീസുരസ്യ രൈവതകാദ്രിതോ ദ്വാരകാദർശനമാരഭ്യ ഭഗവദ്വാസഭവനദ്വാരപ്രാപ്തിപര്യന്തം വിസ്തരേണ വർണ്ണയതി—

ഗ— തഥാഹി. മഹീയാനയമ്മഹീസുരഃ ബാഡവാഗ്നിമിവ ഹാടകോജ്ജ്വലം സാഗരാന്തരാദുദ്ഗതം ദ്വാരകാപുരവരം ദൂരതോവിലോക്യ, കാന്താരചംക്രമണതാന്തോവയവോപി സന്തോഷകുതുകഭരസഞ്ചോദിത ഇവ സന്ധാവന്നവ സന്ധ്യാസമീരസന്ധൂയമാനവിന്ധ്യായമാനവീചീസന്താനസന്ധൌതബന്ധുരസിന്ധുതീരമവതീര്യ, കൃഷ്ണതോ മുക്ത ഇതി സ്വച്ഛന്ദഗതിഃ, സ്വച്ഛേന തേന കച്ഛേനൈവ ഗച്ഛം സ്വച്ഛീതശീകരൈസ്തുച്ഛീകൃതശ്രമഃ, ഭക്തിയോഗസംസിദ്ധതത്വബോധേനേവ സജ്ജനസുഗമേനാപി ദുർജ്ജനദുരാസദേന ശുദ്ധസ്ഫടികാദിദൃഢബദ്ധമാർഗ്ഗേണ കാമാദികാനിവ ഊർമ്മിസഞ്ചയാൻ ധീരയോഗീവ ദൂരതോ ഹിത്വാ, അവിദ്യാന്ധകാരമിവ സമുദ്രാവരണം സമുത്തീര്യ, അല്പേതര

കൌതുകം ചിൽപുരുഷധാമന്യപ്പ്ലമാനസകലേന്ദ്രിയഃ, തി
ഗ്മാംശുമണ്ഡലമിവ രുക്മമണിസമുജ്ജ്വലദദ്ഭുതതരം തൽ
പുരദ്വാരമധിഗമ്യ, വിഖ്യാതമാനേന തദ്വാരമാർഗ്ഗേണ ക്ഷി
ത്യാദികാനിവ തപ്തഹേമരത്നഭേദപരിക്ലപ്തസപ്താവരണാ
നി സമുല്ലംഘ്യ, ലേശതോപി ക്ലേശരഹിതം കേശവപദം
കേവലമിവ സമ്പ്രാപ്യ, തൂർണ്ണമേവപൂർണ്ണാനന്ദമനുഭവൻ,
തൽപുരവാസിഭിശ്ചിൽപുരുഷാനുചരൈസ്സൽക്രിയമാണഃ,
അനന്തമണിധാമഭിസ്സമന്തതോ നിരന്തരിതേ തത്ര അ
ണ്ഡജേന്ദ്രലക്ഷണസുവർണ്ണമണിമയധ്വജേന നിർണ്ണീയമാന
മിന്ദിരാരമണമന്ദിരദ്വാരമിന്ദ്രോപലപ്രഘണമിന്ദുകരരഞ്ജി
തം മന്ദതരകൌതുകമാസസാദ. 35

വ്യാ — തഥേതി. തഥാഹീതി പുരപ്രാപ്തിപ്രകാരഃ കഥ്യത ഇത്യർത്ഥഃ. മഹീയാൻ പുരാണപുരുഷദർശനാദ്യനുകൂലപുരുപുണ്യശാലിത്വാൽ പൂജ്യതരഃ. അയം രുക്മിണീസന്ദേശഹരഃ. മഹീസുരഃ വിപ്രഃ. വസുധാസുധാശനഃ ഭൂദേവതോപി ധ്വനിബ്ഭേദ്യഃ. ബാഡവാഗ്നിമിവ ഔർവ്വാനലസദൃശം സ ഏവേതി സംഭാവ്യമാനം വാ. ദ്വാരകാപുരവരം ദ്വാരകാഖ്യം പുരോത്തമം. സാദൃശ്യപ്രയോജകസാധാരണധർമ്മാവാഹ — ഹാടകേത്യാദിനാ. ഹാടകേന സുവർണ്ണേന ഉജ്ജ്വലം പ്രദീപ്തം. അഗ്നിപക്ഷേ ഹാടകവദുജ്ജ്വലം. 'ഹിരണ്യം ഹേമ ഹാടകം' ഇത്യമരഃ. സാഗരാന്തരാൽ സമുദ്രമധ്യാൽ. ഉദ്ഗതം. ഇദമുഭയത്ര സമാനം. ദൂരതോ വിലോക്യ ദൂരാദേവ ദർശനീയത്വബുദ്ധ്യാ വിശേഷേണാവലോക്യ. കാന്താരേഷു അധ്വനി വിദ്യമാനേഷ്വരണ്യേഷു യച്ചംക്രമണം ഭൂയാൻ സഞ്ചാരഃ തേന താന്താഃ പരിശ്രാന്താഃ അവയവാഃ അംഗാനി യസ്യ താദൃശോപി. അപി സ്വാദൃശസ്യ സന്ധാവനേ വിരോധന്ദ്യോതയതി. സന്ധാവനേവ അതിശയേന ധാവനേവ. 'ധാവിതൈവ കൃതപ്രണാമകം' ഇത്യമരുകശ്ലോക ഇവാത്രാപി ധാവനേ വിശൃംഖലത്വമേവകാരോ വ്യഞ്ജയതി. ശൃംഖലാ ചാത്ര ചപലോയമിതി പശ്യതാം പ്രതീതിശങ്കാ. സന്ധാവനേ ഹേതുമുൽപ്രേക്ഷതേ — സന്തോഷേതി. സന്തോഷഃ ദ്വാരകാദർശന

ജോ മഹാൻ ഹർഷഃ, കുതുകം ഭഗവദ്ദർശനാദ്യൌത്സുക്യം, തയോ
രേ ആധിക്യം തേന സഞ്ചോദിതേം നിതരാം പ്രേരിത ഇവ.
പ്രേരണാത്മകശ്ചേതനധർമ്മസ്സന്തോഷകുതുകഭരേ ആരോപ്യതേ.
തേന ച വിപ്രസ്യ ഗമനമാന്ദ്യകരണാശങ്കിർദ്ധ്രാത്യതേ. സ
ന്ധാവനസ്യ പാരമാർത്ഥികോ ഹേതുസ്തു സത്യ്വാലോകേ സിന്ധു
തടപ്രാപ്തിരേവേതി വേദിതവ്യം. അത ഏവോത്തരത്ര സ്വ
ച്ഛന്ദഗതിരിതി വക്ഷ്യതി. ഭാരവാഹനേന പീഡിതോ യഥാ പ്രാ
പ്യദേശദർശനേ ഝടിതി തദപനയനായ ധാവതി തഥേത്യുപ
മാപി ഭരസഞ്ചോദിതപദശക്ത്യാ ധ്വന്യതേ. സന്ധ്യാസമീരഃ പ്ര
ദോഷാനിലഃ തേന സന്ധൂയമാനഃ പ്രകർഷേണ ചാല്യമാനഃ അ
ത ഏവ വിന്ധ്യായമാനഃ വിന്ധ്യ ഇവാചരൻ, ഔന്നത്യേന വി
ന്ധ്യാദ്രിമനുകുർവ്വന്നിതിയാവൽ, വീചീസന്താനഃ തരംഗപരമ്പ
രാ തേന സന്ധൌതം നിർമ്മലം യഥാസ്യാത്തഥാ ക്ഷാളിതം,
അത ഏവ ബന്ധുരം മനോഹരം, യത്സിന്ധുതീരം സമുദ്രതടം
തൽ. അവതീർയ്യ സിന്ധുനികടവർത്തിനഃ രൈവതകാദ്രേരവത
രണേന പ്രാപ്യ. സന്ധ്യേത്യാദി സിന്ധുതീരവിശേഷണാഭ്യാം ത
ത്ര ഗച്ഛതസ്സ്വകചക്ഷുഷോഃ പ്രീതികരത്വം. കൃച്ഛ്രാതഃ ദുസ്സഞ്ചര
കാന്താരാദിപ്രദേശാൽ. മുക്ത ഇതി തമതീത്യാഗതോസ്മി നാതഃ
പരം ക്ലേശലേശോപി സ്യാദിതി മത്വാ. സ്വച്ഛന്ദഗതിഃ യഥേ
ഷ്ടസഞ്ചാരഃ, മന്ദിതഗമന ഇതി യാവൽ. സ്വച്ഛേന ധവളേന.
തേന താദൃശവീചീസന്താനസന്ധൌതേന. കച്ഛേനൈവ ജല
പ്രായേണ തീരേണൈവ. 'ജലപ്രായമനൂപം സ്യാൽ പുംസി ക
ച്ഛസ്തഥാവിധഃ' ഇത്യമരഃ. ഗച്ഛൻ. തഥാഗമനഫലമാഹ—ത
ദിതി. തസ്യ വീചീസന്താനസ്യ ശീതൈഃ ശീകരൈഃ കണൈഃ
തുച്ഛീകൃതഃ പൂർവ്വമനല്പഃ തദാനീമല്പഃ കൃതഃ ശ്രമോ യസ്യ താദൃ
ശസ്സൻ. അഥ തഥാവിധധാർമ്മികദർശനസമുദ്രസന്തരണാദിപ്ര
കാരം തത്ര ഹൃദയംഗമാമുപമാമാഹ ദർശയതി— ഭക്തിത്യാദിനാ. ധീ
രയോഗീവ ധീരോ യോ യോഗീ നിരുദ്ധചിത്തവൃത്തിഃപുരുഷഃസ
ഇവ. 'യോഗശ്ചിത്തവൃത്തിനിരോധഃ' ഇതി പാതഞ്ജലം സൂ
ത്രം. യോഗിനി ധീരേതി വിശേഷണേന പ്രലോഭനാദിപ്രതി

ബന്ധകശതേഷ്വപി യോഗാൽ പ്രച്യുതി സംഭാവനാ വ്യുദസ്യ തേ. ‘വികാരഹേതൌ സതി വിക്രിയന്തേ യേഷാം ന ചേതാംസി ത ഏവ ധീരാഃ’ ഇതി ഹി ധീരശബ്ദനിരുക്തിഃ കാളിദാസേന കൃതാ. ഭക്തിയോഗഃ ഭക്ത്യാഖ്യ ഉപായഃ ‘യോഗസ്സന്നഹനോപായധ്യാനസംഗതിയുക്തിഷു’ ഇത്യമരഃ. ഭക്തിർന്നാമ ഭഗവദാലംബനോ നിരതിശയഃ പ്രേമവിശേഷഃ പ്രഹ്ലാദനാരദാദൌ പ്രസിദ്ധഃ. തേന സംസിദ്ധഃ യഥാ ദൃഢഃ സ്യാൽ തഥാ സമ്പാദിതഃ യഃ തത്വബോധഃ വിഷയഗതബന്ധഹേതുത്വാദിദോഷാണാം പാരമാർത്ഥികത്വബുദ്ധിഃ, അഥവാ ആത്മനഃ അകർത്തൃത്വാഭോക്തൃത്വാദിബുദ്ധിഃ, തേനൈവ. അദൃഢേ ഹി തത്വബോധേ കാമാദിഹാനമസംഭവീതി ഭക്തിയോഗസംസിദ്ധേതി തത്വബോധോ വിശേഷിതഃ. ഭക്തേർദൃഢതത്വബോധജനകത്വം ബഹുത്ര പുരാണേഷു ശ്രൂയതേ. ഭക്തിയോഗശ്ച ശുദ്ധസ്ഫടികപ്രതിബിംബിതയാ നിർദ്ദിഷ്ട ഇതി ബോദ്ധ്യം. ശുദ്ധോ നിർമ്മലോ യസ്ഫടികാദിഃ, ആദിനാ വജ്രാദിമണയോ ഗൃഹ്യന്തേ, തേന ദൃഢം യഥാതഥാ ബദ്ധോ മാർഗ്ഗസ്സേതുരൂപഃ പന്ഥാഃ തേന ഇദം സമുത്തീർയ്യേത്യുത്താനേത്വതി. തത്വബോധമാർഗ്ഗയോസ്സമാനധർമ്മാവാഹ—സദിതി. സജ്ജനാനാം സുകൃതിനാം സുഗമേനാപി, ദുർജ്ജനാനാം പാപിനാം ദുരാസദേന അപ്രാപ്യേണ ത്വദുരാസദത്വഞ്ച പൃഥുബാലൈർവ്വിപൃഥുമുഖ്യൈ രക്ഷ്യമാണത്വാൽ ഭഗവദിച്ഛയാ തേഷാമദൃശ്യത്വാദ്വാ. സുഗമത്വദുർഗ്ഗമത്വയോർവ്വിരോധദ്യോതകോƒപിശബ്ദഃ. കർത്തൃഭേദാച്ച പരിഹാരഃ. കാമാദികാനിവ, ആദിനാ ക്രോധലോഭാദയോ ഗൃഹ്യന്തേ. കാമസ്യ സ്വശബ്ദേന ഉപാദാനം തസ്യ ദുസ്ത്യജതമത്വം ക്രോധാദീനാന്തന്മൂലകത്വഞ്ച ദ്യോതയതി. ഭീമാർമ്മിസഞ്ചയാൻ അതിതുംഗതയാ ഭീഷണാം സുരംഗനിവഹാൻ. ദൂരത ഇതി ലേശതോപി തത്സംബന്ധാഭാവമാഹ. ഹിത്വാ പരിഹൃത്യ. പുംഖാനുപുംഖതയാ പ്രാപ്തിഃ വിപാദകഹേതുത്വമിത്യാദയഃ കാമാദേരൂർമ്മിസഞ്ചയസ്യ ച ഗമ്യാസ്സമാനധർമ്മാഃ. അവിദ്യാ അനാദ്യജ്ഞാനം സൈവാന്ധകാരഃ നിബിഡന്തമഃ തമിവ. പരമാത്ഥാവാരകത്വേനാവിദ്യായാ അ

ന്ധകാരതോപന രൂപണം. സമുദ്ര ഏവാവരണം പരിഖാസ്ഥാനീയം തൽ. സമുത്തീൎയ്യ സുഖേനോല്ലംഘ്യ. അത്രോപമാനോപമേയേഷു സാദൃശ്യസ്യ സ്ഫുടാവഗതയേ പ്രത്യേകമിവശബ്ദപ്രയോഗഃ. അവിദ്യാസമുദ്രയോരിന്ദിരാരമണമന്ദിര പ്രാപ്തിപ്രതിബന്ധകത്വമേവ മുഖ്യം സാധൎമ്മ്യം ബോദ്ധ്യം. അല്പേതരകൌതുകം കൌതുഹലാതിശയസഹിതം യഥാ തഥാ. ചിൽപുരുഷഃ ജ്ഞാനമയോഽന്തരാത്മാ, ശ്രീകൃഷ്ണഃ, തസ്യ ധാമനി നിലയേ, ദ്വാരകായാമിതി യാവൽ. യോഗിപക്ഷേ ചിൽപുരുഷസ്യ ശ്രീനാരായണസ്യ ധാമനിപ്രഭായാം. യോഗിനോ ഹി ഹൃദയാംബുജമദ്ധ്യവൎത്തിനം പ്രഭാമയമേവ പുരുഷം ധ്യായന്തി. അപ്പ്രമാണാനി തദേകവിഷയാണി ക്രിയമാണാനി, അപ്പ്ണോകൃത്യാ തത്ര ചിരസ്ഥായിത്വം സൂച്യതേ, സകലേന്ദ്രിയാണി യസ്യ സഃ. ചിത്തായത്തത്വാൽ സകലേന്ദ്രിയാണാം ചിത്തസ്യ ച തദേകപ്രവണത്വാൽ സകലേന്ദ്രിയാപ്പ്ണോകൃതിഃ. തിഗ്മഭാനുഃ സൂൎയ്യഃ തന്മണ്ഡലമിവ. പ്രാണോൽക്രാന്തിസമയേ യോഗിനാമാദിത്യമണ്ഡലപ്രാപ്തിസ്സദ്വാരേണ വൈകുണ്ഠഗമനഞ്ച വേദാന്തേഷു ലക്ഷ്യതേ. തൽപുരദ്വാരം ഭഗവന്നഗരീദ്വാരം. അധിഗമ്യ പ്രാപ്യ തൽപുരദ്വാരതിഗ്മഭാനുമണ്ഡലയോസ്സാദൃശ്യപ്രയോജകധൎമ്മാവാഹ—രുക്മേതിവിശേഷണാഭ്യാം. രുക്മേണ മണിഭിശ്ച, പക്ഷേ രുക്മമണിവൽ, സമുജ്ജ്വലൽ പ്രദീപ്യമാനം. അദ്ഭുതതരം നിരുപമത്വാദതിവിസ്മാപകം. തദ്ദ്വാരമാൎഗ്ഗേണ ദ്വാരകാദ്വാരമാൎഗ്ഗേണ, പക്ഷേ സൂൎയ്യമണ്ഡലദ്വാരമാൎഗ്ഗേണ. ക്ഷിത്യാദികാനി പൃഥിവ്യാദിസൂക്ഷ്മഭൂതപഞ്ചകം, അഹങ്കാരഃ, മഹത്തത്വഞ്ചേതി ബ്രഹ്മാണ്ഡസ്യ സപ്താവരണാനി ഉത്തരോത്തരം ദശഗുണവിസ്താരാണി പുരാണപ്രസിദ്ധാനി താനീവ. തപ്തഹേമ്നാ അഗ്നിപ്രക്ഷേപാന്നിൎമ്മലീകൃതേന സുവൎണ്ണേന രത്നഭേദൈഃ മരതകാദിമണിവിശേഷൈശ്ചപരിക്ലുപ്താനി നിൎമ്മിതാനി സപ്ത ആവരണാനി പ്രാകാരാൻ. സമുല്ലംഘ്യ സമതീത്യ. യോഗിനഃ ക്ഷിത്യാദിസമതിലംഘനം വൈകുണ്ഠസ്യ തതോപ്യുപരിവൎത്തമാനത്വാദി

തി ജ്ഞേയം. ലേശതോപി ക്ലേശരഹിതം ദുഃഖലേശേനാപ്യസം
സ്പൃഷ്ടം. കേശവപദം ശ്രീകൃഷ്ണമന്ദിരം, സപ്തപ്രാകാരാന്തർവ്വൎത്തി
നഗരപ്രധാനം. കേവലമിവ മുക്തിമിവ. കേവലശബ്ദോത്ര
കൈവല്യേ വൎത്തതേ. യഥാ 'നിരുത്സുകാനാമഭിയോഗഭാജാം
സമുത്സുകേവാങ്കമുപൈതി സിദ്ധിഃ' ഇത്യത്ര നിരുത്സുകപദഘട
കോത്സുകശബ്ദ ഔത്സുക്യേ. മുക്തിശ്ചാത്ര സാലോക്യാദികമേവ
സഗുണസ്യ നിൎഗ്ഗുണസ്യ വാ ഉപാസനാസാധ്യം, ന തു വിദേഹ
കൈവല്യം, തഥാസതി സൂൎയ്യമണ്ഡലപ്രാപ്ത്യാദ്യഭിധാനാനുപ
പത്തേഃ. അത ഏവ പൂൎവ്വോക്തതത്ത്വബോധോപി നാപരോ
ക്ഷോ ജീവപരൈക്യബുദ്ധിഃ, ജാതായാന്തസ്യാം വിദേഹകൈവ
ല്യസ്യൈവാദ്വൈതിഭിസ്സിദ്ധാന്തിതത്വാൽ. ദ്വൈതിമതാവലം
ബനാ സൎവ്വേയമുക്തിരിതി വാ ബോധ്യം. കേശവപദസ്യ ക്ലേശ
രാഹിത്യം പാലനവിശേഷപ്രയുക്തം. അസാധാരണതത്സാമ
ൎത്ഥ്യം കേശവശബ്ദസ്സൂചയതി. കശ്ച ഈശശ്ച കേശൌ ബ്രഹ്മ
രുദ്രൌ താവവതി പാലയതീതി ഹി കേശവശബ്ദവ്യുൽപത്തിഃ.
തത്ര പരത്രപഞ്ച ശകന്ധ്വാദിത്വാൽ. കേവലസ്യ ക്ലേശരാഹിത്യ
ഞ്ച നൂതനദിവ്യശരീരസ്യ സുഖാനുഭവമാത്രായതനത്വാൽ തദു
തഃ പുനസ്സംസാരാഭാവാച്ച. സമ്പ്രാപ്യ സാദരം പ്രാപ്യ. തൂൎണ്ണ
മേവ സമ്പ്രാപ്തിസമയ ഏവ. പൂൎണ്ണാനന്ദം അപരിച്ഛിന്നം സു
ഖം. അനുഭവൻ. തൽപുരവാസിഭിഃ ദ്വാരകാവാസിഭിഃ, പക്ഷേ
വൈകുണ്ഠവാസിഭിഃ. ചിൽപുരുഷസ്യാനുചരൈഃ ദാസൈഃ. അ
നുചരശബ്ദേന ഭഗവത്സന്നിധൌ സതതവൎത്തനബോധകേന
തേഷാന്ദാസാന്തരേഭ്യ ഉൽകൎഷഃ സൂച്യതേ. തേഷാം സൽകാരക
ൎത്തൃത്വോക്ത്യാ ച ധീരയോഗിഭിഃ ഭഗവതോ വാത്സല്യാതിരേക
ശ്ച. സൽക്രിയമാണഃ സൽകാരോ നാമ പ്രീതിബഹുമാനാദിവ്യ
ഞ്ജകചേഷ്ടാവിശേഷോ മധുരഭാഷണാദിരൂപഃ തേന പൂജ്യമാനഃ.
ശാനചാ സൽകാരസ്യ സകൃൽകരണേനാലംഭാവോ നാസീദിതി
സൂച്യതേ. അനന്താനാം ബഹൂനാം മണീനാം ധാമഭിഃ കാന്തി
ഭിഃ, പക്ഷേ അനന്തസ്യാദിശേഷസ്യ യേ മണയഃ ഫണാമണ്ഡല
സ്ഥിതാനി രത്നാനി തേഷാന്ധാമഭിഃ. സമന്തതഃ സൎവ്വതഃ. നി

ന്തരിതേ വ്യാപ്തേ. അനേന ഭഗവദ്ദ്വാസസ്യ ഗൃഹസ്യേദന്തയാ നിർണ്ണേതുമുൽസുകത്വമുക്തമിതി. തത്ര ദ്വാരകായാം, പക്ഷേ വൈകുണ്ഠേ. അണ്ഡജജന്മാ ഗരുഡഃ സ ഏവ ലക്ഷണം ചിഹ്നം യസ്യ താദൃശേന സ്വർണ്ണമണിമയേന സുവർണ്ണപ്രത്യുപ്താനേകരത്നഖചിതേന, ധ്വജേന കേതുനാ നിർണ്ണീയമാനം. താദൃശധ്വജ ഏവ തദ്വേശ്മനോ വേശ്മാന്തരതോ വിവിച്യ ഗ്രഹണേ നിദാനമിതി ഭാവഃ. ഇദമുഭയത്ര സമാനം, പരന്തു ഗരുഡ ഏകത്ര ധ്വജേ പ്രതിമാത്മകേനാവതിഷ്ഠതേ അന്യത്ര ദിവ്യശരീരേണേതി വിവേകോ ബോദ്ധ്യഃ. ഇന്ദിരാരമണസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണമൂർത്ത്യാ അവതീർണ്ണസ്യ, പക്ഷേ ആദിനാരായണസ്യ, മന്ദിരദ്വാരം. ഇന്ദിരാരമണേത്യനേന യസ്യ വശേ പരമശക്തിർമ്മഹാമായാ ലക്ഷ്മീസ്സതതം വർത്തതേ തദ്ധാമസ്ഥാനസ്യ നിരതിശയസൌഭാഗ്യമുചിതമേവേതി ധ്വനയതി. ഇന്ദ്രോപലപ്രഘണം ഇന്ദ്രനീലമണിനിർമ്മിതാളിന്ദം. 'പ്രഘാണപ്രഘണാളിന്ദാ ബഹിർദ്വാരപ്രകോഷ്ഠകേ' ഇത്യമരഃ. ഇന്ദുകരരഞ്ജിതം ചന്ദ്രകിരണൈർഭാസിതം. ഹരിദ്രാദിരഞ്ജനദ്രവ്യയോഗേന യഥാ പടാദീനാം പൂർവ്വാധികശോഭാതിശയഃ തഥാ വേശ്മനോപീന്ദുകരസമ്പർക്കാദിതി രഞ്ജിതേത്യനേന വ്യജ്യതേ. കൃഷ്ണമന്ദിരദ്വാരസ്യേന്ദുകരസംബന്ധ ഇന്ദൂദയാൽ, ശ്രീനാരായണമന്ദിരദ്വാരസ്യ ച ഭഗവതോ സവിധസ്ഥമിന്ദോരിന്ദുശേഖരസ്യ വാ തത്ര സ്ഥിതേരിതി വേദിതവ്യം. മന്ദേതരകൌതുകം അതികുതൂഹലസഹിതം. കുതൂഹലാധിക്യഞ്ച അചിരാദേവ പരമാനന്ദപ്രദഭഗവദ്ദർശനാദിലാഭബുദ്ധ്യാ. ആസസാദ ആദരേണ പ്രാപ. അത്രോപമായാ അസാധാരണം സൌന്ദര്യം സഹൃദയസുവേദ്യം. ഉൽപ്രേക്ഷാശ്ലേഷാദയോപ്യലങ്കാരാഃ.

സാ—പൂജ്യനായ ഈ ഭൂസുരൻ സമുദ്രത്തിൽനിന്നുൽഭവിച്ചതും കനകംപോലെ ഉജ്വലവുമായ ബാഡവാഗ്നിപോലെ സമുദ്രമദ്ധ്യത്തിൽ പൊങ്ങിനിൽക്കുന്നതും കനകംകൊണ്ടു് ഉജ്വലവുമായ ദ്വാരകാപുരിയെ ദൂരത്തുനിന്നുതന്നെ കണ്ടു് കാട്ടിൽ സഞ്ചരിക്കയാൽ തളൎന്നിരുന്നു എങ്കിലും വൎദ്ധിച്ച സന്തോഷകൌതുകങ്ങളാൽ ഏററവും പ്രേരിതനായിട്ടോ എന്നു തോന്നും മാറ്

കൊണ്ടുതന്നെ രൈവതകം പൎവ്വതത്തിന്മേൽനിന്നു സന്ധ്യാസമ
ത്തെക്കാററടിച്ചിളക്കുകയാൽ വിന്ധ്യൻ പൎവ്വതംപോലെ ഇരി
ക്കുന്ന തിരമാലകളാൽ വഴിപോലെ കഴുകപ്പെട്ടതും മനോഹരവു
മായ സാഗരതീരത്തിറങ്ങി. ദുൎഘടമായ വനമാൎഗ്ഗത്തിൽനിന്ന്
താൻ മുക്തനായി എന്നു വിചാരിച്ച് സാവധാനത്തിൽ നിൎമ്മ
ലമായ കച്ഛപ്രദേശത്തിലൂടെ നടന്ന് അലകളിൽനിന്നു പുറ
പ്പെട്ട് ശരീരത്തിൽ തട്ടുന്ന തണുത്തവെള്ളത്തുള്ളികളെക്കൊണ്ടു
ശ്രമംപോക്കി; ധീരനായയോഗി സജ്ജനങ്ങൾക്കു സുഗമമാണെ
ങ്കിലും ദുൎജ്ജനങ്ങൾക്കു ദുൎല്ലഭമായ ഭക്തിയോഗംകൊണ്ടു വഴിപോ
ലെ സിദ്ധിച്ച തത്വജ്ഞാനം വഴിയായി കാമക്രോധാദികളെ ദൂ
രെകളഞ്ഞ് അവിദ്യയാകുന്ന അന്ധകാരത്തെ നശിപ്പിച്ച് അ
നല്പമായ കൌതുകത്തോടെ ഹൃദയാംബുജമദ്ധ്യത്തിലുള്ള ചിൽ
പുരുഷപ്രഭയിൽ സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും അൎപ്പിച്ച് ദേഹത്യാ
ഗാനന്തരം സുവൎണ്ണംപോലെയും, രത്നംപോലെയും സമുജ്വലവും
അത്യത്ഭുതവുമായ സൂൎയ്യമണ്ഡലത്തിൽ ചെന്ന് തിളങ്ങിക്കൊ
ണ്ടിരിക്കുന്ന തദ്വാരമാൎഗ്ഗത്തിലൂടെ പൃഥിവ്യാദിപഞ്ചസൂക്ഷ്മഭൂത
ങ്ങൾ, അഹങ്കാരം, മഹത്തത്വം എന്നീ ബ്രഹ്മാണ്ഡാവരണങ്ങ
ളെക്കടന്ന് ലേശംപോലും ക്ലേശത്തിന്ന് പിന്നീട് ഇടവരുത്താ
ത്തതായ മുക്തിയെ പ്രാപിച്ച് ഉടനെതന്നെ പൂൎണ്ണാനന്ദം അ
നുഭവിച്ച്, വൈകുണ്ഠവാസികളായ ശ്രീനാരായണന്റെ അനു
ചരന്മാർ ചെയ്യുന്ന സൽകാരമേററുകൊണ്ട്, അനന്തന്റെ ഫ
ണങ്ങളിലുള്ള രത്നങ്ങളുടെ രശ്മികളെക്കൊണ്ടു ചുററം വ്യാപിച്ചി
രിക്കുന്ന വൈകുണ്ഠലോകത്തിൽ ഗരുഡനാകുന്ന അടയാളത്തോ
ടുകൂടിയതും സ്വൎണ്ണംകൊണ്ടുണ്ടാക്കി രത്നം പതിച്ചിരിക്കുന്നതുമാ
യ കൊടിമരംകൊണ്ട് വേർതിരിച്ചറിയാവുന്നതും ഇന്ദ്രനീല
ക്കല്ലുകൊണ്ടുണ്ടാക്കിയ തറകളോടുകൂടിയതും സേവിപ്പാനായി വ
ന്നുനിൽക്കുന്ന ചന്ദ്രന്റെ രശ്മികളാൽ ശോഭിപ്പിക്കപ്പെട്ടതുമായ
ലക്ഷ്മീവല്ലഭന്റെ ഭവനത്തെ അതികൌതുകത്തോടുകൂടി പ്രവേ
ശിക്കുന്നതുപോലെ ആ ബ്രാഹ്മണൻ സജ്ജനങ്ങൾക്ക് എളുപ്പ
ത്തിൽ പ്രവേശിക്കാവുന്നതാണെങ്കിലു ദുൎജ്ജനങ്ങൾക്ക് അല

ക്ഷ്യമാകകൊണ്ടു ദുഷ്പ്രവേശവും ശുദ്ധമായ സ്ഫടികാദിശിലകളെ ക്കൊണ്ടു ഉറപ്പിൽ കെട്ടിയിരിക്കുന്നതുമായ ചിറമേൽകൂടി ഭയങ്കരങ്ങളായ തിരമാലകളെ അകലെവിട്ടു് കിടങ്ങിന്റെ സ്ഥാനം വഹിക്കുന്ന സമുദ്രത്തെക്കടന്നു് വളരെ കൌതുകത്തോടുകൂടി സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും ദ്വാരകയിൽതന്നെ ചേൎത്തുകൊണ്ടു് സ്വൎണ്ണംകൊണ്ടും രത്നങ്ങളെക്കൊണ്ടും ഏററവും പ്രകാശിക്കുന്നതും അത്ഭുതത്തെക്കൊടുക്കുന്നതുമായ നഗരദ്വാരത്തിൽചെന്നു് വിശേഷപ്പെട്ട അതിന്റെ മാൎഗ്ഗത്തിലൂടെ പഴുപ്പിച്ച കനകംകൊണ്ടും രത്നംകൊണ്ടും നിൎമ്മിച്ചതായ ഏഴുകോട്ടകളെക്കടന്നു് ഒട്ടുംതന്നെ ക്ലേശംതീണ്ടാത്തതായ ദ്വാരകയുടെ പ്രധാനനഗരത്തിൽ ചെന്നു് പൂൎണ്ണാനന്ദമൂൎത്തികളെക്കൊണ്ടു് അവിടെ വസിക്കുന്ന വാസുദേവന്റെ ദാസന്മാരാൽ സൽകൃതനായിട്ടു് അനവധി രത്നങ്ങളുടെ പ്രഭകൊണ്ടു നാലുപാടും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്ന അവിടെ പ്രതിമാരൂപമായ ഗരുഡനെക്കൊണ്ടടയാളപ്പെട്ട രത്നംപതിച്ച പൊൻകൊടിമരം കൊണ്ടു് മേറിട്ടറിയാവുന്നതും ഇന്ദ്രനീലക്കല്ലുകൊണ്ടു നിൎമ്മിച്ച തറകളോടുകൂടിയതും ആകാശത്തിൽ ഉദിച്ചു നിൽക്കുന്ന പനിമതിയുടെ കതിരുകളാൽ പ്രകാശിപ്പിക്കപ്പെട്ടതുമായ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ ഭവനത്തിൽ അത്യന്തം കുതൂഹലത്തോടുകൂടി ചെന്നു.

അഥ ബ്രഹ്മണ്യാഗ്രഗണ്യസ്യ ഭഗവതസ്തൽകാലോചിതാം പ്രവൃത്തിമാഹ —

പ. ധാത്രീദേവമുപാഗതം സ്വകവിലോ
കാൎത്ഥം സ്വകീയാലയ
ദ്വാസ്ഥം ദ്വാസ്ഥമുഖാദവേത്യ സപദി
പ്രോത്ഥായ തേനൈവതം
സ്വാസ്ഥാനാഗമിതം യഥാവിധി കൃതാ—
തിഥ്യോ ഹരിഃ പ്രീണയൻ
പൃഷ്ട്വാദൌ കുശലം കുലാദിഷു പുനഃ
പപ്രച്ഛ ഭംഗ്യാ ഗിരം. 36

വ്യാ— ധാത്രീതി. ഹരിഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ധാത്രീദേവം വിപ്രം. സ്വകവിലോകാൎത്ഥം സ്വസ്യദൎശനായ. ഉപാഗതം പ്രാപ്തം. സ്വ

കീയാലയദ്വാസ്ഥം സ്വസദനദ്വാരേ സ്ഥിതഞ്ച. ദ്വാസ്ഥമുഖാൽ ദ്വാരപാലമുഖാൽ അവേത്യ ബുധ്വാ. സപദി ബോധകാല ഏവ. പ്രോത്ഥായ സ്വാസനാൽ സസംഭ്രമമുത്ഥായ. അനേന ബ്രാഹ്മണേ ഭക്ത്യതിശയസ്സൂച്യതേ. തേന ദ്വാസ്ഥേനൈവ പ്രയോജ്യകർത്രാ. സ്വാസ്ഥാനാഗമിതം സ്വസ്യ സഭാമാനീതം. തം ധാത്രീദേവം. യഥാവിധി കൃതാതിഥ്യഃ വിധിമനുസൃത്യാനുഷ്ഠിതാതിഥിപൂജനസ്സൻ. ആദൌ പ്രഥമം. കുലം വംശഃ പിതൃപുത്രാദിരൂപഃ തദാദിഷു. ആദിനാ ഭൃത്യ, ഗോ, ഭൂമ്യാദയോ ബോദ്ധ്യന്തേ. കുശലം പൃഷ്ട്വാ. തൽപ്രശ്നസ്യ പ്രഥമം കർത്തവ്യത്വം ലോകതശ്ശാസ്ത്രതശ്ച സിദ്ധം. പ്രീണയൻ പ്രീതിമന്തമാതന്വൻ യഥാസ്യ പ്രീതിർഭവേത്തഥേതി യാവൽ. പുനഃ കുശലപ്രശ്നാനന്തരം. ഭംഗ്യാ ഉപലക്ഷിതാമിതി ശേഷഃ, മോദദായിനീം ഭാവഗർഭാഞ്ചേത്യർത്ഥഃ. ഗിരം പപ്രച്ഛ പ്രശ്നരൂപാം വാണീം വ്യാജഹാര.

സാ—ബ്രാഹ്മണൻ തന്നെക്കാണ്മാനായി വന്ന് ഭവനദ്വാരത്തിൽ നിൽക്കുന്നു എന്ന് കാവൽക്കാരന്റെ മുഖത്തുനിന്ന് കേട്ട ഉടനെ ശ്രീകൃഷ്ണൻ ആസനത്തിൽനിന്നു പരിഭ്രമിച്ചെഴുനീറ്റ്, കല്പനപ്രകാരം അവൻതന്നെ തന്റെ സഭയിലേക്കു കൊണ്ടുവന്ന അദ്ദേഹത്തെ യഥാവിധി സൽക്കരിച്ചു സന്തോഷിപ്പിച്ചു. ആദ്യം പിതൃജനങ്ങളുടേയും പുത്രമിത്രാദികളുടേയും കുശലം ചോദിച്ചതിന്നുശേഷം അദ്ദേഹം ഭംഗിയിൽ ഇങ്ങിനെ ചോദിച്ചു.

ഗിരഃ പ്രകാരമാഹ—

പ. "നിഷ്കാമാ നിത്യതൃപ്താ നിരുപമമഹിമാ-
നോഽപി ലോകേ മഹാന്തഃ
സ്വച്ഛന്ദം പര്യടന്തോ വിദധതി പരകാ-
ര്യാർത്ഥമിത്ഥം പ്രയാസം
തസ്മാദസ്മൽകൃതേ കിം വ്യവസിതിരിഹ തേ
മൽപ്രിയാപാദനാർത്ഥിൻ!
ഹസ്താപ്താ കാമസൂഃ ശ്രീസ്ത്വദുപഗതിവശാ-
ദിത്യഹം നിശ്ചിനോമി" 37

വ്യാ—നിഷ്കാമാ ഇതി. മഹാന്തഃ പൂജനീയാ നാരദാദയഃ. ലോകേ ഭുവനത്രയേപി. സ്വച്ഛന്ദം യഥേഷ്ടം. പര്യടന്തഃ പരിതസ്സഞ്ചരന്തസ്സന്തഃ. പരകാര്യാർത്ഥം അന്യാനുഗ്രഹായ. ഇത്ഥം ഏതൽപ്രകാരം. പ്രയാസം കായക്ലേശാദിജനകം വ്യാപാരം. വിദധതി കുർവ്വന്തി. പ്രയാസവിധാനഫലസ്യ ശ്രേയസഃ പരഗാമിത്വാൽ പരസ്മൈപദം. നനു സർവ്വോപി ജനസ്സാക്ഷാൽ പരമ്പരയാ വാ സ്വാർത്ഥസമ്പാദനായൈവ സപ്രയാസസ്സംദൃശ്യതേ, തന്മഹതാങ്കോ വിശേഷ ഇതി ചേദാഹ—നിഷ്കാമാ ഇതി. കുത്രചിദപ്യഭിലാഷരഹിതാ ഇത്യർത്ഥഃ. അപിരത്ര സംബധ്യതേ. തേന ച ഉത്സർഗ്ഗതോ നിഷ്കാമത്വേ പര്യടനാസംഭാവനാ സൂച്യതേ നിഷ്കാമത്വമേവ കുത ഇത്യത്രാഹ—നിത്യതൃപ്താ ഇതി. നിരതിശയാത്മാനന്ദാനുഭവേന സദൈവ തൃപ്താ ഇത്യർത്ഥഃ. താവദേവ ഖലു തത്തദ്വിഷയേഷ്വഭിലാഷഃ, യാവന്ന തത്തദനുഭവജനിതാ തൃപ്തിർജ്ജായതേ, ബ്രഹ്മാനന്ദകലാമാത്രഭൂതാശ്ച വിഷയാനന്ദാഃ, തൽപരിപൂർണ്ണബ്രഹ്മാനന്ദാനുഭവേ സതി ഭവതി നിത്യതൃപ്തത്വമിതി ബോദ്ധ്യം. തദനുഭവ ഏവ കഥന്തേഷാമിതി ചേദാഹ—നിരുപമമഹിമാന ഇതി. അതുലതപഃപ്രഭാവാ ഇത്യർത്ഥഃ, സാംഖ്യയോഗാഭ്യാം സാക്ഷാൽകൃതബ്രഹ്മാണ ഇതി ഭാവഃ. യോഗസിദ്ധ്യാ ലോകത്രയേപി സ്വച്ഛന്ദപര്യടനം സംഗച്ഛത ഇത്യപ്യനേനൈവ ദ്യോതിതം. തസ്മാൽ മഹതാം പ്രയാസവിധാനസ്യ പരാനുഗ്രഹമാത്രഫലകത്വാൽ. തേ നിരതിശയതേജോരാശേസ്തവ. ഇഹ ദ്വാരകാപ്രാപ്തൌ വ്യവസിതിഃ ഉദ്യമഃ, പ്രയാസ ഇതി യാവൽ. അസ്മൽകൃതേ കിം അസ്മദനുഗ്രഹായ നനു. അസ്മദിത്യുക്ത്യാ തദാനീമാത്മനി ധന്യതാബുദ്ധിഃ ധ്വനിതാ. കിംശബ്ദോത്ര ഇഷ്ടപ്രശ്നേ. യഥാ ഭഗവൽപാദകൃതേ ശിവഭുജംഗേ 'തദാമാമഹോ നാഥ കിന്താരയിഷ്യസ്യനാഥം പരാധീനമദ്ധേന്ദുമൌലേ' ഇതി. ഏവഞ്ച മേ ശ്രേയോഽചിരഭാവി നിരതിശയഞ്ചേത്യവധാരയാമീത്യാഹ—മദിതി. മൽപ്രിയാപാദനാർത്ഥിൻ മദിഷ്ടസമ്പാദനതൽപര. കാമസ്യ സകലാഭീഷ്ടസാധയിത്രീ. ശ്രീഃ സമ്പൽ. സൈവ ഖല്വൈഹികാമുഷ്മികനിഖില

ഭോഗസാധനേ പ്രധാനനിദാനം, തദുപജീവകത്വാൽ പ്രഭുശ
ക്തേശ്ചാഗാദീനാഞ്ച. ഹസ്താപ്താ മമ കരാഗതാ. അനേന
സ്വസ്യാനായാസോ ദ്യോത്യതേ. ഭൂതവാചിനാ ക്തപ്രത്യയേന
ആപ്തേരവിളംബശ്ച. ഇതി, ത്വദുപഗതിവശാൽ ഭവതോ മത്സ
മീപാഗമനബലാദ്ധേതോഃ, അഹം നിശ്ചിനോമി. അവ്യഭിചാ
രിത്വാല്ലിംഗസ്യേതി ഭാവഃ. മമ ദയിതാസമ്പാദനമേവ പ്രയോ
ജനം യസ്യ താദൃശസ്യ ഭവതോ ദൂതഭാവേനാഗമനാൽ കാമദേ
വാവതാരരൂപപ്രദ്യുമ്നജനനീ സാ ഇന്ദിരാ രുക്മിണീരൂപിണീ
മയാ ലബ്ധൈവേതി നിശ്ചിനോമീത്യേവ ഭഗവദ്ഗൂഢാഭിപ്രായ
വിഷയോऽർത്ഥോ മൽപ്രിയേത്യാദേരിതി സഹൃദയാനാമതിരോ
ഹിതപ്രായം. അനന്തരശ്ലോകസ്ഥനാർത്ഥസാരപദേനാപ്യയമേ
വാർത്ഥോ ബോധ്യതേ. ഏവഞ്ച വിവൃതോക്തിരലങ്കാരഃ. അത്ര
ഭഗവതോ വിപ്രവിഷയാ രതിർവ്യജ്യതേ.

സാ—ഒന്നിലും ആശയില്ലാത്തവരും എന്നും തൃപ്തിപൂണ്ട
വരും എതിരററ തപശ്ശക്തിയുള്ളവരുമായ മഹാന്മാർ യഥേഷ്ടം
സഞ്ചരിച്ചുകൊണ്ട് അന്യന്നുവേണ്ടി ഈ വിധം കായക്ലേശം
ചെയ്യുന്നു. അതിനാൽ അങ്ങയുടെ ഈ ഉദ്യമം നമ്മെ അനു
ഗ്രഹിപ്പാനെന്നോ? അല്ലയോ, എന്നിഷ്ടം നേടാൻ തൽപരനായു
ള്ളോവെ! അങ്ങയുടെ വരവുനിമിത്തം കാമജനനിയായ 'ശ്രീ'
കയ്യിൽ വന്നു എന്നു ഞാൻ ഉറപ്പിക്കുന്നു.

പ. ബുദ്ധിമാനപി നാചിന്തീദർത്ഥസാരം ഹരേർഗ്ഗിരാം
ലബ്ധോऽവകാശ ഇത്യേവ പ്രീത്യാ പ്രതിജഗാദ സഃ. 38

വ്യാ—ബുദ്ധിമാനിതി. ബുദ്ധിമാൻ പ്രശസ്തബുദ്ധിശാലീ.
അപിർവ്വിരോധേ, ബുദ്ധിമതാമർത്ഥസാരഗ്രഹണസ്യൈവ ലോകേ
ദൃഷ്ടത്വാൽ. നാചിന്തീൽ നാഗൃഹ്ണാൽ. അർത്ഥസാരം പരമതാൽ
പര്യവിഷയീഭൂതമർത്ഥം. തസ്യാർത്ഥസാരാഗ്രഹണഞ്ച രുക്മിണ്യാ
ഇന്ദിരാവതാരരൂപത്വാജ്ഞാനാദിതി ജ്ഞേയം. അവകാശഃ
സന്ദേശവചനാദ്യവസരഃ. ലബ്ധ ഇത്യേവ ലബ്ധ ഇതി മത്വൈ
വ. പ്രഭുസന്നിധൌ തല്ലാഭസ്യാസുകരത്വമേവകാരോ വ്യഞ്ജയ
തി. ഭഗവൽസൂചിതസ്വാഭീഷ്ടസിദ്ധ്യജ്ഞാനേപീത്യേവകാരം

ത്ഥഃ. സഃ സന്ദേശഹാരകോ ദ്വിജഃ. പ്രീത്യാ, വിശേഷണേ തൃതീയാ, പ്രീതിമാൻ സൻ. പ്രതിജഗാദ പ്രതിവചനമന്ദവൈൗ.

സാ — ബുദ്ധിമാനാണെങ്കിലും ബ്രാഹ്മണൻ ഹരി പറഞ്ഞതിൻെറ സാരമായ താൽപര്യം ഗ്രഹിച്ചില്ല. സന്ദേശത്തെ അറിയിക്കാനും മററും അവസരം ലഭിച്ചതോത്തുതന്നെ സന്തോഷപ്പെട്ടു മറുപടിപറഞ്ഞു.

പ്രതിവചനപ്രകാരമാഹ—

പ. "കന്യാകാചിൽ കമലനയനാ ധന്യതേവ തച്ഛദീയാ
കുന്ദസ്മേരാ വിലസതി പുരേ കുണ്ഡിനേ 'രുക്മിണീ'തി
സന്ദേശോഽയം നിഭൃതതരമാകർണ്ണ്യതാം വർണ്ണ്യതേ തൽ
സന്തുഷ്ടോഽസ്യാസ്സഫലയ വിധേനിർമ്മിതൌ ച പ്രയാസം.

വ്യാ — കന്യേത്യാദിനാ. പരനാരീകഥേയമയാ ന ശ്രോതവ്യേതി മാ വിമുഖോഭൂരിതി ബോധയിതും പ്രഥമമാഹ — കന്യേതി. കാചിദിതി — ന ജാനേ തയാ ശ്രുതപൂർവ്വാ ന വേത്യർത്ഥഃ. കമലനയനാ, കുന്ദസ്മേരാ ഇത്യാഭ്യാം സൌന്ദര്യാതിശയഃ സാമുദ്രികാഭിഹിതോത്തമസ്ത്രീലക്ഷണയോഗശ്ചോക്തഃ. കുന്ദപുഷ്പവൽ സ്മേരം മന്ദഹാസോ യസ്യാസ്സാ കുന്ദസ്മേരാ. സ്മേരശബ്ദോഽത്ര ഭാവപ്രധാനഃ. ധാവള്യാദിരാമതാദിശ്ച സാധാരണോ ധർമ്മോ ബോദ്ധ്യഃ. വിലസതി നിഖിലജനാനാനന്ദയന്തീ പ്രകാശതേ. ഭാതീത്യാദ്യനുക്ത്വാ വിലസതീത്യുക്ത്യാ വിലാസോദയോഽപി ജ്ഞാപിതഃ. തേന യൌവനാവിർഭാവശ്ച സൂചിതഃ.കിന്തത്ര സുന്ദരീജനദൌർല്ലഭ്യാദേവ ജാനപദോഽയമേവമമന്യത ഇതി ചേന്നേത്യാഹ—പുരേ കുണ്ഡിനേ ഇതി. ഏവം സാമാന്യതഃ പരിണയയോഗ്യതാം പ്രസാധ്യ തയൈവൈഷാ പരിണേതവ്യേത്യമുമർത്ഥമുൽപ്രേക്ഷയാ ധ്വനയതി—തച്ഛദീയാ ധന്യതേവേതി. മഹാപ്രഭാവസ്യ ഭവതോ ഭാഗ്യസമ്പത്തിരിവ സ്ഥിതേത്യർത്ഥഃ. മഹാനന്ദപ്രദതാമുൽപ്രേക്ഷാനിമിത്തം. തദേകോപഭോഗ്യതാരൂപം ഫലഞ്ച വ്യംഗ്യം. ഏതാദൃശസ്യ സ്ത്രീരത്നസ്യ നാമശ്രവണാഭിലാഷമാകലയ്യാഹ—രുക്മിണീതീതി! തദ്ഭാവമജാനാനസ്സുദീയൈർവ്വ്യഽനാമന്ത്രിതഃ കഥം തൽപരിണിതൌ യതി

ഷ്യ ഇതി ചേത്തത്രാഹ—സന്ദേശ ഇതി. അയം തദ്ഭാവാവേദകോ മന്മനസി വൎത്തമാനഃ, സന്ദേശഃ. നിഭൃതതരം അതിഗൂഢം. കന്യാസന്ദേശോ ഹി നാന്യൈശ്ശ്രോതവ്യഃ. ആകൎണ്ണ്യതാമിതി ലോട് പ്രാൎത്ഥനായാം. വൎണ്ണ്യതേ വക്ഷ്യതേ. വൎത്തമാനസാമീപ്യേ ലട്. ന കേവലം സന്ദേശാകൎണ്ണനം, അനന്തരകരണീയമപി പ്രാൎത്ഥ്യതേ തദിതി—തദിതി തത ഇത്യൎത്ഥഃ. ആകൎണ്ണനാനന്തരമിതി യാവൽ. തത്സന്തുഷ്ട ഇത്യേകം വാ പദം. തേന ശ്രവണേന പ്രീതസ്സന്നിത്യൎത്ഥഃ. തത്സന്ദിഷ്ട ഇതി പാഠേ തയാ രുക്മിണ്യാ സന്ദിഷ്ടസ്സമ്യഗുക്ത ഇതി സന്ദേശവിശേഷണതയാ യോജ്യം. അസ്യാ നിൎമ്മിതൌ വിധേഃ പ്രയാസം സഫലയ ചേത്യന്വയഃ. അസ്യാഃ ലലനാലലാമഭൂതായാ രുക്മിണ്യാഃ. നിൎമ്മിതൌ സൃഷ്ടൌ. വിധേഃ ബ്രഹ്മണഃ. വിദധാതി സൃജതീത്യന്വൎത്ഥേന വിധിശബ്ദേന സൃഷ്ടിപ്രവണതാ തത്സൽപ്രാവീണ്യഞ്ച തദ്വ്യക്തം. പ്രയാസമിതി ലോകോത്തരരാമണീയകരൂപനിൎമ്മാണമാകാംക്ഷമാണസ്യ വിധേരസാധാരണസൌഭഗതത്തദുപാദാനസമ്പാദനക്ലേശം, തതസ്തദുപയോഗപ്രകാരചിന്തായാസം, തതോ നിൎമ്മാതുമാരബ്ധവതോഽപരിതുഷ്ട്യാ പുനഃ പുനൎന്നിൎമ്മാണയത്നഞ്ച സൂചയതി—സഫലയേതി അനന്യോപഭോക്തൃലാഭോ ഹി ഫലം, തദ്വന്തം കുൎവ്വിത്യൎത്ഥഃ. തം പരിഗ്രഹാണേതി ഭാവഃ. ചകാരഃ ക്രിയാദ്വയസമുച്ചയേ. യദ്വാ നിൎമ്മിതൌ ചേത്യത്രൈവ ചകാരയോജനാ. സ ച പരസ്പരയോഗ്യസമാഗമരൂപസ്യാനുക്തസ്യ സമുച്ചായകഃ. ഉക്തഞ്ച നൈഷധേ 'വിധേരപി സ്വാരസികഃ പ്രയാസഃ പരസ്പരം യോഗ്യസമാഗമായ' ഇതി. വിധിസംബന്ധസ്യ പ്രയാസേ ബോധനാത്തത്സാഫല്യസമ്പാദനം ശ്ലാഘ്യതമമിതി സൂചിതം. വിഭക്ത്യാദേർവ്യഞ്ജകത്വം ധ്വന്യാലോകേ സുഷ്ഠു പ്രതിപാദിതം. അത്ര വിധേഃ പ്രയാസാസംബന്ധേഽപി തത്സംബന്ധകഥനാദതിശയോക്തിഃ, പരിഗ്രഹണസ്യ കാൎയ്യമുഖേന പ്രതിപാദനാദപ്രസ്തുതപ്രശംസാ ച.

സാ—"കുണ്ഡിനമെന്ന രാജധാനിയിൽ കമലലോചനയും മുല്ലപ്പൂവിന്നെതിരായ മന്ദഹാസമുടയവളും ആയി 'രുക്മിണി' എന്ന്, അങ്ങയുടെ ഭാഗ്യമോ എന്നു തോന്നുമാറ് ഒരു കന്യക ഉണ്ട്. അവളുടെ ഈ സന്ദേശം അങ്ങ് കേൾക്കണേ. ഇതാ ഞാൻ പറയുന്നു. അതുകേട്ടു സന്തോഷിച്ച്, ഇവളെ സൃഷ്ടിക്കാൻ ബ്രഹ്മാവു പണിപ്പെട്ടതിനെ അങ്ങു സഫലമാക്കുകയും വേണം.

ഏവം രുക്മിണ്യാ നിരതിശയം സൌന്ദര്യം, തൽപതിഭാവേ ഭഗവത ഏവ യോഗ്യതാഞ്ച പ്രതിപാദ്യ തസ്യ ഹൃദയമാവർജ്ജ്യ സന്ദേശപ്രേഷണേന കന്യകായാസ്സംഭാവ്യമാനാൻ ധാർഷ്ട്യാദിദോഷാൻ പരിഹരന്നാഹ—

ഗ. **സാ** സതി സാതിശങ്കമേവം ഭവന്തം സ്വാർത്തിമൂല
വിജ്ഞാപനപൂർവ്വം പ്രാർത്ഥയതേ. 40

വ്യാ—സേതി. സാ രുക്മിണീ. സതീ അസ്പൃഷ്ടദോഷലേശാ. മാസ്യാം പാപാനി ശങ്കിഷ്ഠാ ഇതി ഭാവഃ. സാതിശങ്കം അവധീരണാ,ധാർഷ്ട്യസംഭാവനാ,ദിവിഷയയാ മഹത്യാ ഭീത്യാ സഹ. ഏവം വക്ഷ്യമാണപ്രകാരേണ. ഭവന്തമിതി പ്രാർത്ഥിതാർത്ഥദാതൃതപാത്തിഹരതാദ്യർത്ഥാന്തരസംക്രമിതം. സ്വാർത്തിമൂലസ്യ സ്വദുഃഖനിമിത്തസ്യ വിജ്ഞാപനപൂർവ്വം നിവേദനപുരസ്സരം. ഏതേനാവിഷഹ്യദുഃഖമേവ സന്ദേശപ്രേഷണേ ഹേതുരിതി സൂചിതം. ക്രിയാവിശേഷണാഭ്യാം ധാർഷ്ട്യം പരിഹൃതം. പ്രാർത്ഥയതേ പ്രസാദ്യ യാചതേ.

സാ—സതിയായ അവൾ വളരെ ശങ്കയോടെ ഇപ്രകാരം തന്റെ ദുഃഖകാരണത്തെ ആദ്യം അറിയിച്ചുകൊണ്ട് അങ്ങയോടു അപേക്ഷിക്കുന്നു.

സന്ദേശമാഹ—വീരേത്യാദിത്രിഭിഃ.

ച. "**വീ**രാവതംസ! യദുവംശമണേ! പ്രസീദ
ശ്രീരാധികാസുകൃതസൂചകചാരുമൂർത്തേ!
നാഥ! ത്വദേകനിരതാം ബത! മാന്നിനീഷ്വർ–
ഭ്രാതൃപ്രയുക്തശിശുപാലഖലഃ കിലാസ്യേ. 41

ഉഗ്രോഽയമഗ്രജവൃതോഽപി ഭവദ്വിരോധീ
വ്യക്തം മമാപ്യസുഹൃദേവ സ ചാദ്യ ചൈദ്യഃ
തൽ പ്രേത്യ രുക്ഷവിധിനാഽജിത! സാധയേയം
വിശേഷാന്തരവ്യവസതിഃ ക്ഷിതിഭൃത്സുതാവൽ 42

ഏഹി മാധവ! നമോസ്തു മൽപരം
പാപമുൽസൃജ സഹോത്ഥമച്ചുരം
മാമുദാര! ശരണാഗതാം സതീം
പാഹി ദേഹി ചരമോചിതാം ഗതിം'' 43

വ്യാ — അത്ര ച വിഷയവിരക്തായാ ഭഗവദ്ഭജനൈക തൽപരായാസ്സഹായേന കേനചിത്തസ്സംന്നിവൎത്തയിതും ക്രിയമാണമൃത്യമസഹമാനായാ മൎത്ത്യമൃത്യുഞ്ജനായാഃ കന്യായാശ്ചിൽ പാപാപനോദനപുരസ്സരസദ്ഗതിപ്രാൎത്ഥനാരൂപോഽയം സന്ദേശ ഇതി മുഖതഃ പ്രതിഭാതി. തഥാസന്ദേശവിധാനഞ്ച തസ്യാസ്സ്വൈഃ ശ്രവണച്ഛേദോഷായ, സ്വീയകലാചാതുരീപ്രകാശനായ ചേതി വേദിതവ്യം. ഭക്താപക്ഷേ വിരാവതംസേത്യനേന ചൈദ്യാദ്രക്ഷണസാമൎത്ഥ്യന്ദ്യോത്യതേ. അവതാരം ബോധയതാ യദുവംശമണേ ഇത്യനേന അനുഗ്രഹേച്ഛുതപം, ശ്രീരാധികേത്യാദിനാ സൌന്ദൎയ്യവിശേഷേണ ഭൎത്തേരൎയ്യതപം, നാഥേത്യനേനാവശ്യരക്ഷണീയതഞ്ച. പ്രസീദ, പ്രസാദ ഏവ പ്രഥമം പ്രാൎത്ഥ്യതേ യതസ്തദേകായത്താസ്സകലാസ്സമ്പദഃ. കിന്തേ കഷ്ടമാപതിതമിതിചേദാഹ — ത്വദിതി. ത്വദേകനിരതാം ത്വയ്യേവ കേവലം ഭക്താം. മാം അബലാം ബാലാമമാം. നിനീഷുഃ, അൎത്ഥാദ്വൈഷയികം മാൎഗ്ഗം. ഭ്രാത്രാ പ്രയുക്തഃ പ്രേരിതഃ, അഹോ വിധിവൈഷമ്യം യതോ യേനൈവ ഹിതായ യതിതവ്യം സ ഏവാഹിതായ യതത ഇതി ഭാവഃ. സചാസൌ ശിശുപാല ഏവ ഖലഃ ത്യാജ്യസംസൎഗ്ഗോ ദുൎജ്ജനഃ. 'കുത്സിതാനി കുത്സനൈഃ' ഇതി സമാസഃ. കിലേതി വാൎത്തായാം. ഏവം ശൃണോമിത്യൎത്ഥഃ. ബതേതി ഖേദേ. മാന്നിനീഷതാസ്തേ കിലേതി സംബന്ധഃ. പ്രകൃതാൎത്ഥേ തു ആദ്യം സംബോധനത്രയം പ്രസാദനായ സ്തുതിരൂപം നിരതതേച്ഛേഷുമപി സൂചയതി. വിശ്വംഭിജന

സൌന്ദര്യൗദയസ്യവ ഗുണാ ഏവ മൽകർണ്ണവിവരമാഗതാ മാന്താ ന്തരക്താം കുർവ്വന്തീതി ഭാവഃ. അനേന ശ്രുത്വാ ഗുണാൻ ഭുവന സുന്ദര' ഇത്യാദിശ്രീമദ് ഭാഗവതശ്ലോകാർത്ഥഃ ക്രോഡീകൃതോ വേ ദിതവ്യഃ. യദോഃ വംശഃ കുലമേവ വംശഃ വേണുഃ തസ്യ മണിഃ തത്സാരഭൂതോ മുക്താമണിഃ ഇതി പരമ്പരിതരൂപകം. യദുപദ ഞ്ച പാണ്ഡിത്യധാർമ്മികത്വാദ്യനേകധർമ്മവൈശിഷ്ട്യരൂപാർത്ഥാ ന്തരസംക്രമിതമിത്യതിശയേന തദ്ധർമ്മവിശിഷ്ടത്വം ഭഗവതോ പി സൂചിതം. ശ്രീരാധികായാസ്സുകൃതസ്യ സൂചികാ ജ്ഞാപികാ ചാരുമൂർത്തിർയ്യസ്യ താദൃശ. ശ്രീശബ്ദപ്രയോഗാദ്രാധികായാ അ സാധാരണവനിതാഗുണസമ്പദുക്താ. ഭഗവദനുരാഗഭാജനത്വാ ദ്ധന്യതമേയമിതിബുദ്ധിശ്ച. സുകൃതസൂചകത്വഞ്ച മൂർത്തേസ്സൽ ഫലഭൂതത്വാൽ, കാര്യേണ ഹികാരണമനുമീയതേ. സംബോധ നത്രയേണ വിദ്യാഭിജനസൌന്ദര്യാണി ക്രമേണസ്പഷ്ടം പ്രതിപാ ദിതാനി. ഗുണശ്രവണക്രമോപ്യനേനാനൂദിതഃ. വീരകാമി ന്യോ മാനിന്യഃ വിശേഷതശ്ച രാജന്യകന്യാ ഇതി ബോധയി തും വീരാവതംസേതി പ്രഥമം സംബുദ്ധിഃ. നാഥേതി നിരത ത്വഫലമാഹ. മമ നാഥതേ്വന വൃതേതി തദർത്ഥഃ. ത്വദേക നിരതാം ത്വയ്യേവ നിതരാമനുരക്താം. യഥാ കുലീനകന്യോചി താം നിജഗുരുജനാനുവൃത്തിം ലജ്ജാഞ്ച പരിത്യജ്യ സന്ദേശഃ പ്രേഷ്യതേ തഥേതി 'നീ'ത്യുപസർഗ്ഗേണ ദ്യോത്യതേ നിനീഷുഃ പരിണീയ സ്വഗൃഹമിതി ശേഷഃ. ഖലേത്യനേന തേന സംഗ മോ മരണാദപി കഷ്ടതര ഇതി ധ്വനയതി. ശേഷം പൂർവ്വവൽ. പരികരോലംകാരഃ.

നനു സ്വഭാവതഃ ഖലോപ്യയഞ്ചൈദ്യസ്ത്വദഗ്രജസ്യ സുഹൃ ത്ത്വാത്തവപ്രിയമേവാചരിഷ്യതീതിചേത്തത്രാഹ — ഉഗ്ര ഇതി. ഉഗ്രഃ സ്വഭാവതഃ ക്രൂരഃ. സഃ അഗ്രജസ്നേഹപാത്രത്വേനപ്രസി ദ്ധഃ. അയം മാന്നിനീഷുർവ്വർത്തമാനഃ. ചൈദ്യഃ. ചസ്ത്വർത്ഥേ. അഗ്രജേന രുക്മിണാ വൃതോപി. അപിശബ്ദസ്സുഹൃത്സ്യ സുഹൃ ത്ത്വേ വിരോധന്ദ്യോതയതി. ഭവദ്വിരോധീ ഭവതശ്ശത്രുഃ. ഇദം ഹേതുഗർഭം, ഭവദ്ദേ്വഷ ഏവാസ്യ സുഹൃത്ത്വേ ഹേതുരിതി ഭാവഃ.

അത്ര യദാപ്രഭൃത്യഹന്ത്വത്സക്താ തദാപ്രഭൃതി. വ്യക്തം നിശ്ചിതം, സ്വാമിനി വിരോധേ ഭക്തേഷ്വപ്യനമവശ്യംഭാവീത്യൎത്ഥഃ. മമ ത്വദേകനിരതായാ മമാപി. അപിർദൃഷ്ടാന്തേ യഥാ തവ തഥേത്യൎത്ഥഃ. അസുഹൃൽ അപ്രിയകാരീ ഏവ. ഏവകാരോഽന്യഥാസംഭാവനാം വാരയതി. അത്ര സുഹൃത്സോദരീത്വ, ഭവന്നിരതത്വരൂപദ്വയാരിഷ്ടാനിഷ്ടാചരണോപാധ്യോസ്സമാനബലത്വശംകാപനോദനായ ചൈദ്യേ ഉഗ്ര ഇതി വിശേഷണം. തഥാച ക്രൌൎയ്യസഹകൃതത്വാൽ ദ്വിതീയസ്യാത്ര ബലീയസ്ത്വന്നിശ്ചിതമിതി ഭാവഃ. നനു ബലവാൻ ഖലു ചൈദ്യഃ, സ ത്വാം സോദരസ്നേഹേന നേഷ്യത്യേവേതി ചേത്തത്രാപ്യുപായോ മയാ ദൃഷ്ട ഇത്യാഹ—തദിതി. തൽ തസ്മാൽ, ചൈദ്യസ്യാസുഹൃത്ത്വാൽ. രൂക്ഷവിധിനാ ക്രൂരേണ കൎമ്മണാ, ഭക്താപക്ഷേ അഗ്നിപ്രവേശാദിതപോവിശേഷേണ, നായികാപക്ഷേ ഉദ്ബന്ധനാദിനാ. പ്രേത്യ മൃത്വാ. അജിതേതി സംബുദ്ധ്യാ യദിമന്യസേ തൎഹി ചൈദ്യാദ്രക്ഷണം തവ സുകരമിതി ദ്യോത്യതേ. സാധയേയം സംപാദയേയം. അൎത്ഥാദീപ്സിതം തദ്ധസ്താപതനരൂപം. ശകിലിങ്ച ഇതി ശാസ്ത്രാൽ ലിങ്ശക്തിരൎത്ഥഃ സാധയിതും ശക്താസ്മീതി യാവൽ. കിന്ത്വമേവം കൎത്തും ക്ഷമേത്യത്രാഹ—വിശേഷാത്തരാ അസാധാരണാ വ്യവസിതിഃ ഉദ്യമോ യസ്യാസ്സാദൃശീ. ഇദമധ്യാഹൃതകൎത്തൃഹംപദാൎത്ഥവിശേഷണം. ഉക്താൎത്ഥേ വിശ്വാസായോപമാമാഹ—ക്ഷിതിഭൃൽസുതാവദിതി ഹിമാദ്രിദുഹിതാ പാൎവ്വതീവേത്യൎത്ഥഃ. സാ കില പരമേശ്വരം പതിമഭിലഷന്തീ മദനദഹനാനന്തരം തത്രോപായാന്തരമപശ്യന്തീ ശിരീഷസുകുമാരാപി ഘോരതപസൈവ സ്വാഭിമതം സാധയിതുമുദയുക്താ. നനു കഥമ്മയാ ഭവതീ രക്ഷണീയേതി ചേത്തത്രോപായമപി നിപുണാ നായികാ നിവേദയതി—തദിത്യാദിനൈവ. തൽ പൂൎവ്വോക്താൽ കാരണാൽ. പ്രേത്യ പ്രകൎഷേണാഗത്യ. പ്രകൎഷശ്ചാത്രാവിളംബിതത്വ,ഗുപ്തത്വ പൃതനാപതിപരീതത്വരൂപഃ. രൂക്ഷവിധിനാ രാക്ഷസനാമകേന വിവാഹവിധിനാ. രാക്ഷസോ വിധിഃ ബലാദാഹരണമേവ. അത ഏവ താദൃശാഗമനം പ്രാ

ർത്ഥിതം അജിതേതി സംബുദ്ധ്യാ വസ്തുതോ ദ്വിഷദ്വിജയേ ന തേ സേനാദിസാഹായ്യാപേക്ഷേതി സൂചിതം. സാധയ ഇതി പദച്ഛേദഃ. ത്വദുദ്വാഹരൂപാം മൽപ്രാർത്ഥനാമിത്യാദിഃ. യഥാ ശ്രീമദ്ഭാഗവതേ 'ശ്വോ ഭാവിനി ത്വമജിതോദ്വഹനേ വിദർഭാൻ ഗുപ്തസ്സമേത്യ പൃതനാപതിഭിഃ പരീതഃ । നിർമ്മഥ്യ ചൈദ്യമഗധേശബലം പ്രസഹ്യ മാം രാക്ഷസേന വിധിനോദ്വഹ വീര്യശുല്കാം' ഇതി. താദൃശോദ്വാഹവിധേരനൗചിത്യശങ്കാം പരിഹരതി—ഇയമിതി. ഇയം രുക്ഷവിധിനാ സാധ്യാ. വിധേയാനുസാരേണ സ്ത്രീലിംഗതയാ നിർദ്ദേശഃ. അവധാരണാർത്ഥകസ്യൈവശബ്ദസ്യാത്ര സംബധ്യതേ. ന തു ദൈവഗാന്ധർവ്വാദിവിധയേതി തദർത്ഥഃ. ननु രാക്ഷസവിവാഹസ്യ രാജോചിതത്വമേവ കഥമിതി ചേന്ന രാക്ഷസപദസ്യ ക്ഷത്രോചിതാർത്ഥകത്വാൽ യഥോക്തം യജ്ഞവല്ക്കപ്രസൂതിവ്യാഖ്യായാം ബാലക്രീഡായാം "ദാരുണത്വസാമാന്യാൽ രക്ഷഃ ക്ഷത്രിയാഃ. ത ഏനമർഹന്തീതി രാക്ഷസഃ ക്ഷാത്ര ഇത്യർത്ഥഃ. തഥാ ച വസിഷ്ഠഃ ഭിത്വാ ഛിത്വേത്യുപക്രമ്യ 'സ ക്ഷാത്ര' ഇത്യാഹ" ഇതി. വിശേഷോത്തരാ ലോകശ്രേഷ്ഠാ 'ഉദീച്യശ്രേഷ്ഠേഷ്വപ്യുത്തരഃ' ഇതി കോശഃ. വ്യവസിതിഃ കർമ്മ. ക്ഷിതിഭൃത്സു രാജസു. ശ്രൈഷ്ഠ്യഞ്ചാസ്യ കന്യകായാ ഇവ കീർത്തേരപിലാഭാദിതി ബോധ്യം. നനുനാഹം ഭവതീം കാമയേ തന്മത്തോ മനോ നിവർത്ത്യ ചൈദ്യേ സ്വാനുരാഗഞ്ച ഭ്രാതരം സഖീമുഖേന മാതാപിതരൗ വാ വിജ്ഞാപ്യ ത്വദനുരക്തമന്യം കഞ്ചന മഹീപാലം യഥേഷ്ടം വൃണീഷ്വേതി ചേത്തത്രാപ്യുത്തരം ദദാതി—തദിത്യാദിനൈവ. തൽ പൂർവ്വപ്രാർത്ഥിതം ഭവത്പ്രസാദം, രുക്ഷവിധിനാ പ്രേത്യ കഠിനശരീരൈർമ്മുനിഭിരേവ സാധ്യേന തപസാ പ്രാപ്താനുജ്ഝിതാ. സാധയേയം ബഹുജന്മനാമന്തേപി സംപാദയേയം ഉക്തഞ്ച ശ്രീമദ്ഭാഗവതേ 'യര്ഹ്യംബുജാക്ഷ! ന ലഭേയ ഭവത്പ്രസാദം ജഹ്യാമസൂൻ വ്രതകൃശാൻ ശതജന്മഭിസ്സ്യാൽ' ഇതി. തഥാനുഷ്ഠാനേ സ്വസ്യ ശക്തിം സദൃഷ്ടാന്തം ദർശയതി—വിശേഷേതി യതോഽഹം പാർവ്വതീവ വിശേഷോത്തരവ്യവ

സിതിസ്മൃത ഇത്യർത്ഥഃ. ത്വദേകാന്തരക്താഹം കദാപ്യന്യന്നാവൃണു യാമിതി ഭാവഃ അത്ര ശ്ലേഷോപമാദയോലംകാരാഃ.

അഥൈവമതികഷ്ടാന്നിജാമവസ്ഥാന്നിവേദ്യ സപ്രണാമം സ്വാഭീഷ്ടം പ്രാർത്ഥയതേ—ഏഹീതി. യദ്യപി നായികാ 'രാക്ഷ വിധിനാ സാധയേ'ത്യനേന സ്വാഭീഷ്ടം വ്യഞ്ജയൽ, തഥാ പി മഹാനുഭാവേ ഭഗവതി ബാലയാ പ്രമദയാ ഉപായബോധന മത്യന്താനുചിതമിതി മന്യമാനാ തദംശം പരിത്യജ്യ സ്വാഭിമതം പ്രകടീകരോത്യേഹീത്യനേനേതി ജ്ഞേയം. ഏഹി ആഗച്ഛ. മാ ധവ രമാനാഥ. സംബുദ്ധ്യാ നാതേസ്സൗശക്യം കിഞ്ചിദിതി സൂചി തം. ദയിതാവിശിഷ്ടതയാ സ്തുതത്വാൽ പ്രസാദജനനായാപീയ മുപയുജ്യതേ. നമോസ്ത്വിതി പ്രണാമോപ്യേതദർത്ഥമേവ. മൽപ രം മദാശ്രയം. പാപം പാതകം. ഉൽസൃജ നാശയ. സഹോ ത്ഥം സഹജം, ജന്മാന്തരാർജ്ജിതത്വാൽ. അപിനാ ഏതജ്ജന്മകൃ തസ്യ സംഗ്രഹഃ അരം ദ്രുതം. അല്പേപി വിളംബേ പാപിഷ്ഠാ യാ മമാന്തകാലേ യമഭടേഭ്യോ ഭയം സ്യാദിതി ഭാവഃ. ഉദാര ശ്രേ ഷ്ഠ, ദാനശൗണ്ഡ ച. ഉഭയോരപ്യർത്ഥസ്യന്ത്രേണാത്ര വിവക്ഷിതഃ. ശ്രേഷ്ഠത്വാൽ പാഹീതി, ദാതൃത്വാദ്ദേഹീതി ച പ്രാർത്ഥനാ. ശ രണാഗതാം, സതീം ഇതി വിശേഷണേ രക്ഷണസ്യാവശ്യകത്ത്വ ദ്യോതനാർത്ഥൗതയതഃ. മാം പാഹി അന്തകഭടനരകാദിഭ്യോ രക്ഷ. പരമോചിതാം മരണസമയോചിതാം. ഗതിം സഗുണമൂർത്തി സാക്ഷാൽകാരദ്വാരികാം മുക്തിം, ദേഹി. അത ഏവ ഏഹീത്യു ക്തിഃ. അയമപ്രകൃതാർത്ഥഃ. നായികാപക്ഷേ തു. മൽപരം മദാസ ക്തം. പാപം ദുഷ്ടം ചൈദ്യം. ഉൽസൃജ ദൂരീകുരു, ജിതേതി ഭാ വഃ. സഹോത്ഥമപി സോദരം രുക്മിണമപി. പാഹി ചൈദ്യ തോ മദനതശ്ച. ദേഹി ചേതി ചകാരഃ പൂർവ്വക്രിയാസമുച്ചയേ. രമോചിതാം മഹാലക്ഷ്മ്യാ അർഹ്യസ്ഥാം. ഗതിം ഭവൽപത്നീസ്ഥാ നം. ഏവമുക്ത്യാ സ്വസ്യ രമാത്വം, തേനൈവ പരിഗ്രഹണീയ ത്വഞ്ചാസൂചിതം. ശേഷം പൂർവ്വവൽ. അത്ര വാച്യാർത്ഥീകൃതാ പ്രകൃതാർത്ഥാച്ഛാദിതസ്യ പ്രകൃതാർത്ഥസ്യ വ്യംഗ്യത്വമേവേതി ശ്ലോ കത്രയേപി വസ്തുധ്വനിഃ. അത്ര ഭക്തായാ ഭഗവദാലംബനസ്യ

ര്ഗുണസ്മരണാദ്യുദ്ദീപിതോ നിർവ്വേദൌൽസുക്യശങ്കാമത്യാദിഭി രുപസ്കൃതോ ഭക്തിരൂപോ ഭാവഃ പ്രാധാന്യേന വ്യജ്യതേ. നായി കായാശ്ചതാദൃശോ രതിസ്ഥായികഃ ശൃംഗാര ഇതി സൂക്ഷ്മേക്ഷിക യാ ദ്രഷ്ടവ്യം.

സാ—വിഷയവിരക്തയും ഭഗവൽഭജനത്തിൽതന്നെ തൽ പരയും ആയ ഒരുവൾ; തന്നെ അതിൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പാനാ യി സഹായത്തോടുകൂടി ഒരുവൻ ചെയ്യുന്ന ഉദ്യമത്തെ സഹി ക്കാതെ മരിപ്പാൻ ഒരുങ്ങിക്കൊണ്ടു തൻെറ പാപത്തെക്കളഞ്ഞ് സൽഗതിയെ കൊടുക്കേണമെന്ന് പ്രാർത്ഥിക്കയാണെന്ന് ആദ്യ ത്തിൽ കേട്ടാൽ തോന്നും. ആ വിധത്തിലാണ് രുക്മിണിയുടെ സന്ദേശം. അന്യന്മാർ കേൾക്കുന്നതായാൽ തന്നിൽ ദോഷത്തെ ആരോപിക്കരുത്. തൻെറ ചാതുൎയ്യത്തെ പ്രകടിപ്പിക്കയും വേ ണം. ഈ രണ്ടാണ് ഇതിൻെറ ഉദ്ദേശം.

“അല്ലയോ, വീരന്മാൎക്ക മകുടാലങ്കാരമേ! യദുവംശമുക്താമ ണേ! ശ്രീമതിയായ രാധയുടെ സുകൃതത്തിൻെറ ഫലമായ മനോ ഹരകളേബരമുടയവനേ! നാഥ! അങ്ങു പ്രസാദിക്കണേ. അങ്ങ യിൽതന്നെ കേവലം തൽപരയായ എന്നെ—കഷ്ടം—സഹോ ദരൻെറ പ്രേരണയാൽ ദുഷ്ടനായ ശിശുപാലൻ കൊണ്ടുപോകാ നായി തുനിഞ്ഞിരിക്കുന്നുപോൽ.

ജ്യേഷ്ഠൻ ബന്ധുവായി വരിച്ചിരിക്കുന്നു എങ്കിലും ക്രൂരനാ യ ആ ഈ ചൈദ്യനാകട്ടെ അങ്ങയുടെ വിരോധിയാകയാൽ ഇ പ്പോൾ നിശ്ചയമായും എൻേറയും ശത്രുതന്നേയാണ്. അല്ല യോ, അജിത! അതിനാൽ ഞാൻ കഠിനകൃത്യം ചെയ്തു മരിച്ച് എൻെറ അഭീഷ്ടത്തെ സാധിക്കുന്നുണ്ട്. കഠിനതപസ്സുചെയ്ത് പരമേശ്വരനെ പതിയാക്കിയ പാൎവ്വതിയെപ്പോലെ ഞാനും അ സാധാരണകൎമ്മം ചെയ്വാൻ പോന്നവളാണ്.”

“രാക്ഷസം എന്ന വിവാഹംകൊണ്ട് എൻെറ അഭീഷ്ടത്തെ സാധിപ്പിക്കണേ. രാക്ഷസവിവാഹം ക്ഷത്രിയൎക്ക ലോകോത്തര മായ ഒരു കൎമ്മമാണ്” എന്നിങ്ങനെ തന്നെ രക്ഷിക്കേണ്ട മാൎഗ്ഗ ത്തേക്കൂടി രുക്മിണി ഇതുകൊണ്ട് ഭഗവാനെ അറിയിച്ചിരിക്കു ന്നു.

"അല്ലേ, മാധവ! അണ്ടുവരണേ. അങ്ങേക്ക നമസ്കാരം. എന്നിൽ കുടികൊള്ളുന്നതായ മുജ്ജന്മത്തിലേയും ഈ ജന്മത്തിലേയും പാപത്തെ വേഗത്തിൽ നശിപ്പിക്കണേ. അല്ലേ, ഉദാര! ശരണാഗതയും സതിയുമായ എന്നെ രക്ഷിച്ചാലും. അവസാനകാലത്ത് വേണ്ടതായ ഗതിയെ തന്നാലും."

"മൽപരം..........മപ്യാരം" എന്നതിന്ന്—"എന്നിൽ അനുരക്തനായ ദുഷ്ടനേയും സഹോദരനേയും വേഗത്തിൽ അകററണേ." എന്നും. "ദേഹി..........ഗതിം" എന്നതിന്ന്—"രമക്കുചിതയായഗതിയേ—അങ്ങയുടെ പത്നീസ്ഥാനത്തെ തരികയും വേണേ" എന്നും പ്രകൃതാത്ഥം.

അഥൈവമതിരമണീയം രമണീസന്ദേശം വ്യാഹൃത്യ ധാത്രീസുരസ്സദനുഷ്ഠാനായ നായകം ഭംഗ്യാ പ്രേരയതി—

പ. എവമേതദഖിലം ശ്രുതന്ത്വയാ
സാവധാനമഥ കിന്നു മന്യസേ
സവ്വഥാപി ശരണൈഷിണീം സതീം
നിവ്വിചാരമവ ധമ്മ എഷവഃ." 44

വ്യാ—എവമിതി. എവം ഇത്ഥപ്രകാരം. എതൽ സന്ദേശവചനം. അഖിലം നിശ്ശേഷം, നാത്ര കിഞ്ചിദത്ര മയാ വിസ്മൃതമിതി യാവൽ. ത്വയാ കരണീയാനേകകാൎയ്യേണ ഭവതാ. സാവധാനം ശ്രുതം തദേകാഗ്രചിത്തം യഥാ തഥാ ആകണ്ണിതം. അയമേവ മഹാൻ ലാഭ ഇതി ഭാവഃ. അഥ കിന്നു മന്യസേ അനന്തരം കിങ്കത്തുമഭിലഷസി, സ്വീകാരം വാ, അവധീരണാം വാ. പ്രഭൂണാമപരതന്ത്രത്വാദിതി ഭാവഃ. ഇയമുപചാരോക്തിഃ. വസ്തുതോത്ര ന വിശയാവകാശ ഇത്യാഹ—സവ്വഥേതി. സവ്വഥാപി യുദ്ധാദിപ്രസംഗേ സത്യപി. ശരണൈഷിണീം രക്ഷിതാരമിച്ഛന്തീം. 'ശരണം ഗൃഹരക്ഷിത്രോഃ' ഇത്യമരഃ. എതൽ, സതീമിതി ച പൂവ്വവദവനയോഗ്യതാദ്യോതകം. നിവ്വിചാരം യോഗ്യായോഗ്യശക്യാശക്യചിന്താം വിനാ. അവ രക്ഷ. തഥാരക്ഷണസ്യാവശ്യകതാം സാധയതി—ധമ്മ എഷ വ ഇതി. ധമ്മ ഇതി പരിത്യാഗേ പ്രത്യവായമാഹ. എഷഃ ശരണാഗതരക്ഷണം. വി

ധേയലിംഗാനുസാരേണ പുല്ലിംഗതയാ നിർദ്ദേശഃ. വഃ ക്ഷത്രിയാണാം, വിശേഷതോ യദൂനാം. അനേനാനവനേ പാപമിവ പരിവാദനവാപതാരോപി തന്നിമിത്തകഃ കുലേ സ്യാദിതി സൂചിതം. അർത്ഥാന്തരന്യാസോലങ്കാരഃ.

സാ — ഇപ്രകാരം ഇതു മുഴുവൻ അങ്ങ് മനസ്സിരുത്തിക്കേട്ടു. ഇനി എന്തു വിചാരിക്കുന്നു. എങ്ങിനേയായാലും ശരണമണഞ്ഞ ഈ പതിവ്രതയെ ലേശം സംശയംകൂടാതെ അങ്ങു രക്ഷിക്കണേ. ശരണാഗതരക്ഷണം നിങ്ങളുടെ ധർമ്മമാകുന്നു.

അഥ തത്താദൃശദയിതാസന്ദേശശ്രവണദീപ്തിഗുണിതാനുരാഗസ്യ തദ്രക്ഷണേ ക്ഷണമപി വിളംബമസഹമാനസ്യ വൈരിവിജയോൽസുകസ്യ ഭഗവതഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. ശ്രുത്വാ ശ്രോത്രാഭിരാമം വചനമിദമഥ
 പ്രത്യുവാച പ്രഭുസ്തം
"തദ്യാവഃ ക്ഷിപ്രമേഷാ മമ ഖലു ദയിതാ
 മൽകൃതേ ജീവതീതി
ശ്വഃ പ്രാതഃ പശ്യ പുഷ്യൽകുതുകധി കുഭ്ജാം
 പശ്യതാമദ്ധ്യതോഹം
ശത്രൂണാമം സഭാഗം ഹരിരിവ വനിതാ-
 രത്നമേകോ ഹരിഷ്യേ." 45

വ്യാ — ശ്രുത്വേതി. ശ്രോത്രാഭിരാമം കർണ്ണമധുരം. ഇദം പൂർവ്വോക്തം. വചനം ശ്രുത്വാ. അഥ വിപ്രവചനവിരതൌ. പ്രഭുഃ കർത്തുമകർത്തുമന്യഥാകർത്തും ശക്തഃ, ശ്രീകൃഷ്ണഃ. അനേന യഥാവചനമനുഷ്ഠാനേ ക്ലേശാഭാവഃ സൂചിതഃ. തം ദ്വിജം, പ്രത്യുവാച. പ്രതിവചനപ്രകാരമാഹ — തദിതി. തൽ രക്ഷണസ്യാവശ്യമവിളംബേന ച കരണീയത്വാൽ. ക്ഷിപ്രം യാവഃ അസ്മിന്നേവക്ഷണേ ഗച്ഛാവഃ യാവേതി ലോഡന്തപാഠശ്ചോത്തരഃ. ഏഹീതി പ്രഥമപ്രാർത്ഥനായാ ഉത്തരമിദം. നകേവലമസൌ ശരണാഗതാ സതീ ചേത്യേവരക്ഷണീയേത്യാഹ — ഏഷേതി. ഏഷാ രൂപാദിഗുണഗണൈർമ്മമാന്തഃപ്രവിഷ്ടാ സതതധ്യാനേന പ്രത്യക്ഷായമാണാ രുക്മിണീ. മമ ദയിതാ ഖലു പ്രാണേഭ്യോപീദാനീമ്മേ പ്രി

യതൈരേവ. ദയിതാപദസ്യാത്ര ദയിതതരേത്യർത്ഥഃ, യഥാ 'സര
സിജമനുവിദ്ധം ശൈവലേനാപി രമ്യം" ഇത്യത്ര രമ്യപദസ്യ ര
മ്യതരമിത്യർത്ഥഃ. സന്ദേശശ്രവണാൽ പൂർവ്വമേവ തദനുരക്തോ ഭ
ഗവാനഭവദിതി ശ്രീമദ്ഭാഗവതേ സ്പഷ്ടം. ദയിതതരത്വേ ഹേ
തുമാഹ—മദിതി. മൽകൃതേ മദർത്ഥം. ജീവതി, ഏഷേത്യത്രാനു
ഷജ്യതേ. ഇതീതി ഹേതൌ. യതസ്സാ മയി തഥാനുരക്താ, യ
ഥാ മത്സമാഗമാഭാവവിച്ഛേദേ ജീവിതമപി ജഹ്യാൽ, തത ഇതി
യാവൽ. മമ ദയിതാ ഏഷാ രുക്മിണീ മൽകൃതേ ഖലു മദർത്ഥ
മേവ ജീവതി ഇതി ഹേതോഃ ക്ഷിപ്രം യാവ ഇതി വാ. ജീവതീ
ഹി ഇതി പാഠേ ഹി യസ്മാൽ ഏഷാ മൽകൃതേ ജീവതി. ജീവ
ന്തീ, പ്രാണധാരണം കുർവ്വതീ ഭവതി, തസ്മാദിതി യോജ്യം. ജീ
വതീത്യത്ര നുമഭാവശ്ച പ്രാർത്ഥയതീത്യത്ര ദർശിതരീത്യാ ഉപപാ
ദനീയഃ. നനു നിസ്സഹായസ്യ ഭവതഃ കിമദ്യൈവ ഗമനേനേ
തി ചേദാഹ—ശ്വ ഇതി. ശ്വഃ പ്രാതരിതി ദേവയാത്രായാമന്യ
ദൈവ ഭാവിത്വാവഗമാൽ. പുഷ്യൽ പ്രതിക്ഷണവർദ്ധമാനം
കുതുകം സഹർഷാദ്ഭുതം യസ്യാം തഥാവിധാ ധീഃ ചിത്തം യത്ര
താദൃശം യഥാ ഭവതി തഥാ, പശ്യ. തഥാ ദർശനീയം കിം സ്യാ
ദിത്യത്രാഹ—കുഭുജാമിതി. പശ്യതാം മിഷതാം. കും ഭൂമിം ഭുഞ്ജ
ത ഇതി കുഭുജോ രാജാനഃ തേഷാം. കുത്സിതം ഭുഞ്ജന്തി രക്ഷന്തീ
തി തന്നിന്ദാപി ശബ്ദശക്ത്യാ ദ്യോത്യതേ. മധ്യത ഇതി രാജസ്വ
നാദരസ്യ കാഷ്ഠാ ദർശിതാ. അഹമിതി കേനാപ്യജയ്യ ഇത്യർത്ഥാ
ന്തരസംക്രമിതം. ഏകഃ നിസ്സഹായസ്സൻ. വനിതാരത്നമിതി
ഹരണാർഹത്വം പ്രകാശയതി. ഹരിഷ്യേ ബലാന്നേഷ്യേ. താദൃ
ശേ ഹരണേ സ്വസ്യാനായാസമപായരാഹിത്യഞ്ച ദ്യോതയിതു
മുപമാമാഹ—ശ്വവ്രാതാനാമിതി. ഹരിഃ സിംഹഃ. പശ്യതാം ശ്വ
വ്രാതാനാം സാരമേയസമൂഹാനാം മധ്യതഃ. സ്വഭാഗം സ്വഭ
ക്ഷ്യത്വേനപരികല്പിതം സ്വനിഗൃഹീതമൃഗാദിമാംസം ഇവ. അത്ര
ഭഗവതശ്ശൌര്യ്യാദയോ ഗുണാ, രാജ്ഞാം ഭയശീലതാദയശ്ചോ
പമയാ വ്യജ്യന്തേ. 'തൽ പ്രേത്യ രുക്ഷവിധിനാജിത! സാധയ'
'മൽപരം പാപമുൽസൃജ' ഇത്യാദി പ്രാർത്ഥനായാമുത്തരമുത്തരാ

ഭേദത്തം വേദിതവ്യം. അത്ര എഷാ മമ ചലു ദയിതേത്യത്ര ധ്വന്യമാനശ്ശൃംഗാരഃ കുഭജാമദ്ധ്യത ഇത്യാദിനാ പ്രകടിതമു ത്സാഹമേവ പോഷയതീതി വീരോ രസഃ പ്രാധാന്യേന വ്യജ്യതേ. അയമേവചാസ്മിൻ പ്രബന്ധേ പ്രധാനോ രസഃ, യത ആദൌ 'അഥ താമജിതഃ' ഇത്യാദിനാ, അന്തേ ച 'ആദാവാജൌ' ഇ ത്യാദിനാച ഭഗവത ഉത്സാഹസ്യൈവ വർണ്ണിതത്വാൽ. അത ഏവ പ്രതിനായകോപി മുഖ്യതയാ രുക്മീ നിർദ്ദിഷ്ടഃ, ന ചൈ ദ്യഃ. അത ഏവ ച നായികായാ ഇവ നായകസ്യ നിർവ്വേദാദയ ശ്ശൃംഗാരവ്യഭിചാരിഭാവാ ഭീഷ്മിശാപാസാദയസ്തദനുഭാവാ വാ ന വർണ്ണ്യന്ത ഇതി സഹൃദയാ വിഭാവയന്തു.

സാ—കർണ്ണങ്ങൾക്കാനന്ദത്തെക്കൊടുക്കുന്ന ഈ സന്ദേശം കേട്ടതിന്റെ ശേഷം സർവ്വശക്തനായ ശ്രീകൃഷ്ണൻ ബ്രാഹ്മ ണനോടു മറുപടിപറഞ്ഞു." അതിനാൽ നാം വേഗത്തിൽ പോ കുക. എനിക്കുവേണ്ടിത്തന്നെ ജീവിച്ചിരിക്കുന്ന എന്നതു നിമി ത്തം ഇവൾ എനിക്കു പൂർവ്വാധികം പ്രിയയായിത്തീർന്നിരിക്കുന്നു. നാളെ രാവിലെ അങ്ങ് ഏററവും കൌതുകത്തോടുകൂടിക്കണ്ടോ ളൂ. നായ്ക്കൂട്ടങ്ങളുടെ നടുവിൽനിന്ന് സിംഹം തന്റെ പങ്കായ മാംസഖണ്ഡത്തെ എന്നപോലെ പിടിയാതെകണ്ടുള്ള രാജാക്ക ന്മാരുടെ മദ്ധ്യത്തിൽനിന്ന് ഞാൻ രമണീമണിയെ കററുകൊ ണ്ടുപോരുന്നുണ്ട്.

വചനാനുസാരിണീ പ്രവൃത്തിരപി തദൈവാസീദിത്യാഹ—

മ. ഇതി ദ്വിജം പ്രോച്യ ഗൃഹീതതൽകരഃ
പതിര്യദൂനാം പതഗധ്വജോർജ്ജിതം
സമാസ്ഥിതഃ സ്യന്ദനമാശു കുണ്ഡിനം
പ്രതി പ്രയാതഃ പ്രവലോഗ്രഥബലഃ. 46

വ്യാ—ഇതീതി. പ്രോച്യ പ്രകർഷേണ ഉക്ത്വാ. പ്രകർഷശ്ച വചനസ്യ ശ്രോതൃഹർഷപ്രദത്വമേവ. ഗൃഹീതഃ തൽകരഃ ദ്വിജ പാണിര്യേന താദൃശസ്സൻ. ദ്വിജകരഗ്രഹണഞ്ച സ്നേഹവിസ്രം ഭാദിവ്യഞ്ജകം ബോദ്ധ്യം. യദൂനാം പതിഃശ്രീകൃഷ്ണഃ. പതഗേന ഗരുഡഃ തേന ലക്ഷിതോ ധ്വജഃ, മദ്ധ്യമപദലോപീ സമാസഃ,

മതനോജ്ജിതം പ്രകാശമാനം. സമാസ്ഥിതഃ ആരൂഢഃ. സ്യന്ദനം രഥം. കുണ്ഡിനം പ്രതി കുണ്ഡിനപുരമുദ്ദിശ്യ. പ്രയാതഃ പ്രയയൌ. ഭൂതേ കർത്തരി ക്തഃ. പ്രബലോപി പ്രകൃഷ്ടശക്തിയുക്തോപി. അബലഃ ശക്തിഹീന ഇതി വിരോധഃ. ബലഭദ്രേണ സൈന്യേന ച രഹിത ഇതി തൽപരിഹാരഃ. അസ്വാധീനസൈന്യകത്വാൽ കിമിദമബലത്വമിതിശങ്കാനിരാസം്യൈവ യദൂനാം പതിരിതി പദപ്രയോഗേന ഭഗവന്നിർദ്ദേശഃ. വിരോധാഭാസപരികരാങ്കരാവലങ്കാരൌ.

സാ— യദുനായകൻ ഇപ്രകാരം ബ്രാഹ്മണനോടു പറഞ്ഞ് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൈപിടിച്ച് ഗരുഡനെക്കൊണ്ടടയാളപ്പെട്ട കൊടിമരംകൊണ്ടു മോടികൂടിയ തേരിൽകയറി ഉടനെ കുണ്ഡിനത്തിലേക്ക് എഴുന്നള്ളി. എന്നാൽ ബലഭദ്രരോടു കൂടാതെയാണ് ബലവാനായ അവിടുത്തെ എഴുന്നള്ളത്തുണ്ടായത്.

അഥ അബല ഇത്യനേന സംഭാവിതം ബലഭദ്രസ്യൌദാസീന്യം വ്യുദസിതും തദ്വൃത്താന്തമാഹ—

പ. താവദ്ദൌവാരികേഭ്യോ നിജസഹജഗതിം
 നിസ്സഹായാം നിശമ്യ
 "കൃഷ്ണഃ സായം കുമാരോ ഗത" ഇതി സഹസൈ
 വോത്ഥിതശ്ചാത്തസീരഃ
 രാമഃ പ്രസ്ഥാനഭേരീനിനദനിചിതനി-
 ശ്ശേഷവൃഷ്ണ്യാദിഭൂയോ—
 നാനാസേനാനുയാതസ്ത്വരിതമനുമിതൈ
 തദ്ഗതാശഃ പ്രതസ്ഥേ.

വ്യാ— താവദിതി. താവൽ കൃഷ്ണപ്രയാണസമനന്തരമേവ. ദൌവാരികേഭ്യഃ ദ്വാരിനിയുക്തേഭ്യോ ഭടേഭ്യഃ. നിജസഹജഗതിം സ്വസോദരഗമനം. നിജശബ്ദവിശേഷണം സഹജേ വാത്സല്യാതിശയം വ്യഞ്ജയതി. നിസ്സഹായാമിതി; പുരുഷനിഷ്ഠം സഹായരാഹിത്യം ഗമനേ ആരോപ്യതേ. രാമസ്യ പ്രസ്ഥാനഹേതുരനേനോക്തഃ സായം സായംസന്ധ്യായാം. അചിരാദന്ധകാരാവിർഭാവം സൂചയതാ സായമിത്യനേന തദാനീം ഗമനസ്യാ പ

ബാഹുളതയാൽ ത്യാഗാനർഹത്വന്ദ്യോത്യതേ. കുമാര ഇതി സർവ്വ ദാ സഹായാവശ്യകതാം പ്രതിപാദയതി. ഇതീതി ചിന്തയൻ വദന്നിതി വാ ശേഷഃ. സഹസൈവോത്ഥിത ഇതി വാത്സല്യ കൃതമാവേഗാതിശയം സൂചയതി. ചകാരഃ രാമഃ ഇത്യസ്യോ ത്തരം യോജ്യഃ. ആത്തസീരഃ സ്വീകൃതഹലഃ. ഏതേന സോദ രരക്ഷാജാഗരൂകതോക്താ. രാമഃ ബലഭദ്രഃ. പ്രസ്ഥാനസ്യ തൽ കാലതാഡനീയതയാത്തത്സംബന്ധിനീ യാ ഭേരീ തസ്യാം നിന ദേന താഡനോത്ഥേന സ്വനേന നിചിതാഃ ഏകത്ര ദേശേ സ ഞ്ചിതാഃ, തദുപനിശ്രവണേ സൈനികൈസ്സജ്ജീഭവിതവ്യമി തി ഹി സമ്പ്രദായഃ, വിശ്ലേഷാഃ അഖിലാഃ, ഇദം കാര്യഗൌര വന്ദ്യോതയതി, വൃഷ്ണ്യാദിഭിഃ, ആദിനാ ഭോജാന്ധകാദിഗ്രഹണം, ഭൂയസ്യഃ പ്രചുരാഃ, നാനാസേനാഃ ഗജാദിഭേദേന നാനാവിധാ സ്സേനാഃ താഭിരനുയാതഃ. അനേന ബഹുഭിസ്സം ഗ്രാമശങ്കാപി രാമസ്യാസീദിതി സൂച്യതേ. അനുമിതാ ഊഹിതാ ഏതേന കൃ ഷ്ണേന ഗതാ ആശാ ദിക് യേന താദൃശഃ. അനുമിതാ ഏതദ് ഗതാ കൃഷ്ണനിഷ്ഠാ, ആശാ രുക്മിണീപരിണയേച്ഛാ യേന താദൃശശ്ച സൻ. അനുമാനഞ്ച വിദർഭദേശാഭാഗതേന ദ്വിജേന സഹ ഗ മനാൽ തത്ര കുണ്ഡിനേ പരദിനേ രുക്മിണീസ്വയംവരോ ഭ വിതേതി വിദിതപൂർവ്വതയാച്ച. അത ഏവ സംഗ്രാമസംഭാവ നാപി രാമസ്യേതി ജ്ഞേയം.

സം — അപ്പോൾതന്നെ ബലഭദ്രൻ തവണക്കാരിൽ നി ന്ന് തന്റെ അനുജന്റെ കററമ്ക്കുള്ള യാത്രയെക്കേട്ട് "ഈ സ ന്ധ്യക്ക് കുമാരൻ എങ്ങോട്ടുപോയി" എന്നു പറഞ്ഞുകൊണ്ട് ക്ഷണത്തിൽ എഴുന്നീററു. കരി കയ്യിലെടുത്ത്, പെരുംപറ കൊട്ടി അറിയിച്ച് ഒത്തുകൂടിയ എല്ലാം യാദവന്മാരോടും പലത രത്തിലുള്ള അനേകം സേനയോടുംകൂടെ കൃഷ്ണന്റെ ഉദ്ദേശം മ നസ്സിലാക്കി അദ്ദേഹം പോയദിക്കിനെ ഊഹിച്ചറിഞ്ഞ് വേഗ ത്തിൽ പുറപ്പെട്ടു.

പ്രസ്ഥാനപ്രകാരം വിസ്തരേണ കഥയതി—

ഗ. തഥാഹി. അഭംഗുരതരസ്തുംഗതുരംഗവരതരംഗാവളീ നിരന്തരഗതാഗതസുദന്തുരവീഥികാന്തരഃ സന്തതമദമേദുരതരബന്ധുരഗതസിന്ധുരവരസന്തതിവിഡംബിതമഹോർമ്മികാശതസങ്കുലഃ ചണ്ഡരിപുവാരണോദ്ദണ്ഡശുണ്ഡാഷണ്ഡഖണ്ഡനോഗ്രഹിണ്ഡമാനമണ്ഡലാഗ്രഭിണ്ഡിപാലശിതകാണ്ഡകോദണ്ഡചക്രമുദ്ഗരമുസൃണ്ഡിതോമരപ്രാസപട്ടസകഠോരകുഠാരശക്തിശൂലമുസലമുഖ്യശസ്ത്രജാലചടുലഭീമസത്വജാലദുരാസദഃ അഭ്രംലിഹദഭ്രേതരവിഭ്രാജമാനശുഭ്രാതപത്രസുപ്രകടിതപീനാനേകഫേനകൂടകൊടികാഡംബരഃ ഉദ്ഗച്ഛദ്ഗവീരോൽകരകരാഗ്രവല്ഗുതരവല്ഗ്യമാനസൽഫലകസമുൽപാദിതാദ്ഭുതബുദ്ബുദപ്രസരഃ ഇതസ്തതഃപ്രസൃമരരഥവ്രാതപോതസംഘാതഃ മഹിതതരതരോവാഹവാഹിനീനിവഹാവഗാഹമഹാരവസമാഹതവിഹായോവിതാനഃ ഹരമുഖ്യശേഖരിതപരചിൽസുധാനിധിമുരജിദ്വിധൂദയപരിവർദ്ധമാനനിജസമൃദ്ധിഃ പ്രലംബശാസനപ്രചണ്ഡശാസനപ്രവാതവിഘൂർണ്ണിതഃ യദുചമൂനിചയമഹാർണ്ണവഃ പുനരപി നിജാം സുതാം നിഖിലലോകനാഥേ സമർപ്പയിതും സമുദ്യത ഇവ സമുത്തടോ വിനിർജ്ജിതഘനാഘനസ്തനിതഗർജ്ജിതം നിർജ്ജഗാമ. 48

വ്യാ— തഥാഹീതി. യദുചമൂനിചയമഹാർണ്ണവോ നിർജ്ജഗാമേത്യന്വയഃ. യദൂനാം ചമ്വാസ്സേനായാ നിചയസ്സമൂഹ ഏവ മഹാർണ്ണവഃ വിപുലോ വാരിരാശിഃ. നിർജ്ജഗാമ ദ്വാരകാതോ നിശ്ചക്രാമ. സേനാർണ്ണവയോരഭേദാരോപഹേതൂൻ ധർമ്മാനാഹ— അഭംഗുരേത്യാദിഭിഃ. അഭംഗുരതരഃ അതിശയേനാഭംഗുരഃ കുതോപി ഭംഗം നാശമപ്രാപ്നുവൻ. യദ്വാ സാന്തം സമാസഘടകമിദം പദം. അഭംഗുരം അപ്രതിഹതം തരഃ വേഗഃ യേഷാന്താദൃശാഃ തുംഗാ ഉന്നതാശ്ച യേ തുരംഗവരാ അശ്വശ്രേഷ്ഠാഃ ത ഏവ തരംഗാ വീചയഃ തേഷാം യാ ആവള്യഃ പങ്ക്തയഃ താ

സം നിരന്തരൈഃ സദാതനൈഃ ഗതാഗതൈഃ ഗമനാഗമനൈഃ സുദന്തുരാണി സുതരാം വിഷമാണി, പ്രവേഷ്ടുമശക്യാനീതി യാവൽ, വീഥികാന്തരാണി മാൎഗ്ഗമധ്യാനി യസ്യ താദൃശഃ. 'രംഹസ്തരസീ തു രയസ്സ്യദഃ' 'വീഥീ പദവ്യപി' ഇതി ചാമരഃ. വീഥ്യേവ വീഥികാ. സന്തതോ മദോ യേഷാന്തേ സന്തതമദാഃ, ഉത്തമഗജാനാം സൎവ്വദാ മദവതാമുക്തം പാലകാപ്യാദൌ അത ഏവ മന്ഥരതരം അതിമന്ദം ബന്ധുരം മനോഹരഞ്ച ഗതം യാനം യേഷാം തേഷാം സിന്ധുരവരാണാം ഗജോത്തമാനാം സന്തത്യാ സമൂഹേന വിനിൎമ്മിതാനി ജനിതാനി മഹോൎമ്മികാണാം പീനോന്നതതരംഗാണാം ശതാനി തൈസ്സങ്കുലോ വ്യാപ്തഃ. അത്ര ഗജാനാമൂൎമ്മികാത്വേന രൂപണം. ചണ്ഡാഃ ക്രൂരാ യേരിപുവാരണാഃ ശത്രുഗജാഃ തേഷാമുദ്ദണ്ഡാഃ പീവരായതാഃ ശുണ്ഡാഷണ്ഡാഃ ഹസ്തസമൂഹാഃ, ശുണ്ഡാദണ്ഡേത്യപി പാഠഃ, തേഷാം ഖണ്ഡനായ ച്ഛേദനായ ഉഗ്രം ഭീഷണം യഥാ തഥാ ഹിണ്ഡമാനാഃ ചലന്തഃ, ഗത്യൎത്ഥകാൽ ഹിണ്ഡ ധാതോഃ കൎത്തരി ശാനച്, മണ്ഡലാഗ്രാഃ ഖഡ്ഗവിശേഷാഃ, 'കൌക്ഷേയകം മണ്ഡലാഗ്രഃ' ഇത്യമരഃ, ഭിണ്ഡിപാലാദയ ആയുധവിശേഷാഃ, ശിതേതി കാണ്ഡവിശേഷണം, കാണ്ഡാശ്ശരാഃ, 'കാണ്ഡോഽസ്ത്രീ ദണ്ഡബാണാൎവ്വേ'ത്യാദ്യമരഃ, കഠോരേതി കുഠാരവിശേഷണം, താദൃശമണ്ഡലാഗ്രാദിമുസലാന്തപദാനാം ദ്വന്ദ്വഃ. ഏതാന്യേവ മുഖ്യശസ്ത്രാണി ശ്രേഷ്ഠായുധാനി തേഷാം ജാലം സമൂഹഃ തദേവ ചടുലാനാം ചഞ്ചലാനാം ഭീമാനാം ഭയങ്കരാണാം സത്വാനാം ജന്തൂനാം, അൎത്ഥാന്മകരാദീനാം, ജാതം നിവഹഃ തേന ദുരാസദഃ ദുൎദ്ധൎഷഃ. അഭ്രംലിഹാനി അത്യുന്നതാനി ദഭ്രേതരാണി മഹാന്തി, 'ദഭ്രം കൃശന്തനു' ഇത്യമരഃ, വിഭ്രാജമാനാനി നിതരാം ശോഭമാനാനി ശുഭ്രാണി ശ്വേതാനി ആതപത്രാണി ച്ഛത്രാണി തൈഃ സുപ്രകടിതഃ സ്പഷ്ടീകൃതഃ പീനാനേകഫേനകൂടാനാം പീവരബാഹുഫേനരാശീനാം യാഃ കോടികാഃ ഉൽകൎഷാഃ, 'ആത്ത്യൽകൎഷാശ്രയഃ കോട്യഃ' ഇത്യമരഃ താസാം ഡംബരോഽതിശയോ യസ്മിൻ തഥാവിധഃ. ഉദ്ഗൎവ്വാ ഉദ്ധതാഃ വല്ഗാ നാനാ

പ്രകാരം സഞ്ചരന്തോ യേ വീരാഃ തേഷാം ഉൽകരാസ്സമൂഹാഃ തേഷാം കരാഗ്രേ പാണൌ വൽഗുതരം അതിമനോഹരം യഥാ തഥാ വൽഗ്യമാനാശ്ചാല്യമാനാഃ സൽഫലകാഃ വിശിഷ്ടചർമ്മാണിതൈസ്സമുൽപാദിതഃ കൃതഃ അൽഭുതോ വിസ്മയാവഹോ ബുദ്ബുദാനാം പ്രസര ആവിർഭാവോ യത്ര താദൃശഃ. ഇതസ്തതഃ പ്രസൃമരാ ഗച്ഛന്തോ രഥവ്രാതാ ഏവ പോതസംഘാതാഃ നൌസഞ്ചയാ യസ്മിംസ്തഥാവിധഃ. മഹിതതരാ അതിശ്രേഷ്ഠാഃ തരോവാഹാ വേഗവത്യശ്ച യാ വാഹിന്യഃ സേനാഃ ഏവ വാഹിന്യോ നദ്യഃ, 'ധ്വജിനീ വാഹിനീ സേനാ' ഇതി 'സ്രവന്ത്യാമപി വാഹിനീ' ഇതി ചാമരഃ. താസാം യേ നിവഹാസ്തേഷാം അവഗാഹേന സമാഗമേന യോ മഹാരവഃ ഗംഭീരഘോഷഃ തേന സമാഹതാ വ്യാപ്താഃ, ആഹനനേന വ്യാപ്തില്ലക്ഷ്യതേ, വിഹായോവിതാനാഃ ആകാശവിസ്താരാഃ യസ്മിംസ്താദൃശഃ. വിഗ്രഹവാക്യാന്തേ യസ്മിന്നിത്യവഗാഹേഽനേനേതി ബോധ്യം. ഹരമുഖ്യൈഃ രുദ്രപ്രഭൃതിഭിഃ ശേഖരിതോ വന്ദിതഃ, വിധുപക്ഷേ ശിരസി ധൃതഃ, പരചിൽ പരിപൂർണ്ണം ജ്ഞാനം സൈവ സുധാ തസ്യാ നിധിരാധാരഃ, അത്യാനന്ദകരത്വം ചിൽസുധയോസ്സാധാരണോ ധർമ്മഃ, താദൃശോ മുരജിൽ ശ്രീകൃഷ്ണ ഏവ വിധുഃ ചന്ദ്രഃ തസ്യോദയേന അഭിവൃദ്ധ്യാ, പക്ഷേ, ആവിർഭാവേണ, പരിവർദ്ധമാനാ, നിജാ സ്വീയാ സമൃദ്ധിഃ സമ്പൽ, പക്ഷേ ജലപുഷ്ടിഃ യസ്യ താദൃശഃ. ഉമാവിനായകാദീനാമപി തത്തൽസ്തോത്രേഷു ചന്ദ്രമൌലിത്വമുക്തമിതി വിധാവപി ഹരമുഖ്യശേഖരിതത്വസംഗമനം ബോധ്യം. പ്രലംബശാസനസ്യ ബലഭദ്രസ്യ പ്രചണ്ഡം ഉഗ്രം ശാസനമേവ പ്രവാതോ വാത്യാ തേന വിഘൂർണ്ണിതഃ അതിതരാഞ്ചാലിതഃ. അത്രാംവിസർഗ്ഗപാഠോപി ദൃശ്യതേ. തത്രാപി നാർത്ഥഭേദഃ. കഥമർണ്ണവസ്യവേലാപ്രതിബദ്ധസ്യ നിർഗ്ഗമസംഭവ ഇത്യത്രാഹ—സമുത്തട ഇതി. വേലാമതിക്രാന്ത ഇത്യർത്ഥഃ. വേലാതിക്രമണേ പ്രയോജനമുൽപ്രേക്ഷതേ—പുനരിതി. അർണ്ണവഃ പൂർവ്വം മഥനസമയേ സ്വസുതാം പദ്മാലയാമർപ്പിതവാനിതി പുനരപീത്യുക്തിഃ. നിഖിലലോകനാഥ ഇതി സമർപ്പണഹേതു

സൂചകം. അൎപ്പയിതും ദാതും. സമുദ്യതഃ സോദ്യോഗ ഇവ. വേലാമുല്ലംഘ്യ ഗമനം സ്വതഃസമൎപ്പണേച്ഛയേവേതി യാവൽ. ഉൽപ്രേക്ഷയാ സേനായാ ഹൎഷൌത്സുക്യാദയോ ഗമ്യന്തേ. നിൎഗ്ഗമനക്രിയാം വിശിനഷ്ടി—നിൎജ്ജിതേതി. നിൎജ്ജിതം ഘനാഘനാനാം വൎഷുകമേഘാനാം സ്വനിതം യേന താദൃശം ഗൎജ്ജിതം മഹാസ്വനോ യത്ര താദൃശം യഥാ സ്യാത്തഥേത്യൎത്ഥഃ. മഹിതതരത്വാദിവിശേഷണേനാസ്യ പൌനരുക്ത്യന്നശങ്ക്യം തത്രാനേകസേനാംഗസമാഗമജനിതമഹാരവസ്യ, അത്ര ച യാത്രാകാലികഘോഷസ്യ വൎണ്ണിതത്വാൽ. അത്രാൎണ്ണവാഭേദരൂപണേന സേനായാ ആനന്ത്യമനിവാൎയ്യത്വഞ്ച വ്യജ്യതേ. പ്രാധാന്യേന രൂപകം, ഉൽപ്രേക്ഷാ ചാലങ്കാരഃ. തുരംഗാദീനാം തരംഗാദി സംധാരണധൎമ്മാഃ സ്പഷ്ടപ്രായാ ഇതി നാത്രോച്യന്തേ.

സാ—ഇടവിടാതെയുള്ള ഗതാഗതങ്ങളെക്കൊണ്ടു മാൎഗ്ഗങ്ങളെ ദുഷ്പ്രവേശങ്ങളാക്കിത്തീക്കുന്ന അതിവേഗശാലികളും ഉയരം കൂടിയവയും ആയ കുതിരകൾ, എപ്പോഴും മദമൊലിക്കുന്നവയും അതുനിമിത്തം ഏറാവും മന്ദമായും ഭംഗികലൎന്നും നടക്കുന്ന ആനത്തലവന്മാർ, ക്രൂരങ്ങളായ ശത്രുഗജങ്ങളുടെ തടിച്ചു നീണ്ട തുമ്പിക്കൈകളെ ഖണ്ഡിക്കുവാനായി ഭയങ്കരമാം വണ്ണം ഇളകിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന വളഞ്ഞ വാളുകൾ, കവണകൾ, മൂൎച്ചയേറിയ ശരങ്ങൾ, വില്ലുകൾ, ചക്രങ്ങൾ, മുൾത്തടികൾ, മുസൃണ്ടികൾ, തോമരങ്ങൾ, കുന്തങ്ങൾ, പട്ടസങ്ങൾ, വേലുകൾ, ശൂലങ്ങൾ, ഇരിമ്പുലക്കകൾ മുതലായ ആയുധങ്ങൾ, ആകാശം മുട്ടുന്ന നല്ല വെളുത്ത വെങ്കററക്കുടകൾ, കൂട്ടംകൂട്ടമായി ചുവടുവെച്ചു നടക്കുന്ന ഗൎവ്വിഷ്ഠന്മാരായ പോരാളികളുടെ കരങ്ങളിൽ ഭംഗിയിൽ ചുററുന്ന ഒന്നാന്തരം പരിചകൾ, അങ്ങോട്ടുമിങ്ങോട്ടും ഓടിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന തേർക്കൂട്ടങ്ങൾ എന്നിവയോടുകൂടിയതും, വേഗത്തിൽ പായുന്ന ഊക്കേറിയ സൈന്യനിരകൾ വന്നുചേരുന്ന മഹാശബ്ദംകൊണ്ടു ആകാശം മുഴക്കുന്നതും, ഹരൻ മുതലായവർ വന്ദിക്കുന്നവനും പരചിത്സുധാനിധിയുമായ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ ആവിർഭാവം

കൊണ്ടു സമൃദ്ധിനേടിയതും, ബലഭദ്രന്റെ ഉഗ്രശാസനംകൊണ്ടു നടത്തപ്പെടുന്നതും ആയ യാദവസേന ഇടിവെട്ടിനെ ഇടിക്കുന്ന ഘോഷത്തോടുകൂടി അതിരുകവിഞ്ഞു പുറപ്പെട്ടു. ഇതു കണ്ടാൽ കാളങ്ങളും തിരമാലകളും നിറഞ്ഞ് അങ്ങുമിങ്ങും സഞ്ചരിക്കുന്ന ഘോരസത്വങ്ങളെക്കൊണ്ടു അടുക്കുവാൻ കഴിയാത്തതും, പാഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന കപ്പൽസമൂഹത്തോടുകൂടിയതും, വേഗമേറിയ നദികളുടെ സമാഗമംകൊണ്ടു ഗഗനാങ്കണത്തെ ശബ്ദായമാനമാക്കുന്നതും, മഹേശ്വരൻ തുടങ്ങിയുള്ളവർ മുടിയിൽ ചൂടുന്ന സുധാദീധിതിയായ ചന്ദ്രന്റെ ഉദയംകൊണ്ട് ഏററംകൊള്ളുന്നതും, കൊടുങ്കാററടിച്ച് ഇളകിമറിയുന്നതുമായ വൻകടൽ—പാലാഴി പണ്ടുതന്റെ പുത്രിയായ പത്മാലയയെ നിഖിലലോകനാഥനായ നാരായണനിൽ സമർപ്പിച്ചു, ഒരിക്കൽകൂടി അപ്രകാരം ചെയ്യാൻ ഒരുമ്പെട്ടുവലിയ ശബ്ദത്തോടുകൂടികരകവിഞ്ഞു പുറപ്പെട്ടതയാണോ എന്നു തോന്നും.

അഥ സോദരയോസ്സമാഗമമാഹ—

പ. നികടേ നിബിഡാന്നിശമ്യ ഘോഷാ–
"നബലാർത്ഥീ സബലോ ബതാധുനാസ്മി"
ഇതിവാദിനി മേദിനീസുരേന്ദ്രം
മുരമാരിന്ന്യമുമാജഗാമ രാമഃ. 49

വ്യാ—നികട ഇതി. നികടേ സമീപേ. നിബിഡാൻ സാന്ദ്രാൻ. നിശമ്യ നിശമനാനന്തരം താദൃശഘോഷാണാമന്യഥാ അസംഭാവ്യത്വാൽ ബലചോദിതസേനാസമീപപ്രാപ്തിമവധാര്യ. ഘോഷാനിതി ബഹുവചനം ശംഖഭേര്യാദിഭേദേന ബഹുപ്രകാരതാമാഹ. അബലേത്യാദ്യസ്മീത്യന്തം വചനപ്രകാരഃ. അബലാർത്ഥീ നബലാർത്ഥീതി നഞ് തൽപുരുഷഃ. ബലഭദ്രസ്യ സേനായാ വാ ആഗമനമനിച്ഛന്നിത്യർത്ഥഃ. സ്വസൈവ കാര്യസ്യ നിർവ്വോഢും ശക്യത്വാദിതി ഭാവഃ. അഥാപി സബലഃ ബലസഹിതഃ. ബതേത്യാശ്ചര്യേ. തദാഗമനസ്യാചിന്തിതത്വാൽ. അബലാം സ്ത്രീയമർത്ഥയതേ കാമയത ഇത്യബലാർത്ഥീത്യർത്ഥേന

ച വിരോധപരിഹാരഃ. ബതേതി ഹർഷേ ച. സ ച ഭാവിസമരേ സഹായസ്യ നാതിഭാരഃസ്യാദിതി ബുദ്ധ്യാ. ഉഭയോഃപ്യർത്ഥോത്ര വിവക്ഷിതഃ നർമ്മാലാപത്രപാതദാഭ്യാ വചനസ്യ. മുരമാരിണി മേദിനീസുരേന്ദ്രം ഇതി വാദിനി സതീതിസംബന്ധഃ. ഇതീതി പ്രകാരേ. വാദിനീത്യനേന രാമാഗമനസമയേ വചനസ്യാനവസിതിഃ, തേന സഹജദർശനത്വരയാ രാമസ്യ സേനാമുല്ലംഘ്യ പുരതോഗമനഞ്ച സൂച്യതേ. മുരമാരിണി മുരാന്തകേ ശ്രീകൃഷ്ണേ. അനേന വസ്തുതോ ബലസഹായോ നാപേക്ഷിത ഇത്യത്ര ഹേതുഃ കവിർവ്യഞ്ജയതി. അമും മുരമാരിണം. അത്ര വിരോധാഭാസഃ.

സം—അടുത്തു വലിയ ഘോഷംകേട്ട് മുരാന്തകൻ "ഓ! ജ്യേഷ്ഠനം സൈന്യങ്ങളും എത്തി. ഇതു ഞാൻ വേണമെന്നു വിചാരിച്ചിരുന്നില്ല." എന്നു ഭൂസുരനോടു പറഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കെ ബലഭദ്രൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ സമീപത്തുചെന്നു.

അഥാനുജദർശനേ രാമസ്യോചിതാം പ്രവൃത്തിമുപവർണ്യ സാനുജസ്യ സസൈന്യസ്യ തസ്യ വിഭപ്രാപ്തിമാഹ—

പ. "വത്സ!ത്വത്സാഹസമ്മാമചലമപി സമ
 ഭ്രാമയൽ പ്രീതിഹേതോ
സ്സ്വത്സാഹായ്യമ്മമേമാവപി മുസലഹലാ
 വുൽസൃജേതാം കഥം വാ
ഇത്യാംസാദ്ര്യോപഗൂഹ്യ പ്രണയപരവശഃ
 പ്രശ്രിതം സോഽനുജം സം
സത്രാ തേനാത്തസൈന്യസ്സമഗമദഖില
 ക്ഷത്രഗർഭാൻ വിഭർാൻ. 50

വ്യാ—വത്സേതി. വത്സേതി വാത്സല്യാതിശയവ്യഞ്ജകം സംബോധനം. ത്വത്സാഹസം ത്വയാനുഷ്ഠീയമാനമപായബഹുളങ്കർമ്മ. കർത്തൃവാചകമിദം. അചലം ധീരം. ശബ്ദശക്ത്യാ പർവ്വതവച്ചാലനാശക്യത്വം സ്വഭാവതശ്ചലനവൈമുഖ്യഞ്ച വ്യജ്യതേ. അപിർവ്വിരോധേ. മാം, സമഭ്രാമയൽ സമചാലയൽ, സംഭ്രമാന്വിതം ഗമനോദ്യുക്തഞ്ചാകരോൽ. അത്ര ഹേതുഃ പ്രേമഹേ

രാരിതി. നനു വിദിതോ മമാപി പ്രഭാവോƒത്രഭവതഃ, ക്ഷുദ്രശ്ച ശിശുപാലാദയഃ ശത്രവ ഇതി, തന്നോചിതമാത്മാനമേവമായാസയിതുമിതി ചേദാഹ — തവ സാഹായ്യമിതി. തവ സാഹായ്യം ഭാവിനി സംഗ്രാമേ തവ സാഹ്യം. ഇമൌ മദ്ഭുജേ സ്ഥിതാവിത്യുല്ലാനിർദ്ദേശഃ. മമേതി സംബന്ധവിശേഷം, ദ്യോതയന്മുസലഹലയോരതിപ്രീതിഭാജനതാം ദർശയതി. മുസലഹലൌ സൌനന്ദസംവർത്തകനാമാനൌ. അപിശബ്ദഃ യഥാ തവ ഗദാചക്രാദിസ്സഹായീതി ദൃഷ്ടാന്തബോധകഃ. ഉപസ്സൃജേതാം ത്യജേതാം. സംഭാവനായാം ലിങ്. കഥം വേതി പ്രകാരാക്ഷേപേ. തത്സാഹായ്യകരണസ്യ തത്സമാവതാപാത്തത്വാദ് ഗാഢശക്ത്യുത്പത്ത്യർത്ഥഃ. തവ സാഹായ്യം കഥം വാ ഉത്സൃജേതാമിത്യന്വയഃ. അല്പാചോ ദ്വന്ദ്വേ പൂർവ്വനിപാതാവശ്യകത്വമമന്യമാനാ 'മുസലഹലേ'ത്യത്ര 'ഹലമുസലാ'വിതി കേചിൽ പഠന്തി, തന്നാദരണീയം വിപക്ഷവധേ പ്രധാനസാധനത്വപ്രാപ്ത്യർഹിതത്വസ്യ മുസലേ സത്ത്വാത്തദ്വൈശിഷ്ട്യപൂർവ്വനിപാതൌചിത്യാൽ. ഹലേനാകൃഷ്ടാൻ മുസലപാതേന ഹി രാമോ ഹന്തി. അത്രാചേതനയോഃ കർത്തൃത്വവിവക്ഷാ കാപി ചാരുതാമാവഹതി, യഥാ 'നൈവഞ്ചേത്തദ്ഭുജപ്രൌഢിമകബളനലീലോല്ലളദ്ബാലിവക്ഷോരക്തസ്രോതോജടാലോ മമ നിശിതമുഖസ്സായകോ നൈവ സോഢാ' ഇത്യാദൌ. തഥാ ച മുസലഹലാവേവാത്രൂന്മാമാനയതാമിതി ഭാവഃ. ഇതി ഇത്യുക്ത്വാ. ആസാദ്യ സമീപം പ്രാപ്യ. ഉപഗൂഹ്യ ആലിംഗ്യ. സർവ്വത്ര ഹേതുഃ പ്രണയപരവശ ഇതി. പ്രശ്രിതം വിനീതം, കൃതപ്രണാമമിതിയാവൽ. സഃ ബലഭദ്രഃ അനുജം സമമിതി പ്രണയപാരവശ്യേ ഹേതുഃസൂചിതഃ. ഇദമാസാദനോപഗൂഹനയോഃ കർമ്മ. സത്രാ, 'സാകം സത്രാ സമം സഹ' ഇത്യമരഃ. തേന അനുജേന. ആത്തസൈന്യഃ, തത്തദ്വിദർഭാണാമഖിലക്ഷത്രഗർത്താദിതി സ്പഷ്ടപ്രായം. നനു സേനാസാഹിത്യം കിമിത്യത്രാനൂദ്യത ഇതി ചേന്ന സേനാനാമനുപയോഗസ്യ നിജാനുജേന സാധിതത്വേപി കന്യാഹരണദർശനേ ജരാസന്ധാദിമദനിരാകരണേ ചോത്സുകാനാന്താസാം പ്രാർത്ഥനയാ താസാമപി വിനിർഗ്ഗമനം ഭയാലുനാ രാമേണാനുമതമിത്യർത്ഥസ്യോരണഫലകത്വാൽ. സമഗമൽ സമേമ

ഗമൽ. അഖിലാനി ക്ഷത്രാണി ക്ഷത്രിയം ഗഛ അന്വേഷ്ടും ന്താൻ. വിദർഭാൻ തന്നാമകന്ദേശം.

സാ—"അല്ലേ, ഉണ്ണി! നിന്റെ സാഹസം കുലുക്കമില്ലാത്തവനാണ് എങ്കിലും എന്നെ വാത്സല്യംനിമിത്തം ഒന്നു പരിഭ്രമിപ്പിച്ചു. ഞാൻ മടിച്ചാലും എന്റെ ഈ ഇരിമ്പുലക്കയും കരിയും നിങ്ങൾക്കു എങ്ങിനെ സഹായം ചെയ്യാതെയിരിക്കും. അതതന്നെയാണ് എന്നെ ഇങ്ങോട്ടുപുറപ്പെടുവിച്ചത്". എന്നിങ്ങനെ അടുത്തുചെന്നു പറഞ്ഞുംകൊണ്ടു ബലഭദ്രൻ വന്ദിച്ചു നിൽക്കുന്ന തന്റെ അനുജനെ പ്രണയപരവശനായി ആലിംഗനംചെയ്തു. അദ്ദേഹത്തോട് ഒരുമിച്ച് സൈന്യങ്ങളേയും കൂട്ടി ഒട്ടൊഴിയാതെയുള്ള രാജാക്കന്മാരെക്കൊണ്ടു നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന വിദർഭത്തിലേക്ക് സന്തോഷത്തോടെ പോകയുംചെയ്തു.

അഥൈവഞ്ജവാൽ പ്രാപ്തവിദർഭസ്യ തത്രാദൃശപ്രിയതമാവൃത്താന്തശ്രവണദൂയമാനമാനസസ്യ തദീയതീവ്രസന്താപാപനയനസമുത്സുകസ്യ സൌജന്യവാരിധേർഭഗവതഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. "യാഹ്യാസാദ്യ സഖേ! മമ പ്രിയതമാം ബ്രൂഹ്യസ്മദീയാഗമം
പാഹ്യാർത്താം മമവാർത്തയാലഘുബഹിഷ്ഠാത്രാമുഹൂർത്തം വധി
ഏഃഹ്യാവാസപുരം മദീയമചിരാദി"ത്ഥം വിസൃജ്യ ദ്വിജം
ബാഹ്യാരാമതലേ സുഖം ന്യവിശത ശ്ലാഘ്യോ ഹരിസ്സാഗ്രജഃ

വ്യാ—യാഹീതി. യാഹീത്യാദൌ സർവ്വത്ര പ്രാർത്ഥനായാം വിധിഗർഭായാം ലോട്. യാഹി, മാക്ഷണമത്രവാന്യത്രവാ വിളംബസ്വേതി ഭാവഃ. കുത ഇത്യത്രാഹ—ആസാദ്യേതി. സഖേ ഇതി ഇങ്കില സഖിത്വം യദനുഭൂയാപ്യായാസം പ്രിയാചരണം. ബ്രൂഹ്യസ്മദീയാഗമമിതി തജ്ജ്ഞാനേനൈവ വാസ്യാ ഈഷദാശ്വാസോഭവേദിതിഭാവഃ. അപായദർശീ സ്നേഹ ഇതിനീത്യാപുനാപി സമീഹിതാസിദ്ധിമാശങ്കമാനാ വിഷാദാതിശയാൽ പ്രതിപത്തിമൂഢാ ഭവേൽ, തദിദമപിത്വയാകർത്തവ്യമിത്യാഹ—പാഹ്യാർത്താമിതി. ദീനാമേനാം രക്ഷേത്യർത്ഥഃ. അനേന തദകരണേ

ആർത്ത്യതിശയാൽ പ്രാണത്യാഗോദ്യമസ്യാപി സംഭാവനാ സൂച്യതേ. 'പ്രേത്യ രുക്ഷവിധിനേ'ത്യാദിസന്ദേശഭാഗോƒനുസ്മാരിതഃ. രക്ഷണോപായമാഹ—മമ വാർത്തയേതി. പ്രിയതമവാർത്താ ഖലു വിരഹിണീനാം വിനോദനസാധനേഷു മുഖ്യതമാ. വാർത്താ ച ദിഷ്ട്യാ തവയ്യത്യന്തമനുരക്താസ്മദയിതഃ, തവനേരാഗവേദനേന ച പരമഹൃഷ്ടോ ധന്യതമമാത്മാനമ്മന്യതേ, സചനിയതം തവദിഷ്ടം സാധയിഷ്യതീത്യാദിരത്രരൂപാ. ലഘു ക്ഷിപ്രം. ഇദം യാഹീത്യാദിസർവ്വക്രിയാന്വയി. ബഹിസ്ഥാത്രാമുഹൂർത്താവധീതി പാഹീത്യത്രൈവ. ദേവയാത്രാവസരപര്യന്തമിതി തദർത്ഥഃ. തദാനീമേവ ഖലു ഹരണാവസരലാഭഃ. അഥ താദൃശപ്രിയകാരിണസ്സുഹൃദോ വിരഹമസഹമാനആഹ—ഏഹീതി. ഏഹ്യേവ അവശ്യമാഗന്തവ്യം. മാത്ര ഗൃഹകൃത്യാദിപ്രതിബന്ധകം ഗണയത്വേവകാരാർത്ഥഃ. അഥ ഭാവിനി കാലേ. തദപി നയദാകദാചിദിത്യാഹ—അചിരാദിതി. ക്ഷിപ്രഭാവിരുക്മണീപരിണയനോത്സവസമയ ഏവേത്യർത്ഥഃ. തദൈവാവയോസ്സുഖിതയാസ്യാസ്യഫലമനുഭവാവ ഇതി ഭാവഃ ഇത്ഥം ഏവമഭിധായവിസൃജ്യ ദ്വിജമിത്യനേന ഭഗവന്തം വിഹായാന്യതോ ഗമനേ ദ്വിജസ്യ സ്വയമപ്രവൃത്തിർദ്ദ്യോതിതാ. ബാഹ്യാരാമതലേ നഗരബഹിസ്ഥിതേ ഉദ്യാനപ്രദേശേ. ആരാമേത്യനേന സുഖവാസൌചിത്യം സൂച്യതേ. തലശബ്ദോപി തദ്രൂപയോഗിനം വിസ്താരമാഹ ന്യവിശത ഉവാസ. ആരാമാന്തരേഭ്യോƒസ്യാƒƒരാമസ്യ വൈശിഷ്ട്യന്ദർശയതി—ശ്ലാഘ്യ ഇതി വിപുലവിമലജലാശയതരുജാലാദിസമൃദ്ധിരനേനോച്യതേ. ഹരിരിതി ശ്രിതസന്താപഹരണസ്വഭാവതയാത്തഥാ ദ്വിജം പ്രതിവചനമുചിതമിതി സൂചയതി. അത്ര നായകസ്യാവേഗൌത്സുക്യാദയോ ദ്വിജാലംബനാരതിശ്ച വ്യജ്യന്തേ. കാരകദീപകമലങ്കാരഃ.

സാ—അല്ലയോ, സഖേ! പോകൂ. ചെന്ന് എൻെറ പ്രിയതമയോട് ഞാൻ ഇവിടെ എത്തിയിരിക്കുന്നു എന്നു പറയൂ. പരവശയായിരിക്കുന്ന അവളെ വേഗത്തിൽ എൻെറ കഥപറ

ഞ്ഞ് നാളെ ദേവീദൎശനത്തിന്ന് പുറത്തേക്ക പുറപ്പെടാറാകുന്നതു വരെ അങ്ങു രക്ഷിക്കണം. ഇനി അധികം താമസിയാതെ അങ്ങ് എന്റെ രാജധാനിയിലേക്കവരണം”. എന്നുപറഞ്ഞ് ഹരി ബ്രാഹ്മണനെയെപ്പറഞ്ഞയച്ച് നഗരത്തിന്റെ പുറത്തുള്ള വിശേഷമായ ഉദ്യാനത്തിൽ ജ്യേഷ്ഠനോടുകൂടി സുഖമായിരുന്നു.

അഥ താദാത്വികീം ഭീഷ്മകപ്രവൃത്തിമാഹ—
ച ആത്താഭിപ്രായഭംഗപ്രചിതഹൃദയതാ_
പോഷ്മകോ ഭീഷ്മകോത്ര
പ്രാപ്തം ശൌരിന്നിശമ്യ ത്വരിതമുപഗതഃ
പ്രാൎത്ഥ്യമാനഞ്ചിരായ
പ്രത്യുദ്വ്രജ്യ പ്രപൂജ്യ പ്രമദപരവശ_
സ്സാഗ്രജം സാത്വതാനാം
സാൎത്ഥൈഃ സാൎദ്ധം സ്വയം സ്വന്നിഗമമഗമയൽ
സ്വാസ്ഥ്യമപ്യാത്തചേതഃ 52

വ്യാ—ആത്തേതി. ആത്താഭിപ്രായസ്യ ശൌരിരേവമേജാമാതാ ഭൂയാദിത്യേവംരൂപസ്യ സ്വേഷ്ടസ്യ ഭംഗേന രുക്മികൃതേന പ്രചിതഃ പ്രവൃദ്ധഃ ഹൃദയതാപസ്യ ഊഷ്മാ യസ്യ താദൃശഃ. ബഹുവ്രീഹൌ കഃ. ഹൃദയേത്യനേന ഗാംഭീൎയ്യപ്രയുക്തസ്താപസ്യ ബഹിരപ്രകാശഃ, തേന ദുസ്സഹത്വഞ്ച ദ്യോത്യതേ. അത്ര കുണ്ഡിനസ്യ ബാഹ്യാരാമേ. പ്രാപ്തം ആമന്ത്രണമന്തരാപ്യാഗതം. നിശമ്യ അനുചരമുഖാദാകൎണ്യ. പ്രാൎത്ഥ്യമാനഞ്ചിരായേതി ത്വരിതോപഗമനാദൌ ഹേതുഃ. പ്രത്യുദ്വ്രജ്യ പ്രത്യുദ്ഗമ്യ. പ്രത്യുദ്ഗമനം പൂജനഞ്ചാചാരഃ. പൂജനേ പ്രകൎഷശ്ചാദരാതിശയഃ. പ്രമദേന ഹൎഷേണ, ചിരാഭിലഷിതലാഭനിമിത്തകേന, പരവശഃ. സാത്വതാനാം യാദവാനാം. സാൎത്ഥൈഃ സമൂഹൈഃ. സ്വയം ന തു രാജാന്തരവൽ സുതാമാത്യാദിമുഖേന. ഹരൌ ബഹുമാനാതിശയോഽനേനദ്യോത്യതേ. സ്വം നിജം. നിഗമം പുരം. അ

ഗമയൽ അനയൽ. കർമ്മണാ തേന മഹാഫലമപി സത്ത്വഏവ ഷ്ലവാനിത്യാഹ—സ്വാസ്ഥ്യമിതി. സ്വാസ്ഥ്യം പീഡാഭാവലക്ഷണം സുഖം. ആത്മചേതോപി സ്വാസ്ഥ്യമഗമയദിതി സംബന്ധഃ. അത്ര ശൌരിചേതസോരണികത്രോർണ്ണിജത്ഥകർമ്മതാ. തുല്യയോഗിതാലങ്കാരഃ.

സാ—ശ്രീകൃഷ്ണന്ന തന്റെ പുത്രിയെ കൊടുത്താൽ കൊള്ളാമെന്നുള്ള മോഹം സാധിക്കാതെ വന്നതുനിമിത്തം അത്യന്തം സന്താപമുൾക്കൊണ്ടിരുന്ന ഭീഷ്മകൻ, തന്നാൽ വളരെക്കാലമായി കാണ്മാൻ ആഗ്രഹിക്കപ്പെട്ടിരുന്ന ഭഗവാൻ ബാഹ്യോദ്യാനത്തിൽ എഴുനള്ളി ഇരിക്കുന്നു എന്നു കേട്ട് വേഗത്തിൽ ചെന്നെതിരേററു പൂജിച്ചു. സന്തോഷപരവശനായി താൻ തന്നെ ബലഭദ്രരോടും യാദവന്മാരോടുംകൂടെ ഭഗവാനെ തന്റെ ഭവനത്തിൽ കൊണ്ടുചെന്നാക്കി. ഇത്രയും കഴിഞ്ഞപ്പോൾ മനസ്സിന്നു വളരെ സമാധാനം വരികയുംചെയ്തു.

അഥ പുരം പ്രവിഷ്ടേ ഭഗവതി തദ്ദർശനേന തത്രത്യതരുണീനാമ്മനസി കോപി വികാര ആവിരാസീദിത്യാഹ—

പ. ധൃതരസസുമമനോഭിരഞ്ചിതേസ്മിൻ
സമുപഗതേ സതി മാധവേ സമാസാം
സമജനി സുദൃശാം ദൃശാം നവീനോ
മദനവികാസകൃദുത്സവോ മഹീയാൻ 52

വ്യാ—ധൃതേതി. ധൃതോ രസോ ഭക്ത്യാദ്യോ ഭാവോ യൈഃ താദൃശൈഃ. സുമനോഭിഃ സദ്ഭിഃ ദേവൈർവ്വാ. അഞ്ചിതേ പൂജിതേ. അസ്മിൻ ചിരപ്രാർത്ഥിതദർശനേ. മാധവേ ശ്രീകൃഷ്ണേ. സമുപഗതേ സമായാതേ സതി. സമാസാം സർവ്വാസാം. സുദൃശാം സുന്ദരീണാം. ദൃശാം നേത്രാണാം. നവീനഃ പൂർവ്വമനനുഭൂതഃ. മദനവികാസകൃൽ കാമോദ്ദീപകഃ. ഉത്സവഃ ആനന്ദഃ. മഹീയാൻ മഹത്തരഃ.സമജനി സമ്പ്രഉദഭൂൽ. അത്രരസ,സുമനോ, മാധവാദിശ്ലിഷ്ടപദശക്ത്യാ യഥാമകരന്ദഭരിതകുസുമവൃന്ദസുന്ദരസ്യ വസന്തസ്യാഗമേ വിലോചനനാം മദനജനിതവികാസദായീ മ

ഹീയാൻ മഹിളാനാം കാമോത്സവോ ഭവതീത്യർത്ഥഃ ധ്വന്യമാനഃ തദ്വദത്രാപീത്യുപമായാം പശ്യവസ്യതി. ശബ്ദശക്ത്യാ ഉപമാധ്വനിശ്ച 'ഭത്താനന്ദാഃ പ്രജാനാം' ഇതി ശ്ലോകേ ധ്വന്യാലോകകാരൈസ്സമ്യക്പ്രദർശിതഃ. ഉപമയാ ചാത്ര സദൃശം ഭഗവദ്ദർശനാനുഭവൈകപരതാരൂപം വസ്തു ച ധ്വന്യതേ. വസന്തോത്സവപ്രകാരോ രത്നാവല്യാദൌ വർണ്ണിതഃ തത്രൈവ ദ്രഷ്ടവ്യഃ.

സാ — ഭക്തിരസത്തോടുകൂടി സുമനസ്സുകളാൽ ആരാധിക്കപ്പെടുന്നവനും കാണാൻ കൊതിക്കപ്പെട്ടുകൊണ്ടിരിക്കുന്നവനുമായ മാധവൻ വന്ന സമയം സകല സുന്ദരിമാരുടേയും കണ്ണുകൾക്ക് കാമം നിമിത്തം വികാസത്തെക്കൊടുക്കുന്നതും പുതിയതുമായ ഒരു മഹോത്സവമായി.

അഥ പുരവാസിനാം വികാരനാഹ—

പ. അസിതമപിസിതായമാനമേത—
മധുരതയാ മധുജിന്മനോജ്ഞരൂപം
പരമകൃത പുരൌകസാം മനാംസി
പ്രമദകുതൂഹലഖേദദന്തുരാണി. 54

വ്യാ—അസിതമിതി. അസിതം ശ്യാമളം. അഥാപി സിതായമാനം സിതം ധവളമിവാചരദിതി വിരോധഃ. സിതാ ശർക്കരേവാചരദിതി പരിഹാരഃ. സാദൃശ്യപ്രയോജകസംബന്ധം ദർശയതി—മധുരതയേതി. വപുഷോ മാധുര്യ്യം നാമാന്യേഭ്യശ്ചിത്താകർഷകതാരൂപോ ഗുണഃ സിതായാശ്ച രസവിശേഷഃ. മധുജിതഃ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ മനോജ്ഞം രൂപം വപുഃ കർതൃ. പരം അത്യർത്ഥം. അകൃത ചകാര. പുരൌകസാം പുരവാസിനാം. പ്രമദേതി. പ്രമദഃ ഹർഷേണ, കുതൂഹലേന, ഖേദേന ച ദന്തുരാണി വ്യാപ്താനീത്യർത്ഥഃ. കന്യകാരൂപസ്യാത്യന്താനുരൂപമസ്യ രൂപമിതി പ്രമദഃ കഥമയം കന്യാം ലഭേതേതി കുതൂഹലം, രുക്മീ നൈതദനുമന്യേത, ബലാഭരണോദ്യമേ ച സുകുമാരകളെബരേഽയന്നിയതം സസഹായേന തേന പീഡ്യേതേതി ഖേദശ്ചേതി ബോദ്ധ്യം. അത്രോപമാ, വിരോധാഭാസശ്ച.

സാ — നീലവും മാധുര്യ്യംകൊണ്ടു പഞ്ചസാരക്കു തുല്യവുമാ

യ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ മനോഹരകളേബരം കണ്ടപ്പോൾ പൌരന്മാർ "ഇദ്ദേഹം കന്യകക്ക് അത്യന്തം അനുരൂപൻതന്നെ എന്നിങ്ങനെ സന്തോഷിച്ചു. ഉടനെത്തന്നെ, "ഇദ്ദേഹത്തിന്ന് എങ്ങിനെയാണ് കന്യകയെ ലഭിക്കുന്നത്" എന്നിങ്ങനെ കുതൂഹലത്തോടുകൂടിയതായിത്തീൎന്നു. പിന്നീട് "രുക്മി ഇതിനെ ഒരിക്കലും അനുവദിക്കയില്ല. ബലമായി അപഹരിക്കയാണെങ്കിൽസുകുമാരനായ ഇദ്ദേഹം അതിന്നും ശക്തനല്ല." എന്നിങ്ങനെ ഖേദിക്കയും ചെയ്തു. എന്നുതന്നെയല്ല ഈ വികാരങ്ങൾ അവരുടെ മനസ്സിൽനിന്നു പോകാതെ ഇടവിടാതെ മാറിമാറി ഉദിച്ചുകൊണ്ടും ഇരുന്നു.

അഥ മാധവമാനനേന മാഗധമനസി പരമമൎഷ എവ സമജായതേത്യാഹ—

പ. മാനിതോ നിജപുരേ മഹീഭൃതാ
മാനനീയചരിതാന്വയാദിഭിഃ
മാഗധാദിഭിരഭിഷ്ടുതോപ്യസൌ
മാഗധസ്ന കിമപ്യമൃഷ്യത. 55

വ്യാ—മാനിത ഇതി മാനിത ഇത്യമൎഷണഹേതുരുക്തഃ. മാനനഞ്ച ന യേന കേനാപീത്യാഹ—മഹീഭൃതേതി. സ്വയം രാജ്ഞാ ഭീഷ്മകേണേത്യൎത്ഥഃ. തദപി ന യത്ര കുത്രാപി ഗൃഹ ഇത്യാഹ—നിജപുര ഇതി സ്വീയേ സദ്മനിത്യൎത്ഥഃ. തഥാചാത്മാദ്യപേക്ഷയാപി മാനനമതിശയിതമാസീദിതി ഭാവഃ. അത ഏവാമൎഷസ്യാപ്യാധിക്യം. താദൃശാമൎഷണമനുചിതമിതി ബോധയിതും ഭഗവന്തം വിശിനഷ്ടി—മാനനീയേതി. മാനനീയഃ അവശ്യവേദ്യതേ്വന സമാദരണീയഃ ചരിതാന്വയാദിഭിഃ രാജ്ഞാം വൃത്താഭിജനാദിഃ യൈസ്താദൃശൈഃ. സഭാസു തൽപ്രസ്താവോ ഹി മാഗധാദീനാന്ധൎമ്മഃ, മാഗധാദിഭിഃ, 'സ്യൎമ്മാഗധാസ്തുമധുകാ വന്ദിനഃ സ്തുതിപാഠകാഃ' ഇത്യമരഃ.ആദിനാ സൂതാദയോ ഗൃഹ്യന്തേ. അഭിഷ്ടുതഃ അഭിതഃ സൎവ്വദിക്ഷുസ്തുതഃ മാനനീയചരിതാന്വയാദിഭിഃ നിഖിലജനപൂജനീയൈൎഭഗവതഃ പൂതനാമാരണാദിചരിതൈഃ കുലേന വിദ്യാദിഭിൎഹേതുഭിരഭിഷ്ടുതഇതി വാ യോജ

നാ. അപിശബ്ദോ വിരോധേ. താദൃശസ്യ സുജനസ്യ മാനനേ പ്രീതിരേവ യുജ്യതേ നതു അമർഷ ഇതി ഭാവഃ. അത്ര ശബ്ദശക്ത്യാ പൂജനീയചരിതാനപായാദിഭിഃ മഗധവംശജസപാദായാദാദിഭിരഭിഷ്ടുതോപീത്യത്ഥോപി വ്യജ്യതേ. തേന സദ്ഭിസ്സ്തുതൈരഭിഷ്ടുതസ്യ സേനാമർഷണമത്യന്തമനുചിതമിതി ച അപിശബ്ദോ നൌചിതീമേവ സൂചയതി. അസൌ മധുജിൽ. മാഗധേന മഗധാധിപതിനാ ജരാസന്ധേന. ഏകേന സ്തുതിപാഠകേനേതിച സ്ഫുരതി. കിമപി അല്പമപി. നാമൃഷ്യത ന സേഹേ. അതിക്ഷുഭിതഹൃദയോഭൂദിത്യത്ഥഃ.

സാ—എന്നാൽ നിഖിലജനപൂജനീയങ്ങളായ ചരിതങ്ങളേക്കൊണ്ടും, കുലം വിദ്യാ മുതലായവയെക്കൊണ്ടും സദാ സ്തുതിപാഠകന്മാരാൽ സ്തുതിക്കപ്പെടുന്ന ഇദ്ദേഹത്തെ ഭീഷ്മകമഹാരാജാവ് തന്റെ മന്ദിരത്തിൽ കൊണ്ടുചെന്നിരുത്തി പൂജിച്ചത് ജരാസന്ധന്ന് ഒട്ടുംതന്നെ സഹിച്ചില്ല.

അഥൈവന്നായികാപ്രഹിതസ്യ വിപ്രസ്യ ദ്വാരകാഗമനം, തത്സന്ദേശസംശ്രവണസഞ്ജാതചരിണയാശാതിശയസ്യ ജവാൽ പ്രസ്ഥിതസ്യ മദ്ധ്യേമാർഗ്ഗം സസൈനികേന ബലരാമേണ സമുപാഗതസ്യ വിദർഭപ്രാപ്ത്യനന്തരമേവ പ്രിയാർത്ഥിശമനായ പ്രേഷിതതദ്വിജസ്യ വാസുദേവസ്യ പുരപ്രവേശം, തൽകൃതതരുണീജനാദിവികാരാംശ്ച നാതിസങ്ക്ഷേപേണോപവർണ്ണ്യ തസ്യാ ഏവ നായികായാസ്സുദന്തരഭവാമതിദയനീയാമവസ്ഥാം പ്രതിപാദയതി—

ഗ. തദന്തരേ പുനർഗൃഹാന്തരേ സാ രുക്മിണീ അപ്രതിമഗുണായ സ്വപ്രിയതമായ വിപ്രഹിതസ്യ തസ്യ വിപ്രവരസ്യ പ്രത്യാഗമനമേവ പ്രതിക്ഷണം പ്രതീക്ഷമാണാ, തദനാലോകേന മദനാവേശേന ച കദനാതിരേകസദനായമാനമാനസാ, "ആശാപാശാസ്യതി സാച്ച്യുതസ്സ കാശ്യപീസുര" ഇതി പാശ്ചാനുചാരിഭിരാശാപാസ്യ മാനാപി വിശാപാവേദിനാമപി വിശ്വാസ്യതാം ഗതിന്ന വിശ്വസനീയേതി നി

ശ്വാസപരമ്പരാം നിസ്സീമദീർഘാം നിസ്സാരയന്തീ, "ശരണാഗതവത്സലഃ കരുണാകരോ ഹരിശ്ചരണപൊസ്യമ്മമ വരണാമതൽ സർവ്വഥാപി നിർവ്വിവാദമനുമന്യേതൈവ, അഥവാ പുനസ്സഹജവിരോധിനസ്സഹജേയമിത്യഭിമന്യമാനേന നിരാകാരിണൈവ തേന ഭവിതവ്യം തതശ്ച രക്ഷമേവ ചിരോദ്ധൃതം നിരർത്ഥജീവിതമിദം കിമർത്ഥം പുനർദ്ധാരയാമീതി തത്ത്യക്തുമേവ കൃതചിദൃഢകമാനസാപി, ഹാർദ്ദേന കൃതശപഥസ്സധാത്രീസുരോത്തമോ വാർത്താഹരോ ഹരേർമ്മാത്തിഹാരീ ഭവിഷ്യതീതി സ്വമനോരഥസമാധിനാ പുനരന്തരാന്തരാ സമാചരിതാന്തരായശതശങ്കോപചിതചിന്താകൃതവിഷമാധിനാ ച സന്തോഷസന്താപസിന്ധുദ്വയസ്സന്ധാവിതസ്മൃതോപ്ലാന്ദോളിതാന്തരാത്മാ, ക്രമേണ പുനഃ ക്ഷപായാഃ കതിപയസമയാൻ, കഥമപി ക്ഷപയിത്വാ, അത്യാകുലാന്തരഃ പത്യാഗമനാശയാശ്ച പൃഥ്വീസുരസ്യ പ്രത്യാഗമനാശയാശ്ച പ്രത്യാവൃത്തചിത്തനേത്രവൃത്തിഃ, സമ്പ്രാപ്യ ശയനതലം സമ്പ്രാപ്തകുസുമദലം സംവേശാപദേശേന സമ്മീലിതാക്ഷീ സന്താപശാന്തയേ ബന്ധുവത്സലന്തം സിന്ധുശായിനമേവ സന്ധായ ചിരം ഹൃദി സന്ധ്യായിനീബഭൂവ. 56

വ്യാ—തദന്തര ഇതി. തദന്തരേ ദ്വിജപ്രസ്ഥാനപ്രത്യാഗമനയോരന്തരാളകാലേ. പുനശ്ശബ്ദസ്സ്വാർത്ഥേ. ഗൃഹാന്തരേ ഭവനോദരെ. സാ സർവ്വഥാ ക്ലേശാനർഹാ തദസഹാ ച. അപ്രതിമഗുണായ അനിതരസാധാരണഗുണായ. ഇദം പ്രിയതമദേഹഹേതുഃ. വിപ്രഹിതസ്യ വിശേഷേണ പ്രേഷിതസ്യ. വിശേഷശ്ച പ്രേഷണേ അസാവേവ സർവ്വഥാ മേ സമീഹിതം സമ്പാദയിഷ്യതി നാന്യാസ്തി ഗതിരിതി ബുദ്ധിപൂർവ്വകത്വാദി. പ്രത്യാഗമനമേവേത്യേവകാരേണ പ്രതിക്ഷണമിത്യനേന ചാവശ്യകർത്തവ്യേഷ്വപി കൃത്യാന്തരേഷ്വപ്രവൃത്തിരുക്താ. തേനൌൽസുക്യാതിരേകശ്ച. പ്രതിക്ഷണം പ്രതീക്ഷമാണേതി ർണരണികാതിശയജനിതം ചാപല്യമപി വ്യഞ്ജയതി. തദനാലോകേന ഉപസ്ഥി

തയാമപി രജന്യാന്തസ്യ വിപ്രസ്യാദർശനേന. മദനാവേശേന
കാമബാധയാ ച. കദനാതിരേകഃ ദർശിതഹേതുദ്വയജനിതസ്സ
ന്താപാതിശയഃ തസ്യ സദനായമാനം നിവാസസ്ഥാനമിവാച
രൽ മാനസം യസ്യാസ്സാ. സന്താപാതിശയമനുഭവന്തീതി യാ
വൽ. അത്ര ഗ്ലാനിർവ്യജ്യതേ. അദ്യൈവം വിധായൈ കുത
സ്സഖീഭിർന്നാശ്വാസിതേതി ചേത്തത്രാഹ—ആശ്വിതി ആശ്വ
പദോത്തരമേവകാര ആശ്വാസ്യതീത്യുത്തരമപി യോജ്യഃ. തേന
ച നാത്ര ത്വയാ സംശയിതവ്യമിതി ബോധ്യതേ. തസ്യായാ
നമപി ന തേ ദയിതേന വിനേത്യാഹ—സാച്യുത ഇതി
അച്യുതേന സഹിത ഇത്യർത്ഥഃ. അച്യുതപദേന ചൈദ്യാദ്യ
നഭിഭവനീയത്വം ഭക്തരക്ഷണതൽപരത്വഞ്ച ഭഗവതഃ പ്രതി
പാദിതം. സഃ അതീവ ത്വദ്ധിതകാംക്ഷീ വിദഗ്ധതമശ്ച. കാ
ര്യപീസ്വരഃ വിപ്രഃ. പാർശ്വാനുചരീഭിഃ ആസന്നസഖീഭിഃ.
ആശ്വാസ്യമാനാപീതി, താഭിരാശ്വാസനേ ശോകോപശമോ യു
ക്ത ഇത്യപിനാ സൂച്യതേ. വിശ്വവേദിനാം സർവ്വജ്ഞാനാം.
അപിശബ്ദേന കിമുത കിഞ്ചിജ്ഞാനാമസ്മാകമിതി ദ്യോതി
തം. വിശ്വസൃജഃ കത്രാപ്യവ്യാഹതബലസ്യ വിധേഃ. ഗതിഃ
വ്യാപാരഃ. ന വിശ്വസനീയാ ഇത്ഥമിതി നിർണ്ണേതുന്ന ശ
ക്യാ. സത്യപി പുഷ്കലേ ദൃഷ്ടകാരണകലാപേ യദി വിധിർന്നാനു
കൂലസ്തർഹി ഫലാസിദ്ധിരേവേതി നാത്രാശ്വാസഹേതുരിതി ഭാ
വഃ. അത്ര വിധിം പ്രത്യസൂയാ ധ്വന്യതേ. ഇതി ഇത്യുക്ത്വാ.
നിസ്സീമദീർഘം അതിദീർഘം. നിശ്വാസാനാം പരമ്പരാഃ ധാരാഃ.
നിസ്സാരയന്തീ പ്രേരയന്തീ, കുർവ്വതീതി യാവൽ. അത്ര മതിർവ്വി
ഷാദശ്ച. അഥ തൽകാലസുലഭാം ദൃഷ്ടകാരണസാമഗ്ര്യവിഷ
യാം ചിന്താന്ദർശയതി—ശരണേതി. ഏതദാദിധാരയാമിത്യ
ന്തം ചിന്താപ്രകാരകഥനം. ശരണാഗതവത്സല ഇത്യനുമന
നേ ഹേതുഃ. തത്ത്വമേവ കുത ഇത്യത്രാഹ—കരുണാകര ഇതി.
സന്താപശമനാശക്തിശങ്കാം വ്യുദസ്യതി—ഹരിരിതി. ചരണ
ദാസ്യമിതി. അത്യല്പമേവേദമ്മയാ പ്രാർത്ഥ്യത ഇതി ഭാവഃ. മ
മ വരണം മൽകർമ്മകം പരിണയം മയാ ദ്വിജമുഖേന പ്രാർത്ഥി
തം. തസ്യ ഭർത്തൃശുശ്രൂഷാപ്രധാനത്വാച്ചരണദാസ്യത്വം

ക്തിഃ. യദ്വാ മൽകർതൃകം വരണം, മയാ വൃതമിതി യാവൽ, ദാസ്യമിത്യസ്യ വിശേഷണം. ചരണദാസ്യാ മമ വരണമിതി ച പാഠോ ദൃശ്യതേ. ഏതൽ സതതഹൃദയേവർത്തി. സർവ്വഥാപി കമപി ക്ലേശമനുഭൂയാപി. നിർവ്വിവാദം നിഷേധകോടിമനർഹാച്ചൈവ. അനുമന്യേതൈവ അംഗീകുർയ്യാദേവ. സംഭാവനായാം ലിങ്. ഏവകാരോƒയാഗവ്യവച്ഛേദേ. അത്ര വിഷാദശാന്തിഃ. അഥൈവം ക്ഷണമാശ്വസന്തീ ഝടിതിപ്രായമാശങ്കതേ— അഥവേതി. ഇയം പുനരിതിസംബന്ധഃ. പുനരിതി വിശേഷേ. സഹജവിരോധിനഃ നിസർഗ്ഗശത്രോഃ രുക്മിണഃ. സഹജേതി താദൃശീ മയി രക്താ ന ഭവിഷ്യതീത്യേവ ന, കിന്തു പ്രതികൂലമപ്യാചരിഷ്യതീതി ഭാവഃ.അഭിമന്യമാനേന വിചാരയതാ. ഇദം നിരാകരണഹേതുഗർഭം. നിരാകാരിണാ മൽപ്രാർത്ഥനാന്തിരസ്കൃർവ്വതാ സതാ. ഭവിതവ്യമിതി ഭാവേ സംഭാവനായാന്തവ്യപ്രത്യയഃ. നിരാകാർയ്യേവ സഹരിർഭവേദിത്യർത്ഥഃ. തതഃ നിരാകരണസ്യാവശ്യംഭാവിത്വാൽ. തദർത്ഥമേവ ഹർയ്യർത്ഥമേവ, തച്ചരണദാസ്യം പ്രയോജനമുദ്ദിശ്യൈവേത്യർത്ഥഃ. ചിരോദ്ധൃതം സോഢ്വാപി സന്താപസന്തതീശ്ചിരായ പരിപാലിതം. നിരർത്ഥജീവിതം ഹരിലാഭരൂപഫലരഹിതം ജീവിതം. അത്രാർത്ഥപദസ്യാർത്ഥവിശേഷബോധകത്വാന്ന കിമർത്ഥമിത്യനേന പൌനരുക്ത്യം. ഇദം ദുസ്സഹദുഃഖാസ്പദത്വേനാനുഭൂയമാനം. കിമർത്ഥമിത്യത്ര കിംശബ്ദഃ ക്ഷേപേ. പുനഃ നിരാകരണാനന്തരം. കിമർത്ഥന്ധാരയാമീതി ധാരണേ പ്രയോജനം നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. ഹരിലാഭേതരസ്യാനീപ്സിതത്വാദിതിഭാവഃ. ഇതി ഇതി വിചാർയ്യ. തൽ ജീവിതം. കച്ചിൽ കേഷുചിൽ ക്ഷണേഷു, യദ്വാ നിർജ്ജനേ കുത്രചിൽ പ്രദേശേ. ദ്വിതീയപക്ഷേ ത്യക്തുമിത്യനേനാസ്യ സംബന്ധഃ. ഉദ്വിഗ്നമാനസേതി. ത്യാഗാനുകൂലചേഷ്ടാ തു ന ജാതേതി മാനസപദേന ബോധ്യതേ. അത്ര നിർവ്വേദഃ. അപിശബ്ദസ്സുദൃശോചിതസ്യാപി ത്യാഗസ്യാഭാവം സൂചയതി. അത്ര ഹേതുരനുപദവക്ഷ്യമാണമനോരഥസമാധിരേവ. അപിശബ്ദശ്ശൂന്യോപി പാഠോ ദൃശ്യതേ. ഹാർദേന കൃതശപഥഃ ഹാർദേനാദ്യ ശപേ ഇത്യുക്ത

രൂപേണ കൃതകൃഷ്ണാനയനപ്രതിജ്ഞഃ. സ ഇതി പ്രതിജ്ഞാനിർവ്വ
ഹണസാമർത്ഥ്യമാഹ. ധാത്രീസുരോത്തമ ഇതി പ്രതിജ്ഞാഭംഗേ പ്ര
ത്യവായഭയം സൂചയതി. ഹരേർവ്വാർത്താഹര ഇതി ആർത്തിഹരണ
ഹേതുഗർഭം. ഇതി സ്വമനോരഥസമാധിനാ ഇത്യേവം നിരൂപ്യ
സ്വചിത്തസമാശ്വസനേന. അത്ര ധൃതിർഭാവഃ. അയം സന്തോ
ഷേ ഹേതുഃ. പുനഃ സമാശ്വാസനാസമനന്തരമേവ. അന്തരാന്ത
രാ മദ്ധ്യേ മദ്ധ്യേ. സമാപതിതയാ ഝടിതി ജാതയാ അന്തരായ
ശതാനാം ബഹുവിഘ്നാനാം ശങ്കയാ, കിം വാസാവരണ്യേഷു
മാർഗ്ഗാപരിജ്ഞാനാൽ പരിഭ്രമതി, സമായാതാ വാ നിശാമുഷ്യാബ്ധി
തടം ഗതസ്യ കൃഷ്ണാവലോകനാവസരോ വാഽമുനാ നാലാഭി,
ശ്രുതാ വാ മമസന്ദേശമമുകുന്ദോ ന മയി കൃപാം കുരുതേ, അന
ർത്ഥഭിയാ ഗുരുജനൈർവ്വാ സ നാഭ്യനുജ്ഞായതേ, പഥി വാ ചൈ
ദ്യമാഗധാദിഭിർദൈന്യൈർന്നിരുദ്ധ ഇത്യാദിരൂപയാ ഉപചിതാ വർദ്ധി
താ യാ ചിന്താ കിമദ്യേദാനീം കർത്തവ്യം കാ മേ ഗതിരിത്യേവ
മാകാരാ തയാ കൃതോ വിഷമാധിഃ അസഹ്യപീഡാ തേന ച.
അയം സന്താപേ ഹേതുഃ. അത്ര ശങ്കാചിന്താഖ്യോ ഭാവാഃ സ
ന്തോഷസന്താപാവേവ സിന്ധുപയസീ നദീജലേ തയോസ്സ
ന്ധൗ സംഗമേ. നദീജലതാദ്രൂപ്യേണ സന്തോഷസന്താപ
യോരനവരതപ്രവാഹോ വ്യജ്യതേ. ഇതസ്തതോപി ഏകത്രാപര
ത്ര ച. ആന്ദോളിതാന്തരാത്മാ ചലിതമാനസാ. ഇദാനീമാശ്വാ
സഃ, ഉത്തരക്ഷണേ സന്താപഃ, പുനർഹർഷഃ, പുനരപി വിഷാ
ദഃ ക്ഷണാന്തര ഏവാശാ, പുനർന്നിരാശാ, ഇത്യേവഞ്ചിത്തസ്യാ
ന്ദോളനം ബോധ്യം. ഏകദേശവിവർത്തിരൂപകഞ്ചേദം, അന്തരാ
ത്മനി ശാഖാഽഭേദഭാനാൽ. നദീദ്വയസമാഗമപതിതശാഖാ യ
ഥാ ഏകജലവേഗേന ഏകദേശം ഗച്ഛതി തഥൈവാപരജല
വേഗേന തദ്വിരുദ്ധം ദേശം, തദ്വന്മനോപി സ്വാസ്ഥ്യം സ
ന്താപഞ്ചേതി ഭാവഃ. ക്രമേണ ഏകൈകക്ഷണപരിപാട്യാ. ക്ഷ
പായാ ഏകോപി ക്ഷണഃ കാര്യാന്തരവ്യാസംഗേനാവിദിതോ
ന യാത ഇതി ഭാവഃ. പുനഃ ഉക്തരീത്യാ കമപി കാലഞ്ചിത്താ
ന്ദോളനാനന്തരം. ക്ഷപായാഃ ക്ഷപയതി ഗ്ലപയതി മദനപീഡ

യാ വിരഹിണ്യാം ശരീരമനശ്ചേത്യനർത്ഥായാം നിശായാഃ. ക
തിപയസമയാൻ ത്രിചതുരമുഹൂർത്താൻ. കഥമപി അതികൃച്ഛ്രേ
ണ. ക്ഷപയിത്വാ അതിവാഹ്യ. അത്യാകുലാൽ ദുസ്സഹപീ
ഡാതഃ. ആകുലശബ്ദോത്ര ധർമ്മവാചീ. പൂർവ്വവൽ ക്ഷപണമ
പ്യതിക്രമാസീദിതി ഭാവഃ. അത്യാകുലേതി ഇജ്ജഃ പ്രഥമാന്തപാ
ഠഃ തതഃ അനന്തരം. പത്യാഗമനേ പതിത്വേന വൃതസ്യ ദയി
തസ്യാഗമനേ യാ ആശാ സംഭാവ്യമാനസിദ്ധിക ഉൽകടോ
ഭിലാഷഃ; 'ആശാ തൃഷ്ണാപി ചായതാ' ഇത്യമരഃ, തസ്യാഃ പ്ര
ത്യാവൃത്താ പ്രതിനിവൃത്താ ചിത്തവൃത്തിർയ്യസ്യാസ്സാദൃശീ. ചി
ത്തവൃത്തേരാശായാഃ പ്രത്യാവൃത്തിർന്നാമ ചിത്തസ്യാശാരൂപേണാ
പരിണാമ ഏവ. തസ്യ സ്വസന്ദേശഹരസ്യ. പൃത്ഥീസു
രസ്യ വിപ്രസ്യ. യൽ പ്രത്യാഗമനം തസ്യാശാ ദിക്, 'ദിശ
സ്തു കകുഭഃ കാഷ്ഠാ ആശാഃ' ഇത്യമരഃ, തസ്യാഃ പ്രത്യാവൃത്തനേ
ത്രവൃത്തിഃ വ്യാവൃത്തനേത്രവ്യാപാരാ. ചിത്തനേത്രരൂപദ്വന്ദ്വോ
ത്തര'വൃത്തി'ശബ്ദഃ പ്രത്യേകംസംബദ്ധ്യതേ. അത്ര യഥാസംഖ്യ
മലങ്കാരഃ. അത്ര വിഷാദാതിശയോ വ്യംഗ്യഃ. സമ്പ്രാപ്യ ശയന
തലമിതി തദേവ ഹി ശോകോപഹതചേതസാം കർത്തവ്യമൂ
ഢാനാമേകം ശരണം. സമ്പ്രാപ്താനി സംബദ്ധാനി കുസുമദളാ
നി യസ്മിംസ്സാദൃശം. ഇദം സഖീകൃതശിശിരോപചാരാന്തരാ
ണാമുപലക്ഷണം. ദളേത്യുക്ത്യാ കർക്കശത്വബുദ്ധ്യാ വൃന്താനാ
മപി നിരാസസ്സഖീഭിഃകൃത ഇതി സൂച്യതേ. തേനരുക്മിണ്യാ
സ്സൌകുമാര്യാതിശയശ്ച. സംവേശാപദേശേന സ്വാപവ്യാജേന.
ദൂരേ ഖലു വസ്തുതഃ സ്വാപസ്യാവസ്ഥാനാം വ്യാജാവലംബനഞ്ച
സഖീസല്ലാപവർജ്ജനായ. ബന്ധുവത്സലമിതി സന്താപശാന്ത
യേ തദ്ധ്യാനസ്യൗചിത്യം വ്യഞ്ജയതി. ബന്ധുർഹി ഭഗവതസ്സ
ർവ്വോപി ദീനഃ. ഉക്തഞ്ച ശ്രീശങ്കരഭഗവൽപാദൈഃ 'പ്രഭുസ്ത്വ
ന്ദീനാനാം ഖലു പരമബന്ധുഃ പശുപതേ' ഇതി. സിന്ധുശായി
നം തമേവ ക്ഷീരാബ്ധിശായിശ്രീനാരായണാഭിന്നംസ്വപതിമേ
വ. സിന്ധുശയനോക്ത്യാ അപ്രമേയപ്രഭാവതാ ദ്യോതിതാ. ഏ
വകാരേണ ധ്യാനസമയേ വേദ്യാന്തരാസ്ഫൂർത്തിഃ അതിപ്രിയതേ
ന ധ്യാനസൌകര്യഞ്ച സൂച്യതേ. അഥവാ തമിത്യസ്യേശ്വരമി

ത്യേവാൎത്ഥഃ. ഹൃദി സന്ധായേതി യോജനാ. ഹൃദയകമലപീഠേ സ്ഥാപയിത്വേത്യൎത്ഥഃ. സന്ധ്യായിനീ സമ്യഗ്ധ്യാനശീലാ. ധ്യാനസ്യ സമ്യക്ത്വം ചിത്തൈകാഗ്ര്യസ്യ ബലവത്വമേവ. അത്ര കേഷാഞ്ചിൽ ഭാവാനാം സന്ധിഃ, കേഷാഞ്ചിച്ച പൂൎവ്വപൂൎവ്വസ്യോത്തരോത്തരേണോപമൎദ്ദാൽ ഭാവശബളതാ ചാവഗന്തവ്യാ. അത്ര വിഭാവാനുഭാവവ്യഭിചാരിണാം സമ്യഗുപവൎണ്ണനാൽ രസമൂൎദ്ധാഭിഷിക്തോ വിപ്രലംഭശൃംഗാരസ്സ്ഫുടം വ്യജ്യതേ. അന്തേ ച ഭഗവദാലംബനോ ഭക്ത്യാഖ്യോ ഭാവഃ. അന്തേ ഭാവാന്തരപ്രവേശശ്ചാതഃപരം ശൃംഗാരസ്യ സംഭോഗായമാനത്വമിതി സൂചയിതുമിതി ജ്ഞേയം. ഉക്താതിരിക്താലങ്കാരാസ്സ്വയമൂഹ്യാഃ.

സാ — ബ്രാഹ്മണൻ പോയിമടങ്ങിവരുന്നതിന്നിടയിലാകട്ടെ ഒട്ടുംതന്നെ ക്ലേശം സഹിപ്പാൻ ത്രാണിയില്ലാത്ത രുക്മിണി എതിരററ ഗുണഗണങ്ങൾക്കിരിപ്പിടമായ തൻെറ പ്രിയതമൻെറ അടുക്കലേക്കയച്ച ആ ക്ഷോണീസുരൻെറ വരവിനെ തന്നെ ക്ഷണംപ്രതി പ്രതീക്ഷിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു. ഏകദേശം വരേണ്ട നേരം കഴിഞ്ഞപ്പോൾ, അദ്ദേഹത്തെക്കാണാഞ്ഞയാലും കാമബാധയാലും അവളുടെ മനസ്സ് അതിയായ ആധിക്കിരിപ്പിടമായി "അച്യുതനേയും കൊണ്ട് ഭൂസുരൻ ഇപ്പോൾതന്നെ വന്നുചേരും" എന്നിങ്ങിനെ അടുത്തുള്ള സഖിമാർ ആശ്വസിപ്പിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും "വിധിയുടെ ഗതി സൎവ്വജ്ഞന്മാൎക്കുകൂടി വിശ്വസിക്കാവുന്നതല്ല" എന്നുപറഞ്ഞ് ഇടവിടാതെ ദീൎഘശ്വാസങ്ങളെ വിട്ടുകൊണ്ട് "ശരണമണഞ്ഞവരിൽ കനിവുള്ളവനും കരുണാകരനുമായ ഹരി എന്നെ വിവാഹംചെയ്ത് അദ്ദേഹത്തിൻെറ കാലടികളിലുള്ള ദാസ്യത്തെ എന്തുതന്നേയായാലും അനുമതിക്കാതിരിക്കയില്ല നിശ്ചയം. അഥവാ ഇവളാകട്ടെ തൻെറ സഹജശത്രുവിൻെറ സഹോദരിയാണെന്നു വിചാരിച്ച് അദ്ദേഹം എൻെറ അപേക്ഷയെ തള്ളിക്കളഞ്ഞു എന്നു വരുമോ? എന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിൻെറ പാദശുശ്രൂഷ ഒന്നിനുവേണ്ടിത്തന്നെ വളരേക്കാലമായി വഹിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഈ പാഴ്ജീവിത

ത്തെ പിന്നെ ഞാൻ എന്തിനായി ചുമക്കുന്നു?” എന്നിങ്ങനെ വിചാരിച്ച് ചിലപ്പോൾ മരിക്കാനായി മനസ്സിൽ ഉറയ്ക്കും. ഉടനെ, “സൌഹാർദ്ദത്തോടെ ശപഥംചെയ്തു പോയ ആ ബ്രാഹ്മണോത്തമൻ ഹരിയുടെ വൎത്തമാനം വന്നുപറഞ്ഞ് എന്റെ ദുഃഖം ശമിപ്പിക്കും” എന്നിങ്ങിനെ തന്റെ മനസ്സിനെ സമാധാനിപ്പിക്കും. അപ്പോൾതന്നെ, തന്റെ ഉദ്ദിഷ്ടസിദ്ധിക്കു വരാവുന്ന അനേകം വിഘ്നങ്ങളെ ശങ്കിച്ച് ചിന്തമുഴുത്ത് അസഹ്യമായ മനോവേദനയിൽ പെടും. ഇങ്ങിനെ സന്തോഷവും സന്താപവുമാകുന്ന രണ്ടു നദികളുടെ സന്ധിയിൽപ്പെട്ട് മനസ്സ് ശാഖപോലെ അങ്ങോട്ടുമിങ്ങോട്ടും കിടന്ന് ആടിക്കൊണ്ട് രാത്രി കുറച്ചുനേരം വളരെ പണിപ്പെട്ടു കഴിച്ചുകൂട്ടി. ഒടുവിൽ ദുസ്സഹദുഃഖത്താൽ അതിന്നും ശക്തയാകാതെ ഭൎത്താവിന്റെ വരവിൽ മനസ്സ് നിരാശപ്പെട്ട് ഭൂസുരൻ വരേണ്ട ദിക്കിൽനിന്നു കണ്ണെടുത്ത് കുസുമദളങ്ങൾ അടുപ്പിച്ച് വിതറിയിട്ടുള്ള ശയ്യയിൽ ചെന്ന് ഉറങ്ങുകയാണെന്നു നടിച്ച് കണ്ണടച്ചുകൊണ്ടു സന്താപശാന്തിക്കായി പാലാഴിയിൽ പള്ളികൊള്ളുന്ന ബന്ധുവത്സലനായ ശ്രീനാരായണനെത്തന്നെ മനസ്സിൽ നല്ലപോലെ ഉറപ്പിച്ചു ധ്യാനിച്ചുകൊണ്ടു കിടപ്പായി.

അഥ താദൃശഭഗവദ്ധ്യാനസ്യ ഫലന്തദൈവാജായതേതി സവിസ്മയമാഹ—

ഗ. തദാത്തു ഖലു തദീയഗൃഹസനീഡ ഏവ ഹരിണാദിഷ്ടസ്സധരണീസുരഃ. 57

വ്യാ—തദാത്തു തദൈവ. ഖലുൎവ്വിസ്മയേ. തദീയസ്യ രുക്മിണീസംബന്ധിനോ ഗൃഹസ്യ സനീഡേ സമീപേ. ‘ഉപകണ്ഠസമീപാന്തസവിധാനി സനീഡകം ഉപാന്തേ’ ഇതി വൈജയന്തീ. ആദിഷ്ടഃ ‘മമ പ്രിയതമാം ബ്രൂഹ്യസ്മദീയാഗമം’ ഇത്യാദ്യുക്തപ്രേഷിതഃ. ധരണീസുര ഇത്യസ്യോത്തരപദ്യഗതേനാഘോഷയദിത്യനേനാന്വയഃ.

സാ—അപ്പോൾതന്നെയാകട്ടെ ശ്രീകൃഷ്ണൻ സന്ദേശവും കൊടുത്ത് പറഞ്ഞയച്ച ആ ബ്രാഹ്മണൻ.

പ. ഉദ്വാഹാൎത്ഥം ഹരിംപ്രാപ്തം സദ്യോംബോധയിതും വധൂം
ഏത്യമുദ്ദിശ്യസരസീം പദ്യമേതദഘോഷയൽ. 58

വ്യാ — ഉദ്വാഹേതി — ഉദ്വാഹാൎത്ഥം പരിണയനമുദ്ദിശ്യ. സദ്യോംബോധയിതുമിതിരുക്മിണീസമീപമാസാദ്യ വചനേ കാലവിളംബസ്സ്യാൽ, മാഋതഃപരം ക്ഷണമേകമപി സാ തപസ്വിനീ വിഷാദമനുഭവതു ഇത്യഭിപ്രായേണ സദ്യോംബോധനം. വധൂം പ്രകരണാദ്രുക്മിണീം. 'ഗതിബുദ്ധീ'ത്യാദിനാ കൎമ്മസംജ്ഞയാ ദ്വിതീയാ'. ഏത്യമിതിപദ്യവിശേഷണം. ഉദ്ദിശ്യ സരസീമിതി അത്ര സരസീപദേന സാമാന്യവാചിനാ പദ്മിനീരൂപവിശേഷോഽഭിധീയതേ. അതഏവോത്തരപദ്യേ പദ്മിനീതി സംബുദ്ധിഃ. താമുദ്ദിശ്യപദ്യഘോഷണഞ്ചാന്യൈൎശ്രുതേപിദോഷാഭാവായ. അഘോഷയൽ ഉച്ചൈരുച്ചചാര.

സാ — വിവാഹത്തിന്ന് ശ്രീകൃഷ്ണൻ വന്നിരിക്കുന്നു എന്ന് അന്യന്മാർ അറിയാതെ രുക്മിണിയെ ധരിപ്പിപ്പാനായി ഒരു താമരപ്പൊയ്കയെ ഉദ്ദേശിച്ച് മനോഹരമായ ഈ പദ്യത്തെ ഉറക്കെച്ചൊല്ലി.

പദ്യമേവദൎശയതി —

പ. "ദ്വിത്രൈരേവമുഹൂൎത്തൈൎഭത്തൃകരസ്പൎശമനുഭയാഃ
പദ്മിനി! രക്തമപീദം നഷ്ടേദ്യതി രാജമണ്ഡലം പശ്യ". 95

വ്യാ — ദ്വിത്രൈരിതി. ദ്വിത്രൈഃ ദ്വാഭ്യാം ത്രിഭിൎവ്വാ. അത്ര ദ്വിതീയപക്ഷോഽനാസ്ഥായാം 'തുഷ്യതുദുൎജ്ജനഃ' ഇതിന്യായേന ഏവകാരേണ മുഹൂൎത്തത്രയംപരമാവധിഃ തതഃക്ഷണാന്തരവിളംബസ്സംഭാവനായാ അപിനവിഷയ ഇതിപ്രകാശ്യതേ. ഭത്തൃകരസ്പൎശം, നളുതദ്ദൎശനമാത്രം. ഭൎത്താ രവിഃ തസ്യകരോ രശ്മിഃ തസ്യസ്പൎശം സമ്പൎക്കം. 'ഭത്തൃകരസ്പൎശസൌഖ്യം' ഇത്യപിപാഠഃ. താദൃശസ്പൎശജന്യംസുഖമിതിതസ്യാൎത്ഥഃ. അനുഭയാ ഇത്യാശിഷിലിങ്. ഏവകാരോഽത്രാപിസംബദ്ധ്യതേ. മാഽത്രശങ്കാംകൃഥാ ഇതിഭാവഃ. അചിരാത്തദനുഭവേ ഉപപത്തിംദൎശയതി — രക്തമിതി. രക്തം അരുണവൎണ്ണം, അസ്വാഭിമുഖതപാൽ ഏതന 'ദ്വിജരു

മധികം പ്രാദുർഭൂതതോന്മേഷയൻ' ഇതിപൂർവ്വോക്തേന, പ്രദോഷഏവേന്ദിരാമന്ദമന്ദിരദ്വാരസ്യേന്ദുകരരഞ്ജിതത്വോക്ത്യാ ച ശുക്ലചതുർത്ഥ്യാമേവ വിപ്രസ്യ ദ്വാരകാപ്രാപ്തിസ്തദ്രജന്യാമേവ ഭഗവതഃ കുണ്ഡിനപ്രവേശശ്ചേതി ച ലഭ്യതേ. അത ഏവ രാക്ഷസവിവാഹദിവസസ്യ പൌർണ്ണമാസീത്വമപി ബോധ്യം. സൂചിതഞ്ചേദമാദാവേവ 'രുക്മിണ്യാഃ പരിണീതിപൂർവ്വ' ഇത്യനേനേതിസൂക്ഷ്മനിരൂപണീയം. അപി വക്ഷ്യമാണവിശേഷണസമുച്ചായകഃ. ഇദം പുരതോ ദൃശ്യമാനം. നഷ്ടദ്യുതി ഗതശോഭം. ഉദയാഭിമുഖ ഏവ ഭഗവതി മയൂഖമാലിനി ദൃശ്യതേ ശോഭാക്ഷയശ്ശീതഭാനുമണ്ഡലസ്യ, ന തതഃ പൂർവ്വം, അതോƒചിരാൽ ഭവിതാ തേ നിയതം ഭർത്തൃകരസ്പർശസൌഖ്യമിതി ഭാവഃ. രാജമണ്ഡലം ചന്ദ്രമണ്ഡലം. പശ്യ സ്വയം ദൃഷ്ട്വാ നിശ്ചിനു. അത്ര ചിരം പരിവിരഹേണ ശോചനീയാന്ദശാമാപന്നാം പദ്മിനീം പ്രതി വക്തുഃ കാരുണ്യാർദ്രാത്മതാ. അത്ര പ്രകരണമഹിമ്നാ ശ്ലിഷ്ടപദസാമർത്ഥ്യാച്ച പ്രസ്തുതോƒർത്ഥോƒപി സമ്യക്പ്രകാശതേ. തഥാഹി. ഭർത്തൃകരസ്പർശം ഭർത്തുഃ ത്വയാ വൃതസ്യ പാണിസ്പർശം. രക്തം ത്വയ്യനുരക്തം. രാജമണ്ഡലം നൃപസമൂഹം നഷ്ടദ്യുതി പ്രഥമം ത്വദലാഭേന വിവർണ്ണവദനം, പശ്ചാദ്രണപരാജയേന ഗതപരാക്രമലക്ഷ്മീകഞ്ച. ഇദമസ്മിൻ പക്ഷേ തൽകാലവിശേഷണമവസേയം. പശ്യ, ആശിഷി പ്രാപ്തകാലേ ച ലോട്. അപിശബ്ദഃ അനുഭവദർശനക്രിയയോസ്സമുച്ചയേ അനേന ത്വത്സന്ദിഷ്ടരാക്ഷസവിവാഹ ഏവ ഭാവീതി ച ബോധിതം. ശോഭനലക്ഷണവിശിഷ്ടസീമന്തിനീപ്രതിപാദികയാ പദ്മിനീതി സംബുദ്ധ്യാ അഭിലഷിതപതിലാഭഭാഗധേയം തവാസ്ത്യേവേതി ച സൂചിതം. ശേഷം പൂർവ്വവൽ. അത്ര ഗോപനീയസ്യാസ്യാർത്ഥസ്യ കവിനാ പൂർവ്വശ്ലോകേന സ്ഫുടീകൃതത്വാൽ വിവൃതോക്തിരലങ്കാരഃ.

സാ—"അല്ലയോ, താമരപ്പൊയ്കേ! രണ്ടുമൂന്നു മുഹൂർത്തങ്ങൾക്കുള്ളിൽ നീ ഭർത്താവായ സൂര്യന്റെ കരസ്പർശത്തെ അനുഭവിക്കും. എന്തെന്നാൽ ഇതാ ചന്ദ്രമണ്ഡലം ചുവന്നു. ഒളികെ

ട്ടം വശായി. ഉദിക്കാൻ ഇനി അധികം താമസമില്ലല്ലൊ. ഇതു നിണക്കുതന്നെ കണ്ടാൽ അറിയരുതോ?"

"അല്ലയോ, പത്മിനി! രണ്ടുമൂന്നു മുഹൂൎത്തങ്ങൾക്കുള്ളിൽ നീ ഭൎത്താവിന്റെ കരസ്പൎശം അനുഭവിക്കും. നിന്നിൽ അനുരക്തന്മാരായി ഇവിടെ വന്നിരിക്കുന്ന രാജാക്കന്മാരെ മനോരഥം സിദ്ധിക്കായ്കയാൽ വിവൎണ്ണവദനന്മാരും ഒടുവിൽ യുദ്ധത്തിൽ പരാജിതന്മാരും ആയി വളരെത്താമസംകൂടാതെ നിണക്കു കാണ്മാൻ സംഗതിവരികയും ചെയ്യും."

അഥ താദാത്വികീം നായികാവസ്ഥാം വൎണ്ണയതി—

പ. ശ്രുത്വേദം ശ്രുതിസേചനം സപദി തം
ദൃഷ്ട്വാ ച ഹൃഷ്ടം ദ്വിജം
ബുദ്ധ്വാ ബുദ്ധിമതീ ബുഭുത്സിതമുദ-
ഗ്രോദ്യൽപ്രമോദസ്യദാൽ
പ്രത്യേത്യ പ്രതികൎത്തുമക്ഷമതയാ
തത്ര ക്ഷമം തൽക്ഷണേ
ഭക്ത്യാ ഭൎത്തൃസഖം സ്വജീവശരണം
തൂഷ്ണീം നനാമൈവ സാ. 60

വാ—ശ്രുത്വേതി. ശ്രുതിസേചനം ഭൂയോഭൂയഃശ്രവണേപി ശ്രവണയോസ്തൃപ്ത്യജനകം, അത്യാനന്ദജനകമിതി യാവൽ. 'തദാസേചനകം തൃപ്തേൎനാസ്ത്യന്തോ യസ്യദൎശനാൽ' ഇത്യമരഃ. കോശസ്ഥദൎശനശബ്ദഃ ശ്രവണാദീനാമപ്യുപലക്ഷകഃ. ആസേചനകമേവ സേചനം. സപദി ശ്രവണാനന്തരക്ഷണ ഏവ. തം ദയിതസന്നിധൌ പ്രേഷിതം. ഹൃഷ്ടം ഹൎഷചിഹ്നമുഖപ്രസാദാദിയുക്തം. ശ്രുത്വാ ദൃഷ്ട്വേതി ച ക്ത്വാന്തദ്വയേന ബോധനേ ഹേതുരുക്തഃ. ബുദ്ധിമതീതിമതുപ് പ്രാശസ്ത്യേ. വചനതാൽപൎയ്യാവഗമേ ഹൎഷസൂചകാൎയ്യേണ തൽകാരണാനുമാനേ ച നിപുണേത്യൎഥഃ. ബുഭുത്സിതം ബോദ്ധുമിഷ്ടം ഹൎഷാഗമനാദി. ബുദ്ധ്വേതി പ്രമോദോദയഹേതുഃ. ഉദഗ്രം ഉൽബണം യഥാ തഥാ ഉദ്യതോ ജായമാനസ്യ പ്രമോദസ്യ ഹൎഷസ്യ സ്യദാൽ വേ

ഗാൽ. ല്യബ്ലോപേ പഞ്ചമീ. ഹർഷാതിശയമവലംബ്യേത്യർത്ഥഃ. തഥാ അസ്വസ്ഥശരീരായാസ്തസ്യാഃ പ്രത്യുദ്ഗമനേ ഗമ്യാ ഹേതുൽപ്രേക്ഷാ വേദ്യം. പ്രഥമാന്തപാഠേ ഉദഗ്രോദ്യൻ പ്രമോദസ്യോദോ യസ്യാ ഇതിബഹുവ്രീഹിർവ്യാഖ്യേയഃ ഉദഗ്രേതി ക്രിയാവിശേഷണം തൽപശ്ചാത്തമനുഭൂതദുരവസ്ഥാതിശയനിശ്ശേഷീകരണസാമർത്ഥ്യം പ്രമോദസ്യ പ്രകാശയതി. അത്ര വിഷാദശാന്തിഹർഷോദയശ്ച. പ്രത്യേത്യ പ്രത്യുദ്ഗമ്യ. അയമുപചാരഃ. പ്രതികർത്തും പ്രത്യുപകാരം കർത്തും. അക്ഷമതയാ അശക്ത്യാ. നനു സ്ഥി ഖലു ഭൂപാലകന്യകായാ ധനധാന്യാദിനാ പ്രത്യുപകാരകരണസാമർത്ഥ്യമിത്യത ആഹ—തത്ര ക്ഷമമിതി. തത്താദൃശമഹോപകാരേ യോഗ്യം യഥാ സ്യാത്തഥേത്യർത്ഥഃ. അത്യല്പതയാ ധനാദിദാനമനനുരൂപമേവേതി ഭാവഃ. അനേന രുക്മിണ്യാ വിഷാദോ ദ്യോത്യതേ. തൽക്ഷണേ അക്ഷമതാപ്രതീതിക്ഷണ ഏവ. ഭക്ത്യേതി. യാം വിനാ പ്രണാമോപി പരിഹാസ ഇവ ഭവതി. ഭർത്തൃസ്വമിതി പൂർവ്വാധികം ബഹുമാനാദികം ധ്വനയതി. ഭഗവദ്ദർശനാദിഷു നിരതിശയമാനന്ദമനുഭൂതവതഃ കുത്ര വാന്യത്ര വാഞ്ഛാ ഭവേദിതി ദ്വിജായ യൽകിഞ്ചിദുപാർജ്ജിതദാനേനാപി പ്രത്യുപകാരകരണമശക്യമിത്യപ്യനേനൈവ സൂചയതി. സ്വജീവാതരണം സ്വപ്രാണരക്ഷകം. അനേന പിതൃവൽ പൂജ്യതാ വ്യജ്യതേ. ഉഭാഭ്യാം നമ്രതാ ച. തൂഷ്ണീമിതി പ്രമോദപരവശാ നകിമപി വക്തും ശക്താഭൂദിത്യർത്ഥഃ. നാനാമൈവ അദൃഷ്ടനിഷ്കൃതിതദുപകൃതിഭാരാക്രാന്തേവ കേവലം നതശിരാ ബഭൂവ. നമനേന ആത്മനിവേദനമേവ കൃതവതീതി ഭാവഃ. ഇദം ഖലു വിശേഷാത്തരം, യദാത്മസമർപ്പണന്നാമ, സ്വസ്യ ദ്വിജാധീനതാബോധകേന നമനേന മഹാമായാരൂപിണ്യാ തയാ നിഖിലക്ലേശനിദാനഭൂതാന്മായാസംബന്ധാന്നിവൃത്തിർദ്ദത്തേത്യപി വദന്തി. സാ രുക്മിണീ. തൽക്ഷണ ഇത്യാദിനാ തസ്യാഃ പ്രത്യുൽപന്നമതിത്വം പ്രകാശിതം. പൂർവ്വോക്തവിഷാദസ്യാത്ര ശാന്തിഃ. പരികരോലങ്കാരഃ.

സാ—എത്രതന്നെ കേട്ടാലും തൃപ്തിവരാത്ത ഈ വാക്കുകൾക്കകയും ഉടനെത്തന്നെ സന്തുഷ്ടനായ ആ ബ്രാഹ്മണനെ കാണുകയും ചെയ്കയാൽ ബുദ്ധിമതിയായ അവൾ തനിക്കറിയേണ്ട കാൎയ്യം ക്ഷണത്തിൽ മനസ്സിലാക്കി. എന്തെന്നില്ലാതെകണ്ടുണ്ടായ സന്തോഷാധിക്യത്തോടുകൂടി ചെന്നെതിരേററു. വലിയ ആ ഉപകാരത്തിന്ന് പ്രത്യുപകാരം ചെയ്വാൻ യോജിച്ചതായി ഒന്നും കാണായ്കയാൽ അപ്പോൾത്തന്നെ അവൾ തൻെറ പ്രാണനെ രക്ഷിച്ചവനും ഭൎത്താവിൻെറ സുഹൃത്തുമായ അഗ്രഹത്തെ ഭക്തിയോടുകൂടി മിണ്ടാതെ ആത്മാൎപ്പണമായി നമസ്കരിക്ക മാത്രം ചെയ്തു.

അഥ തൽപ്രമോദപാരവശ്യദൎശനമാത്രേണ കൃതാൎത്ഥസ്യ ധാത്രീസുരഃ പ്രഭാതാംഗമപ്രബോധനാപദേശേന തസ്യാഃ കൎണ്ണസുധായമാനാം കൃഷ്ണാഗമനവാൎത്താം പുനരപിവൎണ്ണയൻ തദാനീം കൎത്തവ്യമപ്യുപദിശൻ ആശിഷം പ്രയുജ്യ പ്രയാത ഇത്യാഹ—

പ. "ആയാതം ഹരിണായതാക്ഷി! കമലാമോദി പ്രഭാതം സരം
ഗാരഞ്ചേത്യവധാൎയ്യതാം ദ്വിജകുലാലാപോ ഭവേന്നാന്യഥാ
സ്നായാ മംഗളമണ്ഡനാദി തനയാ യായാസ്ത്വിവായാഃ പദം
ഭൂയാത്തേപതിരുദ്ധൃതാരിരിതി സ പ്രായാൽ കൃതാശീൎദ്വിജഃ

വ്യാ—ആയാതമിതി. ആയാതമിതികൎത്തരി ഭൂതേ നിഷ്ഠാ, ആയയാവിത്യൎത്ഥഃ. നതചായാസ്യതി, ശനൈരായാതി വാ. അതഃ പരമപി വിളംബോ/നുചിത ഇതി ഭാവഃ. ഹരിണസ്യേവായതേ ദീൎഘേ അക്ഷിണീ യസ്യാംസ്സാദൃശി. സംബുദ്ധ്യാ സൌന്ദൎയ്യവന്നതേ വിവേകോസ്തീതി പരിഹാസോ ദ്യോത്യതേ. അതഏവാവധാൎയ്യതാമിതി വക്ഷ്യതി. കമലാനാം പദ്മാനാമാമോദസ്സുഗന്ധോസ്മിന്നിതി കമലാമോദി. പ്രഭാതേ ഹി കമലാനാമുദയാദാമോദോ വികാസഃ. സരാഗാരക്തവൎണ്ണാ ആശാ ദിക്, അൎത്ഥാൽ പ്രാചീ യസ്മിംസ്സാദൃശം. വിശേഷണാഭ്യാം പ്രഭാതലിംഗേ ദൎശിതേ. പ്രഭാതസ്യ നൈകേന്ദ്രിയസന്തൎപ്പകത്വം അതഏവ ഭവനോദരതോ ബഹിരാഗത്യ സേവനീയത്വഞ്ചാഭ്യാമാ

സൂച്യതേ. അഥ ഗൃഹാന്തസ്ഥയാ മയാ നജ്ഞാതും ശക്യേ ഉക്തലിംഗങ്ങളിതിചേദാഹ—ദ്വിജേതി. ദ്വിജകുലാനാം പക്ഷിസമൂഹാനാം ആലാപഃ സ്വനഃ. അന്യഥാ അപ്രഭാതായാന്നിശായാം ഉപസ്ഥാതേ തു ആയാതമിതി ഭാവേ ഭൂതേ നിഷ്ഠാ. ഹരിണാ ശ്രിതജനസന്താപഹരേണ ശ്രീകൃഷ്ണേന. യുക്തമസ്യ ഹരിസംജ്ഞേതി ഭാവഃ. ഹരിരാഗത ഇത്യത്ഥഃ ഭൂതപ്രത്യയേന നാതഃ പരം വിഷാദലേശസ്യാപ്യവസര ഇതി സൂച്യതേ. രാവണാപഹൃതസീതാവൃത്താന്തപരിജ്ഞാനദൂയമാനമാനസം ശ്രീരാമഭദ്രം പ്രതി പവനാത്മജവചനേ 'ദൃഷ്ടാ ദേവി നിശാചരേന്ദ്രഭവനേ സത്യമ്മയാ മൈഥിലീ' ഇത്യാദൌ കത്തൃകമ്മവാചകപദോപാദാനാൽ പൂവ്വമേവദശ്നക്രിയോക്തിരിവ പ്രകൃതേപ്യായാതമിതിപ്രഥമോക്തിഃ കമപിസഹൃദയോല്ലാസമുൽപാദയതി. ആയതാക്ഷീതിസംബുദ്ധിഃ താദൃശാക്ഷിഫലമദ്യൈവ ത്വയാ ലപ്സ്യത ഇതി ഗൂഢാഭിപ്രായം, ത്വത്സൌന്ദര്യ്യമേവ തദാഗമനേ നിദാനമിതി പ്രശംസാഞ്ച വ്യഞ്ജയതി. വിവാഹോചിതവേഷതാന്തദാ ഭഗവതോബോധയിതും ഗമനക്രിയാം വിശിനഷ്ടി—കമലേതി. കമലായാഃ ശ്രിയ ആമോദഃ പ്രീതിഃ യസ്മിൻ താദൃശം പ്രഭാതം പ്രകൃഷ്ടാ ശോഭാ യത്ര തത്തഥാ. ഭാതമിതി ഭാവക്താന്തം. ശോഭാ ചാത്ര ഭൂഷാവിശേഷാദിജനിതാ. നിജകമിതൃകളേബരശോഭാവിശേഷാവലോകനേ ഹി മോദന്തേ പ്രമദാ ഇതി കമലാമോദിത്യുക്തിഃ കമലേത്യസ്യ വരസ്ത്രീയ ഇതിവാത്ഥഃ തഥാ ച സുന്ദരീപ്രീതികരാലങ്കാരാംഗരാഗാദിജാതകാന്തിധരിമനോഹരമിതി ഭാവഃ. 'കമലാ ശ്രീവരസ്ത്രീയോഃ' ഇതി മേദിനീ. അഥോത്സവദിദൃക്ഷയൈവാഗമനേപി ഭൂഷണാദിനാ ശരീരശോഭാസമ്പാദനം സംഭവേൽ തൽ കിമേവമത്രേതി ശങ്കാന്നിരസ്യതി—സരാഗാശങ്ങേതി. രാഗേണ തദ്ഗതേനാനുരാഗേണ, ആശാഭിഃ തജ്ജനിതൈമ്മനോരഥശതൈശ്ച സഹിതഞ്ച. ആശാ ച 'അചിരാദനംഗമംഗളഗൃഹം തസ്യാമുഖം പശ്യേയം' 'താസ്തം മുഗ്ദ്ധദൃശസ്സ്വഭാവമധുരാശ്ചേഷ്ടാ ഭവേയുമ്മയി' പല്ലവകോമളതൽകരസ്പശസുഖമനുഭവേയം, തദാലാപസുധാമാധുരീമാസ്വാദയേയം ഇത്യാദിരൂപം

ബോധ്യാഃ. അവധാര്യതാം നിശ്ചീയതാം. ശങ്കാതവാസംഭാവ്യതാവിഷയാ മാസ്മ്രിത്യർത്ഥഃ. അവധാരണേ ഹേതുന്ദർശയതി— ദ്വിജേതി. ദ്വിജകുലാനാം ബ്രാഹ്മണജനാനാം, കുലശബ്ദേന വ്യക്തിവിശേഷവിചാരോനാവശ്യക ഇതി സൂചയതി, ആലാപഃ വചനം. അന്യഥാ അനൃതം. അത്ര സാമാന്യനിബന്ധനാപ്രസ്തുതപ്രശംസാ. മദ്ഗതന്നാനൃതം ഭവേദിതി ഭാവഃ. ഏവം ബോദ്ധവ്യമവബോദ്ധ്യ കർത്തവ്യമുപദിശതി—സ്നായാ ഇതി. സ്നായാ ഇത്യാദിലിങ്ത്രയം വിധൌ. വിവാഹാംഗദേവയാത്രാദിനേ ത്രയമേതദവശ്യാനുഷ്ഠേയമിത്യർത്ഥഃ ഉപ്പാത്രേത്തു ദേവയാത്രാവസര ഏവ ഹരിണാ തേ ഹരണം നിശ്ചിതമിതി യതസ്സ്യ, പ്രിയപ്രഥമദർശനോചിതസ്നാനക്ഷൌമധാരണാദേരേവ കരണീയതാ ബോധിതാ. മംഗളം ശിവങ്കരം മണ്ഡനം ക്ഷൌമയുഗളാദിധാരണം. ആദിപദേന ഗൃഹദേവതാച്ചനസപ്സ്തിവാചനാദി ഗൃഹ്യതേ. തനയാഃ വിസ്തരേണ കുരു. ശിവായാഃ മംഗളരൂപിണ്യാഃ പാർവ്വത്യാഃ. പദം ആലയം യത്ര ദേവീപ്രതിമായാം പൂജ്യതേ.ഇതിശബ്ദോത്രാപി സംബധ്യതേ. ഇത്യുക്തേപ്രത്യർത്ഥഃ. അഥ പരമാശിഷം പ്രയുങ്ക്തേ—ഭൂയാദിതി. ഉദ്ധൃതാരിഃ ക്ഷപിതശത്രുർവ്വീരഃ തേ പതിർഭൂയാദിതിസംബന്ധഃ. വീരകാമിന്യോ ഹി മാനിന്യോ ഭവന്തി. ഉപ്പാത്രേ ഉദ്ധൃതാരിഃ ഉദ്ധൃതചക്രായുധഃ, ശ്രീകൃഷ്ണ ഇതി യാവൽ തേപരിർഭൂയാൽ, തേ പതിഃ തയാപതിത്വേന വൃതഃ ഉദ്ധൃതാരിഃ ഭാവിനി യുദ്ധേ ലബ്ധവിജയഃ ഭൂയാൽ ഇതി ച യോജനാ. ഇതി കൃതാശീരിതി സംബന്ധഃ. പ്രായാദിതി, പ്രകർഷേണ യാനേ സപ്രമോദതേപം തപരാന്വിതതഞ്ച. തപരാച പരിണയോത്സവദിദൃക്ഷാസമാഗതമഹീസുരകുലസൽകാരാദിഷ്വിതി ബോധ്യം. ദ്വിജ ഇതികർത്തവ്യോപദേശേ അശീർദ്ദാനേ ചാധികാരമാഹ. "ദ്വിജത്രൈ"തി പ്രവൃത്തശ്ലോക ഇവാത്ര ദ്വിജസ്യ രുക്മിണീവിഷയകോ വാത്സല്യാഖ്യോ ഭാവോ വ്യജ്യതേ.

സാ—രുക്മിണിയുടെ സന്തോഷപാരവശ്യം കണ്ടു തന്നെ കൃതാർത്ഥനായ ഭൂസുരോത്തമൻ പ്രഭാതമായി എന്നറിയിക്കുക എന്ന

വ്യാജേന അവളുടെ കണ്ണുകൾക്കമൃതായ കൃഷ്ണാഗമനവാൎത്തയെത്തന്നെ പിന്നേയും വൎണ്ണിച്ചുപറഞ്ഞു:—‘പേടമാൻ കണ്ണുപോലെ നീണ്ടിടംപെട്ട നയനമുടയവളേ! അല്ലേ സുന്ദരി! നേരം പ്രഭാതമായി. നീ അറിയുന്നില്ലേ. ദിക്കെല്ലാം അരുണവൎണ്ണമായിച്ചമഞ്ഞു. വിടൎന്ന താമരപ്പൂക്കളുടെ ഗന്ധം എല്ലായിടത്തും വ്യാപിച്ചു. അല്ലെങ്കിൽ പക്ഷികളുടെ ശബ്ദംകേൾക്കയില്ല. കുളിക്കു! മംഗളാലങ്കാരങ്ങളെ ധരിക്കു! പാൎവ്വതീക്ഷേത്രത്തിലേക്ക പോകു! ശത്രുക്കളെ ആസകലം കൊന്നൊടുക്കിയ ഒരു വീരൻ നിനക്ക ഭൎത്താവായിവരട്ടെ”. എന്നു ആശീൎവ്വചനം ചെയ്തു് അദ്ദേഹം പോകയും ചെയ്തു.

“അല്ലേ, ആയതാക്ഷി! വിശേഷപ്പെട്ട ആഭരണങ്ങളെ അണിഞ്ഞു് വരസ്ത്രീകൾക്ക് നയനാനന്ദത്തെക്കൊടുത്തുകൊണ്ടു് നിന്റെ പ്രിയതമനായ ഹരി നിന്നിൽ അനുരാഗത്തോടും പലതരം മനോരഥങ്ങളോടുംകൂടി ഇതാ എത്തിക്കഴിഞ്ഞു എന്നു് അറിയുക. ബ്രാഹ്മണവചനം അസത്യമായിവരികയില്ല. കുളിക്കു. മംഗളാലങ്കാരങ്ങളെ, ധരിക്കു! പാൎവ്വതീക്ഷേത്രത്തിലേക്കപോകു! ചക്രധരൻ നിന്റെ ഭൎത്താവായിവരട്ടെ. വരാൻപോകുന്ന യുദ്ധത്തിൽ അദ്ദേഹം തന്റെ ശത്രുക്കളെ ജയിക്കയും ചെയ്യട്ടെ” എന്നിങ്ങനെ ആശീൎവ്വാദം ചെയ്തു് ബ്രാഹ്മണൻ പോയി എന്നു പ്രകൃതാൎത്ഥം.

അഥ ദയിതാഽഗമനാദിശ്രവണമുദിതാ നായികാ ദ്വിജോദിതം സൎവ്വമവിളംബേനാനുതിഷ്ഠദിത്യാഹ—

പ. പ്രാതഃ പ്രാണേശചോരോരഃസ്ഥലലഗനരസ-
സ്രോതസേവാഭിനന്ദാ
സ്നാതാ ശാതോദരീ സാ കനകമണിമയൈർ-
ഭൂഷണൈർഭൂഷിതാംഗീ
ആതോദ്യാപൂരിതാശം ദ്വിജനൃപകുലവൃ-
ദ്ധാഭിരാളീസമേതാ
നീതാ ഭൂതേശദാരാലയമതുലബല-
വ്രാതചക്രാഭിഗുപ്താ 62

വ്യാ—പ്രാതരിതി. പ്രാതഃ പ്രഭാത ഏവ. സ്നാതേത്യനേനാസ്യ സംബന്ധഃ. പ്രാണേശ്വരസ്യ യദുരഃസ്ഥലം വിസ്തീർണ്ണമുരഃ തത്ര ലഗ്നേ ഗാഢാശ്ലേഷജനിതദൃഢസംബന്ധേ യോ രസോ രാഗസ്സ ഏവ രസോഽമൃതം തസ്യ സ്രോതസാ പ്രവാഹേണ. 'രസോ രാഗേ വിഷേ...നിര്യാസേഽമൃതശബ്ദയോഃ' ഇതി യാദവഃ. അമൃതാഭേദോക്ത്യാ ലഗ്നരസസ്യാത്യാനന്ദകരത്വം സൂചിതം. ഇവശബ്ദോ ഭിന്നക്രമഃ. അഭിനുന്നേവ പ്രേരിതേവ. ഉൽപ്രേക്ഷയാ സ്നാനാദൌ ത്വരാധിക്യം, ലജ്ജയാ തദ്ഗോപനോദ്യമേപി തസ്യ നൈഷ്ഫല്യഞ്ച വ്യജ്യതെ. ശാതോദരീ കൃശോദരീ. താവദനുഭൂതപീഡാതിശയജനിതതാനവാതിരേകോത്ര വിവക്ഷിതഃ. അനേനേതരപ്രേരണാം വിനാ ത്വരായാ അസംഭാവനാ സൂച്യതേ. കനകഞ്ച മണയശ്ച കനകമണയഃ തന്മയൈഃ ആതോദ്യൈഃ വാദ്യൈഃ ആഭീക്ഷ്ണ്യേന പൂരിതാ ആശാ ദിശോ യത്ര തത്തഥേതി നയനക്രിയാവിശേഷണം. ദ്വിജാനാം നൃപസ്യ ച കുലേ വൃദ്ധാഭിഃ കർത്രീഭിഃ. താസാമേവ ഹി തത്രാധികാരഃ. ആളീസമേതാ സഖീപരിവൃതാ. ആളീതി ചേടീനാമപി സംഗ്രാഹകം 'അപസരന്തിഷു കിങ്കരീമുഖ്യപങ്കജാക്ഷീഷു' ഇതിവക്ഷ്യമാണത്വാൽ. നീതാ ആനീയത. ഭൂതേശസ്യ ശിവസ്യ ദാരഃ കുടുംബിനീ, പാർവ്വതീ, തസ്യാ ആലയം ക്ഷേത്രം, അതുലോ നിരുപമോ ബലവ്രാതഃ സൈന്യസമൂഹഃ തസ്യ ചക്രേണ മണ്ഡലേന, മണ്ഡലാകാരസ്ഥിതേന സൈന്യസമൂഹേനേതി യാവൽ, അഭിഗുപ്താ പരിതോ രക്ഷിതാ സതീ. തത്ത്വഞ്ച രാജകന്യകാത്വാൽ, ന തു കൃഷ്ണാൽ പരാഭവശങ്കയാ, ഉദ്ധതസ്യ രുക്മിണസ്തദസംഭവാൽ. വക്ഷ്യതേ ച 'സഹസൈവ ഹരേരിദം സഹജാഹരണം' ഇതി.

സാ—കൃശോദരിയായ രുക്മിണിയാകട്ടെ പ്രഭാതത്തിൽ തന്നെ പ്രാണേശ്വരന്റെ വിരിഞ്ഞ മാറിടത്തിൽ ഗാഢമായ ആശ്ലേഷത്തിലുള്ള രാഗമാകുന്ന അമൃതിന്റെ പ്രവാഹത്താൽ പ്രേരിതയോ എന്നു തോന്നുമാറു വേഗത്തിൽ ചെന്നു കുളിച്ചു. സ്വ

ന്നുംകൊണ്ടും രത്നംകൊണ്ടും ഉണ്ടാക്കിയ ആഭരണങ്ങൾ അണിഞ്ഞു. ദ്വിജകുലത്തിലും രാജകുലത്തിലും ഉള്ള വൃദ്ധകളാലും സഖിമാരാലും ചുററപ്പെട്ടു് വാദ്യഘോഷങ്ങളെക്കൊണ്ടു ദിക്കുകൾ വേമുഴക്കി വട്ടത്തിൽ നാലുപാടും നില്ക്കുന്ന അനവധിസൈന്യങ്ങളാൽ രക്ഷിതയായിട്ടു് ശ്രീപാർവ്വതിയുടെ ദേവാലയത്തിലേക്കു പോയി.

അഥ ദേവ്യാലയം പ്രാപ്തായാ രുക്മിണ്യാഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. നത്വാ ശിവാം ശിവയുതാമശിവാപഹത്യൈ
സ്തുത്വാ ശിവൈഃസ്തവവരൈസ്തനുമധ്യമാസൗ
അത്യർത്ഥമർത്ഥിതവതീ മനസാ ച കൃഷ്ണാൽ
കൃച്ഛ്രാൽ ക്ഷണം പ്രതിനിവർത്തിതദുസ്ഥിതേന. 63

വ്യാ—നത്വേതി. ശിവയുതാമിത്യനേന സന്തുഷ്ടചിത്തതയാ ശിവായാഃ പ്രസാദൗന്മുഖ്യം വ്യജ്യതേ. ശിവസ്യ നമനകർമ്മത്വമപ്യത്ര വിവക്ഷിതം. അശിവസ്യ ദുഃഖസ്യ, പ്രാർത്ഥിതപരിണയപ്രതിബന്ധകപാപസ്യ വാ, അപഹത്യൈ നാശായ. താം സമ്പാദയിതുമിത്യർത്ഥഃ. 'ക്രിയാർത്ഥേ'ത്യാദിനാ ചതുർത്ഥീ. ശിവൈഃ മംഗളൈഃ. സ്തവവരൈഃ ബഹുഭിഃ സ്തോത്രൈഃ. തനുമധ്യമാ കൃശോദരീ. തീവ്രതപശ്ചര്യാദിനാ ദേവീപരിതോഷണം ശക്തിരനേന സൂച്യതേ. അത്യർത്ഥം അത്യന്തം. അർത്ഥിതവതീ യാചിതവതീ. മനസാ ച മനസൈവ ന തു വൈഖരീരൂപിണ്യാ പരജ്ഞേയാർത്ഥയാ വാചാ. പ്രാർത്ഥനായാ ഉൽകടത്വേ ഹേതും സൂചയിതും മനസസ്താൽകാലികീമവസ്ഥാം ദർശയതി—കൃഷ്ണാദിതി കൃഷ്ണാൽ തദ്രൂപാദതിസുന്ദരാദ്വിഷയാൽ. കൃച്ഛ്രാൽ പ്രയാസേന. തഥാപ്യത്യല്പകാലമേവ പ്രതിനിവർത്തനമിത്യാഹ—ക്ഷണമിതി. പ്രതിനിവർത്തിതം വ്യപനീതം, അത ഏവ ദുസ്ഥിതം അസ്വാസ്ഥ്യം താദൃശേന. യസ്മാന്മനസഃ ക്ഷണം പ്രതിനിവർത്തനമപി മഹതാ യത്നേനൈവ സിദ്ധ്യതി വേദനാഞ്ച ജനയതി തല്ലാഭവിഷയിണീ പ്രാർത്ഥനാ കഥമനുൽകടാ സ്യാദിതി ഭാവഃ. ദുസ്ഥിതിരപ്യേഷാ ദാരിദ്ര്യാദിദുഃഖവദിഷ്ടദേവതാനമനസ്തവനാർത്ഥനേഷു സമാദരമേവ ജനയതീതി നമനാദാവനാദ

ഷ്കൃതാനൌചിതീചിന്താത്ര ന കാൎയ്യാ. അത ഏവാഗ്രേ 'അമിതാദരം പ്രണമ്യ' ഇത്യുക്തിരപി സംഗച്ഛതേ. അത്ര വിശേഷണസ്യ സാഭിപ്രായതയാൽ പരികരഃ.

സാ—അരയിട്ടങ്ങിയ രുക്മിണി പാൎവ്വതിയേയും പരമേശ്വരനേയും നമസ്കരിച്ചു് മംഗളങ്ങളായ അനേകം സ്തോത്രങ്ങളെക്കൊണ്ടു സ്തുതിച്ചു. വളരെപ്പണിപ്പെട്ടു് അല്പനേരം കൃഷ്ണനിൽനിന്നു പിൻവലിച്ചതും അതുനിമിത്തം അസ്വസ്ഥവുമായ മനസ്സുകൊണ്ടു് മാത്രം ഇപ്രകാരം ഏററവും പ്രാൎത്ഥിക്കയുംചെയ്തു.

പ്രാൎത്ഥനാപ്രകാരമാഹ—

ച. "വരദേ! പരിവസ്യാദിവശീകൃതശിവേ! ശിവേ!
വരയാ കൃപയാ മേദ്യ വരോ യദുവരോ ഭവേൽ." 64

വ്യാ—വരദേ ഇതി. വരദേ സമഭിലഷിതസകലശ്രേയോദാത്രി. പ്രാൎത്ഥനൌചിത്യമനേന സൂച്യതേ. പരിവസ്യാദിനാ ശുശ്രൂഷാദിനാ. 'പരിവസ്യാ തു ശുശ്രൂഷാ' ഇതി യാദവഃ. ശുശ്രൂഷാപ്രകാരശ്ച പുരാണേ കുമാരസംഭവേ വാ ദ്രഷ്ടവ്യഃ. ശുശ്രൂഷാം പ്രയോജ്യോപാവൎത്തനവിശിഷ്ടാന്യതമാമാഹ കാമസൂത്രകാരഃ. ആദിപദാൽ തപോ ഗൃഹ്യതേ. വശീകൃതഃ സ്വാധീനീകൃതഃ ശിവോ യയാ താദൃശി. ശുശ്രൂഷാമാത്രേണ ദുൎല്ലഭം പതിം പശ്യന്തീ പാൎവ്വതീ ഘോരന്തപസ്തതാപ, തേന ച ശിവോഽസ്യാ വശോഽഭവദിതി പൌരാണികീ കഥാ, കാളിദാസേന ച സരസതരം വൎണ്ണിതാ. പരിണയപരിപന്ഥിപ്രത്യൂഹവ്യൂഹശാന്തയേ പരമമംഗളസ്സൎവ്വമംഗളായാ അതിപ്രിയഃ പരമേശ്വരപരിണയരൂപോ ലീലാവിശേഷസ്സംക്ഷേപതോ നായികയാ നിരൂപിത ഇതി ജ്ഞേയം. ഗീയതേ ഹി കേരളേഷു മംഗളാൎത്ഥമേതച്ചരിതം സൎവ്വേഷ്വപി വിവാഹകൎമ്മസു. അനയാ സംബുദ്ധ്യാ "ത്വമപി നനു ജാനീഷേ മദനാതുരാണാം കന്യകാനാമതിദാരുണാന്ദശാം, തദവശ്യം കൃപാ മയി കാൎയ്യേ"തി ച ഭംഗ്യാ സൂചിതം. അസംഭാവിതപരതന്ത്രഭാവസ്യ ശിവസ്യ വശീകരണശക്ത്യാ ന തേസ്സുസാദ്ധ്യമിതി ച. വരയാ ശ്രേഷ്ഠയാ. കൃപയാ,

കൃപാ നാമാനുഗ്രഹേച്ഛാ. തസ്യാ വരത്വഞ്ച സ്വാത്മാഭിസന്ധാനഗന്ധരാഹിത്യമേവ. പരയാ കൃപയേത്യപിപാഠഃ. യദുവര ഇതി സവ്വാത്മനാ അഭിലഷണീയത്വന്ദ്യോതയതി. അലങ്കാരഃ പൂവ്വവൽ. ദേവീവിഷയാ രതിവ്യജ്യതേ.

സാ—"അഭീഷ്ടമാസകലം കൊടുക്കുന്നവളേ! ശുശ്രൂഷകൊണ്ടും തപസ്സുകൊണ്ടും ശിവനെ വശീകരിച്ചവളേ! അല്ലയോ ശിവേ! അവിടുത്തെ ശ്രേഷ്ഠയായ കൃപഹേതുവായി യദുവരൻ എന്റെ വരനായി വരണം."

പ. ഇതി താമമിതാദരം പ്രണമ്യ
ക്ഷിതിഭൃന്നാഥസുതാം ക്ഷിതീന്ദ്രകന്യാ
പ്രതിയാതുമഥ പ്രചക്രമേ സാ
ക്ഷിതിഗീവ്വാണകുഡുംബിനീകൃതാശീഃ. 65

വ്യാ—ഇതീതി. താം ശിവാം ശിവയുതാം. അമിതാദരം പ്രചുരഭക്തിസമേതം യഥാ തഥാ. ക്ഷിതിഭൃതാം പവ്വതാനാം നാഥോ ഹിമവാൻ തസ്യ സുതാം ഭക്താനുജിഘൃക്ഷാഽനേന സൂചിതാ. ക്ഷിതീന്ദ്രസ്യ രാജ്ഞഃ, ഭീഷ്മകസ്യ, കന്യാ. സാവ്വഭൗമവാചകക്ഷിതിഭൃന്നാഥപദപ്രയോഗാൽ ക്ഷിതീന്ദ്രകന്യാകൃതസ്യാമിതാദരപ്രണാമസ്യാവശ്യകതാമൌചിതീഞ്ച കവിരാസൂചയതി. പ്രചക്രമേ ആരേഭേ. സാ രുക്മിണീ. ക്ഷിതിഗീവ്വാണാനാം ബ്രാഹ്മണാനാം കുഡുംബിനീഭിഃ പത്നീഭിഃ കൃതാശീഃ സതീ. ധനവസനാദിദാനതോഷിതാഭിഃ ബ്രാഹ്മണീഭിഃ കൃതാ ആശിഷഃ പ്രതിഗൃഹ്യേതി യാവൽ. പ്രതിയയാവിത്യനുക്ത്വാ പ്രതിയാതും പ്രചക്രമേ ഇത്യുക്ത്യാ പ്രതിപ്രയാണസ്യോത്സവത്രപത്വാൽ ദീഘകാലനിവ്വത്ത്യത്വം ധ്വന്യതേ.

സാ—ഇപ്രകാരം അതിഭക്തിയോടുകൂടി ഗിരീശനേയും ഗിരിരാജപുത്രിയേയും നമസ്കരിച്ച് ആ രാജകുമാരി പണവും പുടവയും കൊടുത്ത് സന്തോഷിപ്പിച്ച ബ്രാഹ്മണസ്ത്രീകളുടെ ആശീവ്വാദം വാങ്ങി മടങ്ങുവാനായി തുടങ്ങി.

പ്രതിഗമനസമയം ജനാൻ ബോധയിതും പൂവ്വാധികം വാദ്യാനി സമഘോഷ്യന്തേത്യാഹ—

ച. ശംഖോരുതൂര്യപണവാനകകാഹളാദ്യൈ-
സ്സംഖ്യാവിഹീനമൃദുതാരഗഭീരവാദ്യൈഃ
സംഘോഷിതൈർഘനഘനസ്വനനിർവ്വിശേഷൈ-
സ്സങ്ക്ഷോഭിതാഖിലജനം സമജൃംഭി താവൽ. 66

വ്യാ—ശംഖേതി. ഉർവ്വിതി തൂര്യവിശേഷണം. സംഖ്യാവിഹീനാനി മൃദുതാരഗഭീരവാദ്യാനി തൈഃ കർത്തൃഭിഃ. മൃദൂനി ച താരാണി ച ഗഭീരാണി ചേതി ദ്വന്ദ്വഃ തദന്തശ്രൂയമാണവാദ്യപദം പ്രത്യേകം സംബധ്യതേ. മൃദൂനി വീണാദീനി, താരാണി പടഹാദീനി, ഗഭീരാണി ഭേര്യ്യാദീനീതി വിവേകോ ബോധ്യഃ. സംഘോഷിതൈഃ സമ്യക് ശബ്ദായിതൈഃ. ഘനസ്സാന്ദ്രോയോ ഘനോ മേഘഃ തസ്മാൽ സ്വനനിർവ്വിശേഷൈഃ സ്വനേന പ്രയോജകേനാത്യന്തം തത്സദൃശൈഃ. ഘനാൽ ഘനസ്വനേന ഗംഭീരഘോഷേണ നിർവ്വിശേഷൈരിതി വാ. സങ്ക്ഷോഭിതഃ ഉത്സവദർശനാർത്ഥം സഞ്ചാലിതഃ നിഖിലജനോ യേന താദൃശം യഥാ തഥാ. സമജൃംഭി വവൃധേ. ഭാവേ ലുങ്. താവൽ പ്രതിപ്രയാണാരംഭേ.

സാ—അപ്പോൾ ഉച്ചത്തിൽ കൊട്ടിഘോഷിക്കപ്പെടുന്നവയും വലിയ ശബ്ദംകൊണ്ടു മേഘത്തോടു കിടപിടിക്കുന്നവയും ആയ ശംഖുകൾ, ചെരിമ്പറകൾ മൃദംഗങ്ങൾ, തപ്പട്ടകൾ കുഴലുകൾ മുതലായി മൃദുക്കളും, താരങ്ങളും, ഗംഭീരങ്ങളുമായ അസംഖ്യം വാദ്യങ്ങൾ മുഴങ്ങിത്തുടങ്ങി. ജനങ്ങളെല്ലാം ഇതുകേട്ടു ഉത്സവം കാണ്മാനായി പുറപ്പെട്ടു.

അഥ സ്വയംവരാർത്ഥമാഗതാനാം വിശ്രുതലാവണ്യകന്യാവലോകനസമുൽസുകാനാം രാജ്ഞാം പ്രതിപ്രയാണഘോഷശ്രവണകാലികീം പ്രവൃത്തിം വർണ്ണയതി—

ഗ. തത്ര തേ പുനഃ ക്ഷത്രസമൂഹാഃ ക്ഷിപ്രമേവ സപ്രമോദം വസ്ത്രഭൂഷണചിത്രകാദിചിത്രവേഷധാരിണഃ, സ്വച്ഛതരച്ഛവിഛത്രചാമരാദിതുച്ഛതരപരിച്ഛദോച്ഛ്രായിതനിജപ്രഭാവാഃ, സമന്തതോ ദിഗന്തതസ്സമാഗതനിരന്തജനനിര

ന്തരിതവസുന്ധരേ വിശിഖാന്തരേ ഉഭയതോമാർഗ്ഗമഭിമതാ നുരൂപം ഭംഗ്യാവിരാജമാനമംഗളമനോജ്ഞമണിമഞ്ചമണ്ഡപപരിവേദികാദിതുംഗസ്ഥലസമാസ്ഥിതാഃ, പ്രതോളികാമുഖപ്രസാരിതേക്ഷണാഃ, പ്രതിയാതമസ്യാഃ പ്രതിപാലയാമാസുഃ. 67

വ്യാ — തത്രേതി. തത്ര തസ്മിന്നവസരേ. തേ മഹിതതരമഹോത്സവലാഭാനുലോഭിനഃ. പുനശ്ശബ്ദോ ജനാന്തരേഭ്യസ്സ്വഷാം വിശേഷമാഹ. ക്ഷിപ്രമേവേതി, അത്വരാകരണീയേƒപി വേഷധാരണേ ത്വരോക്ത്യാ രുക്മിണ്യാ രഥ്യാപ്രവേശാൽ പൂർവ്വമേവ മഞ്ചാധിരോഹണേച്ഛാ ദ്യോത്യതേ. സപ്രമോദമിതി, പ്രമോദശ്ച നിസ്സീമലാവണ്യകന്യാവലോകനാവസരസ്യ ചിരപ്രാർത്ഥിതസ്യ ലാഭാൽ. വസ്ത്രഭൂഷണചിത്രകാദിഭിരേവ ചിത്രഃ അദ്ഭുതഃ വേഷഃ പ്രസാധനം തം ധത്തും ശീലമേഷാമിതി താദൃശവേഷധാരിണഃ. ചിത്രകം തിലകം. ആദിനാ അംഗാനുലേപനം ഗ്രാഹ്യം. സ്വച്ഛതരച്ഛവിഃ അതിവിമലകാന്തിഃ ചത്രചാമരാദിഭിരേവ ഉച്ഛ്രിതഃ ശ്രേഷ്ഠഃ പരിച്ഛദഃ പരിബർഹഃ തേന ഉച്ഛ്രായിതോ വൃദ്ധിം പ്രാതിരൂപ്യം പ്രാപിതോ നിജപ്രഭാവഃ സ്വീയാ പ്രഭുതാ യൈസ്സാദൃശാഃ. 'അഥോപകരണം സർവ്വം പരിബർഹഃ പരിച്ഛദഃ' ഇതി യാദവഃ. ചിത്രവേഷധാരണപ്രഭാവപ്രകടനയോഃ ഫലം കന്യാപ്രലോഭനമിതിസ്സഗ്രഹം. സമന്തഃ സർവ്വതഃ. ദിഗന്തത ഇതി പഞ്ചമ്യർത്ഥേ തസിഃ. സർവ്വേഭ്യോ ദിഗന്തേഭ്യ ഇതി സമുദായാർത്ഥഃ. അന്തശബ്ദാദതിദൂരതോപ്യാഗമനം ബോധ്യതേ. സമാഗതാഃ പ്രാപ്താഃ, നിരന്താ അസംഖ്യാകാശ്ച ജനാസ്സൈസ്സിരന്തരിതാ നിബിഡം വ്യാപ്താ വസുന്ധരാ ഭൂമിഃ, അവകാശ ഇതി യാവൽ, യസ്യ താദൃശേ. വിശിഖാന്തരേ രഥ്യാമധ്യേ. ഉഭയതോ മാർഗ്ഗം മാർഗ്ഗസ്യ പാർശ്വദ്വയേ. 'ഉഭസർവ്വതസോഃ' ഇത്യാദിവാർത്തികേന ദ്വിതീയാ. അഭിമതാനുരൂപം തസ്യ തസ്യ രാജ്ഞോ യഥാ പ്രിയം സദൃശഞ്ച സ്യാത്തഥാ. ഭംഗ്യാ രചനാവിശേഷേണ. വിരാജമാനേഷു, മംഗളേഷു, മനോജ്ഞേഷു, മണിമഞ്ചേഷു യന്മണ്ഡപപരിവേദികാദ്യൈവതുംഗസ്ഥ

ലം ഉന്നതപ്രദേശഃ തൽ സമാസ്ഥിതാ ആശ്രിതാഃ. മണിമഞ്ചാനാം മംഗളത്വം മംഗളകരമാല്യാദ്യർപ്പണാദിശാലിത്വാൽ. മണ്ഡപാഃ പരിഃവേദികാ ച ഗൃഹാവയവവിശേഷഃ. തുംഗേതി ദൂരത ഏവ ദർശനലാഭസൌകര്യദ്യോതകം. പ്രതോളികാമുഖപ്രസാരിതേക്ഷണാഃ രഥ്യാമുഖ ഏവ ദത്തദൃഷ്ടയഃ. പ്രതിയാതമന്യാഃ പ്രതിപാലയാമാസുഃ രുക്മിണ്യാഃ പ്രതിഗമനം പ്രതീക്ഷമാണാശ്ചിരം തസ്ഥുഃ. അത്ര രാജ്ഞാമൌൽസുക്യം വ്യജ്യതേ.

സാ — ആ അവസരത്തിൽ രുക്മിണിയെ കിട്ടുവാൻ കൊതിച്ചുവന്നിരിക്കുന്ന രാജാക്കന്മാരുടെ സമൂഹമാകട്ടെ പരിഭ്രമിച്ച് സന്തോഷത്തോടുകൂടി വസ്ത്രങ്ങൾ, അലങ്കാരങ്ങൾ, തിലകങ്ങൾ മുതലായി വളരെ വിശേഷപ്പെട്ട വേഷം ധരിച്ച് വെളുത്ത വെൺകൊറ്റക്കുടകൾ, വെൺചാമരങ്ങൾ തുടങ്ങി വളരെ വിലപിടിച്ച സാധനങ്ങളെക്കൊണ്ടു തന്റെ ധാടിമുഴുവൻ കാട്ടിക്കൊണ്ട്, നാലുഭാഗത്തുനിന്നും വന്ന് കണക്കില്ലാതെ തിക്കിത്തിരക്കിനില്ക്കുന്ന ജനങ്ങൾ നിറഞ്ഞ പ്രധാനമാർഗ്ഗങ്ങളുടെ രണ്ടുവശിയിലും അവരവരുടെ ഇഷ്ടത്തിന്നു യോജിച്ചവിധം ഭംഗിയിൽ നില്ക്കുന്നവയും മംഗളവസ്തുക്കളെക്കൊണ്ട് അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടവയും മണിമയങ്ങളും ആയ മഞ്ചങ്ങൾ, മണ്ഡപങ്ങൾ, തട്ടുകൾ തുടങ്ങി പൊങ്ങിയ സ്ഥലങ്ങളിൽ കയറി വഴിമുഖത്തിലേക്കുതന്നെ ദൃഷ്ടിവെച്ചുകൊണ്ടു രുക്മിണി മടങ്ങിവരുന്നതുനോക്കിക്കൊണ്ടിരുന്നു.

അഥ രുക്മിവൃതസ്യ ചേദിപസ്യാവസ്ഥാം വിശേഷതോ വർണ്ണയതി—

പ. ഗിരിവ്രജാധീശ്വരപാർശ്വസംശ്രയീ
മദോദ്ധതസ്സോഽപി ച ചേദിപാധിപഃ
അവാപ്തവാനാത്മരിപോഃ പുരോ ഹരേ
രവാപ്തുകാമസ്സ്വവശേതി തൽപ്രിയാം 68

ഗിരീതി. ഗിരിവ്രജന്നാമമാഗധാനാം രാജധാനീ തദീശ്വരസ്യ ജരാസന്ധസ്യ പാർശ്വസംശ്രയീ സഖിത്വാൽ സമീപവ

ത്തി. ദ്വിപപക്ഷേ ശൈലസമൂഹാധിപസ്യ ഹിമവതഃ സാനുവ ത്തി. മദേന ദർപ്പേണ, പക്ഷേ ദാനേന ഉദ്ധതഃ അഹംകൃതഃ. അവാപ്തുകാമതാഹേതുഗർഭമിദം. സഃ രുക്മിസഖഃ, പക്ഷേ ബലവത്തയാ പ്രസിദ്ധഃ. അപിചേതി സമുച്ചയേ. ചൈദ്യ ദ്വിപഃ ശിശുപാല ഏവ ഗജഃ. അത്ര സാമാന്യപ്രയോഗാന്നോ പമിതസമാസഃ. അവാപ്തവാൻ ആഗതവാൻ. അരംഗമഞ്ചം പക്ഷേ വനപ്രദേശവിശേഷഞ്ച. ആത്മരിപോരിത്യനേന ഹരേ സ്സ്വാനിഷ്ടകരണസാമർത്ഥ്യമസ്യ വിദിതപൂർവ്വമിതി ദ്യോത്യതേ. പുരഃ അഗ്രതഃ. ഹരേഃ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യൈവ ഹരേസ്സിംഹസ്യ. ഹരേഃ പുര ഇത്യനേന അഹോ മദാന്ധതായാഃ, പരാകാഷ്ഠേതി സൂച്യ തേ. സ്വവശാ സ്വാധീനാ, പക്ഷേ സ്വീയാ കരിണീ. 'കരിണീ ധേനുകാ വശാ'ഇത്യമരഃ. ഇതിമതം. തൽപ്രിയാം, ന തു യാം കാഞ്ചിത്തരുണീം, പക്ഷേ സിംഹീം വാ, കിന്തു ഹരേഃ പരമപ്രേ മാസ്പദഭൂതാം. ഏതേനാവാപ്തുകാമതായാ അത്യന്താനൌചി ത്യം ഹരേസ്സുദുസ്സഹാതിശയശ്ച ദ്യോത്യതേ. അവാപ്തുകാമ സ്സന്നവാപ്തവാനിതി സംബന്ധഃ. അത്ര ദ്വിപാദേവർണ്ണനാച്ചേ ദിപസ്യശക്യാശക്യവിചാരവൈധുര്യം ധ്വന്യതേ. അത്ര രൂപക തദ്ബാധകശ്ലേഷയോസ്സങ്കരഃ!

സാ — ഹിമവൽ പാർശ്വവർത്തിയും മദം പൊട്ടി അഹങ്കരി ക്കുന്നതും ആയ ഒരു ഗജം തൻെറ ശത്രുവായ സിംഹത്തിൻെറ മുമ്പിൽവെച്ച് അതിൻെറ പത്നിയെ പിടിയാണെന്നു വിചാരി ച്ച് കിട്ടുവാൻ മോഹിച്ച് അണയുന്നതുപോലെ ഗർവ്വമുഴുത്ത ശി ശുപാലനും തൻെറവൈരിയായ ശ്രീകൃഷ്ണൻെറ പുരോഭാഗ ത്തിൽ വെച്ച് അദ്ദേഹത്തിൻെറ പ്രിയയായ രുക്മിണിയെ ത നിക്കധീനയാണെന്നുകരുതി ലഭിപ്പാൻ കൊതിച്ചുകൊണ്ടു ജരാ സന്ധനോടുകൂടി വന്നുനിന്നു.

അഥ തത്ര ഭഗവതാപ്യാഗതമിതി സൂചയൻ തൽകാലഭ വാം രാജസാമാന്യസ്യാവസ്ഥാം പ്രതിപാദയതി—

പ. സ്ഥായൽകളായകമനീയമുകുന്ദകായ —
ച്ഛായാനികായയമുനായിതരാജവീഥ്യാം

സ്ത്രീരത്നവീക്ഷണരസോന്നയനാസ്സദാ തേ
തീരദ്രുമാ ഇവ ബഭുർവ്വികചപ്രസൂനാഃ 69

വ്യാ—സ്ഥായദിതി. സ്ഥായന്ത്യാ വർദ്ധമാനാഃ കളായകമനീയസ്യ സ്നിഗ്ദ്ധശ്യാമളകളായകുസുമവന്മനോഹരസ്യ മുകുന്ദകായസ്യ കൃഷ്ണകളേബരസ്യ യാശ്ഛായാഃകാന്തയഃതാ സാംനികായേന വൃന്ദേന ഹേതുനാ യമുനായിതാ യമുനേവാചരന്തീ യാ രാജവീഥീ തസ്യാം. നീലജലാഹി യമുനാ. അംഗപ്രഭാ ച ജലസദൃശീ. തത്സാദൃശ്യാതിരേകാദേവ തദ്ഭേദേഽംഗപ്രഭായാന്തത്രതത്ര വർണ്ണിതഃ, യഥാനൈഷധീയേ 'സതദ്ദൃച്ചകച്ചൈ ഭവൻപ്രഭാഝര ചക്രഭ്രമമാതനോതി യൽ'ഇതി. അത്ര ച്ഛായായാ യമുനാജലസാമ്യം വ്യംഗ്യം. തഥാചാഗതവതി ഭഗവതി തൽകായനീലിമവ്യാപ്താ രഥ്യാ യമുനേവ ബഭാവിതി ഭാവഃ. സ്ഥായദിതി ശതൃപ്രത്യയേന ച യഥാ ഭഗവത്സാമീപ്യം രഥ്യായാംകാന്തിനികായസ്യാഭിവൃദ്ധിരാസീദിതി സൂച്യതേ. വീഥ്യാവിസ്താരദ്യോതകം രാജേത്യേതദപി യമുനായിതത്വേ ഹേതുമപരമപി ബോധയതി സ്ത്രീരത്നവീക്ഷണേ രസോഽഭിലാഷഃ തേന ഉന്നയനാ ഉന്മിഷിതനേത്രാഃ. തേ ഭൂമിപാലാ. തീരദ്രുമാ ഇവ തീരസ്ഥിതവൃക്ഷാ ഇവ വികചാനി വികസിതാനി പ്രസൂനാനി പുഷ്പാണി യേഷാന്താദൃശാഃ. അത്ര നയനാനാം പ്രസൂനൈഃ ഉന്മേഷസ്യ ച വികാസേന ബിംബപ്രതിബിംബഭാവോ ബോധ്യഃ. യമുനോപമയാ രാജവീഥ്യാ ഭഗവദാഗമനപ്രയുക്തശ്യാമതാതിശയോ വ്യജ്യതേ. ഇയഞ്ചോപമാ തീരദ്രുമോപമായാ ഉത്ഥാപികാ. തീരദ്രുമോപമയാ ച രാജ്ഞാം ചിത്തൈകാഗ്ര്യകൃതന്നിശ്ചേഷ്ടത്വം വ്യംഗ്യം. പ്രവർദ്ധമാനേ സതി പ്രവാഹേ യഥാതീരദ്രുമാണാം ഭംഗസ്യ പ്രസക്തിഃ തഥാ ഭഗവദാഗമനേന രാജ്ഞാം പരാജയസ്യേതി ച. അസ്മിൻ സമനന്തരേ ച പദ്യേ ശബ്ദാർത്ഥനോന്നിരതിശയമാസ്തി സൌന്ദര്യമിതി സഹൃദയാനാമനാവേദനീയം ഖലു.

സാ—ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണനും വന്നുതുടങ്ങി. ആസമയം അടുക്കുംതോറും അധികം അധികമായി വരുന്നതു. കായാമ്പൂനിറം പോലെ കമനീയവും ആയ അദ്ദേഹത്തിൻെറ ശരീരകാന്തി

കൊണ്ട് കാളിന്ദിപോലെ ആയിത്തീൎന്ന രാജവീഥിയിൽ സ്ത്രീരത്നമായ രുക്മിണിയെക്കാണ്മാനുള്ള കൗതുകംനിമിത്തം തുറിച്ചുമിഴിച്ചുനിൽക്കുന്ന ആ രാജാക്കന്മാർ വിടൎന്ന പൂക്കളോടുകൂടി നദീതീരത്തിൽ നിൽക്കുന്ന വൃക്ഷങ്ങളുടെസാദൃശ്യം നേടി.

അഥ നായികാപി തദാനീം രഥ്യാംപ്രവിഷ്ടേത്യാഹ—

പ. താവദ്ദേവീനികേതാദമരനിലയതോ
രാജഹംസീവ ബാലാ
ലീലാലോലാലസാഭിൎഗ്ഗതിഭിരമലമ
ഞ്ജീരമഞ്ജുസ്വനാ സാ
ഗോവിന്ദസ്യൈവ വക്ത്രാംബുജരസനസരസാ
സ്വാദഗൂഢാഭിലാഷാ
ദൂരാദഭ്യാവതീൎണ്ണാ തരളിതരുണാ
പാംഗഭംഗാ നതാംഗി 70

വ്യാ—താവദിതി. താവൽ തസ്മിൻ കാലേ, മഞ്ചാധിരൂഢേഷു മഹീപാലേഷു മഹിളാമണിസമവലോകനോൽസുകതയാ നിൎന്നിമേഷനയനം രഥ്യാമുഖമവേക്ഷമാണേഷു, ഭഗവതി ചാഗതവതീത്യൎത്ഥഃ. ദൂരാദ്ദേവീനികേതാൽ സാ ദൂരാദമരനിലയതോ രാജഹംസീവാഭ്യാവതീൎണ്ണേതി യോജനാ. അമരനിലയതഃ സ്വൎഗ്ഗാൽ. തത്രൈവ വൎഷാസു ഹംസാനാന്നിവാസാൽ. ബാലാ ഉദഗ്രയൌവനാ. ലീലയാ വിലാസേന ലോലാഭിശ്ചഞ്ചലാഭിഃ അലസാഭിൎമ്മന്ദാഭിശ്ച ഗതിഭിഃ ഗമനൈഃ. ഉപലക്ഷിതേതി ശേഷഃ. ചേഷ്ടാവിശേഷവാചീ ലീലാശബ്ദോത്ര തൽകാരണം യൌവനമദം ശൃംഗാരം വാ ലക്ഷയതി. തഥാച ലീലാലോലേത്യസ്യ ശൃംഗാരചേഷ്ടാവിശിഷ്ടേത്യൎത്ഥഃ പൎയ്യവസ്യതി. തദ്വൈശിഷ്ട്യഞ്ച ഗതീനാം തദേകാൎത്ഥസമവായ ഏവ. പാദവിന്യാസഗതം, പക്ഷേ പക്ഷചാലനഗതഞ്ച, ബഹുത്വമാദായ, ഗമനസ്യൈവ മനോഹരാൻ പ്രകാരവിശേഷാനാദായ വാ, ഗതിഭിരിതി ബഹുവചനോപപത്തിഃ. അമലയോഃ ലോഹാന്തരാസംസൃഷ്ടഹേമനിൎമ്മിതത്വാന്നിൎമ്മലയോഃ മഞ്ജീരയോൎന്നൂപുരയോഃ മഞ്ജുൎമ്മനോഹരഃ സ്വനോ യസ്യാസ്സാദൃശീ. ഹംസീപക്ഷേ, അ

മലമഞ്ജീരസ്യൈവ മഞ്ജുസ്വനോ യസ്യാസ്സേത്യർത്ഥഃ. രുതഞ്ച ഹംസജാതേഃ പ്രസിദ്ധം, യഥാ നൈഷധീയേ 'ചലൽപദാംഭോരുഹനൂപുരോപമാ ചുകൂജ കൂലേ കളഹംസമണ്ഡലീ' ഇതി, 'ആദിൽസുഭിർന്നൂപുരശിഞ്ജിതാനി' ഇതി കുമാരേപി. സാ രുക്മിണീ. ഗോവിന്ദസ്യ യൽ സ്മേരം അംബുജമിവ വക്ത്രം, സ്മേരതാ ചൈകത്ര മന്ദഹാസഃ അപരത്ര വികാസഃ, തസ്യ യോ രസഃ അധരസുധാരൂപഃ, പക്ഷേ മകരന്ദരൂപശ്ച, മാധുര്യം വോഭയത്രാർത്ഥഃ, തസ്യ സരസേ സരാഗേ നിപുണേ വാ ആസ്വാദേ അനുഭവേ ദൂരാഭിലാഷ ഉൽകടേച്ഛാ യസ്യാസ്സാ തഥാവിധാ. വക്ത്രയോ രസഃ അനുഭാവമുഖേന വദനേ അഭിവ്യജ്യമാനഃശൃംഗാരഃ തസ്യ സരസാസ്വാദേ ദൂരാഭിലാഷോ യസ്യാ ഇതി വാ നായികാപക്ഷേƒർത്ഥഃ. ഹംസീപക്ഷേ അവതരണമേവ ഇതരേണോച്യതേ. അംബുജോപമയാ വക്ത്രസ്യ സൗരഭ്യസൗഗന്ധ്യസൗകുമാര്യാണി ദ്യോതിതാനി. തതശ്ച തദ്രസാസ്വാദസമയേ രസനായാ ഇവ ചക്ഷുഷോ ഘ്രാണസ്യ ത്വചശ്ച സുഖാനുവത്തിഃസൂചിതാ. രസാസ്വാദേ സരാഗതാ ച ജാതേപ്യാസ്വാദേ തൃപ്ത്യഭാവാൽ പുനഃ പുനസ്സ്വാദേച്ഛാസാഹിത്യമേവ. അത്ര രഥ്യായാം, പക്ഷേ ഭുവി. അവതീർണ്ണാ പ്രവിഷ്ടാ. തരളിതാഃ നിഖിലാംഗശ്ശനതാരയാ തത്ര തത്ര സഞ്ചാരേണാൽ പാരിപ്ലവാഃ കൃതാഃ ഭൃംഗാ ഇവ തരുണാനാം യൂനാം അപാംഗാഃ കടാക്ഷാഃ യയാ താദൃശീ സതീ. ഹംസീപക്ഷേ മധുരമധുലോഭാൽ കമലാകൃതവസതിൻ ഭൃംഗാംസ്തരളിതാൻ കൃത്വേത്യർത്ഥഃ. അപാംഗേഷു ഭൃംഗസാദൃശ്യോക്ത്യാ കാർഷ്ണ്യാദിദ്യോത്യതേ. നതാംഗീ സന്നതാംസാ. ഇദമുഭയത്രസമാനം. 'സന്നതാംസാഃ സ്ത്രിയഃ പൂജ്യാഃ' ഇതി സാമുദ്രികപ്രസിദ്ധിഃ. ഹംസ്യാ അപി സന്നതാംസത്വം 'സ്മൃത്യദ്യാശ്ലഥിലാംസഹംസരുചയോ ഗോദാവരീവീചയഃ' ഇത്യാദിഷു പ്രസിദ്ധം. അഥവാ നതാംഗീ ചാരുഗാത്രീ. 'നതം ചാരു സന്നതം' ഇതി ഭോജഃ. നായികാപക്ഷേ തരുണാപാംഗതരളീകരണേ സൗന്ദര്യാതിരേകശ്ചൈവ ഹേതുരനേനോക്തഃ. ഹംസീപക്ഷേ തു സ്വഭാവകഥനമാത്രം. അഥവാ അധോമുഖീകൃതാംഗീ

ത്യത്ഭുതതയാ അവതരണകാലികാവസ്ഥാപ്രതിപാദനം വാ. പൂർണ്ണോപമാത്രാലങ്കാരഃ. തയാ ച രുക്മിണ്യാ അസുലഭദർശനത്വം ലബ്ധേ ച ദർശനേ ജനാനാം സുഖവിശേഷാധായകത്വഞ്ച ഗമ്യതേ. പൂർവ്വസ്മിന്നസ്മിന്നപി പദ്യേ വർണ്ണനാവിഷയസ്യ പ്രത്യക്ഷായമാണത്വാൽ ഭാവികമപ്യലങ്കാരഃ.

സാ — ഇപ്രകാരം രാജാക്കന്മാരെല്ലാം മഞ്ചാരൂഢന്മാരായി ഇമച്ചിമിഴികൂടാതെ നോക്കിനില്ക്കുന്നു. ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണനും എഴുന്നള്ളി. അപ്പോൾ, ആരബ്ധയൌവനയും നതാംഗിയുമായ രുക്മിണി ഗോവിന്ദന്റെ പുഞ്ചിരികൊണ്ടു മുഖാരവിന്ദത്തിലുള്ള ശൃംഗാരരസത്തെ മതിവരാതെ ആസ്വദിപ്പാനുള്ള അത്യാശയോടുകൂടി, വിലാസങ്ങളെക്കൊണ്ട് ചഞ്ചലവും മന്ദവും ആകുംവണ്ണം നടന്നുകൊണ്ടും അപ്പോൾ പുറപ്പെടുന്ന കലപ്പില്ലാത്ത കാൽച്ചിലമ്പുകളുടെ ഒച്ചകൊണ്ട് കണ്ണാനന്ദത്തെ കൊടുത്തുകൊണ്ടും വണ്ടുകളെപ്പോലിരിക്കുന്ന യുവാക്കന്മാരുടെ കടക്കണ്ണുകളെ ഇളക്കിത്തീർത്തുകൊണ്ടും ദൂരത്തുള്ള ദേവീക്ഷേത്രത്തിൽനിന്ന് സ്വർഗ്ഗത്തിൽനിന്ന് അരയന്നപ്പെട എന്നപോലെ രാജവീഥിയിൽ ഇറങ്ങി.

അഥ തദാനീന്തനീന്നായികാവസ്ഥാമേവ വിസ്തരേണ വർണ്ണയതി—

വ. സവ്യേന സാ കരതലേന സഖീകരാഗ്രം
നവ്യപ്രവാളരുചിനാ രുചിരം ഗൃഹീത്വാ
ഭവ്യാ സലീലധുതകേളിസരോരുഹേണ
സവ്രീളമാസ്യമപിധായ ചചാര മന്ദം. 71

വ്യാ — സവ്യേനേതി. സവ്യേന വാമേന. കരതലകരാഗ്രശബ്ദൌ പാണിവാചകൌ. നവ്യപ്രവാളസ്യ പ്രത്യഗ്രപല്ലവസ്യ രുചിശ്ശോഭേവ രുചിര്യസ്യ തേന. നവ്യത്വോക്ത്യാ പാടലിമകോമളിമാദ്യതിശയഃ സൂച്യതേ. രുചിരമിതി വിശേഷണം കരാഗ്രസ്യ ഗ്രഹണീയതാം ധ്വനയതി. ഗ്രഹണക്രിയാവിശേഷണം വൈതൽ. ഭവ്യാ മംഗളവേഷാ; ഉദാരചരിതാ വാ. സലീലം യഥാ തഥാ ധുതേന ചാലിതേന കേളിസരോരുഹേണ കരണേ

ന. സവ്രീളമിത്യപിധാനഹേതുരുച്യതേ. വ്രീളാ ച തരുണ ഭ്രാതനേത്രാവലീപാത്രീഭൂതതപാബുദ്ധിപ്രയുക്താƒവസേയാ. ആ സ്യം വദനം അപിധായ ആച്ഛാദ്യ. അത്രാപിഭാവികമല ങ്കാരഃ.

സാ—മംഗളാലങ്കാരങ്ങളെക്കൊണ്ടു അലംകൃതയായ അ വൾ പുത്തൻതളിരോളിപൂണ്ട ഇടത്തുകൈകൊണ്ട് മനോഹര മായ സഖിയുടെ കൈപിടിച്ചും, ഭംഗിയിൽ ആട്ടുന്ന കളിത്താമ രപ്പൂകൊണ്ടു ലജ്ജനിമിത്തം മുഖം മറച്ചും സാവധാനത്തിൽ ന ടന്നുതുടങ്ങി.

അഥ തത്താദൃശനായികാംഗസൌന്ദൎയ്യസന്ദോഹസന്ദൎശ നസമുദ്ഭൂതവിസ്മയാവിഷ്ടഃചേതസാം വസുമതീപതീനാം തൽ സൂചകം ആലാപാസ്സമുത്ഥാഃ പ്രാദുരഭവന്നിത്യാഹ—

ഛ്യ. തദാ തു ഖലു. 72

പ. ഭൂപാസ്തേ ഭുവഃനൈകമോഹനവധൂ_
രൂപാമൃതം ലോചനൈ_
രാപീയാച്യപരസ്പരം രസസമു_
ന്മേഷാനിമേഷൈൎഭൃശം
ആശാമൈശത നൈവ പൂരയിതുമ_
പ്യേകാം ദശാപ്യദ്ഭുതാ_
ലാപൈരേവമപൂരയന്നിതി തദേവാ_
ഭൂദതീവാദ്ഭുതം 73

വ്യാ—തദാ തു ഖലു തേ ഭൂപാ ഇതി. തദാ തു തഥാസ ഞ്ചാരസമയ ഏവ. ഖലുശ്ശിസ്മയേ. വിസ്മയശ്ച കവേഃ പരിഭുക്ത സുന്ദരതരുണീമണീനാമപി ഭൂപതീനാന്തഥാവിധവിസ്മയസ്യാ സംഭാവിതത്വാൽ. തേ രുക്മിണീപ്രത്യാഗമനപ്രതിപാലകാഃ. ഭൂപാ ഇതി സമ്യക്പാലനേന വശീകൃതവസുന്ധരാണാന്തേഷാ മാശാപൂരണശക്തിരേവ സാമാന്യതോ ദൃശ്യത ഇതിസൂചയദേ കാശാപൂരണാശക്താവദ്ഭുതമുദ്ഭാവയതി. ഏകാമപ്യാശാം പൂരയിതുന്നൈവൈശതേതി യോജനാ. ഏകാമപീത്യനേന പൂ രണസൌകൎയ്യം സൂചയതി. ഏകാം തദ്രൂപാമൃതപാനമാത്രവി

ഷയാം. ആശാം അഭിലാഷം. നൈവൈശത നൈവശക്താബ
ഭൂവുഃ. ഏവകാരോഽയോഗവ്യവച്ഛേദവാചീ ശക്തിസംഭാവനാം
ഭൂപോചിതാം പ്രതിഷേധതി. നനുശക്തിരിയം കിം തദ്രൂപാ
മൃതപാനാലാഭാൽ, നേത്യാഹ—ഭുവനേതി ഭുവനേഷു ഏകം മു
ഖ്യം മോഹനം മോഹകാരി, മനോഹാരീതിയാവൽ, യദുധാ
ജഗ്ദ്ധ്യാ രൂപം സൌന്ദര്യമേവാമൃതം തൽ. ആപീയാപി സർവ്വാം
ഗേഭ്യഃ പീതപായി. അപിഃ കാരണപൌഷ്കല്യേപി പൂരണശ
ക്തിരൂപകാര്യാജനിരൂപം വിരോധം ദ്യോതയതി. അത ഏവ
വിശേഷോക്തിരലംകാരഃ. നനു ക്ഷണികമേകവാരപാനമേവാ
സീൽ തൽ കഥം കാരണപൌഷ്കല്യമിതിചേദാഹ—അപരസ്സര
മിതി. അവിച്ഛേദേന നൈകവാരം ദ്വിവാരംവാ, ഇത്യർത്ഥഃ.
ക്രിയാസാതത്യേ അപരസ്സരമിതി നിപാതഃ. നനു നാനാസ്ഥാ
നേഭ്യോഽവിച്ഛേദേനപാനമപി കിമല്പമാത്രയാ, നേത്യാഹ—
ഭൃശമിതി. താദൃശപാനോപപത്തിന്ദർശയിതും തൽകരണാനി
ലോചനാനി വിശിനഷ്ടി—രസേതി. രസസമുന്മേഷേണ വിസ്മ
യാതിരേകോദയേന അനിമേഷൈഃ, ക്ഷണമപി പാനപ്രതിബ
ന്ധകം നിമേഷമപ്രാപ്നുവദ്ഭിരിതി യാവൽ. യദ്വാ അനിമേ
ഷൈരിത്യത്ര വിരോധേ നഞ്. തഥാച താദൃശപാനോപയോ
ഗിവികാസവിശിഷ്ടൈരിത്യർത്ഥഃ. അഥ ഇദമത്യദ്ഭുതതരമപി
സമജായതേത്യാഹ—ദശേതി. ദശാപീതി പൂരണസ്യ ദുസ്സാധത്വ
ന്ദ്യോത്യതേ. ആശാ ഇതി വചനവിപരിണാമേനാത്രാനുഷജ്യതേ.
ലോകേ മൃത്ദ്രവ്യാണ്യേവ പാനാശ്രാശാപൂരണകരണാനി ദൃഷ്ടാ
നി, അത്ര തു തദ്വിലക്ഷണാനീത്യാഹ—അദ്ഭുതേതി. അദ്ഭു
തസ്യ ചക്രൈർമ്മിഥോവചനൈരിത്യർത്ഥഃ ഏവംവക്ഷ്യമാണപ്രകാ
രൈഃ. ഇതീത്യനന്തരം യദിത്യധ്യാഹാര്യം ഉത്തരവാക്യേ തച്ഛ
ബ്ദദർശനാൽ. തൽ ഏകാശാപൂരണാശക്തായാപി ദശാശാപൂര
ണം തസ്യാവാങ്മാത്രേണ സാധനാഞ്ച. ഏവകാരഃ പൂർവ്വോക്തപാ
നാപേക്ഷയാശാപൂരണാശക്തേരത്യദ്ഭുതത്വം വ്യവച്ഛിനത്തി. സ
ത്യം തദദ്ഭുതം തഥാപീദമത്യദ്ഭുതമിത്യർത്ഥഃ. അതീവ അത്യ
ന്തം 'സ്വത്യതീവ ച നിർഭരേ' ഇത്യമരഃ. വിരോധപരിഹാരശ്ച

പൂർവ്വോക്തപൂരണാശക്തേഃ ദർശനകർമ്മീഭൂതവസ്തുനിഷ്ഠാസേചന
കതാരൂപധർമ്മവിശേഷാധീനതയാൽ, ദർശിതൃത്വാനുഷക്ത
ശാപദസ്യാദിശബ്ദാർത്ഥകതയാ ച, വേദിതവ്യഃ രുക്മിണീരൂപസ്യ സ
കൃദ്ദർശനേപി രാജ്ഞാം തൃപ്തിർന്നജാതാ യേഷാമദ്ഭുതാലാപചാപ
ലൈർദ്ദർശിഭിരിശശ്ശബ്ദ്യമാനാശ്ചാസന്നിതി ഫലിതാർത്ഥഃ. അ
ത്ര രൂപാമൃതമിത്യത്ര രൂപകം, അനിമേഷൈരിതി സതതപാന
ഹേതുകത്വാ കാവ്യലിംഗം; ദർശിതൃത്വാദൌ വിരോധാഭാസശ്ചാ
ലങ്കാരഃ. ദർശനാശാപൂരണാശക്ത്യൈക്യാ രൂപസ്യ 'ക്ഷണേ ക്ഷ
ണേ യന്നവതാമുപൈതി തദേവ രൂപം രമണീയതായാഃ' ഇതി
ലക്ഷിതരമണീയതാത്വം വസ്തു ധ്വന്യതേ. രൂപാലംബനോ രാജ
നിഷ്ഠോ വിസ്മയശ്ചരസഃ.

സാ — അപ്പോഴാകട്ടെ പതിനാലു ലോകത്തിലും നോക്കി
യാൽ ഒന്നാമത്തെ മോഹനവസ്തുവായ രുക്മിണിയുടെ നിരതി
ശയസൌന്ദര്യം, പ്രതീക്ഷിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ആ രാജാക്കന്മാ
രുടെ മുമ്പിൽ പ്രത്യക്ഷപ്പെട്ടു. വിസ്മയാവിഷ്ടന്മാരായി ഇമച്ച
മിഴികൂടാതെ ഇടവിടാതെ നല്ലപോലെ നോക്കിക്കൊണ്ടിരുന്നു.
എത്രതന്നെ കണ്ടിട്ടും അവരുടെ കണ്ണുകൾക്ക് ലേശംപോലും
തൃപ്തിവന്നില്ല. അത്യാശ്ചര്യം ഒടുവിൽ എല്ലാവരുംകൂടി ഓരോ
രോ അത്ഭുതവാക്കുകളെ ഉറക്കെയുറക്കെ പറഞ്ഞുതുടങ്ങി.

അദ്ഭുതാലാപപ്രകാരാന്ദർശയതി—

പ. "ഭോ! ഭോ! പശ്യത രൂപമീദൃശമഹോ! ലോകത്രയേ ദുർല്ലഭം
ഭാരായൈവ വിഭൂഷണാനി സകലാന്യേതാനി സാരാണ്യപി
ലോകൈകാഭരണായമാനവപുഷഃ കാ നാമ ഭൂഷാ സുധാ-
സാരഃ കിമ്മധുരാന്തരം മൃഗയതേ സ്വാദുത്വസമ്പത്തയേ" 74

വ്യാ — ഭോ ഭോ ഇത്യാദിഭിശ്ചതുർഭിഃ. സംബോധ്യാനാമനേ
കതയാൽ ഭോഭോ ഇതി ദ്വിരുക്തിഃ സംബുദ്ധിശ്ച വക്ഷ്യമാണേ
ശ്രോതൄണാമവധാനവിശേഷസമ്പാദനാർത്ഥം. പശ്യത ദൃശ്യബു
ദ്ധ്യാ സമ്യഗവലോകയത. അസ്യാ രൂപമിത്യർത്ഥാദായാതി. ലോ
ഡർത്ഥോത്ര വിധിഃ പ്രാർത്ഥനാ ച. തത്ര ഹേതുമാഹ — രൂപമിത്യാ
ദിനാ. രൂപം ആകൃതിഃ. ഈദൃശം ലാവണ്യസൌന്ദര്യമാധുര്യാദി

നാ ഏതത്സദൃശം. ലോകത്രയേ നാകഭൂമിപാതാളത്രയേ. ദുർല്ലഭമിതി കദാചിൽ ക്വചി ദേവ സംഭവാൽ. അത്ര ഏവാഹ — അഹോ ഇതി ആശ്ചര്യഭൂതമിത്യർത്ഥഃ. അസ്യ രൂപസ്യാസാധാരണതാം ദർശയിതുമാഹ — ഭാരായേതി. ഭാരായൈവ ക്ലേശമാത്രഫലകാനി. ഭവന്തീതി ശേഷഃ. കിമാഭരണദോഷാദേവം, നേത്യാഹ — സാരാണ്യപീതി അനർഘാനേകരത്നപ്രത്യുപ്തതയാത്യുൽകൃഷ്ടാന്യപീത്യർത്ഥഃ. ഭാരായൈവേത്യേവകാരവ്യവച്ഛേദ്യം കാന്തിവിശേഷാധായകത്വം ഹേതുപുരസ്സരം നിരസ്യതി — ലോകേതി. ലോകേഷു ഏകം മുഖ്യം യഥാ ലോകാനാമേകം കേവലം ആഭരണം ഇവാചരദ്യത് വപുഃ ശുഭാകൃതിഃ 'ശുഭാകാരേ തനൌ വപുഃ' ഇതി വൈജയന്തി, തസ്യ കേത്യാക്ഷേപേ. നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. നാമേതി സംഭാവനായാം. സംഭാവനാവിഷയോപ്യലങ്കാരോനാസ്തി, കിമുതപാരമാർത്ഥിക ഇതിഭാവഃ. യത്സ്വയം ഹാരകുണ്ഡലകടകാദീനാമാഭരണാനാമപിശോഭാതിശയം സമ്പാദയതി ലോകത്രയഞ്ച മണ്ഡയതി, തസ്യവപുഷസ്താനി ഹാരാദീനി ന കാമപി ശോഭാമാപാദയിതും ശക്നുയുരിതി യാവൽ. ഉക്താർത്ഥേ ദൃഷ്ടാന്തമാഹ — സുധേതി. സുധായാ അമൃതസ്യ സാരഃ പ്രധാനാംശഃ കിമിതി പൂർവ്വവൽ ക്ഷേപേ. മധുരാന്തരം സിതാദി. മൃഗയതേ അപേക്ഷതേ. സ്വാദുത്വസമ്പത്തയേ മാധുര്യാധിക്യസമ്പാദനായ. സ്വാദുശബ്ദോത്രാധികസ്വാദുനി ലാക്ഷണികഃ യഥാ സമ്പത്തയ ഇത്യസ്യ വൃദ്ധയേ ഇത്യർത്ഥഃ. സുധാസാരസ്യ സ്വാദുത്വസംപാദകം മധുരാന്തരന്നാസ്തീത്യർത്ഥഃ പൂർവ്വാർദ്ധേ കാവ്യലിംഗംവിശേഷോക്തിശ്ച. ഉത്തരാർദ്ധേ പ്രതിവസ്തൂപമാച. തയാ ച സുധാസാദൃശ്യം വപുഷോ വ്യജ്യതേ. നിരതിശയാഹ്ലാദകത്വരൂപം വപുരാലംബനോ രാജ്ഞോ വിസ്മയശ്ച.

സാ — "ഹേ! ഹേ! നോക്കുവിൻ! ആശ്ചര്യം! ഇപ്രകാരമുള്ള ഒരു രൂപം മൂന്നു ലോകത്തിലും ദുർല്ലഭം. വിശേഷപ്പെട്ടവയാണെങ്കിലും ഈ ആഭരണങ്ങളെല്ലാം ഇവൾക്കു ഭാരത്തിന്നുതന്നെ. ലോകത്തിന്നൊട്ടാകെതന്നെ ആഭരണമായിരിക്കുന്ന ഈ ശോഭനശരീരത്തിന്ന് അലങ്കാരം എന്ത്? അമൃതിൻെറ സാരം

സ്വാദുവൎദ്ധിപ്പാൻ മററൊരു മധുരവസ്തുവിനെ ആവശ്യപ്പെട്ടന്നുണ്ടോ?"

അഥൈവമേകേന രാജ്ഞാഭിഹിതേ ദ്വിതീയ ആഹ—

പ. "വിനിൎമ്മിതാ കേന, ന കേന ഖല്വിയം,
യതോ രസജ്ഞാ ന സനാഥിതാനയാ
ഉമൈവ സാക്ഷാദ്രുത, സാ മനോഭവഃ
ക്ഷയായജാതാം, ത്വിയമഭ്യധികം 75

വ്യാ—വിനിൎമ്മിതേതി. വിനിൎമ്മിതാ വിശേഷേണനിൎമ്മിതാ, കുന്ദേന്ദീവരാദീന്യുപാദാനാനി സമ്യഗ്ഗുണ്യ സൃഷ്ടേതി യാവൽ. 'ഇയ'മിത്യത്രാപി യോജ്യം. കേനേതി. കിംശബ്ദഃ പ്രശ്നേ. അസ്യാഃസ്രഷ്ടാരന്നാവധാരയാമി, തദഭിലഷാമി തം ജ്ഞാതുമിത്യൎത്ഥഃ. അഥ കിമത്ര ജിജ്ഞാസ്യം, നനു ബ്രഹ്മണൈവേതി ചേദാഹ—നേതി. ഇയം കേന ന വിനിൎമ്മിതാ ഖല്വിതി യോജനാ. കേന ബ്രഹ്മണാ. 'മാരുതേ വേധസി ബ്രധ്നേ പുംസികഃ'ഇത്യമരഃ. ഖലു നിശ്ചിതം. ബ്രഹ്മനിൎമ്മിതത്വപ്രതിഷേധേ യുക്തിമാഹ—യതഇതി. രസജ്ഞാ ജിഹ്വാ അൎത്ഥാൽ ബ്രഹ്മണഃ. അനയാ അനിൎവ്വാച്യലാവണ്യാദിവിശിഷ്ടയാ വധ്വാ. ന സനാഥിതാ ന സഹിതാ കൃതാ. യദീയം ബ്രഹ്മണാ സൃഷ്ടം ഭവേൽ തൎഹി സരസ്വത്യാന്യനഗ്ഗുണഗണൊമേനാന്താമിവ സ്വരസനായാം സസമാരോപയേൽ. യൽസ്മാൽ സനൈവമകരോൽ. തസ്മാദിയന്ന തൽസൃഷ്ടേതി നിശ്ചിനോമീതി ഭാവഃ. 'ജിഹ്വായാം കമലോദ്ഭവസ്സ്വദയിതാന്മധത്തേ'ഇതി സ്വാഹാസുധാകരേ. സരസ്വതിവാസരസവേദിനീ രസനൈവാത്മനസ്തസമാനയാ സനാഥീകരണായ ബ്രഹ്മാണം പ്രേരയേദിത്യാനാശയേന രസജ്ഞാപദേന ധ്വന്യതേ. ദൃശ്യതേ ഹി ലോകേ സമനുഭൂതസിതാദിരസാ രസനാ പുനരപി തത്സമാനാസ്വാദേ പുരുഷം പ്രേരയതീതി. ഏവന്നിൎമ്മാതൃജിജ്ഞാസാമുഖേനാസ്യാസ്സരസ്വതീസാമ്യം പ്രദൎശ്യ തതോപ്യധികലാവണ്യമസ്യാസ്സംഭാവയൻ പക്ഷാന്തരമുത്ഥാപയതി—ഉമൈവേതി. ഉമാ സൌന്ദൎയ്യസാരസൎവ്വസ്വഭൂതത്വേന പ്രസിദ്ധാ പാൎവ്വതി. ഏവകാരേണ നാന്യാ ന്യാ ഏ

വം സൌന്ദര്യം സംഭവേദിതി ദ്യോതിതം. സാക്ഷാദിതി ന തു കലാമാത്രേണാവതീർണ്ണേത്യർത്ഥഃ, പ്രത്യക്ഷീഭൂതേതി കേചിൽ. ഉക്തേതി പക്ഷാന്തരേ. അദ്വൈതമപി പക്ഷം യുക്ത്യാ നിരസ്യതി—നേതി. സാ ഉമാ. മനോഭുവഃ കാമസ്യ. ക്ഷയായ ജാതേതി. പുരാ കില ദാക്ഷായണീദാഹാനന്തരം ജാതവൈരാഗ്യസ്യ ശൈലാരണ്യേ ചരതോ വിരൂപാക്ഷസ്യ ധൈര്യച്യുതിം സുരകാര്യായ സമ്പാദയിഷ്യതോ മദനസ്യോമൈവ തത്ര പ്രധാനം സാധനമഭൂൽ. തതശ്ച കുപിതോ ഭഗവാന്നിടിലനയനാഗ്നിനാ തന്ദദാഹ. തസ്മാദുമൈവ മദനനാശനിമിത്തമഭൂദിതി സ്ഫുടം. ഇയം പുരതോ ദൃശ്യമാനാ രുക്മിണീ. ഋദ്ധയേ വൃദ്ധയേ. ഇയന്തു മനോഭുവോഽധികവൃദ്ധയേ ജാതേത്യന്വയഃ. കാമോദ്ദീപകത്വഞ്ചാസ്യാ അനുഭവസാക്ഷികമേവേതി ഭാവഃ. അത്ര കേന ന കേനേത്യത്ര വിശേഷ്യാംശസ്യ ധ്വനിഃ. ബ്രഹ്മനിർമ്മാണസംബന്ധേപി തദസംബന്ധകഥനാദതിശയോക്തിഃ, ചാപിത്യനേനാഭിഹിതനിശ്ചയേന ഇത്യാദിനാ ഹേതുപ്രദർശനേനാനുമാനം, ഉമൈവേത്യുൽപ്രേക്ഷാ, തസ്യാശ്ച വ്യതിരേകശ്ചാലങ്കാരഃ. പൂർവ്വാർദ്ധേ സരസ്വതീസാമ്യസ്യ വ്യജ്യമാനത്വാദുപമാധ്വനിശ്ച. നായികായാ നിരതിശയസൌന്ദര്യരൂപം വസ്തു പ്രാധാന്യേന ധ്വന്യതേ തദാലംബനോ രാജ്ഞോ വിസ്മയശ്ച.

സാ—ഒരു രാജാവ് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞപ്പോൾ മറെറാരാൾ പറയുന്നു:—ഇവളെ ആര് ഇത്ര വിശേഷമായി സൃഷ്ടിച്ചു? ബ്രഹ്മാവല്ല നിശ്ചയം, അങ്ങിനെയാണെങ്കിൽ സരസ്വതിയെ ധരിക്കുന്ന അദ്ദേഹത്തിന്റെ രസജ്ഞ ഇവളെ പുണർന്നുകൊണ്ട് വഹിച്ചില്ല. സാക്ഷാൽ ശ്രീപാർവ്വതിതന്നെയോ? അതല്ല. പാർവ്വതി കാമദേവന്റെ നാശത്തിന്നു കാരണഭൂതയാണ്. ഇവൾ കാമനെ അധികമായി വർദ്ധിപ്പിക്കയാണ് ചെയ്യുന്നത്.

തൃതീയഃ ശ്ലാഘതേ—

പ. "ഇയം ഹി സാക്ഷാദുദയഃ ശ്രിയോഽപരോ
വിസീമലാവണ്യസുധോദധേരിഹ

അമന്ദരാഗാന്ധരണീഭൃതോഽഖിലാൻ
സ്വയം ഭ്രമന്തീനചിരാദഹോബത." 76

വ്യാ__ഇയമിതി. ഇയംശ്രിയസ്സാക്ഷാദപര ഉദയോ ഹീത്യന്വയഃ. ഹീത്യവധാരണേ. ശ്രിയഃ ഇന്ദിരായാ ദേവ്യാഃ. സാക്ഷാദിത്യസ്യാർത്ഥഃ പൂർവ്വവൽ. അപര ഉദയഃ അന്യ ആവിർഭാവഃ. നിത്യായാസ്തസ്യാ നോൽപത്തിരിത്യാവേദയിതുമുദയ ഇതി. അപരത്വം സ്പഷ്ടയതി__വിസീമേതി ഇഹേത്യാഭ്യാം. വിസീമാ അപാരോ യഃ സുധാത്മാ ഇവ ലാവണ്യസ്യാബ്ധിസ്സമുദ്രഃ തസ്മാൽ. ലാവണ്യമേവസുധാ തദ്യുദധേരിതിവാ. പ്രാഥമിക ഉദയഃ പയഃപയോധേഃ, അയന്തുലാവണ്യസുധോദധേരിതി ഭേദ ഇതി ഭാവഃ. ഇഹ ഭൂലോകേ. പൂർവ്വോഹി വൈകുണ്ഠസമീപദേശേ. വിശേഷാന്തരമപി ദർശയിതുന്നായികാംവിശിനഷ്ടി__അമന്ദേതി. അമന്ദരാഗാൻ പ്രവൃദ്ധാനുരാഗാൻ. മന്ദരഃ തദാഖ്യോ യോഽഗഃ പർവ്വതഃ തദ്ഭിന്നാനിതി ച ശബ്ദശക്ത്യാ ലഭ്യതേ. ധരണീഭൃതഃ ഭൂപാലാൻ പർവ്വതാനിതി ച. പുരാ മന്ദരാഗരൂപസ്യൈകസ്യൈവ ധരണീഭൃതോ ഭ്രമണമാസീൽ, ഇദാനീന്ത്വമന്ദരാഗാണാന്നിഖിലാനാംധരണീഭൃതാമിതിവിശേഷഃ. അമന്ദരാഗമിതി പാഠേ ഭ്രമണക്രിയാവിശേഷണതയാ കഥഞ്ചിദ്യോജ്യം. സ്വയമിതി അന്യാപേക്ഷാംവിനേത്യർത്ഥഃ. തദാതുദൈവസുരാസുരൈരന്യതോ വിഷ്ണുനാ ച. ഭ്രമന്തീത്യന്തർഭാവിതണ്യർത്ഥഃ പ്രയോഗഃ, ഭ്രാമയന്തീത്യർത്ഥഃ. നചിരാൽ സദ്യഃ. തദാനീന്തു മന്ദരസ്യ ഭ്രമണം ചിരകാലസാദ്ധ്യമഭൂൽ. അഹോബതേതിവിസ്മയാതിശയദ്യോതകോനിപാതസമുദായഃ. അത്ര അപര ഉദയ ഇത്യത്ര രൂപകം, ലാവണ്യസുധേത്യുപമാ, രൂപകംവാ,അമന്ദേത്യാദൌവ്യതിരേകശ്ച. വസ്തുരസയോഃ. ധ്വനിഃ പൂർവ്വവൽ.

സാ__മൂന്നാമതൊരാൾ ശ്ലാഘിക്കുന്നു:__ഇവൾ ശ്രീയുടെ സാക്ഷാത്തായ മറെറാരവതാരമാകുന്നു. എന്നാൽ അല്പം ഭേദമുണ്ട്. ശ്രീ പാലാഴിയിൽനിന്നാണ് ആവിർഭവിച്ചത്. ഇവൾ ലാവണ്യാംബുധിയിൽ നിന്നാണ്. ശ്രീ വൈകുണ്ഠത്തിലാണെ

ങ്കിൽ ഇവൾ വിദർഭത്തിലാണ്. ശ്രീമന്ദരം എന്ന ഒരു പർവ്വതത്തെ—അതുതന്നെ മററുള്ള ദേവാസുരന്മാരെക്കൊണ്ടു—വളരെക്കാലം കൊണ്ടു ചുററിച്ചു. ഇവളോ അത്യന്തം അനുരക്തന്മാരായ എല്ലാ രാജാക്കന്മാരേയും താൻതന്നെ ക്ഷണത്തിൽ ഭ്രമിപ്പിച്ചു. അത്യാശ്ചര്യം!

അഥാപരോപി ഭൂപതിഃ നായികായാ ഗമനം പാദാദിവദനാന്തഞ്ച മുഹുർമ്മുഹുരവലോക്യ വിസ്മയാവിഷ്ടഹൃദയഃ ക്രമാൽ പ്രശംസതി.

പ. “യാനേ നൈവോപമാനം, പദഗുണലവതഃ
പല്ലവോഽഭൂത്സമർത്ഥഃ
ശ്രോണീഭാരോയമസ്യാസ്സ്വഹഹ! പുനരതഃ
കാ കഥാത്യന്തശുന്യേ
യുക്തം പ്രത്യർത്ഥിഭാവാദുരസിജയുഗയോ—
ർമ്മർദ്ദനം യന്മിഥസ്സു
ദുക്രായാസ്മൈ നമോസ്തു ത്രിഭുവനഹൃദയേ—
സ്ഥൈര്യചൌര്യവ്രതായ. 77

വ്യാ— യാന ഇതി. യാനേ ഗമനേ വിഷയേ. നൈവോപമാനമിതി. കരിണ്യാദിഗത്യാനാമേതദപേക്ഷയാഽതിന്യൂനത്വാദിതിഭാവഃ. ദൂരതോ ദർശനേ ഗമനഭംഗ്യൈവ സമ്യഗുപലക്ഷ്യത ഇതി പ്രഥമന്തദ്വർണ്ണനം. പദയോഃ ചരണയോഃ യേ ഗുണാഃ ലൌഹിത്യസൌകുമാര്യാദയഃ തേഷാം ലവതഃ ലവാൻ ലബ്ധ്വാ. ല്യബ്ലോപേത്ര പഞ്ചമീ. സമർത്ഥഃ, തരുണജനസമാദരണീയതാലാഭേ ഇത്യാദിഃ. യദ്വാ സമർത്ഥഃ സംഗതാർത്ഥ അനർത്ഥഇതി യാവൽ. പദഃ പദസ്യ ലക്ഷണയാ തദ്ഗുണാനാം ലവോ ലേശോ യത്ര സ പല്ലവ ഇതി ഹി കവിപ്രസിദ്ധാ പല്ലവശബ്ദവ്യുൽപത്തിഃ. ശ്രോണീഭാരഃ ജഘനഗുരുതാ. അയമിതി ദർശനൈകഗമ്യത്വം ഭാരസ്യാഹ. സുശ്രോണീ രുക്മിണീതി പൂർവ്വം ശ്രവണേപി ശ്രോണീഭാരസ്യേദൃശം മഹത്വം ന വിചാരിതമിതിഭാവഃ. അസ്യാസ്സ്വിതി യാനാദൌ സർവ്വത്രസംബധ്യതേ. ഇ

ശബ്ദോ വനിതാന്തരാദ്വിശേഷദ്യോതകഃ. അഹഹേതി പശ്യതാമദ്ഭുതാവഹ ഇത്യർത്ഥഃ. പുനരിതി വിശേഷേ. സ ച ശ്രോണീഭാരാദ്യപേക്ഷയാ. അതഃ അസ്മിൻ. അതോത്യന്തശൂന്യേ പുനരിതി സംബന്ധഃ. കാ കഥേതി കഥനീയം കിമപി നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. അത്യന്തശൂന്യേ ശശവിഷാണകല്പേ മദ്ധ്യേ. അയന്തു മദ്ധ്യോത്യന്തശൂന്യത്വാച്ഛശവിഷാണവന്നവർണ്ണനാവിഷയ ഇതി യാവൽ. അതികൃശ ഇതി ഭാവഃ. യുക്തമിതി. ഉരസിജഭരയോഃ മിഥോമർദ്ദനം യൽ തൽ പ്രത്യർത്ഥിഭാവാദ്യുക്തമിത്യന്വയഃ. പ്രത്യർത്ഥിഭാവാൽ അന്യസ്മിൻസ്വാഖിലഗുണദർശനനിമിത്തകാസൂയാജനിതാൽ സ്വഗ്രഹസമഗ്രസ്വാമ്യവാഞ്ഛാകൃതാച്ച ശത്രുഭാവാൽ. ഉരസിജഭരയോഃ പീനയോഃ കുചയോഃ. മിഥഃ അന്യോന്യം. നമോസ്ത്വിതി. ഉൽകൃഷ്ടാ ഹി നമസ്കാര്യാഃ ഇദഞ്ച വക്ത്രം നിരതിശയമഹിമശാലിത്വാൽ സർവ്വോൽകൃഷ്ടമിതി ഭാവഃ. നമസ്കാര്യതാപ്രയോജകന്തസ്യ മഹിമാനമേവ സ്പഷ്ടയതി—ത്രിഭുവനേതി. ത്രിഭുവനസ്യ തൽസ്ഥജനസ്യ യദ്ധൃദയസ്ഥൈര്യം ചിത്തസ്യാചാഞ്ചല്യം തസ്യ ചൗര്യം ഹരണമേവ വ്രതം യസ്യ താദൃശായേത്യർത്ഥഃ. ധൈര്യം വിനാശ്യ നിഖിലാൻ സ്വാധീനാൻ കുർവ്വത ഇതി ഭാവഃ. ഹൃദയശബ്ദേന സ്ഥൈര്യസ്യാന്തരത്വം വ്യഞ്ജയതാ തച്ചൗര്യസ്യാസുകരത്വം ധ്വന്യതേ. വ്രതത്വാരോപണാൽ ചൗര്യസ്യ നൈയത്യഞ്ച. ഋഷിവരിഷ്ഠാനാമിവ ദുഷ്കരവ്രതശാലിത്വാദ്വക്ത്രസ്യ നമസ്കാര്യതാ ചൗര്യവ്രതായേത്യനേന പ്രതിപാദിതാ. അത്രാപി വസ്തുരസയോർധ്വനിഃ പൂർവ്വവൽ. അലങ്കാരാസ്സ്വയമൂഹ്യാഃ.

സാ — നാലാമതൊരു രാജാവ് — "ഇവളുടെ നടപ്പ് ഇന്നതിനോടു തുല്യമെന്നു സാദൃശ്യപ്പെടുത്തുവാൻ ഒന്നുംതന്നെ ഇല്ല. ഇവളുടെ കാലടികളുടെ ഗുണലേശം ലഭിച്ചിട്ടാണ് പല്ലവങ്ങൾക്ക് ഇപ്പോൾ കാണുന്ന മേന്മ. ജഘനത്തിന്റെ വലിപ്പം ആകട്ടെ അത്യാശ്ചര്യം. കണ്ടുതന്നെ അറിയേണ്ടതാണ്. തീരെ ഇല്ലാത്ത മദ്ധ്യപ്രദേശത്തെപ്പററി എങ്ങിനെ പറയുന്നു. ഞാനോ

നിശ്വാസം എന്നിങ്ങനെ മത്സരിച്ച് വൎദ്ധിക്കുന്ന ഇവളുടെ തടിച്ച കുചങ്ങളുടെ അന്യോന്യമർദ്ദനം യുക്തംതന്നെ മൂന്നുലോകത്തിലും ഉള്ള ജനങ്ങളുടെ മനസ്സിലുള്ള ധൈൎയ്യത്തെ കവരുവാൻ നോൽമ്പിട്ടിരിക്കുന്ന ഈ മുഖത്തിന്നായിക്കൊണ്ട് നമസ്കാരം"

അഥ ഭൂമിപാലാഃ ന കേവലമദ്ഭുതാലാപാനേവ കിന്തു മനോവിഷ്ടാശ്ചാപലാന്യപ്യതന്വതേത്യാഹ—

വ. സംഘോഷണൈരിതി മിഥോ ധൃതമൗലിപാൎശ്വ
സംഘട്ടനധ്വനിഭിരപ്യപിധാൻ ജനൌഘാൻ
സംഘോ ബഹുർബ്ബധിരയൻ ബത! ബാഹുജാനാം
കിങ്കിന്ന ചാപലമസൌ കൃതവാൻ കിയദ്വാ 78

വ്യാ — സംഘോഷണൈരിതി. ഇതി ഏവമ്പ്രകാരൈഃ. മിഥഃ ഇതി സംഘോഷണേഷു സംഘട്ടനേഷു ചാന്വേതി. ധൃതാഃ മൗലയഃ കിരീടാനി, 'ചൂഡാ കിരീടം കേശാശ്ച സംയതാ മൗലയസ്ത്രയഃ' ഇത്യമരഃ, തേഷാം പാൎശ്വയോസ്സംഘട്ടനാനാം വിസ്മയകാരുകശിരശ്ചാലനകൃതാനാമഭിഘാതാനാം ധ്വനിഭിഃ, അപിസ്സമുച്ചയേ. തൃതീയാദ്വയം ജനൌഘാനിതി ച ബധിരയന്നിത്യനേന സംബധ്യതേ. ബാഹുജാനാമസൌ ബഹുസ്സംഘ ഇതി ച യോജനാ. സംഘ ഇതി ബഹുരിതി ച ബാധിൎയ്യകരണസാമൎത്ഥ്യം പ്രതിപാദയതഃ. ബധിരയൻ ബധിരാൻ കുൎവ്വൻ. ബതേതി വിസ്മയേ, സാമാന്യതോ രാജ്ഞാം ചാപല്യാദൎശനാൽ. ബാഹുജാനാം ക്ഷത്രിയാണാം. തേ ഖലു ശ്രൂയന്തേ വിരാൾപുരുഷസ്യ ബാഹുതോ ജാതാ ഇതി. കിംകിമിതി സൎവ്വപ്രകാരാണി ചാപലാനി ചകാരേത്യൎത്ഥഃ. താന്യപി ന കേവലം കൎത്തുമാരബ്ധാനി കിന്തു സമഗ്രാണി കൃതാനീത്യാഹ — കിയദ്വേതി. ലീലാരവിന്ദഭ്രമണാദിശൃംഗാരചേഷ്ടാരൂപാശ്ചാപലപ്രകാരാ രഘുവംശാദൌ കാളിദാസാദിഭിൎവ്വൎണ്ണിതാസ്തത്രൈവ ദ്രഷ്ടവ്യാഃ.

സാ — ഇപ്രകാരം അന്യോന്യം ഉച്ചത്തിലുള്ള സംഭാഷണങ്ങളെക്കൊണ്ടും ധരിച്ചിരിക്കുന്ന കിരിടങ്ങളുടെ പള്ളകൾ കൂട്ടിമുട്ടി ഉണ്ടാകുന്ന ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടും ജനങ്ങളുടെ ആസകലം ചെ

വിപൊട്ടിക്കുന്ന രാജാക്കന്മാരുടെ ഈ വലിയസംഘം രുക്മിണിയെക്കണ്ടു് മദോന്മത്തന്മാരായിട്ടു് എന്തെന്തു് എത്രയെത്ര ചാപല്യങ്ങളെയാണു് ചെയ്യാതിരുന്നതു്.

അഥൈവം രുക്മിണീദർശനസമയസമുദ്ഭൂതവിസ്മയാതിശയാനാം രാഗാന്ധാനാം രാജ്ഞാം വ്യാപാരാനഭിധായ തദിതരജനാനാമവസ്ഥാമാഹ—

ഗ. അന്യേ ച പുനരന്യോന്യസദൃശയോരന്യാസദൃശയോഃ
കന്യാമുകുന്ദയോഃ സ്വരൂപാഭോഗമനൂനകൌതുകന്നിർന്നി-
മേഷം നിർവ്വർണ്ണ്യ മന്ദേതരാനന്ദതുന്ദിലാസ്സന്തോപി "വിഷ-
മശീലേസ്മിൻ വിധാതരി വിവേകശൂന്യേ സ്ഥിതവതി സ-
തി ഹന്ത! "കിമനേനേ"ത്യന്തരാന്തരാ പതിതചിന്താനു-
ബന്ധദന്തുരിതാന്തരാത്മാനസ്സമേപവദേവം പരമേഷ്ഠിന-
മേവം പരിഭാഷന്തസ്മ 79

വ്യാ— അന്യേചേതി. പുനശ്ശബ്ദോ ബാഹുജേഭ്യോ വിശേഷദ്യോതകഃ. അന്യോന്യസദൃശയോഃ പരസ്പരാനുരൂപയോഃ. അന്യോന്യമേവാനുരൂപൌ ഹേതുഃ അന്യാസദൃശയോരിതി. അന്യൈ അസദൃശാ അതുല്യാ യയോസ്തയോഃ, നിരുപമയോരിതി യാവൽ. അനന്യസദൃശയോരിത്യപിപാഠഃ. സ്വരൂപസ്യ വപുഷഃ ആഭോഗം പൂർണ്ണതാം. 'ആഭോഗൌ യത്നപൂർണ്ണതേ' ഇതിയാദവഃ. പൂർണ്ണതാ ചാത്ര സൌന്ദര്യാദിഗുണൈർബ്ബോദ്ധ്യാ. സൌന്ദര്യാദിസമഗ്രഗുണപൂർണ്ണം വപുരിതിയാവൽ. അനൂനകൌതുകം പ്രവൃദ്ധാഭിലാഷം. അത ഏവ നിർന്നിമേഷം. നിർവ്വർണ്ണ്യ സമവലോക്യ. അത ഏവ മന്ദേതരാനന്ദതുന്ദിലാഃ ആനന്ദാതിശയഭരിതാഃ. അപിസ്ഥാതോപ ചിന്താനുബന്ധസ്യ വിരോധമാഹ. വിഷമശീല ഇതി. ശീലസ്യ വൈഷമ്യം സകലസാധനസമ്പാദനസമകാലമേവ കിമപി പ്രതിബന്ധകം സംഘടയ്യസഹൃദയസമഭിലഷ്യമാണാനാം കാര്യാണാം വിഘടനമന്യഥാഘടനഞ്ച. അസ്മിൻ അശക്യപ്രതിഹനനശക്തികതേപന പ്രസിദ്ധേ. വിവേകശൂന്യ ഇതി. വിവേകി ക ഏവം പ്രവർത്തേതേതി ഭാവഃ.

ഹന്തേതി ഖേദേ. കിമിതി പ്രയോജനം നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. അന്യോന്യസമാഗമരൂപസ്യ കാര്യസ്യ ദുർഘടത്വാദിതി ഭാവഃ. അനേന ലോകോത്തരസുഷമാഭാജനയോഃ കന്യാമുകുന്ദയോരാനുരൂപ്യേണ. ഇതീതി ചിന്താപ്രകാരഃ. അന്തരാന്തരാ മധ്യേ മധ്യേ ആപതിതയാ ഝടിത്യുദ്ഭൂതയാ ചിന്തയാ അനുബന്ധോഽനുവൃത്തിഃ തേന ദന്തുരോ വിഷമോഽന്തരാത്മാ മനോ യേഷാം താദൃശാസ്സന്തഃ. പരിഭാഷണേ ഹേതുരനേന ദർശിതഃ. തമേവേത്യേവകാരേണ സൂചിതം പരിഭാഷണാനൌചിത്യം പ്രകാശയതി— ദേവം പരമേഷ്ഠിനമിതി വിശേഷണാഭ്യാം. ദേവം ക്രീഡന്തം. വസ്തുതോ നിരൂപ്യമാണേ സർവ്വമിദം ഭഗവതഃ ക്രീഡൈവ, നത്വനുചിതകരണേ പരിഭാഷണാവകാശ ഇതി ഭാവഃ. പരമേ സർവ്വപൂജ്യസ്ഥാനേ തിഷ്ഠതീതി പരമേഷ്ഠീ തം. പൂജ്യത്വാദപി പരിഭാഷണം നയുക്തമിതി ഭാവഃ. പരിഭാഷന്തേ സ്മ നിനിന്ദുഃ. അത്ര ഹർഷ ശോകവിധാതൃവിഷയകാമർഷാഃ ഭാവാ വ്യജ്യന്തേ.

സാ—മററുള്ളജനങ്ങളാകട്ടെ പരസ്പരാനുരൂപന്മാരും സുരൂപന്മാരുമായ രുക്മിണിയുടേയും മുകുന്ദന്റേയും ശരീരത്തിനുള്ള സൌന്ദര്യാദിനിഖിലഗുണങ്ങളുടെ പരിപൂർണ്ണതയെ അത്യാശയോടുകൂടി ഇമച്ചു മിഴികൂടാതെ നോക്കിക്കണ്ട് അളവില്ലാത്ത ആനന്ദം അനുഭവിച്ചു. എങ്കിലും, "എല്ലാ സാമഗ്രികളേയും തികക്കും. അപ്പോൾതന്നെ എന്തെങ്കിലും തടസ്ഥമുണ്ടാക്കി സഹൃദയന്മാർ വിചാരിക്കുന്ന കാര്യത്തെ ഒന്നുകിൽ വിഘടിപ്പിക്കും. അല്ലെങ്കിൽ മറെറാരുവിധത്തിൽ ഘടിപ്പിക്കും. ഈ വിധം മഹാവൈഷമ്യകാരനായ വിധി വിവേകം കെട്ടവനാണ്. അല്ലെങ്കിൽ ഇവരെ പരസ്പരം ചേക്കുമായിരുന്നു. ആ സ്ഥിതിക്ക് ഭുവനൈകസുന്ദരന്മാരായ ഇവരുടെ ആനുരൂപ്യംകൊണ്ട് എന്തു പ്രയോജനം" എന്നിങ്ങനെ ഇടക്കിടെ വിടാതെ വന്നുകൂടുന്ന ചിന്തകൊണ്ടു മനസ്സിന്ന് സ്വസ്ഥതയില്ലാതെ ദേവനായ ആ പരമേഷ്ഠിയെത്തന്നെ ഇപ്രകാരം പഴിപറഞ്ഞു.

ഏവമിത്യനേനോക്തം പരിഭാഷണപ്രകാരം വിശദയതി—

പ. "ലോകാനന്ദകൃതേ വിധേ! യദി കൃതഃ
സ്ത്രീപുംസയോരേതയോ-
ർല്ലാവണ്യദ്രവിണവ്യയോഽയ മഖിലാ-
ല്ലോകാന്നിചിത്യ ത്വയാ
സ്ഥാനേ ഖല്വിഹ കിന്തു രുക്മിണി വൃഥാ
ദൌരാത്മ്യസമ്പാദനാ-
ദ്യൈവം ഹാ! ധിഗകാരി സാഹസമതാ
ഭൂയാൻ പ്രയാസോ ന ചേൽ." 80

വ്യാ — ലോകേതി. ലോകാനന്ദകൃതേ ലോകാനാമാനന്ദയിതും. ലോകാൻ ജനാൻ, നത്വേകം ദ്വൌ ത്രീൻ വാ. ആനന്ദയിതും നത്വല്പസുഖമാത്രന്ദാതും. ആനന്ദശബ്ദോ ഭൂയസാ ഉൽകൃഷ്ടസുഖ ഏവ പ്രയുജ്യതേ, യഥാ 'ആനന്ദമന്ദമമൃതപ്ലവനാദിവാസീൽ,' 'ജ്യോതിരാനന്ദരൂപം' ഇത്യാദൌ. വിധേ സൃഷ്ടികർമ്മവിശാരദ. യദീതി സിദ്ധാനുവാദേ, യഥാ 'തദ്വക്ത്രം യദി മുദ്രിതാ ശശികഥാ' 'സ്രഗിയം യദി ജീവിതാപഹാ' ഇത്യാദൌ. സ്ത്രീപുംസയോരിതി വാങ്മനസേത്യാദിവദദന്തത്വം നിപാതനാത്സാധുഃ. ഏതയോഃ ദിഷ്ട്യാ ഇദാനീമസ്മന്നയനഗോചരീഭൂതയോ രുക്മിണീമുകുന്ദയോഃ. ലാവണ്യമേവ ദ്രവിണം ധനം, ദുർല്ലഭത്വം ലാഭേ ച സുഖസാധനത്വം സാധാരണധർമ്മൌ, തസ്യ വ്യയഃ സമ്യഗുപയോഗഃ. അയം സാക്ഷാൽകാരേണൈവേയത്തയാ പരിച്ഛേത്തും ശക്യഃ. കുതസ്താവല്ലാവണ്യലാഭ ഇതി ചേദാഹ — അഖിലാല്ലോകാന്നിചിത്യേതി. ചതുർദ്ദശഭ്യോ ഭുവനേഭ്യ ആദായ സഞ്ചിതം കൃത്വേത്യർത്ഥഃ. സ്ഥാനേ ഖലു ഉചിതസ്സ്യാദേവ. സമഭിലഷിതലോകാനന്ദോൽപാദനേനേതി ഭാവഃ. ഇദം ഖലു സർവ്വസ്യ വ്യയസ്യൌചിത്യം യദീപ്സിതഫലം പ്രസൂത ഇതി. അഥ തഥാവിധോ വ്യയോ വിവേകശൂന്യേന ത്വയൈവ നിരർത്ഥഃ കൃത ഇത്യാഹ — ഇഹ കിന്ത്വിതി. ഇഹ അസ്മിൻ, വധൂജ്യേഷ്ഠഭ്രാതരി. കിന്ത്വിതി ലാവണ്യവ്യയസ്യൌചിത്യേ അന്യാപേക്ഷാം വ്യഞ്ജയതി. ദൌരാത്മ്യസ്യ പരദുഃഖൈ

കഥലകത്വാൽ വൃഥേതി. ഏവമിതി താവദ്ദൌരാത്മ്യലാഭായാഖിലാഭിലാഷസഞ്ജാതരൂപ ഇത്യർത്ഥഃ. ഹേതി വിഷാദേ. ധിഗിതി നിന്ദായാം. അകാരീതി കൃഞ് ധാതോഃ കർമ്മണി ലുങി രൂപം. സാഹസവതാ അവിമൃശ്യകാരിണാ. ത്വയേത്യനുഷജ്യതേ. ഭൂയാൻ അനല്പഃ. ഏതാവദ്ദൌഷ്ട്യമകൃത്യ നിമേഷേണ സുകരമിതി ഭാവഃ. അകാരി നചേദിതി യോജനാ. അയം ഭാവഃ രുക്മീ ദുരാത്മതയാ ഏതയോർല്ലോകോത്തരലാവണ്യയോസ്സമാഗമനാനുമോദീയാൽ, അനനുരൂപേണ ചൈദ്യഹതകേന ച വധൂമിമാമുദ്വാഹയേത്, തതഃ കൃഷ്ണോപി ന്യൂനഗുണാം കാഞ്ചിൽ പരിണീയാൽ, ഏവമനനുരൂപഘടനയാനനുരൂപഘടനാഞ്ച സചേതസാം സർവ്വേഷാമപ്യായ ഖേദായ ഭവിഷ്യതീതി ലോകാനന്ദരൂപ സ്വസമീഹിത സമ്പാദനേ സ്വത ഏവ രുക്മിദൌരാത്മ്യരൂപസ്യ പ്രത്യൂഹസ്യ നിർമ്മാതാ ത്വമപ്യവിമൃശ്യകാരീ നിന്ദ്യ ഏവേതി. അത്ര വിഷാദോ വിധിരുക്മിണോഃ പ്രത്യമർഷശ്ച ധ്വന്യതേ.

സാ—“അല്ലയോ, വിധേ! അങ്ങ് പ്രാണികളായ ജനങ്ങൾക്ക് ആനന്ദത്തെ കൊടുക്കുവാൻവേണ്ടി ലോകമൊട്ടുക്കെ നടന്ന് ലാവണ്യമാകുന്ന ധനത്തെ സമ്പാദിച്ച് ഒരുക്കൂട്ടി ഈ സ്ത്രീപുരുഷന്മാരിൽ വ്യയംചെയ്തു; ഈ രുക്മിയിൽ—കഷ്ടം—ഒരു പ്രയോജനംകൂടാതെ ദുഷ്ടതയെ സമ്പാദിപ്പാനായി മുൻപറഞ്ഞവിധം അങ്ങ് വളരെ പണിപ്പെട്ടില്ലായിരുന്നു എങ്കിൽ യുക്തമാകുമായിരുന്നു. ദുരാത്മതനിമിത്തം രുക്മി ഇവരുടെ സംഘടനത്തെ ഒരിക്കലും സമ്മതിക്കയില്ല. അനുരൂപനല്ലാത്ത ശിശുപാലന്ന് ഇവളെ കൊടുക്കുകയും ചെയ്യും. കൃഷ്ണനോ തന്നേക്കാൾ ഗുണംകുറഞ്ഞ ഒരുവളെ വിവാഹവുംചെയ്യും. ഇതിന്നൊക്കെ കാരണഭൂതനായ അങ്ങ് മഹാസാഹസിയും നിന്ദ്യനും അത്രെ.”

അഥ ചേദിപസ്യ ചിത്തവൃത്തിം ദർശയതി—

പ. അബലാബലസൌന്ദര്യാവലോക-
പ്രബലാനന്ദവിഷാദവിഹ്വലത്വാൽ

ബഹുധേതി ബഹൌ ജനേ ബ്രുവാണേ
ബഹുമേനേ നിജധന്യതാം സ ചൈദ്യഃ. 81

വ്യാ — അബലേതി. അംഗനാവാച്യബലാശബ്ദോത്ര രുക്മിണീരൂപം വിശേഷമഭിധത്തെ. അബലാബലനോരരനയോഃ രുക്മിണീമുകുന്ദയോഃ അവലോകേ ദൎശനേ യൌ പ്രബലാവാനന്ദവിഷാദൌ താഭ്യാം വിവശതയാ പര്യാകുലതയാ. അന്യോന്യാനുരൂപ്യദൎശനാനന്ദഃ സമാഗമവിഘ്നസംഭാവനയാ ച വിഷാദ ഇതി സ്പഷ്ടപ്രായം. ഇതി ഉക്തപ്രകാരേണ. ഇതി ബഹുധാ ബ്രുവാണേ ഇത്യന്വയഃ ബഹുധേത്യനേന, ഭീഷ്മക ഏവേദാനീം സ്വമതമനാദൃത്യ കന്യാം കൃഷ്ണായ പ്രതിപാദയിഷ്യതി, വൃദ്ധോƒസാവത്ര ന പ്രഭവിഷ്യതി, യദൂദ്വഹൈര്വാ മുകുന്ദ ദൎശനേ തൽക്ഷണേ വരണമാലാമൎപ്പയിഷ്യതി, കഥം കുലവധൂസ്സ്വജനമതിവൎത്തേത, ഭഗവാനേവാസ്മാത്രാപായം കമപി പരികല്പയിഷ്യതീത്യാദിരൂപാ, ജനവചനപ്രകാരാ ദൎശിതാഃ ബഹുമേനേ ബഹ്വീം അനല്പാം മേനേ. നിജധന്യതാം സ്വീയാം ഭാഗ്യസമ്പദം. സഃ കന്യാപതിത്വേന വൃതഃ മൂഢധിയാമഗ്രേസരശ്ചൈദ്യഃ ബഹുമേനേ നിജധന്യതാമിതി ഹന്ത ധന്യതമോസ്മി, യന്നിഖിലജനവിസ്മാപനചന്ദ്രരൂപഗുണശാലിനീയം മാമനന്യപരാ ക്ഷണാന്തര ഏവ മാം പരിണേഷ്യതീതി ചിന്തയാമാസേത്യൎത്ഥഃ സതിസപ്തമ്യാ യദി സ ബഹുജനസ്യ പൂൎവ്വോക്തവചനമജ്ഞാസ്യൽ ന തൎഹ്യേവമമംസ്യതേതി ദ്യോത്യതേ. അത്ര ചൈദ്യം പ്രതി കവേഃ പരിഹാസോപി സ്ഫുരതി.

സാ — രുക്മിണിയേയും ശ്രീകൃഷ്ണനേയും കണ്ടു് പ്രബലമായ ആനന്ദത്താലും വിഷാദത്താലും പരവശന്മാരായി ബഹുജനം ഇപ്രകാരം ബഹുവിധം പറയുമ്പോൾ വരനായി വരിക്കപ്പെട്ടവനും ജളന്മാരിൽവെച്ചു് അഗ്രേസരനും ആയ ശിശുപാലൻ തന്റെ ധന്യതയെ ബഹുമാനിക്കയായിരുന്നു.

അഥൈവം കന്യാവലോകനസമയസമുദ്ഭവാൻ ഭ്രൂഭേദാദി വ്യാപാരാനുപവൎണ്ണ്യ 'ദൂരാദത്രാവതീൎണ്ണം' 'ചചാര മന്ദം' ഇത്യാ

ത്ര്യാമുക്തസ്യ പ്രകരണസ്യ ശേഷം വക്തുമാരംഭമാണഃ താദാത്വി
കീന്നായികാചിത്തവൃത്തിം തദനുഗുണാംശ്ചേഷ്ടാശ്ച പ്രതിപാ
ദയതി—

പ.	അഥ സാ പൃഥിവീഭൃതഃ കുമാരീ
	രഥവീഥിപഥമദ്ധ്യഗാ ചിരേണ
	"കഥമദ്യ വിളംബതേ ƒസുനാഥോ
	വിതഥം കിം കഥിതം ദ്വിജേന വേതി" 82

വ്യാ — അഥേത്യാദിനാ. അഥ രഥ്യാമുഖാവതരണാനന്തരം.
സേതി യാ ഖലു തദാ നിഖിലനയനചകോരചന്ദ്രികായമാണാ
സതി തത്തച്ചേഷ്ടാശ്ചിത്തവൃത്തീശ്ചോദപാദയൽ സേത്യർത്ഥഃ.
പൃഥിവീഭൃതഃ രാജ്ഞോ ഭീഷ്മകസ്യ കുമാരീ രുക്മിണീ. രഥവീഥി
രുപോ യഃ പന്ഥാഃ മാർഗ്ഗഃ തന്മദ്ധ്യഗാ. ആസീദിതിശേഷഃ ചി
രേണേതി മന്ദമേവസഞ്ചാരാൽ. തഥാ മന്ദസഞ്ചാരഹേതുഭൂതാ
യാശ്ചിന്തായാഃ പ്രകാരം ദശ്യതി—കഥമിത്യാദിനാ. കഥമിതി
വിളംബഹേതും വിചാരയന്ത്യപി നജാനാമീതി ഭാവഃ. അദ്യ
ദേവയാത്രായാമവസിതപ്രായായാമപി. അസുനാഥഃ പ്രാണ
നാഥഃ അതഃ നേതഃ പരമപി വിളംബേ പ്രാണാനാം ധാരണമ
ശക്യം ഭവേദിതി ദ്യോത്യതേ. അഥ സർവ്വാശാസമൂലോച്ഛേദിനമ
പായമാശങ്കതേ — വിതഥമിതി. വിതഥം മൃഷാ. കിമിതി വി
തർക്കഃ. ദ്വിജേനേതി മൃഷാവാദാനൌചിത്യദ്യോതയൽ വിതഥ
താനിശ്ചയാഭാവേ ഹേതും സൂചയതി. വാ ഇതിപക്ഷാന്തരേ.
ഇതീതി ചിന്തയന്തീതിശേഷഃ യദ്വാ ഇതീതി ഉത്തരപദ്യഗതേ
ന ചിന്തയന്തീത്യനേന സംബദ്ധ്യതേ. ഏവഞ്ച രഥവീഥിപഥമ
ദ്ധ്യഗതി പൂർവ്വകാലവിശേഷണം. ആസീദിതി ച നാദ്ധ്യാഹാ
ര്യം. ഉഭയോഃ പദ്യയോരേകവാക്യതാൽ. അത ഏവ വിശേഷ്യ
വാചകമപി നോത്തരശ്ലോക ഉപലഭ്യതേ.

സാ—തേർവീഥിയിൽ ഇറങ്ങിയതിൻെറ ശേഷം ആ രാ
ജകുമാരി സാവധാനത്തിൽ നടന്ന് വളരെ നേരംകൊണ്ട് വ
ഴിയുടെ നടുവിൽ എത്തി "പ്രാണനാഥൻ എന്താണ് ഇനിയും

അമാന്തിക്കുന്നത്. ബ്രാഹ്മണൻ പറഞ്ഞതു കളവായിരിക്കുമോ" എന്നിങ്ങനെ മനസ്സിൽ വിചാരമായി.

പ. മന്ദമ്മന്ദമ്മുകുന്ദാഗമനമനുപദം ചിന്തയന്തീ ചരന്തീ
സന്ദ്രഷ്ടം കുന്ദമന്ദസ്മിതമധുരമധുസ്യന്ദി തൽസുന്ദരാസ്യം
ആളീകേളീകഥാകർണ്ണനകുതുകമിഷാച്ചാരു സാചീകൃതാസ്യാ
വ്രീളാന്ദോളായമാനാ കഥമപി പരിതശ്ചാരയാമാസ ദൃഷ്ടിം.

വ്യാ — മന്ദമിതി. മുകുന്ദാഗമനമിത്യസ്യ പ്രതീതിശേഷഃ. അനുപദം പദേപദേ. അനേന ചിന്തായാ നൈരന്തര്യമാവേദിതം. ചിന്തയന്തീ ചിന്താം കുർവ്വതീ. അത ഏവ മന്ദമ്മന്ദം ചരന്തീ. ഗതിരക്തിസ്സഞ്ചാരേ ചിന്താകൃതം പൂർവ്വാധികം മാന്ദ്യം പ്രതിപാദയതി. യദി യാദൃച്ഛികേനാവശ്യകർത്തവ്യേന കാര്യ്യേണ കേനചിൽ പ്രതിരുദ്ധഃ തർഹിതന്നിവർത്ത്യാഗച്ഛതു ദയിത ഇതി തസ്യാവസരദാനാഭിപ്രായകൃതം വാ ഗതിമാന്ദ്യാധിക്യം. സന്ദ്രഷ്ടും നേദം പൂർവ്വവൽ സംകല്പപരികല്പിതം കിന്തു വാസ്തവമേവേതി ദൃഢബുദ്ധിർയ്യഥാസ്യാത്തഥാ ദ്രഷ്ടും. കുന്ദവൽ ധവളം മനോഹരഞ്ച യന്മന്ദസ്മിതം തദേവാഹ്ലാദകതാതിശയാൽ മധുരമധു തത്സ്യന്ദിതും ശീലമസ്യേതി താദൃശം. അനേനാസ്യസ്യ ദർശനീയതാതിശയോ ദ്യോത്യതേ. മധുരതരലാക്ഷണികമധുരേതിവിശേഷണാൽ താദൃശമധുവിശേഷ ഏവ മന്ദസ്മിതസ്യോപമാനഭാവമർഹതീതി സമധിഗമയതി. തേന ച മന്ദസ്മിതേ പരാം സ്പൃഹണീയതാം. മന്ദസ്മിതേ മധുത്വാരോപണാദാസ്യേ കമലാദേഭപ്രതീത്യാ ഏകദേശവിവർത്തിരൂപകം. തസ്യ പ്രാണനാഥസ്യ സുന്ദരാസ്യം. തദിതി ഭിന്നം വാ പദം തസ്യാസ്സുതതയ്യാനഗോചരമിത്യർത്ഥഃ. ആളീനാം സമന്താൽസ്ഥിതാനാം സഖീനാം കേളീകഥാഃ നർമ്മാലാപാഃ താസാമാകർണ്ണനേയൽ കൌതുകം തസ്യ മിഷാൽ അപദേശാൽ. വസ്തുതസ്തസ്യാ ന തദാകർണ്ണനകൌതുകഗന്ധോപി, കേവലം മുകുന്ദമുഖസന്ദർശനേച്ഛാനിമിത്തകമഞ്ചാവലോകനകൌതുകഗോപനായ തദഭിനയം കൃതവതീതി ഭാവഃ. ചാരു യഥാ തഥാ. സാചീകൃതം തിര്യ്യം

ക്കൃതം ആസ്യം വദനം യയാ താദൃശീ സതീ. ചാവിതി ചാര യാമാസേത്യത്രാപി താൽപര്യവശാദന്വേതി. ചാരുതാ ച വി ലാസിനീനാം സർവാസു ചേഷ്ടാസു നിസർഗ്ഗസിദ്ധേതി തദ്ധോ ക്തിഃ. വ്രീളയാ ഡോളായമാനാ ചഞ്ചലഹൃദയാ. അനേന കഥമപീത്യത്ര ഹേതുരുക്തഃ. കഥമപി മഹതാ യത്നേന. അ പദേശകല്പനേപി സഹജലജ്ജാകുലതയാ ന നിശ്ശങ്കമവലോ കനം തസ്യാസ്സമർത്ഥ്യമഭൂദിതി ഭാവഃ. അത ഏവാവലോക യാമാസേത്യനുക്ത്വാ ചാരയാമാസ ദൃഷ്ടിമിത്യുക്തം. അത്രോപമാ രൂപകം, കാവ്യലിംഗം, സ്വഭാവോക്തിശ്ചാലങ്കാരാഃ. ലജ്ജൗൽ സുക്യയോർഭാവയോസ്സന്ധിഃ. അവഹിത്ഥം ച വ്യജ്യതേ.

സാ—ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ വരവിനെപ്പററിത്തന്നെ സദാ ചിന്തി ച്ചുകൊണ്ടു രുക്മിണി ഒന്നുകൂടി സാവധാനത്തിൽ നടന്നു. കുരു ക്കത്തിമുല്ലപോലെ ധവളവും മനഃകവരുന്നതുമായ മന്ദസ്മിത മാകുന്ന നറുംതേൻതൂകുന്ന അത്ഭുതത്തിന്റെ സുന്ദരമുഖത്തെ ക്കാണുവാനായ് അടുത്തുള്ള ആളുകൾ പറയുന്ന കളിവാക്കു കേൾ ക്കാനുള്ള കൌതുകമാണെന്നു നടിച്ചുകൊണ്ടു മനോഹരമാംവ ണ്ണം മുഖംതിരിച്ച് ലജ്ജ ഇട്ടാട്ടുകയാൽ വളരെ പണിപ്പെട്ട് നാ ലുപാടും ദൃഷ്ടിനടത്തി.

അഥ മുകുന്ദസ്തദാ തയാ ദൃഷ്ട ഇത്യനമർത്ഥം ഭംഗ്യാ പ്ര തിപാദയതി—

പ. തസ്യാസ്താവൽകടാക്ഷോ ചര ഇവ നമിതാം
    വിക്രിയോദാരവൃത്തി
വിഭ്യോദഗ്രൈർഗ്ഗുണൌഘൈഃശ്രുതിവിവരഗത
    മാർഗ്ഗയൻ മാർഗ്ഗമദ്ധ്യേ
തത്തന്മർത്ത്യേന്ദ്രലോകാദ്യപിലവപി നിര
    സ്യാപ്തമാപ്തം തതോസൌ
ശ്രുത്യന്താത്യന്തഗാഹാപ്രസനംഫലമഗാ
    ത്തദ്ഗതാർത്ഥോപലബ്ധഃ.

വ്യാ—തസ്യാ ഇതി. താവൽ തദൈവ. കടാക്ഷഃ അപാംഗദർശനം. ലജ്ജയാ ഗൂഢമേവാസീദപീക്ഷണമിതി കടാക്ഷശബ്ദോ ദ്യോതയതി. യമിനാം വര ഇവേതി യോജനാ. 'അഹിംസാസത്യാസ്തേയബ്രഹ്മചര്യാപരിഗ്രഹാ യമാഃ' ഇതി യോഗസൂത്രം. അത്ര യമപദം നിയമാദീനാമുപലക്ഷണം. തഥാ ച യമേഽഷ്ടാംഗലക്ഷണോ യോഗഃ. തദ്വതാം വരഃ ശ്രേഷ്ഠ ഇത്യർത്ഥഃ. സാമാന്യയോഗിനാം ന വക്ഷ്യമാണഫലാവാപ്തിരിതി വര ഇത്യുക്തം. യസ്യ യമാദയോ ജാതിദേശാദ്യനവച്ഛിന്നതയാ മഹാവ്രതസംജ്ഞാം ലഭന്തേ സ യോഗീതി യാവൽ. തഥാ ച സൂത്രം 'ജാതിദേശകാലസമയാനവച്ഛിന്നാഃ സാർവ്വഭൌമാ മഹാവ്രതം' ഇതി. വിക്രിയയാ ലജ്ജാൽസുകൃത്യാദിജനിതേനാലസതാപവലിതതാപാദിരൂപവികാരേണ ഉദാരാ അഗ്രാമ്യാ, മനോഹരേതി യാവൽ, വൃത്തിശ്ചേഷ്ടാ യസ്യ താദൃശഃ. 'അഗ്രാമ്യേ സരളോദാരൌ' ഇത്യാദിവൈജയന്തീ. യമിപക്ഷേ വിക്രിയാ വിഗതക്രിയാ, ഏകാഗ്രതയാ നിശ്ചലാ അതഏവോദാരാ ശ്രേഷ്ഠാ വൃത്തിശ്ചിത്തവൃത്തിര്യസ്യ സ ഇത്യർത്ഥഃ. വിശേഷ്യ ഉദഗ്രൈഃ ഉന്നതൈഃ, ലോകാതിശായിഭിഃ. ഗുണൌഘൈഃ സൌന്ദര്യസൌശീല്യപാണ്ഡിത്യപരാക്രമാദിഭിഃ. അന്യത്ര ജ്ഞാനദയാവാത്സല്യാദിഭിഃ. ഉപലക്ഷിതമിതി ശേഷഃ. ശ്രുതിവിവരഗതത്വേ മാർഗ്ഗണേ ച ഹേതുഗർഭമിദം. യോഗിപക്ഷേ കേവലം മാർഗ്ഗണേ. ശ്രുതിവിവരഗതം കർണ്ണശഷ്കുല്യവച്ഛിന്നാകാശരൂപശ്രോത്രേന്ദ്രിയവിഷയം, ശ്രുതപൂർവ്വമിതി യാവൽ. പക്ഷേ വേദകുഹരഗതം. ആപാതതോ വേദഭാഗാനാമന്യദേവതാസ്തുതിപരതപ്രതീതേരാഹ—വിവരേതി. ശ്രുതിവിവരാണി വേദരഹസ്യാന്യുപനിഷദഃ തൽപ്രതിപാദ്യമിതി വാ. മുകുന്ദമിതി വിശേഷ്യമുഭയപക്ഷേപ്യധ്യാഹാര്യം. മാർഗ്ഗയൻ ദിദൃക്ഷയാ ഗവേഷയൻ. മാർഗ്ഗമധ്യ ഇതി ആപ്തമാപ്തമിത്യനേനാന്വയി. സ സ മർത്ത്യേന്ദ്രാണാം രാജ്ഞാം ലോകസ്സമൂഹഃ തദാദി. ആദിനാ തദീയഭൂഷണപരിവാരാദീനി ദർശനീയവസ്തൂനി ഗൃഹ്യന്തേ. നിരസ്യ ഉപേക്ഷ്യ. ആപ്തമാപ്തം ക്രു

മേണാവിഷയീകൃതം. യമിപക്ഷേ യോഗസോപാനാരോഹണസമ
യസിദ്ധൈശ്വര്യേണ ക്രമേണ പ്രാപ്തത്തന്നശ്വരമിന്ദ്ര
ലോകാദി സർവ്വമപമത്യേത്യർത്ഥഃ. ഉക്തഞ്ച ശ്രീവിഷ്ണുപുരാണേ
'സ്വർഗ്ഗോപി യച്ചിന്തനേ വിഘ്നോ, യത്രനിവേശിതാത്മമന
സാം ബ്രാഹ്മോപി ലോകോऽല്പകഃ' ഇതി. പ്രഥമപക്ഷേ മർത്ത്യശ
ബ്ദോ യോഗരൂഢ്യാ മനുഷ്യവാചീ, ദ്വിതീയേ തു കേവലയോ
ഗാൽ നശ്വരവാചീതി വിവേകോ ബോദ്ധ്യഃ ദ്വിതീയേ മർത്ത്യേതി
ലോകാദിവിശേഷണം തസ്യനിരസനീയത്വോപപാദകം. തതഃ
മാർഗ്ഗണസമയേ. തത ആപ്തമിതി സംബന്ധഃ. അസൌ കഥമപി
പരിതശ്ചാരിതഃ. ശ്രുത്യന്തസ്യ ശ്രവണസമീപസ്യ അത്യന്തഗാ
ഹഃ സമ്യക്പ്രാപ്തിഃ തത്ര യദഭ്യസനം ക്ലേശഃ തൽഫലം. അ
ഗാൽ പ്രാപ. ശ്രുത്യന്താത്യന്തഗാഹശ്ചിരാദനുഷ്ഠിതോപി താ
വൽപര്യന്തമായാസമാത്രപര്യവസായ്യാസീൽ, ഇദാനീന്തു ലോ
കോത്തരരാമണീയകവസ്തുദർശനലാഭേന കടാക്ഷസ്സഫലമല
ത്രേത്യർത്ഥഃ കടാക്ഷസ്യ ശ്രുത്യന്താത്യന്തഗാഹശ്ച നൈസർഗ്ഗികാൽ
സ്വീയാൽ ദൈർഘ്യാൽ. യഥാ സുഭദ്രാധനഞ്ജയേ 'നേത്രേ കർണ്ണാ
ന്തയാത്രാപ്രണയിനി' ഇതി. യമിപക്ഷേ ശ്രുത്യന്തേഷു ഉപനി
ഷത്സു യോऽത്യന്തഗാഹഃ സമ്യഗ്വിചാരേണ തേഷാന്താൽപര്യ
നിശ്ചയഃ തദഭ്യസനസ്യ ഫലമിത്യർത്ഥഃ. തദ്ഗതസ്യ ശ്രവണ
ഗതസ്യ, ബഹുശോ ഗുണശ്രവണേനാത്യന്തം ദിദൃക്ഷിതസ്യ, അ
ർത്ഥസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണരൂപവസ്തുനഃ സാക്ഷാൽകാരാദിത്യർത്ഥഃ. പക്ഷേ
ഉപനിഷദഭിധേയസ്യ പരമാത്മരൂപസ്യാർത്ഥസ്യ സാക്ഷാൽകാരാ
ദിത്യർത്ഥഃ. തത്രത്യദിദൃക്ഷിതദർശനേന ഹി തത്ര ഗമനം സഫലം
ഭവതി. അത്ര ശ്ലേഷ ഉപമാമുത്ഥാപയതി, തയാ ച സാക്ഷാൽ
കാരഫലഭൂതസ്യാനന്ദസ്യ ബ്രഹ്മാനന്ദവന്നിരതിശയത്വം വ്യംഗ്യം
ആത്മദർശനേ ശ്രവണമേവ പ്രധാനം സാധനം, നിദിദ്ധ്യാസനാ
പരപര്യായോ യോഗസ്തു ഫലോപകാര്യംഗമിതി ഭഗവൽപാദീ
യസിദ്ധാന്തസ്യ സ്വാഭിമതത്വമത്രാവിഷ്കൃതം. പദ്യേസ്മിന്നാചാര്യ
ദണ്ഡിനാ വൈദർഭമാർഗ്ഗസ്യ പ്രാണതയാ നിർദ്ദിഷ്ടഃ ശ്ലേഷാദയോ

ഗുണാസ്സന്തീതി ച വേദിതവ്യം. അത്ര രുക്മിണീഗതഃ ശൃംഗാരഃ, യമിവരഗതഃ ഉത്സാഹസ്ഥായീ വീരോ രസശ്ച ധ്വന്യതേ.

സാ — ഏകാഗ്രത ഹേതുവായി ചിത്തവൃത്തിക്ക് ഇളക്കംകൂടാത്ത യോഗിവൎയ്യൻ ലോകോത്തരങ്ങളായ ജ്ഞാനവാത്സല്യാദി ഗുണങ്ങളുള്ളവനും ഉപനിഷൽപ്രതിപാദ്യനുമായ മുകുന്ദനെ പ്രാപിച്ച് മോക്ഷലബ്ധിക്കായി ഉദ്യമിച്ചുകൊണ്ട് ആ അവസരത്തിൽ ഐശ്വൎയ്യംനിമിത്തം വഴിമദ്ധ്യേ വഴിക്കുവഴി വന്നുചേരുന്ന നശ്വരങ്ങളായ അതാതു ഇന്ദ്രലോകം മുതലായതു മുഴുവൻ ഉപേക്ഷിച്ച് ശ്രുത്യൎത്ഥമായ അദ്ദേഹത്തെ പ്രാപിച്ച് വേദാന്തത്തിന്റെ താൽപൎയ്യനിൎണ്ണയത്തിന്നുവേണ്ടി ക്ലേശിച്ചതിന്റെ ഫലം ലഭിക്കുന്നതുപോലെ; അലസത്വം ആദിയായവികാരങ്ങളെക്കൊണ്ട് മനോഹരങ്ങളായ വ്യാപാരങ്ങളോടുകൂടിയ അവളുടെ കടാക്ഷം സൎവ്വോൽകൃഷ്ടങ്ങളായ സൌന്ദൎയ്യാദി ഗുണഗണങ്ങളോടുകൂടി മുമ്പുതന്നെ കെട്ടിട്ടുള്ള ശ്രീകൃഷ്ണനെത്തിരഞ്ഞുകൊണ്ട് ഇടക്കിടെ ക്രമേണ കാണുന്ന അതാതു രാജാക്കന്മാർ, അവരുടെ ആഭരണം മുതലായതാസകലംവിട്ട് ശ്രീകൃഷ്ണനെക്കണ്ട് താൻ ചെവിവരെ നീണ്ടു ചെല്ലുവാൻവേണ്ടി ആയാസപ്പെട്ടതിന്റെ ഫലം അപ്പോൾതന്നെ ലഭിച്ചു.

അഥ തദാനീം കടാക്ഷസ്യ രമണീയഃ കോപ്യവസ്ഥാവിശേഷസ്സഞ്ജാത ഇത്യാഹ —

വ വ്രീളാവശാദഥ മുകുന്ദമുഖാവലോകേ
കൌതുഹലാച്ച പുനരേതദപാംഗപാതഃ
ഭൂമൌ നിപത്യ പുനരുൽപതിതശ്ച ഭൂയോ-
വ്യാലോലകന്ദുകവിലാസമുദാജഹാര. 85

വ്യാ — വ്രീളേതി. വ്രീളാവശാദിതി ഭൂമിപതനേ ഹേതുഃ. അഥേതി അനന്തരജാതാദിത്യൎത്ഥഃ. കൌതുഹലവിശേഷണമേതൽ. മുകുന്ദമുഖാവലോക ഇതി വ്രീളായാം കൌതുഹലേ ചാന്വേതി. കൌതുഹലാദിതി പുനരുൽപതനേ ഹേതുഃ. പുനരിത്യ പുനഃ പുനരാവൃത്ത്യാദിത്യൎത്ഥഃ. ഇദമപി പഞ്ചമ്യന്തയോൎദ്വയോ

സ്സംബധ്യതേ. തയോസ്തുത്വാദേവ നിപതനോൽപതനയോരപി പൌനഃപുന്യബോധികാ ഭൂയോപീത്യുക്തിഃ. ഏതസ്യാഃ രുക്മിണ്യാ അപാംഗപാതഃ പതിതഃ കടാക്ഷഃ. 'കിരൻജ്യോൽസ്നാമച്ഛാം നവലവലിപാകപ്രണയിനീം' ഇത്യാദൌ ക്രിയാവാചിപാകാദിശബ്ദസ്യ പക്വാദാവിവ പാതശബ്ദസ്യ പ്രകൃതേ നിപതനാദിക്രിയാന്വയാനുപപത്ത്യാ പതിതേ ലക്ഷണാ ബോധ്യാ. പാതശ്ച മുകുന്ദമുഖ ഇതിസംജ്ഞേയം. ഉൽപതിതശ്ചേതി ചകാര ഉദാജഹാരേത്യനേനാന്വയീ പൂർവ്വപദ്യോക്തഗമനക്രിയാം സമുച്ചിനോതി. ആലോലസ്യ ക്രീഡാസക്തവനിതാഹസ്തതാഡനേനാതിചഞ്ചലസ്യ കന്ദുകസ്യ വിലാസം ലക്ഷ്മീം. ഉദാജഹാര അദൃഷ്ടാന്തയൽ. സ്വസ്മിൻ ദർശയാമാസേതി യാവൽ. ഉദ്ധൃത്യാഭീക്ഷ്ണ്യേന ജഹാര അപചുചുരദിതിവാ. നിദർശനാ, യഥാസംഖ്യശ്ചാലങ്കാരഃ. നിദർശനയാ ച യഥാ താദൃശഃ കന്ദുകോ വിലാസിനാം ഹൃദയമുല്ലാസയതി തഥാഽയമപാംഗോപി മുകുന്ദസ്യ ഇത്യുപമാ വ്യജ്യതേ.

സാ — പിന്നെയും പിന്നെയും, പിടിച്ചുവലിക്കുന്ന ലജ്ജയാലും ഉടനെ മുകുന്ദന്റെ മുഖം കാണ്മാൻ ഉദിക്കുന്ന അഭിലാഷത്താലും വീണ്ടും വീണ്ടും ഭൂമിയിൽവീണു് പിന്നെ പൊങ്ങുന്ന രുക്മിണിയുടെ കടാക്ഷം; കളിക്കുമ്പോൾ അടിച്ചു താന്നുയരുന്ന പന്തിന്റെ സാദൃശ്യം തന്നിൽ വെളിപ്പെടുത്തി.

അഥൈവം സൂചിതസ്യ ഹൃദയോല്ലാസസ്യ പരിമിതത്വാശങ്കാം വ്യുദസിതും പ്രിയതമാപാംഗപാത്രഭൂതമാത്മാനമവഗതവതോ ഭഗവതോഽവസ്ഥാമാഹ.

പ. പ്രേയസ്യാഃ പ്രേമകാമപ്രണയവിനയല-
ജ്ജാദിനാനാരസാർദ്രാ-
മാമോദാപാദിനീന്താം ദരദളദസിതാം-
ഭോജദാമാഭിരാമാം
ആസാദ്യാലോകമാലാമതുലിതപരമാ-
നന്ദസാമ്രാജ്യസീമ-
പ്രേമാ രാമാനുജന്മാ സ പരമപരമാ-
നന്ദഭാരം ബഭാര. 86

വ്യാ—പ്രേയസ്യാപ്തതി. ബഹുജനാദംകണ്ണിതഗുണഗണാ കൃഷ്ണചിത്തസ്യ കൃഷ്ണസ്യ പൂർവ്വമേവ രുക്മിണീ പ്രിയാഽഭവൽ, ദ ർശനേ പുനസ്സദാനീം കാന്ത്യാദിഗുണാനാഞ്ചിന്തിതാധികതാം ലോകാതിശായിതാഞ്ചാകലയതഃ പ്രിയതരാ ബഭൂവേതി പ്രേയ സ്യാ ഇത്യുക്തിഃ. പ്രേമാ നാമ സ്നേഹാപരപര്യായോ മമൈവാ യം അന്യസ്യ ചാഹമിത്യാകാരകശ്ചിത്തവൃത്തിവിശേഷഃ. ഏ തദഭാവേ ഗുണാന്തരശതാന്യപി ന ശ്ലാഘനീയാനി ഭവ ന്തീതി ദ്യോതയിതും പ്രേമ്ണഃ പ്രഥമോപാദാനം. കാമഃ അനു രാഗഃ. പ്രണയഃ യാചിഞാ മയി ദയാം സ്നേഹഞ്ച കുർവ്വിത്യാകാ രാ. വിനയഃ ശിക്ഷണീയാസ്മി ശിഷ്യാവദിതിബുദ്ധിഃ ലജ്ജാ ത വ പുരതസ്സ്ഥിസ്യാമി, ത്വാമവലോകയാമീത്യാദിബുദ്ധികൃതസ്സ ങ്കോചാപരനാമാ ഭാവഃ. ആദിപദേന ഹർഷശങ്കൌൽസുക്യാ ദേഃ പരിഗ്രഹഃ. പ്രേമാദിഭിരേവ നാനാരസൈഃ അനേകഭാ വൈഃ ആർദ്രാം സംയുക്താം തൽപ്രകാശികാമിതി യാവൽ. അംഭോജദാമാപി നാനാമകരന്ദാർദ്രം. അംഭോജമകരന്ദസ്യൈക ജാതീയത്വേപി വ്യക്തിനാനാത്വാന്നാനേത്യുക്തിഃ. ആമോ ദഃ ഹർഷഃ, ദാമപക്ഷേ സൌഗന്ധ്യം, തദാപാദിനീം തജ്ജനി കാം. താം പൂർവ്വോക്താം. ദരം ഈഷൽ ദളന്തി വികാസം ഗച്ഛ ന്തി യാന്യസിതാംഭോജാനി നീലോല്പലാനി തേഷാന്ദാമ മാലാ തദ്വദഭിരാമാം രമണീയാം. ആസാദ്യ ലബ്ധ്വാ, അർപ്പിതാമ്മാലാ മിവ സാദരം പ്രതിഗൃഹ്യേതി യാവൽ. ആലോകമാലാം കടാ ക്ഷാവലിം. ലജ്ജാനിവൃത്തസ്യ കടാക്ഷസ്യ പുനഃ പുനഃ പ്രവർത്തി തത്വാൽ മാലാമിതി. അതുലിതേന അപരിച്ഛിന്നേന, അത ഏ വ പരമേണ സർവ്വാതിശായിനാ ആനന്ദേന സാന്ദ്രഃ പൂർണ്ണഃ. തത്വഞ്ച തസ്യ പരമേശ്വരത്വാൽ. സുബഹുനാ പരമാന്നേന സുഹിതസ്യ യഥാ ന പുനരപരാന്നാസ്വാദനസംഭവഃ തഥൈ വംവിധാനന്ദസാന്ദ്രസ്യാപരാനന്ദാനുഭവോഽസംഭവീതി വിരോ ധമപിശബ്ദോ ബോധയതി. ആനന്ദസ്യാമൂർത്തത്വാച്ച പരിഹാ രഃ. അസീമാ നിരവധിഃ പ്രേമാ യസ്യ താദൃശഃ. താദൃശാവലോക

മാലാസാദനേനാപരാനന്ദജനനേ സഹകാൎയ്യനേനോച്യതേ. രാമാനുജന്മാ ബലഭദ്രാനുജഃ. ഇദം പരമേശ്വരസ്യാപി തസ്യ സ്വേച്ഛയാ സ്വീകൃതമാനുഷാകൃതിത്വം ബോധയൽ പ്രേമാദ്ധ്യപപത്തിന്ദൎശയതി. സഃ മുകുന്ദഃ.പരം ഉൽകൃഷ്ടം. അപരമന്യം. പരമപി ന പരമിത്യൎത്ഥസ്യാപി ശബ്ദശക്ത്യാസ്ഫുരണാൽ വിരോധധ്വനിഃ. ആനന്ദസ്യാതിമഹത്ത്വേന ദുൎവ്വഹത്വം ഭാരശബ്ദഃ പ്രതിപാദയതി. പാരവശ്യഞ്ചാനന്ദേന സൎവ്വാനുഭവസിദ്ധം, വൎണ്ണിതഞ്ച തത്ര തത്ര കവിഭിഃ.

സാ — പ്രേമം, കാമം, പ്രണയം, വിനയം, ലജ്ജ തുടങ്ങി അനേകം രസങ്ങളെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതും ഹൎഷത്തെ കൊടുക്കുന്നതും കുറഞ്ഞൊന്നു വികസിച്ചിരിക്കുന്ന കരിങ്കുവളപ്പൂമാലപോലെ മനോഹരവും തന്നിൽ ഇടവിടാതെ പതിക്കുന്നതുമായ പ്രേയസിയുടെ കടാക്ഷങ്ങളെ ലഭിച്ചിട്ട് ശ്രീകൃഷ്ണൻ, പരമേശ്വരനാകയാൽ അപരിച്ഛിന്നമായ പരമാനന്ദംകൊണ്ടു പരിപൂൎണ്ണനാണെങ്കിലും അതിരില്ലാത്ത പ്രേമംനിമിത്തം നിരതിശയമായ മറെറാരു പരമാനന്ദത്തെ കൈക്കൊണ്ടു.

അഥാനന്തരജാതമതിരമണീയം വൃത്തം വിസ്തരേണ വക്തി—

ഗ. തൽപരം പുനശ്ചിൽപരാത്മനി പ്രകൃതിസന്നിധാനാദിവ പ്രഥിതനിജപൌരുഷേ ലക്ഷ്മീപരിലാളനായേവാക്ഷീണസത്വമുപാശ്രിതേ ഉഞ്ചിതതേജസസ്സ്വമഞ്ചതോ ജവാദഖിലജനസമക്ഷമഗണിതവിപക്ഷമവനീതലേƒവതീൎയ്യ സവിക്രമമവക്രഗത്യാഭിക്രാമതി സത്യരുക്മേ തദ്ദശായാം പുനസ്സുദൃഷ്ടികോണലക്ഷീകൃതേഷ്വപി ലക്ഷ്യാധികേഷു അച്യുതപ്രഹരണസമുദ്യതമാനേഷ്വപി വിച്യുതപ്രഹരണനിരുദ്യമാനേഷു ഹസ്തയുഗഭാരസ്രസ്താംസേഷ്വപി വിഹസ്തഭാവമാപന്നേഷു സമസ്തരക്ഷിഭടേഷു, കിംകിമേതദിതി ശങ്കാകുലതയാ സങ്കോചിതാംഗമപസരന്തീഷു കിങ്കരീമുഖപങ്കജാക്ഷീഷു, “കാശ്യപീശകന്യകാകാൎശ്യഹേതു

ഭ്രതസ്സോച്യത" ഇത്യാശപസ്സവേദമാശപസ്സചിത്തേഷപി "ഈശപരപ്രേയസ്യാ ഈശപശ്ച ആശ്രിതവത്സലതാ പുന രീദൃശീ സംവൃത്താ കിന്തദിഹ കരണീയം ഹന്ത! ഹന്ത! ഹ താഃസ്ഥ" ഇതി ചിന്താമഭിനീയ സാന്തഃസ്മിതമവസ്ഥിതേ ഷു പ്രിയസഖീജനേഷു. 87.

വ്യാ—തൽപരമിത്യാദിനാ. തൽപരം പുനഃ തദനന്ത രം. അനന്തരചരിതസ്യാതിപൃഥുതയാ സാവധാധശ്രവണാ ഹതാശ്രുപോ വിശേഷഃ പുനശ്ശബ്ദേന വ്യജ്യതേ. ചിൽപരംത്മ നി ചിദാത്മകേ പരമേശപരേ, ശ്രീകൃഷ്ണേ. ഉദഞ്ചിതം പ്രവൃ ദ്ധം തേജഃ പ്രഭാ യസ്യ താദൃശാൽ. സപമഞ്ചതഃ സപാധിഷ്ഠിതാ ന്മഞ്ചാൽ. മഞ്ചസ്യ ഭഗവദപാസയോഗ്യതാ ഉദഞ്ചിതേത്യാദിവി ശേഷണേന സൂചിതാ. ഭഗവദപാസഏവ വാ മഞ്ചതേജസഉ ദഞ്ചനേ ഹേതുരഭിപ്രേതഃ. ഉദഞ്ചിതതേജസേതി പാഠേ വിശേ ഷണേ തൃതീയേതി നാത്ഥഭേദഃ. ജവാദിതി ഔൽസുക്യജനിതാ ത്പരാഽനനോക്താ. നനു യഥേതരേ ജനാ ന പശ്യേയുസ്ഥാ ഗൂഢമേവാവതരണാദികം കിംകൃതവാനിതി ചേന്നേത്യാഹ— അഖിലജനസമക്ഷമിതി. നനേപവഞ്ചേൽ ചൈദ്യമാഗധാദയ ശ്ശത്രവോഽപി തമുദ്യോഗം ലക്ഷയേയുഃ അവശ്യഞ്ചവിഘ്നമാചരേ യുഃ, അഹോ അസ്യാവിമൃശ്യകാരിതേതി ശങ്കാമപാകരോതി— അഗണിതവിപക്ഷമിതി. തൃണാദിവന്നൈതേ മമ സമീഹിതവി ഘടനേ ശക്താ ഇതി നിശ്ചയാദവിപക്ഷാംസ്സാനനാദൃത്യേത്യത്ഥഃ അവനീതലേ രഥ്യായാം. സവിക്രമമിതി. വിക്രമാഖ്യോ മനസ ശ്ശൗരിരസ്യ വാ ഇണോഽഭിക്രമണആരോപ്യതേ. അവക്രഗത്യേ തി. വക്രഗതേഭ്യാനഭാവതപം പ്രസിദ്ധം. ഉരുക്രമേ അഭിക്രാമ തി സതീതി യോജനാ. ഉരവഃ മഹാന്തഃ ക്രമാഃ പാദവിന്യാസാ യസ്യ താദൃശേ. ദീഘാൻ പാദവിന്യാസാനവലംബ്യേതി യാ വൽ. അഭിക്രാമതി രുക്മിണ്യഭിമുഖം ഗച്ഛതി സതി. അഥ വി പക്ഷാനാദരണാദൌ ഹേതും സൂചയൻ ചിൽപരാത്മാനം വി ശിനഷ്ടി—പ്രഥിതനിജപൌരുഷേ അക്ഷീണസത്തപമുപാശ്രിത

ഇതിച. പ്രഥിതം പ്രസിദ്ധം നിജം നൈസൎഗ്ഗികം പൌരുഷം പരാക്രമഃ യസ്യ തസ്മിൻ. അത്ര ഹേതുമുൽപ്രേക്ഷതേ—പ്രകൃതിസന്നിധാനാദിവേതി. പ്രകൃതേഃ പരശക്തിരൂപായാ മായായാഃ സന്നിധാനാൽ സാമീപ്യാദിവ. പ്രഥിതേത്യാദേഃ പ്രഥാ വ്യവഹാരോസ്യ സഞ്ജാതേതി പ്രഥിതം വ്യാവഹാരികം നിജം സ്വീയം പൌരുഷം പുരുഷത്വം വിരാഡാത്മകത്വം യസ്യേത്യപ്യൎത്ഥഃ. തഥാച പ്രകൃതിസന്നിധാനാൽ കില പരാത്മാ പൂൎവ്വം സ്വവിരാട്പുരുഷഭാവം പ്രഥയാമാസ, അദ്യാപി രുക്മിണീരൂപിണ്യാസ്തസ്യാസ്സാന്നിധ്യാൽ കിമയം നിജപൌരുഷം പ്രകടയാമാസേത്യൎത്ഥഃ പശ്യമസ്യേതി. അത്ര രക്ഷിജനവിപക്ഷകുലസന്ത്രാസനാഭിലാഷഏവ നിജപരാക്രമപ്രകടനേ പാരമാൎത്ഥികോ ഹേതുരിതി പ്രകൃതിസാന്നിധ്യേ തത്വസ്യാരോപഏവേത്യുൽപ്രേക്ഷാസംഗതിഃ ഫലഞ്ചാത്യദ്ഭുതാവഹത്വം. പരമാത്മനോ വിരാഡ്രൂപത്വമദ്വൈതിമതേ ന പാരമാൎത്ഥികം, കിന്തു ഘടാദിവദ്വ്യാവഹാരികമേവേതി തഥോക്തിഃ. വസ്തുതോ നിരാകാരോപി പരമാത്മാ ദുൎഘടഘടനാപടീയസ്യാ മായായാസ്സാന്നിധ്യാൽ വിരാഡാകാരഇവ ഭാതീതി ജ്ഞേയം. അഥ പരാക്രമോപയോഗിബലപൌഷ്കല്യമാഹ—അക്ഷീണസത്വമുപാശ്രിതഇതി. മഹൽ ബലമവലംബിതവതീത്യൎത്ഥഃ. അത്ര ഫലമുൽപ്രേക്ഷതേ—ലക്ഷ്മീതി. പൂൎവ്വം ഭഗവാൻ മഹാലക്ഷ്മീം പരിലാളയിതും അക്ഷീണസത്വം രജസ്തമോഭ്യാമനഭിഭൂതത്വാൽപ്രവൃദ്ധം സത്വഗുണം ദിവ്യശരീരാത്മനാ പരിണതമവാലംബത, അദ്യാപി കിന്തദൎത്ഥമക്ഷീണസത്വമുപാശ്രയദിത്യൎത്ഥഃ. പരപരാഭവസ്യ, പാരമാൎത്ഥികഫലത്വാൽ ഉൽപ്രേക്ഷോപപത്തിഃ ഉൽപ്രേക്ഷയാ ച സത്വോപാശ്രയണേ ഭഗവതഃ ഔൽസുക്യാതിശയോ ധ്വന്യതേ. ഭഗവന്മൂൎത്തേസ്സത്വൈകരൂപതാ പുരാണേഷു പ്രസിദ്ധാ. നാരായണീയേപി ‘സത്വം യത്തൽ പരാഭ്യാമപരികലനതഃ’ ഇത്യാദി. ഏവം ഭഗവതോ വ്യാപാരമുപവൎണ്ണ്യ ഭടാദീനാമവസ്ഥാമാഹ — തദ്ദശായാമിത്യാദിനാ. തദ്ദശായാം തഥാഭിക്രമ

ണസമയഏവ. തസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ യോ ദൃഷ്ടികോണഃ നേത്രാന്തഃ തസ്യ തേന വാ ലക്ഷീകൃതേഷു പൂൎവ്വമലക്ഷേഷു തദാനീം ലക്ഷേഷു ഗോചരേഷു കൃതേഷു. ലക്ഷശബ്ദസ്യ ശരവ്യാൎത്ഥകതയാ ദൃഷ്ടികോണേ ശരസാമ്യം തേന ഭയോപാദകതാ ച ഗമ്യതേ ലക്ഷസംഖ്യാവൽസു കൃതേഷ്വിത്യൎത്ഥോപി ശബ്ദശക്ത്യാ ഭാസതേ. താദൃശേഷു ലക്ഷാധികത്വമനപപന്നമിതി വിരോധോഽപി ശബ്ദേന സൂച്യതേ. തദ് ദൃഷ്ടീത്യാദിവിശേഷണം നിരുദ്യതമാനതേ, വിഹസ്തഭാവാപത്തൌ ച ഹേതുഗൎഭം. അച്യുതസ്യ പ്രഹരണായ സമുദ്യതമാനേഷു സമ്യഗുൽകടഞ്ച യതമാനേഷു യത്നം കുൎവ്വൽസു. ച്യുതിരഹിതാൎത്ഥകമച്യുതപദം പ്രഹരണസ്യ നിഷ്ഫലത്വം വ്യഞ്ജയതി. അച്യുതപ്രഹരണാ അഗളിതായുധാഃ സമുദ്യതമാനാഃ സമ്യഗുദ്യതാഭിമാനാശ്ചേത്യൎത്ഥോപി സ്ഫുരൻ വിച്യുതേത്യാദിവിശേഷണേന വിരുണദ്ധീതി ദ്യോതയിതുമപിശബ്ദഃ. വിച്യുതാനി ഭയജനിതകമ്പേന ഹസ്തതോ വിഭ്രഷ്ടാനി പ്രഹരണാന്യായുധാനി യേഷാം താദൃശാശ്ചതേ നിരുദ്യതമാനാഃ നിൎഗ്ഗതോ നഷ്ടഃ ഉദ്യതോ മാനഃ പ്രവൃദ്ധോ ഗൎവ്വഃ യേഷ്യ സ്താദൃശാശ്ച തേഷു. ഹസ്തയുഗസ്യ ഭാരേണ ഗുരുതയാ സ്രസ്താം സേഷു ശിഥിലദോൎമ്മൂലേഷു. ഹസ്തോന്നാമനശക്തിരപി തേഷാം ഭയേന നഷ്ടേത്യൎത്ഥഃ. വിഹസ്തഭാവം വ്യാകുലതാം. 'വിഹസ്തോ വ്യാകുലോ വ്യഗ്രഃ' ഇതിയാദവഃ. ഹസ്തശൂന്യതാമിത്യപിസ്ഫുരതി. അതഏവ ഹസ്തയുഗേത്യാദിവിശേഷണേന വിരോധവ്യഞ്ജനായാപിശബ്ദഃ. പ്രഥമമച്യുതപ്രഹരണായോദ്യുക്താഃ കന്യാരക്ഷാൎത്ഥന്നിയുക്താ ഭടാസ്സൎവ്വേപി തഥാ ധീരമവലോകയന്തം ഭഗവന്തം ദൃഷ്ട്വാ ഹസ്തതഃസ്രസ്തായുധാ അഭിമാനമപഹായ ലംബമാനബാഹവോ വിഹ്വലാസ്തസ്ഥുരിതി ഭാവാൎത്ഥഃ. അഥ ചേടീനാഞ്ചേഷ്ടാമാഹ — കിംകിമിതി. ഏതൽ ഗംഭീരാകൃതേഃ പുരുഷവരസ്യ കസ്യചിജ്ജവാദഭിമുഖാഗമനം, രക്ഷിണാന്തദ്ധനനോദ്യമഃ, പശ്ചാദ്വ്യാകുലീഭാവശ്ചേത്യേതൽ സൎവ്വം. കിംകിമിതി ദ്വിരുക്തിസ്സംഭ്രമാതിശയദ്യോതികാ. സങ്കോചിതാംഗമിത്യപസര

ണക്രിയാവിശേഷണം. അംഗസങ്കോചോ, ഭയാനുഭാവഃ. അപസരന്തീഷു രുക്മിണീം വിഹായ ദൂരം ഗച്ഛന്തീഷു. കിംകരീമുഖാസു ചേട്യാദിഷു പങ്കജാക്ഷീഷു സുന്ദരീഷു സ്ത്രീഷു. കിംകരീമുഖേത്യനേന പൌരാംഗനാ ഇതരാ ഗൃഹ്യന്തേ. അഥ നായികാഹൃദയവേദിനസ്സഖീജനസ്യ വൃത്തമാഹ—കാശ്യപീതി. കാശ്യപീശസ്യ ഭൂപതേഃ, ഭീഷ്മകസ്യ കന്യകായാഃ സുതായാഃ, രുക്മിണ്യാഃ കാര്ശ്യഹേതുഭൂതഃ ശരീരതാനവാപാദകഃ, അനുരാഗവിഷയ ഇതി യാവൽ. കാശ്യപീശകന്യകേത്യനേന പിതുർന്നഗരജനപദവനസമുദ്രഘടിതവസുമതീസ്വാമിത്വേന രുക്മിണ്യാസ്തത്തദഭിലഷിതവസ്തുസമധിഗമനൈയത്യന്ദ്യോതയതാ ദയിതേതരസ്യ കാര്ശ്യഹേതുത്വസംഭാവനാ നിരാകൃതാ. സഃ ലോകോത്തരബഹുഗുണാശ്രയതയാ ബഹുഭ്യോ ബഹുശ ആകർണ്ണിതഃ. അനേനാച്യുത ഇതി നിശ്ചയഹേതുരസാധാരണലക്ഷണാവഗമോ വ്യജ്യതേ. അച്യുതഃ സ്വഭക്തരക്ഷാദീക്ഷിതഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ഏതദനന്തരം അയമിത്യുദ്ദേശ്യവാചകമധ്യാഹാര്യം. ഇതി ഇതിനിശ്ചിത്യ. ആശ്വസ്തഖേദമിതി. ആശു അസ്തഖേദം ഇതി പദച്ഛേദഃ. കദാ വൈഷാ തപസ്വിനീ ദുഃഖസ്യാന്തമധിഗച്ഛേദിതി ചിന്താസന്തതിജനിതം കിമേതദിതി തദാൽപന്നാശങ്കാജനിതഞ്ച ഖേദം ഝടിതി വിഹായേത്യർത്ഥഃ. അപിനാ ചിത്താശ്വാസനേ ചിന്തായാ വിരോധോ ദ്യോത്യതേ. ചിന്തായാം അവാസ്തവത്വാച്ച പരിഹാരഃ. സമുച്ചയാർത്ഥകോ വായമപിശബ്ദഃ പ്രിയസഖീജനേഷ്വിത്യനന്തരം യോജ്യഃ. ഈശ്വരപ്രേയസ്യാഃ ഗൌര്യാഃ. സ്വയമപ്യൈശ്വര്യസമ്പദസ്തീതി ബോധയിതുമീശ്വര്യാ ഇതി. വിശേഷ്യസമർപ്പകം വേദം പദം. പുനസ്സ്വാർത്ഥ. ഈദൃശീ ഹരാഭരണരൂപാനിഷ്ടഫലജനികാ. ക്ഷണാദേവ പ്രാർത്ഥിതാർത്ഥസാധയിത്രീത്യാന്തരോർത്ഥഃ. തൽ തസ്മാൽ. ഇഹ അസ്മിൻ അവസരേ. കരണീയമിതി ഹരണനിവാരണായേതി ബാഹ്യഃ, നായകഹിതാനുസരണായേത്യാന്തരശ്ചാഭിപ്രായഃ. ഹന്തേതി ഖേദേ. ഹതാഃ സ്മഃ, ഭാഗ്യഹീനാ ഭവാമഃ, നിവാരണാസാമർത്ഥ്യാൽ. ഹന്തേതി ഹർഷേ, ഹതാഃ സ്മ ഇത്യസ്യ ച വിപരീതലക്ഷണയാ വർദ്ധാമഹേ ഇത്യാന്തരോ

ത്ഥഃ. ഇതി ഇത്യുക്ത്വാ. ചിന്താം ഹരണനിവാരണോപായ വിഷയിണീം. അഭിനീയ അസതീമപി നാടയിത്വാ. സാന്തഃസ്മിതമിതി. സ്മിതഞ്ച ഭയപരവശഭടജനവിഷയാൽ പരിഹാസാൽ, വാഞ്ഛിതലാഭജനിതാദ്ധർഷാച്ച. തസ്യാന്തർഗ്ഗൂഹനഞ്ച നിജാപരാധശങ്കാവ്യുദാസായ. പ്രിയേതി സഖീജനവിശേഷണേന രുക്മിണീഹൃദയവേദിത്വം തത്സമദുഃഖസുഖത്വഞ്ച തേഷു വ്യജ്യതേ. സതിസപ്തമീനാമുത്തരശ്ലോകസ്ഥക്രിയയാന്വയഃ. അത്ര ഭഗവദാശ്രിതഉത്സാഹസ്ഥായീ വീരോ രസഃ, ഭടാദ്യാശ്രിതോ ഭയാനകഃ, സഖീജനാശ്രിതോ ഹർഷാഖ്യോ ഭാവശ്ച ധ്വന്യന്തേ.

സാ — പണ്ട് മായയുടെ സാന്നിദ്ധ്യം ഹേതുവായി വിരാൾപുരുഷരൂപത്തെ അവലംബിച്ചതുപോലെ ഇപ്പോഴും മായാരൂപിണിയായ രുക്മിണിയുടെ സാന്നിദ്ധ്യം നിമിത്തമാണോ എന്നു തോന്നുമാറ് പ്രസിദ്ധമായ തന്റെ പൌരുഷത്തെ പ്രകടിപ്പിച്ചുകൊണ്ടും, ലക്ഷ്മിയെ പരിലാളിപ്പാൻ വേണ്ടി പണ്ട് ദിവ്യമായ വിഷ്ണുശരീരം എടുപ്പാൻ രജസ്തമസ്സുകളുടെ കലർപ്പില്ലാതെ പരിപൂർണ്ണമായ സത്വഗുണത്തെ ആശ്രയിച്ചതുപോലെ ഇപ്പോഴും ലക്ഷ്മിയുടെ അവതാരമായ രുക്മിണിയെ ലാളിപ്പാനോ എന്നു തോന്നുമാറ് — വാസ്തവത്തിൽ ഇതുരണ്ടും ശത്രുക്കളെ ഭയപ്പെടുത്താനാണ് — കോട്ടംതട്ടാത്ത ബലത്തെ കൈകൊണ്ടും പരമാത്മാവായ ശ്രീകൃഷ്ണൻ പിന്നീട് പ്രഭ നിറഞ്ഞ തന്റെ മഞ്ചത്തിൽനിന്ന് സകല ജനങ്ങളും കണ്ടുനില്ക്കെ സപത്നന്മാരെ തീരെ ഗണിക്കാതെ വേഗത്തിൽ താഴത്തിറങ്ങി. വിക്രമത്തോടുകൂടി നേരെ കാലുനീട്ടിവെച്ച് രുക്മിണിക്കഭിമുഖമായി നടന്നു. അപ്പോഴാകട്ടെ രക്ഷികളായ ലക്ഷത്തിലധികം ഭടന്മാർ അച്യുതനെ പ്രഹരിപ്പാൻ ബലമായി ഒരുമ്പെട്ടു. എങ്കിലും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ധീരമായ ദൃഷ്ടിയിൽ പെട്ട ഉടനെ ആയുധങ്ങളെല്ലാം കയ്യിൽനിന്നു വീണ് ഗവ്വടങ്ങി കൈപൊക്കാൻകൂടി ത്രാണിയില്ലാതെ എന്തുവേണ്ടു എന്നറിയാതെ നില്പായി. സുന്ദരിമാരായ ചേടികളും മററും "ഇത് എന്ത്? എന്ത്?" എന്നിങ്ങനെ ഭയ

പ്പെട്ട് ശരീരം ചുളിച്ചുകൊണ്ട് അകന്നു. രുക്മിണിയുടെ അടുത്തുള്ളവരും ഉള്ള് അറിയുന്നവരുമായ സഖികൾ "രാജകുമാരിയുടെ ചാപ്പിന് കാരണഭൂതനായ ആ ശ്രീകൃഷ്ണനാണ് ഇദ്ദേഹം' എന്നു നിശ്ചയിച്ച് വേഗത്തിൽ ഖേദം നീങ്ങി മനസ്സിൽ ആശ്വാസപ്പെട്ടു എങ്കിലും "പരമേശ്വരപ്രിയതമയായ ഈശ്വരിയുടെ ആശ്രിതവാത്സല്യമാകട്ടെ ഇങ്ങിനെയാണോ പരിണമിച്ചത്. ഇവിടെ എന്തുചെയ്യേണ്ടു. കഷ്ടം! കഷ്ടം! ഭാഗ്യംകെട്ടവർ." എന്നിങ്ങനെ ചിന്തയെ നടിച്ച് ഉള്ളിൽ പുഞ്ചിരികൊണ്ടുനിന്നു. ആ അവസരത്തിൽ.

അഥ നായികാവസ്ഥാം വർണ്ണയതി—

ച. കാന്തമായാന്തമാജ്ഞായ സന്തോഷഹ്രീവിമൂർച്ഛിതാ
ഗന്തും സ്ഥാതുമശക്താ സാ സന്തസ്ഥേ ദുഃസ്ഥിതാ വധൂഃ.

വ്യാ—കാന്തമിതി. കന്തം സ്വാനുരാഗവിഷയം, നത്വന്യേന സ്വപതിത്വേനകല്പിതം കമപി. ആയാന്തം നത്വായാതം. തത്ത്വേകീദൃശീ തദവസ്ഥാ ഭവേദിതി ന വിദ്മ ഇതി ഭാവഃ. സന്തോഷഹ്രീഭ്യാം വിശേഷേണ മൂർച്ഛിതാ നിശ്ചേതനാ വിമൂർച്ഛിതേ അതിപ്രവൃദ്ധേ സന്തോഷഹ്രിയൌ യസ്യാംസ്സേതി വാ അഗ്ന്യാഹിതാദിവൽ സമാസഃ. സന്തോഷസ്യ പ്രഥമോൽപത്തിരുപപ്രാശസ്ത്യാൽ ദ്വന്ദേ പൂർവ്വനിപാതഃ. ഗന്തുമിത്യാദി! ഗമനാശക്തൌ സന്തോഷഃ, സ്ഥിത്യശക്തൌ ച ഹ്രീർഹേതുരിതി വിവേകഃ. സന്തസ്ഥേ നായകഹൃദയോല്ലാസമാതനോതീതി തസ്ഥൌ. 'സമവഃ' ഇത്യാദിസൂത്രേണാത്മനേപദം. ദുഃസ്ഥിതാ വ്യാകുലാ. സ്തംഭത്രപാസ്സാത്വികഭാവോത്ര വർണ്ണിഃ. തേന സന്തോഷഹ്രീസാധ്വസരുപവ്യഭിചാരിഭിശ്ചോപസ്കൃതഃശൃംഗാരഇത്യഭിവ്യജ്യതേ. പത്ര്യഞ്ചൈവം ഝടിത്യുപനീതകപടവടുവേഷം വൃഷരാജകേതനമന്തികേ പശ്യന്ത്യാ ഗിരിരാജകന്യകായാസ്സമവസ്ഥാം വർണ്ണയതഃ 'തം വീക്ഷ്യ വേപഥുമതീ'ത്യാദിമഹാകവിപദ്യസ്യ ഭാഷ്യഭൂതം, യതസ്തത്ര ധന്യമാനാ ഹർഷലജ്ജാസാധ്വസാഖ്യാ ഭാവാഃ സ്പഷ്ടമത്ര ശബ്ദിത ഏവോപാത്താഃ.

സാ—തൻെറ പ്രേമാസ്പദമായ കാന്തൻ നേരിട്ടുവരുന്നതു കണ്ടു് ആ വധു സന്തോഷംകൊണ്ടും ലജ്ജകൊണ്ടും തൻേറടംകെട്ടു് പോകാനോ നില്പാനോ ശക്തയല്ലാതെ കുഴങ്ങി. ഇങ്ങിനെയുള്ള നില്പു് ഭഗവാൻെറ മനസ്സിൽ ഏററവും ഉല്ലാസത്തെക്കൊടുത്തു.

അഥ തദാനീമുചിതജ്ഞതയാസ്സഖ്യോഃ, വ്യാകുലായാ നായികായാഃ, ചതുരസ്യ നായകസ്യ ച വ്യാപാരാൻ ക്രമേണാഹ—

വ. “മുഗ്ദ്ധേ! മുക്താസി, ചിന്തേ കിമിഹ, മമ കരേ
മുദ്ര്യതാമച്യുതോയം
പ്രാപ്തഃ, കിന്തേ പ്രമീളാ, പ്രണയിജനമമും
ക്ഷിപ്രമാമന്ത്രയസ്വ”
ശ്രുത്വൈവം സസ്മിതാളീവചനമനുതരട്
തജ്ജയിത്വാ ഭ്രുവാ താം
മുക്ത്വാ യാന്തീം പ്രിയാം സ്വാം സപദി സഹരിരു-
ദ്ധ്യസ്യ പാണാവഭാണീൽ. 69

വ്യാ—മുഗ്ദ്ധ ഇതി. മുഗ്ദ്ധേ കർത്തവ്യാനഭിജ്ഞേ. അത ഏവ ത്വാമുപദിശാമീതി ഭാവഃ. മുക്താസീതി. മയാ ത്വമിത്യാദിഃ. യദ്വാ മുക്താസീത്യസ്യ ചൈദ്യഹസ്തപതനത്രപായാ ആപദ ഇത്യാദിഃ. ദിഷ്ട്യാ വത്സേ, യദ്ദുഃഖസാഗരാദുത്തീർണ്ണാസീത്യർത്ഥഃ. ഏതദപി നോ ജാനീഷേ, പരം വിഹ്വലതാമേവാപദ്യസേ, അഹോ തേ മൌഗ്ദ്ധ്യമിതി മുഗ്ദ്ധ ഇതി സംബുദ്ധ്യാ ബോധ്യതേ. ചിത്തവ്യാക്ഷേപാദശ്രുതിമാശങ്ക്യ മധ്യേ ആഹ—ചിന്തേ കിമിഹേതി. ഭവതി, ചിന്തയസീതി വാ ശേഷഃ. ഇഹ അസ്മിന്നവസരേ. ത്വമേതാവന്തം കാലമിമമേവ ദയിതം ചിന്തയന്ത്യാസീഃ, ഉപാഗതേപി തസ്മിൻ കിന്തേ ചിന്തനീയമസ്തീതി ന ജാനാമീതി യാവൽ. ചിന്താം വിഹായ ശൃണ്വിതി ഭാവഃ. മുക്താസീത്യസ്യ ശേഷമാഹ—മമേതി. മുദ്ര്യതാമിതി പ്രാപ്തകാലേ വിധൌ ച ലോട്. കിമർത്ഥമിത്യത്രാഹ—അച്യുത ഇതി. അയമിത്യംഗുല്യാ നിർദ്ദേശഃ. പ്രാപ്ത ഇതി ഭൂതവാചിനാ ക്ത പ്രത്യയേന സൽകാരകാലോƒതിക്രാന്തപ്രായ ഇതി സൂച്യതേ, തേന ശീ

ഘ്നം തൽകാരണാവശ്യകതൈവ. അഥാന്തികേ പ്രിയദൎശനേന തന്നാമശ്രവണേന ച വ്രീളാതിശയപൎയ്യാകുലാന്തത ഏവ കിമപ്യകുൎവ്വതീന്താമവലോക്യ കൎത്തവ്യകരണായ ത്വരയതി — കിന്തേ പ്രമീളേതി. തന്ദ്രീ തവേദാനീന്നയുക്തേത്യൎത്ഥഃ. 'തന്ദ്രീ പ്രമീളാ' ഇത്യമരഃ. നനു കിമേവം പ്രലപസി, മാത്മനാ കൎത്തവ്യം കിമപ്യത്ര പശ്യാമീതി ചേത്തത്രാഹ — പ്രണയീതി. പ്രണയിജനമിത്യനേന ത്വയൈവാമന്ത്രണം കരണീയമിത്യത്ര ഹേതുഃസൂചിതഃ. ക്ഷിപ്രമിതി. വിളംബേ ത്വൽപ്രണയാഭാവമാശങ്ക്യാസൌ നിവൎത്തേതാപീതി ഭീഷികാ വ്യജ്യതേ. ആമന്ത്രയസ്വ സ്വാഗതാദികം ബ്രൂയാഃ. ശ്രാദ്ധാദയേ ബ്രാഹ്മണാന്ത്യേവ മദനാരാധനായാസ്യ ക്ഷണഃ ക്രിയതാമിത്യപി ശബ്ദശക്ത്യാ ദ്യോത്യതേ. യദ്യപി സൎവ്വമിദമാപാതതഃ പരിഹാസവചനമാത്രം, തഥാപി ത്വയിയമത്യന്താനുരക്താ കിന്തു വ്രീളാവശാൽ കിമപികൎത്തും ന പാരയതി, തൽ യദത്രോചിതം തത്ത്വമേവാചരേതി ഭഗവദ്ബോധനമേവാത്ര പരമം പ്രയോജനമിതി വേദിതവ്യം. സസ്മിതം പരിഹാസവശാൽ സ്മിതസഹിതം യദാളീവചനം സഖീവാക്യം തൽ. അന്തരുട് അസത്യകോപാ. വസ്തുതസ്തു ഹൎഷ ഏവാഭൂദിതിഭാവഃ. കോപാഭിനയപ്രകാരമാഹ — ഭ്രുവേത്യാദി. ഭ്രുവസ്സഞ്ജനകരണത്വേനോക്ത്യാ ചാപവല്ലീസാമ്യം ഗമ്യതേ. ഭ്രുവാ തൎജ്ജിതാ പരിഹാസസ്യാസ്യ ഫലം ത്വാമനുഭാവയിഷ്യാമീതി ഭ്രൂചാപല്ലയാ ഭീഷയിതാ. ഇദഞ്ച സഖീമദ്ധ്യേ സ്വാഭിമാനപാലനായ കൃതം ജ്ഞേയം. താം സഖീം. ഇദം തൎജ്ജനമോചനക്രിയാരൂപം കൎമ്മ. മുക്ത്വാ യാനേന കാ ത്വമ്മാം ശിക്ഷയിതും, നാഹന്തവ വചനേ സ്ഥാസ്യാമീത്യഭിപ്രായോ വ്യഞ്ജിതഃ. പരമാൎത്ഥതസ്തു യാനം ഹ്രീഭരാത്തത്ര സ്ഥാതുമശക്ത്യാ. സപദി യാനാരംഭ ഏവ. സഃ സഖീവചനതാൽപൎയ്യാഭിജ്ഞഃ പ്രിയാപാണിസ്പൎശോത്സുകശ്ച. ഉദ്ധൃത്യ ഉത്സുകം യഥാ തഥാ ഗൃഹീത്വാ.

സാ — അപ്പയോ, മുഗ്ദ്ധേ! നീ ദ്യൂപത്തിൽനിന്നു വേർപെട്ടു. നിന്റെ കൈ ഞാൻ വിട്ടിരിക്കുന്നു. ഈ ഘട്ടത്തിൽ എന്താണ് മനോരാജ്യം. എന്റെ കൈ വിട്ടു. ഇതാ ശ്രീകൃഷ്ണൻ വന്നു

കഴിഞ്ഞു. എന്താ നിനക്കു മടി. പ്രണയത്തിന്നിരിപ്പിടമായ ഇ ദ്ദേഹത്തെ വേഗം സൽകരിക്കൂ” എന്ന് പുഞ്ചിരിയോടുകൂടി സ ഖി പറയുന്നതുകേട്ട് കോപം നടിച്ച് പിരിയക്കൊടികൊണ്ട് അവളെത്തല്ലി വിട്ടുപോകുന്ന തൻെറ പ്രിയയെ ആ ഹരി ക്ഷ ണത്തിൽ കൈപിടിച്ച് പറഞ്ഞു.

വചനപ്രകാരമാഹ—

പ. “മാ ഗാ മാനിനി! മാമകീനമനസോ
ഹാരിണ്യസി ത്വം യത-
സ്സ്തേന സ്തേനതയാ ഫലം തദുചിതം
ഭൂയോऽനുഭാവ്യം ത്വയാ
എതദ്വ്യായതബാഹുനാളനിഗള-
വ്യാബദ്ധയൈവൈകയാ
സ്തുതോരുദ്ഗ്രകകണ്ടകേത്ര മദ്ഗുരഃ-
കാരാലയേ ലീയതാം. 90

വ്യാ — മാഗാ ഇതി. മാ ഗാഃ തവ ഗമനം നാനുജാനാമി, അതസ്തിഷ്ഠ. സഖീവിഷയകോപാഭിനയമാലക്ഷ്യ സംബുദ്ധിഃ മാനിനീതി. പ്രശസ്തമാനവതീത്യർത്ഥഃ. പ്രാശസ്ത്യഞ്ച വദനസ്യ സുന്ദരതരീകരണമിതിഗൂഢാഭിപ്രായഃ. കുതോ ഗമനന്നിഷിധ്യ ത ഇത്യത്രാഹ —മാമകീനേതി. യതോ ഹാരിണ്യസി, തേന മാ ഗാ ഇതി യോജനാ. യേന മമ മനസ്സ്വമപഹൃതമസ്തേനേത്യർത്ഥഃ. യത ഇതി ഹേതുതൃതീയാന്താത്തസിഃ. യദ്വാ പഞ്ചമ്യന്താത്ത സിൽ. മാ ഗാ ഇതി വാക്യേ ച തസ്മാദിതി ലഭ്യതേ. ഉത്തരവാ ക്യഗതയച്ഛബ്ദസ്യ തച്ഛബ്ദോപാദാനാനപേക്ഷണാൽ. തേനേ തി ച സ്തേനതായാം യോജ്യം. സ്തേനതയാ ചോരത്വേന, തജ്ജ നിതേന പാപവിശേഷേണ വാ. ഹേതൌ തൃതീയാ. ഫലം ദ ണ്ഡബന്ധനരൂപം. തദുചിതം സൈന്യാനുരൂപം. ഭൂയഃ അനല്പം. അനുഭാവ്യം അവശ്യമനുഭവനീയം. ‘ഓരാവശ്യകേ’ ഇതി ണ്യൽ. അന്യഥാ ന കേവലം തവൈവ യമദണ്ഡസ്സ്യാൽ, ദ ണ്ഡ്യാദണ്ഡനേന മമാപീതി ഭാവഃ. ഉചിതം ഫലന്ദർശയതി— എതദിതി. എതദിതി ബാഹുനാളവിശേഷണം. പ്രസ്തുതൌ

ബാഹ്വോ നിർദ്ദിശ്യോക്തിഃ. ഏതൌ വ്യായതൌ അതിദീർഘൌ ബാഹൂനാളംഏവ നിഗളൌ ശൃംഖലേ താഭ്യാം വ്യാബദ്ധയാ വിശേഷേണ സമന്താൽ ബദ്ധയാ. ബാഹൂനാളേത്യുപമിതസമാസഃ. നാളസാദൃശ്യഞ്ച ദൈർഘ്യകണ്ടകിതത്വാദിനാ ബോദ്ധ്യം. ബാഹ്വോഃ കണ്ടകിതത്വഞ്ച പ്രിയാംഗസംഗസുഖാദിതി സുജ്ഞേയം. ഏവകാരോ നിഗളബന്ധനാതിരിക്തമൃദുബന്ധസംഭാവനാം വാരയതി. അഥാപദ്യപ്യാത്മപക്ഷസ്ഥിതാനാം സഖ്യാദിസാന്നിദ്ധ്യമപി ദുർല്ലഭം ഭവേദിത്യാഹ — ഏകയേതി. അസഹായയേത്യർത്ഥഃ. സ്ഥിതാഃ ബൃഹന്തഃ ഉദഗ്രകാ ഉന്നതാശ്ച, സപ്രാഭ്രേകഃ, കണ്ടകാ രോമഹർഷാഃ ഏവ കണ്ടകാഃ സൂക്ഷ്മഗ്രശിതാനി ദ്രുമാംഗാനി യസ്മിംസ്തുാദൃശേ. വിശേഷണേനാനേന വാസേ ദുഃഖാതിശയോ ധ്വന്യതേ. 'വേണൌ ദ്രുമാംഗേ രോമാഞ്ചേ ക്ഷുദ്രശത്രൌ ച കണ്ടകഃ' ഇതി വൈജയന്തീ. അത്ര തവപുരോദൃശ്യമാനേ. മദ്ധ്യഃ ഏവ കാരാലയഃ കാരാഗൃഹം തസ്മിൻ. ലീയതാം അന്യൈരലക്ഷിതമുഷ്യതാം. ഭാവേ വിധൌ ലോട്. തദ്യേത്യനുഷജ്യതേ. ഏതദ്ധ്യായതേതിപാഠേ യത്തദോരദ്ധ്യാഹാരേണ ലീയതാമിതി യൽ, തദേതൽ ഹീതി യോജനാ ബോദ്ധ്യാ. ഏതൽ ഉചിതഫലം. പ്രസിദ്ധിം ദ്യോതയതാ ഹിശബ്ദേന ഒണ്ട വിധൌ സ്വേച്ഛാചരികല്പിതത്വശങ്കാ വാര്യതേ. ത്വമ്മമാതീവ പ്രിയാസി, തൽ ദൃഢാശ്ലിഷ്ടാ തത്സുഖവശാദുദ്ഗതബഹളപുളകേ മദ്വക്ഷസി സുലഭാ പരമാനന്ദമനുഭവ, മാത്ര പ്രതികൂലമാചരേതി താൽപര്യാർത്ഥഃ. ബാഹൂനാളേത്യനേന മദ്ബാഹുസംബന്ധസ്യൈവ വിരഹതപ്തായാഃ പരം ശിശിരോപചാരായത ഇതി ച സൂചിതം. കാവ്യലിംഗം, രൂപകം, പര്യായോക്തഞ്ചാലങ്കാരാഃ.

സാ— "അല്ലേ, മാനിനി! പോകരുത്. എന്തെന്നാൽ നീ എന്റെ മനസ്സിനെ അപഹരിച്ചിരിക്കുന്നു. മോഷണത്തിന്റെ ഉചിതമായ ഫലം നീ നല്ലപോലെ അനുഭവിക്കണം. ഉയന്ന രോമാഞ്ചങ്ങളാകുന്ന മുള്ളുകളെക്കൊണ്ടു നിറഞ്ഞ എന്റെ ഈ മാർവ്വിടമാകുന്ന കാരാഗൃഹത്തിൽ നീ ഈ നീണ്ട കൈകളാ

കുന്ന ചങ്ങലകളെക്കൊണ്ടു മുറുകെ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടു് ഒററക്കു കിടക്കണം. ഇതുതന്നേയാണു് വേണ്ടതു്."

അഥ ദയിതധൃതപാണേഃശ്രുതതച്ചാടുവചനായാ നായികായാ അവസ്ഥാം വർണ്ണയൻ നായകസ്യാനന്തരപ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. ഇതിചടുലദൃശന്താം ചാടുവാക്യാമൃതാംഭഃ—
സ്നപിതപുളകിതാംഗീം വ്രീളിതാമാനതാസ്യാം
മിഷതി നൃപതിലോകേ പാണിനാദായ പാണിം
ഹരിരനയദതസ്സ്വം സ്യന്ദനം മന്ദമന്ദം. 91

വ്യാ—ഇതീതി. ഇതീത്യസ്യ ചാടുവാക്യേനാന്വയഃ. ചടുലദൃശം പ്രിയധൃതപാണിതാപ്രയുക്തസാധ്വസാതിശയാൽ ചഞ്ചലനയനാം. താം രുക്മിണീം അനയദിത്യസ്യ പ്രധാനകർമ്മേദം. ചാടുവാക്യം പ്രിയഭാഷണം തദേവാമൃതാംഭഃ, അംഭഃപദേനാമൃതസ്യ സ്നപനകരണയോഗ്യതോച്യതേ, യഥാ ശ്രീഭാഗവതേ 'ശുകമുഖാദമൃതദ്രവസംയുതം പിബത ഭാഗവതം'ഇതി,തേന സ്നപിതാനി അഭിഷിക്താനി അത ഏവ പുളകിതാനി അംഗാനി യസ്യാസ്താദൃശീം. ശീതളാമൃതാവഗാഹ ഇവപ്രിയകൃതചാടുശ്രവണേപി പുളകോദ്ഗമഃ പ്രസിദ്ധഃ. തത ഏവ വ്രീളിതാം സഞ്ജാതലജ്ജാം. തതശ്ച ആനതാസ്യാം നമ്രമുഖീം. മിഷതി ഉൽഫുല്ലനയനം പശ്യതി സതി. നൃപതിലോക ഇത്യനാദരേ സപ്തമീ. ലോകശബ്ദേന നൃപതീനാം ബഹുത്വമാഹ. തേന ചാനാദരണഹേതോരൈശ്വര്യസ്യാതിശയോ ദ്യോത്യതേ. ആദായ ഗൃഹീത്വാ. പാണിമിതി തസ്യാ ഇതി വിപരിണാമേനാനുഷജ്യതേ. ഹരിഃ വധൂഹരണേന സ്വീയഹരിസംജ്ഞായാ ഋതനാമനാർത്ഥതാം പ്രകാശയൻ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. അതഃ വിധിമധ്യാൽ. മന്ദമന്ദമിതി, തഥാ നയനം മിഷൽസു രാജസു സ്വാനാദരകാഷ്ഠാപ്രകടനായ, ഗുരുജഘനായാ ദയിതായാഃ പീഡാനൽപാദായ ച. അത്രനായകഗതഃ ശൃംഗാരോ വീരശ്ച ധ്വന്യതേ. നായികാഗതാശ്ച സാധ്വസഹർഷാദയഃ.

സാ—ഇപ്രകാരം ചാടുവാക്കുകളാകുന്ന അമൃതിൽ കുളിപ്പി

ക്കുകയാൽ രോമാഞ്ചമുൾക്കൊണ്ട് ലജ്ജനിമിത്തം മുഖം താഴ്ത്തി നിൽക്കുന്ന ആ ചഞ്ചലാക്ഷിയെ ശ്രീകൃഷ്ണൻ രാജാക്കന്മാരാസകലം തുറിച്ചു മിഴിച്ചു നോക്കിനിൽക്കുമ്പോൾ കൈകൊണ്ടു കൈപിടിച്ച് സാവധാനത്തിൽ തന്റെ തേരിലേക്കു കൊണ്ടുപോയി.

അഥൈവമിതിവൃത്തസ്യ പ്രധാനമംശം സങ്ക്ഷിപ്തമുപവർണ്ണ്യ തൽഫലഭൂതം വിപക്ഷവിജയം വക്തുമാരഭതേ—

പ. ഇത്ഥം പൃത്ഥ്വീശപുത്രീഹരണവിഹരണേ
തത്ര വൃത്തേ മുരാരേ,
സദ്ഭിസ്സാധൂക്തിഘോഷേ സപദി സമുദിതേ,
സ്തബ്ധചിത്തേ ച ചൈദ്യേ,
മർത്ത്യേന്ദ്രാ മാഗധാദ്യാ മസൃണമദരുഷോ
ബദ്ധവൈരം ബലൈസ്സ്വൈഃ
പത്രാണ്യാരുഹ്യ പത്രിധ്വജമിതി സമധി
ക്ഷിപ്തവന്തോഽഭ്യുപായുഃ 92

വ്യാ— ഇത്ഥമിതി. പൃത്ഥ്വീശപുത്ര്യാ രാജകന്യായാഃ ഹരണവിഹരണേ ക്ലേശശൂന്യതയാൽ സുഖഹേതുതയാച്ച ക്രീഡോപമേ ഹരണേ. ഉപമിതസമാസഃ. വൃത്തേ അതീതേ. മുരാരേരിതി ശേഷേ ഷഷ്ഠീ, ഉഭയപ്രാപ്തൌ കർത്തരി തൃതീയായാ ഏവാനുശാസനാൽ. സംബന്ധശ്ച കർത്തൃതയേതി ന മഹാനർത്ഥഭേദഃ. മുരാരേരിത്യസ്യ ഹരണേനാന്വയഃ. സദ്ഭിരിതി സജ്ജനതയേവ സാധുവാദോപാധിരഭൂദിതി ബോധയതി. സാധൂക്തിഘോഷേ സാധുവാദകോലാഹലേ. സപദി സദ്യഃ. സമുദിതേ സ്വരസതഃ പ്രവൃത്തേ സതി. സ്വരസതഃ പ്രവൃത്തിശ്ചാനന്ദാതിശയാൽ. സ്തബ്ധം വിചാരാസമർത്ഥം ചിത്തം യസ്യ താദൃശേ. ചൈദ്യസ്യ തത്തഞ്ച ഹരണസ്യ സതാന്തരഭിനന്ദനസ്യ ച ഝടിത്യാപതിതദുസ്സഹവിപത്തിരൂപതാബുദ്ധ്യാ. മാഗധാദ്യാ ജരാസന്ധപ്രധാനാഃ. ജരാസന്ധസ്യ പ്രാധാന്യം പൂർവ്വവൈരാൽ ചൈദ്യസഖ്യാച്ച. മസൃണേ അകഠോരേ, നിഷ്ഫലപ്രായേ ഇതി യാവൽ, മദരുഷൌ

യേഷാന്തഥാവിധാഃ. അനേനാഭിയാനസ്യ വിഫലത്വം പ്രകാശിതം. ബദ്ധവൈരാഇതി, പത്രിധ്വജേ ഇത്യത്ഥാൽ. അഭിയാനേ ഹേതുരനേനോക്തഃ. പത്രാണി വാഹനാനി. പത്രിധ്വജം ഗരുഡകേതനം, ശ്രീകൃഷ്ണം. 'വാഹനം യാനം യുഗ്യം പത്രം ച' 'കേതനം ധ്വജമസ്ത്രിയാം' ഇതി ചാമരഃ ഇതി വക്ഷ്യമാണപ്രകാരേണ. സമധിക്ഷിപ്തവന്തഃ നിതരാമധിക്ഷേപം കുവ്വന്തസ്സന്തഃ. അഭ്യപേയുഃ അഭിമുഖം സമീപേ ജഗ്മുഃ.

സാ—ഇപ്രകാരം രാജകുമാരിയുടെ ഹരണമാകുന്ന മുരാന്തകന്റെ ഒരു കളി അവിടെ നടന്നപ്പോൾ ഉടനെ സജ്ജനങ്ങളിൽനിന്ന തന്നത്താൻ സാധുശബ്ദം ഉച്ചത്തിൽ പുറപ്പെട്ടു. ശിശുപാലന്റെ മനസ്സ് സ്തംഭിച്ചുപോയി. ബദ്ധവൈരന്മാരായ ജരാസന്ധൻ തുടങ്ങിയ രാജാക്കന്മാർ നിഷ്ഫലമാണെങ്കിലും ഗർവ്വോടുകൂടി കോപിച്ച് തന്റെ സൈന്യങ്ങളൊത്ത് വാഹനങ്ങളിൽ കയറി ഗരുഡധ്വജനെ ഈ വിധം അധിക്ഷേപിച്ചുകൊണ്ട് നേരിട്ടു.

അധിക്ഷേപപ്രകാരമാഹ—

പ. "രേരേ!ചോരാധമാഭീരകകുലകുലടാ—
ജാര!വീരോചിതേസ്മിൻ
നാരീഹീരേ കിമാശാ, കഥമപി ന ഫലേ_
ച്ചോരണാദ്യാചനാദ്വാ
ആജന്മോപാത്തചൌയ്യവ്രതഫലമധുനാ
സാധയിത്രാ വിധാത്രാ
നൂനന്നീതോസ്യദഗ്രേ, ക്ഷണമിഹ കുടില—
പ്രഷ്ഠ!തത്തിഷ്ഠ തിഷ്ഠ. 93

വ്യാ—രേരേ ഇതി. രേ ഇതി നീചസംബോധനേ. ദ്വിരുക്തിഃ ക്രോധാനുഭാവഃ. ചോരാധമേതി പൂവ്വത്തനതാൽകാലിക ക്രിയയോരനുഗുണാ സംബുദ്ധിഃ. അധമത്വഞ്ച ചൌയ്യേ നൈപുണ്യാഭാവാൽ. ജഡതമാദന്യഃ കഃ പശ്യൽസു ബലവൽസു ചോരണം കുയ്യാദിതി ഭാവഃ.ആഭീരകാണാം സ്വതോ നീചാനാം

ഗോപാനാം, കുത്സായാം കൻ, കുലേഷു യാഃ കുലടാഃ താസാം ജാ
രഃ. അനേന വധ്വാ അസ്യാഃ സ്വശ്നേച്ഛനർഹ ഇതി സൂച്യതേ.
വീരോചിതേ വീരേണൈവോപഭോക്തും യോഗ്യേ. നാരീഹീരേ.
ഉത്തമായാം നാര്യാം. നാര്യേവ ഹീരോ വജ്രമണിസ്തസ്മിന്നിതി
വാ. യഥാ ഹ്യാഭീരകാ ഹീരമണിന്നാർഹന്തി, കിന്തു വീരാ രാ
ജാന ഏവ, തഥേമാമപി നാരീമിതി ഭാവഃ. കിമിതി ഗംഭീരപ്ര
ശ്നേ. ആശയമവിതർക്കിതാ അത്യന്തഹാസ്യാചേതിഭാവഃ. ന
ന്വാശായാസ്സഫലീഭവന്ത്യാ കഥം പരിഹാസ്യത്വമിതി ചേ
ത്തത്രാഹുഃ—കഥമപീതി. കഥമപി കേനാപി പ്രകാരേണ. ന
ഫലേൽ സിദ്ധവിഷയാ ന ഭവേൽ. ആശേത്യനുഷജ്യതേ. നിരൂ
പ്യമാണേ ത്വാദൃശാമതാദൃശാശാസിദ്ധിപ്രകാരൌ ദ്വാവേവ,
ചൌര്യം യാച്ഞാ വേത്യാഹുഃ—ചോരണാദ്യാചനാദ്വേതി. യ
ദ്യേവം തർഹി സചേതനസ്യ മമേയം പ്രവൃത്തിഃ കഥമുപപദ്യ
ത ഇതി ചേദാഹുഃ—ആജന്മേതി. ജന്മന ആരഭ്യ ഉപാത്തം
സ്വീകൃതം യച്ചൌര്യമേവ വ്രതം തസ്യ ഫലം. വ്രതത്വരൂപണേ
ന ചൌര്യേ അത്യാദരോ, ഭംഗേ പ്രത്യവായബുദ്ധിശ്ച വ്യജ്യതേ.
അധുനാ അസ്മിന്നേവ ജന്മനി. ഉക്തഞ്ച 'അത്യുൽക്കടൈഃ പു
ണ്യപാപൈരിഹൈവ ഫലമശ്നുതേ' ഇതി. സാധയിത്രാ സാധു
സമ്പാദയതാ. 'സാധുകാരിണി തൃൻ'. അത ഏവ കർമ്മവാച
കാന്നഷഷ്ഠീ. വിധാത്രാ ലോകയന്ത്രപ്രവർത്തകേന ബ്രഹ്മണാ.
ത്വദ്ബന്ധനസ്യ ബ്രഹ്മണാ അവശ്യസാധനീയത്വമനേന ദ്യോ
ത്യതേ. നൂനം നിശ്ചിതം. നീതോഽസ്മദ്ഗൃഹ ഇതി, താവാനേവ വി
ധാതുർഭാര ഇതി ഭാവഃ. അസ്മദിതി ദണ്ഡ്യദണ്ഡനസാമർത്ഥ്യത
ജ്ജാഗരൂകത്വാദ്യർത്ഥാന്തരസംക്രമിതം വേദിതവ്യം. വിധാതൃപ്രേര
ണയൈവ ത്വമത്രാഗതഃ, ഫലഞ്ച സ്വകർമ്മണശ്ശീഘ്രമനുഭോക്ഷ്യ
സേ ഇതി പ്രഘട്ടകാർത്ഥഃ. അഥൈതദാകർണ്ണിതവതോ ദസ്യോഃ
പലായനം സംഭാവ്യ തന്നിരുന്ധന്തി—ക്ഷണമിതി. തവൈ
കക്ഷണാവസ്ഥാനമേവ വിധാതൃസമീഹിതസമ്പാദനേഽസ്മാകമാ
വശ്യകമിതി ക്ഷണമിത്യനേന സൂച്യതേ. കുടിലാനാം പ്രഷ്ഠ അ
ഗ്രേസര. 'പുരോഗാഗ്രേസരപ്രഷ്ഠ' ഇത്യാദ്യമരഃ. ജാനീമോ വയ
മേതേ കൌടില്യം, തച്ഛരണാഗത്യാദ്യഭിനയേനാപ്യാത്മാനമ്മോച

യിരുന്ന ശക്നയാ ഇത്യനയാ സംബുദ്ധ്യാ വ്യജ്യതേ. തൽ വിധാതൃനിതതപാദ്ധോതോഃ. തിഷ്ഠേത്യസ്യ ദ്വിരുക്തിഃ പൂർവ്വവൽ.

സാ—"എടാ, എടാ! കള്ളന്മാരിൽവെച്ച് കൊള്ളരുതാത്തവനേ! നീചമായ ഇടയകുലത്തിൽ ഉള്ള കുലടകളുടെ ജാര! വീരന്മാൎക്കു ചേരുന്ന ഈ നാരീരത്നത്തിൽ എന്ത് നിണക്കാശയോ? ഒരിക്കലും ഫലിക്കയില്ല. കട്ടാലും ശരി. ഇരന്നാലും ശരി. ജനനംമുതൽക്കു തുടങ്ങി ദീക്ഷിച്ചുവരുന്ന നിന്റെ ഈ കക്കുക എന്ന വ്രതത്തിന്റെ ഫലം വഴിപോലെ അനുഭവിപ്പിപ്പാൻ വേണ്ടിത്തന്നെയാണ് വിധാതാവ് ഇപ്പോൾ നിന്നെ എന്റെ മുമ്പിൽ കൊണ്ടുവന്നത്. അതുകൊണ്ട് എടാ കുടിലാഗ്രേസര! ക്ഷണാന്തരം നീ ഇവിടെ നില്ക്കു! നില്ക്കു.'

അഥ നൃപേതരജനാവസ്ഥാന്താദാതപികീമാഹ—

പ. അസദ്ഭിരിത്യാദ്യപരസ്പരേരിതൈ-
രസഭ്യവാക്യൈർന്നിശിതൈശ്ശരൈരിവ
അഭിദ്യതാഹോ! ഹൃദയം സതാം ഹരേ-
ർബ്ബിഭിത്സയേവ, ത്ര ഹി തത്സമാസ്ഥിതിഃ. 94

വ്യാ—അസദ്ഭിരിതി. അസദ്ഭിരഭിദ്യതേതിയോജനാ. അസദ്ഭിഃ ദുഷ്ടൈഃ. മർത്ത്യൈന്ദ്രൈരിത്യസ്യ പ്രപൂർവ്വശ്ലോകാദനുഷംഗഃ. ഇത്യാദിഭിശ്ച തൈരപരസ്പരേരിതൈശ്ചേതി കർമ്മധാരയഃ. അപരസ്പരം അവിച്ഛിന്നം ഈരിതൈഃ ഉക്തൈഃ. നിശിതൈശ്ശരൈരിവേത്യുപമയാ അസഭ്യവാക്യാനാം ഹൃദയഭേദനസാമർത്ഥ്യം ദ്യോത്യതേ. ശരൈരിവ നിശിതൈരിതി വാനപയഃ. അഭിദ്യതേതി, ഭേദനേന പീഡനം ലക്ഷ്യതേ. തദതിശയോ വ്യംഗ്യഃ. അഹോ ഇതി ഖേദേ. നിരപരാധിനോപി ജനാനസന്തഃ പീഡയന്തീതി. ഭേദനഹേതുമുൽപ്രേക്ഷതേ—ഹരേർബ്ബിഭിത്സയേവേതി. ഹരിം ഭേത്തുമിച്ഛയേവേത്യർത്ഥഃ. ഹൃദയഭേദനേ നിർദ്ദയതാമുൽപ്രേക്ഷാഫലം. നനു സദ്ധൃദയഭേദനേ ഹരേർഭേദനം കഥം ഭവേദിത്യത്രാഹ—അത്രേതി. അത്ര സതാം ഹൃദയേ. ഹീതി പ്രസിദ്ധൗ, യസ്മാദിത്യർത്ഥേ വാ. തത്സമാസ്ഥിതിഃ തസ്യ ഹരേസ്സ

ന്തതമാസ്ഥിതിർവ്വാസഃ. പ്രകാശ ഏവാത്ര സ്ഥിതിതേനാദ്ധ്യവസിത ഇത്യവസേയം. അലങ്കാരാ ഉക്തപ്രായാഃ.

സാ—ഇപ്രകാരം ഇടവിടാതെ പറയുന്ന, ശരംപോലെ മൂച്ചയേറിയ അസഭ്യവാക്കുകളെക്കൊണ്ടു ദുഷ്ടന്മാരായ ആ രാജാക്കന്മാർ സജ്ജനങ്ങളുടെ ഹൃദയം പിളന്നു. ഇതിന്റെ ഉദ്ദേശം ശ്രീകൃഷ്ണനെ ഭേദിക്കവാനാണോ എന്നു തോന്നും. എന്തെന്നാൽ ഇവിടെയാണല്ലോ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഇരിപ്പ്.

അഥാസഭ്യവാദഭിന്നഹൃദയാനാം സതാംഞ്ചേഷ്ടാമാഹ.—

പ:
ജഡാശയേഭ്യഃ കിമലാതനിർഗ്ഗമാ
യദസ്മദീയം ഹൃദയം ദഹന്ത്യമീ
ഇതി വ്യപേതാ അപി സാധവോഽഖിലാ
ന യുദ്ധബദ്ധാദരധീസ്സു നാരദഃ. 95

വ്യാ—ജഡേതി. ദ്വിതീയപാദഗതമമീ ഇതി പദമാകൃഷ്യതേ. അമീ ജഡാശയേഭ്യഃ അലാതനിർഗ്ഗമാഃ കിമിതി സംബന്ധഃ. അമീ അസഭ്യവാദാഃ. നപുംസകവാക്യശബ്ദസ്യൈവ പൂർവ്വപദ്യേശ്രവണേപി വിധേയാനുസാരാദത്ര പുല്ലിംഗതാ. ജഡാശയേഭ്യഃ മന്ദമതിഭ്യഃ, മന്ദമതീനാം രാജ്ഞാം സകാശാദിതി യാവൽ. അലാതാനാം അംഗാരാണാം നിർഗ്ഗമാഃ പ്രസരാഃ. 'കൃദഭിഹിത'ഇതി ന്യായാൽ നിർഗ്ഗതാന്യലാതാനീത്യർത്ഥഃ. 'അംഗാരോഽലാതമുല്മുകം'ഇത്യമരഃ. കിമിത്യുൽപ്രേക്ഷായാം. ഡലയോരഭേദാൽ ജലാശയേഭ്യ ഇതി ച ലഭ്യതേ. ജലപൂർണ്ണേഭ്യോ ഹ്രദേഭ്യോഽലാതനിർഗ്ഗമാ ഇത്യാശ്ചര്യം ദ്യോത്യതേ, ജലാലാതയോർവ്വൈയധികരണ്യസ്യ പ്രസിദ്ധത്വാൽ. തേന ച സതാം രാജ്ഞസ്സു പൂർവ്വം സാധുശീലതാബുദ്ധിരേവാസീദിതി ച. അഥവാ 'യൽപുണ്ഡരീക ഇവ പാർവ്വണ ഏവ വേന്ദാവിന്ദീവരദ്വയമിവോദിതമേകനാളം' ഇത്യാദാവിവാനപാത്തവിഷയേയമുൽപ്രേക്ഷാ. ഏവഞ്ചാമീ ഇതി പദസ്യ ന ദൂരാപകർഷഃ. അഥാലാതോൽപ്രേക്ഷാനിമിത്തം സാധാരണധർമ്മം സ്പഷ്ടയതി—യദിതി യൽ യസ്മാൽ. ദഹന്തി പീഡാതിശയസഹിതങ്കുർവ്വന്തി. അമീ അസ്മാഭിരിദാനീമനുഭൂയമാനാഃ. ഇതീതി ബ്രുവന്ത ഇതി

ശേഷഃ. വ്യപേതാഃ വിദൂരേ ഗതാഃ. അഖിലാസ്സാധവോപീതി യോജനാ. അഥ നാരദവൃത്തമനുസൃത്യ സോപാക്ഷേപവാദം സ്വയമാഹ—നേതി നേത്യനന്തരം വ്യപേതഇതിവചനവിപരിണാമേനാനുഷജ്യതേ. സജ്ജനാഗ്രേസരസ്യ നാരദസ്യ വ്യപയാനാഭാവേ ഹേതും തു ശബ്ദസൂചിതം വിശേഷണേന സ്പഷ്ടയതി—യുദ്ധേതി. യുദ്ധേ ബദ്ധാദരാ അത്യുൽസുകാ ധീര്യസ്യ താദൃശ ഇത്യർത്ഥഃ. അവശ്യം രണോത്ര ഭാവീതി നിശ്ചിത്യ തദ്ദിദൃക്ഷയാ നാരദസ്തസ്ഥാവേവേതി യാവൽ. ന വ്യപേത ഇതി നിഷേധമുഖേനോക്ത്യാ സാധുതയാ തസ്യാപി പ്രഥമം വ്യപയാനേച്ഛാ ജാതാ, പശ്ചാത്തു സാ രണദിദൃക്ഷയോൽകടയാ തിരസ്കൃതേതി പ്രകാശ്യതേ.

സാ—ജലാശയങ്ങളിൽനിന്ന്, എന്ത്? തീക്കനൽ പുറപ്പെടുകയോ. എന്തെന്നാൽ ഈ വാക്കുകൾ ഞങ്ങളുടെ ഹൃദയത്തെ ദഹിപ്പിക്കുന്നു. ഇവർ ഇത്രത്തോളം ദുഷ്ടന്മാരോ? എന്നു പറഞ്ഞ് സജ്ജനങ്ങളായിട്ടുള്ളവർ എല്ലാം വിട്ടുപോയി. എന്നാൽ കലഹത്തിൽ കൌതുകം മുഴുത്ത നാരദൻ അവിടെ നിന്നതേയുള്ളൂ.

അഥാധോക്ഷജമധിക്ഷിപതോ നൃപാധമാൻ കവിരപ്യസഹമാനോ നിന്ദതി—

പ. അജാനതാമാദിമമേകമക്ഷരം
ഹരിം ശ്രുതാവപ്യകൃതാദരാത്മനാം
അവർണ്ണവാചോ ന കഥം സ്യുരീദൃശാം
ന ലബ്ധവർണ്ണാഃ ഖലു തേ യതസ്സതഃ. 96

വ്യാ—അജാനതാമിതി. ആദിമമിത്യാദിനാ ഹരേർവ്വിശേഷണത്രയേണ തസ്യ മാഹാത്മ്യമുക്തം. ആദൌ ഭവ ആദിമഃ. പ്രതിയോഗിവിശേഷാനിർദ്ദേശാൽ സർവ്വസ്യേതി സിദ്ധ്യതി. അനേന ജന്മാഭാവ ഉക്തഃ. ഏകം ആരോപിതസർവ്വജഗദധിഷ്ഠാനതയാ അദ്വിതീയം. അക്ഷരം അവിനാശിനം. ഹരിം ഏവം രൂപം സന്തമജാനതാമിതി യോജനാ. വിശേഷ്യവാചകേന ഹരിപദേനാപി ഭജമാനാനാം സന്താപഹാരിത്വം പ്രകാശിതം. ശ്രു

താവപി അന്യൈൎവ്വൎണ്ണ്യമാനസ്യ തന്മാഹാത്മ്യസ്യ ശ്രവണേപി. അകൃതാദരാ അവിശ്വാസയുക്താ ആത്മാനോ മനാംസി യേഷാം താദൃശാനാം. അവിശ്വാസഹേതുശ്ച ബഹുജന്മോപാൎജ്ജിതദുരിതനികര ഏവേതി ധ്യേയം. അവൎണ്ണവാചഃ അധിക്ഷേപവചനാനി. ‘അവൎണ്ണാക്ഷേപനിൎവ്വാദ’ ഇത്യാദ്യമരഃ. ന കഥം സ്യുഃ ഭവേയുരേവ. അത്രോപപത്തിന്ദൎശയതി—നേതി. യതസ്തേ ഖലു ന ലബ്ധവൎണ്ണാഃ തതഃ കഥന്നസ്യുരിത്യന്വയഃ. ലബ്ധവൎണ്ണാഃ സുധിയഃ. ന ലബ്ധവൎണ്ണാ ഇത്യേകം വാ പദം, അതിമൂഢാ ഇത്യൎത്ഥഃ. ഖലുരവധാരണേ. അതിമൂഢതാരൂപകാരണസത്വാൽ തൽകാൎയ്യേണാസഭ്യഭാഷണേനാവശ്യംഭാവ്യമിതിഭാവഃ. അത്ര ‘ഹരി’രിത്യാദിമമക്ഷരമജാനതാം വേദാഭ്യാസലേശമപ്യകൃതവതാം നരാണാം അക്ഷരഹീനാ വാചോ ഭവേയുഃ യസ്മാത്തേ സമ്യഗ്വൎണ്ണോച്ചാരണസാമൎത്ഥ്യന്നലബ്ധവന്തഃ ഇത്യപ്രകൃതോപ്യൎത്ഥശ്ശബ്ദശക്ത്യാ ദ്യോത്യതേ. മാതൃകാലേഖനാവസരേ ‘ഹരിഃ’ ഇതി പ്രഥമം ലേഖനം കേരളേഷു സമ്പ്രദായസിദ്ധമിത്യാദിമമിത്യുക്തം. തസ്യാനേകാക്ഷരഘടിതത്വേപ്യേകത്വോക്തിസ്സംഹത്യൈവ തല്ലേഖനാചാരാൽ. അത്ര ശബ്ദശക്തിമൂലോപമാധ്വനിഃ, അക്ഷരജ്ഞാനശൂന്യപാമരസാദൃശ്യസ്യ രാജസു വ്യജ്യമാനത്വാൽ. തയാ ച തേഷാം ജാഡ്യാതിശയോ ധ്വന്യതേ. ഹരിദ്വിഷാം സൎവ്വപ്രകാരോപി വധോ ഭക്തിരേവേതി പുരാണേഷുദ്ഘോഷണാദനയാ തന്നിന്ദയാ കവിനാപി ഹരിഭജനമേവകൃതമിതി സൂക്ഷ്മമവധേയം.

സാ—ശ്രീകൃഷ്ണനെ ആദ്യന്തമില്ലാത്തവനും ഏകനും ആണ് എന്നറിയാത്തവരും കേട്ടാൽതന്നെ വിശ്വസിക്കാത്തവരും ആയ ഈ വകക്കാരിൽനിന്ന് എങ്ങിനെ ഇത്തരം അധിക്ഷേപവാക്കുകൾ പുറപ്പെടാതിരിക്കും. എന്തെന്നാൽ ഇവർ മഹാമൂഢന്മാർതന്നേയാണ്.

‘ഹരി’ എന്ന ആദ്യത്തെ ഒരക്ഷരം അറിയാത്തവരും വേദാഭ്യാസം ചെയ്യാത്തവരുമായ ഈ വകക്കാരിൽനിന്ന് അക്ഷരമില്ലാത്ത വാക്കുകൾ എങ്ങിനെ പുറപ്പെടാതിരിക്കും. എന്തെ

ന്നാൽ അവർ നല്ലപോലെ ഉച്ചരിപ്പാൻ സാമർത്ഥ്യം നേടാത്ത വരാണ്. എന്ന് ഒരപ്രകൃതാർത്ഥംകൂടി ഈ ശ്ലോകത്തിന്നുണ്ട്.

അഥ പ്രകൃതമേവാനുസരൻ പ്രതിപാദിതനൃപവൃത്തമനൂദ്യ രാമപുരോഗമാണാം ഭഗവതി നിസ്തുലഭക്തിഭാജാം യാദവപുംഗവാനാം പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. അജന്തമാവിധ്യ ഹരിം കടുക്തിഭി-
സ്സമാപതൽസു പ്രതിഘേന ദസ്യുഷു
ഹലന്തമാദായ ഹലീ ബലീ രുഷാ
ദഹന്നിവാമൂനതിരൂക്ഷമൈക്ഷത. 97

വ്യാ—അജമിത്യാദിപദ്യേനാദ ഇത്യാദിഗദ്യേന ച. അജമിതി വേധാനൌചിത്യം സൂചിതം. തം കന്യാഹർത്താരം. അനേന വേധഹേതുരനൂദിതഃ. ആവിധ്യ വിഭിദ്യ. കടൂക്തിഭിഃ പരുഷവചനൈഃ. സമാപതൽസു സവേഗം സമന്താദാഗച്ഛൽസു സൽസു. പ്രതിഘേന കോപേന. ദസ്യുഷു ശത്രുഷു. 'ദസ്യുശാത്രവശത്രവഃ' ഇത്യമരഃ. തം കൃതാപ്യപ്രതിഹതതേന പ്രസിദ്ധം. ഹലീ ബലഭദ്രഃ. ബലീ മഹാബലഃ. ദഹന്നിവേത്യുൽപ്രേക്ഷയാ ലോചനയോരംഗാരവദതിലോഹിതത്വം തേന തന്നിമിത്തം രോഷാധിക്യഞ്ച ധ്വന്യതേ. അമൂൻ വിപ്രകൃഷ്ടാൻ ദസ്യൂൻ. ഉക്തഞ്ച 'അദസസ്തു വിപ്രകൃഷ്ടം' ഇതി. അത ഏവ ഹനനാശക്ത്യാ അതിരൂക്ഷമീക്ഷണം. അത്രാജന്തപദേ പ്രതിക്ഷിപ്തേ ഹലന്തപദം പ്രയുജ്യ പ്രതിവാദിജയോൽസുകസ്യ വാദിനസ്സമാധിഃ.

സാ—രുക്മിണിയെ ഹരിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്ന അജനായ ശ്രീകൃഷ്ണനെ പരുഷവാക്കുകളെക്കൊണ്ട് ഈ വിധം അധിക്ഷേപിക്കയും ചെയ്ത് ശത്രുക്കൾ കോപത്തോടുകൂടി നാലുഭാഗത്തുനിന്നും നേരിട്ടുചെന്നു. അപ്പോൾ മഹാബലവാനായ ബലഭദ്രൻ കോപിച്ച് കരി കയ്യിലെടുത്ത് ദഹിപ്പിക്കുന്നുവോ എന്നു തോന്നുംവിധം ഇവരെ രൂക്ഷമായി നോക്കി.

ഗ. അദഃ ക്ഷണേ പുനാരണക്ഷണവിചക്ഷണാസ്തേ യദുപ്രവീരാഃ വിപക്ഷമഹീക്ഷിദധിക്ഷേപവചന ശരക്ഷേപപരി

ക്ഷതഹൃദയാഃ തൽക്ഷമായാമക്ഷമതയാ ഉജ്ജ്വലരോഷമുജ്ജ
വേന തദ്ദുർജ്ജനോജ്ജാസനസജ്ജസജ്ജഗരാഃ തടിച്ചടുലക
ടുപ്രഹരണദൃഢഗ്രഹഭുജോദ്ബണാഃ സൂത്തുംഗമതംഗജതുരം
ഗമുഖചതുരംഗതരംഗദുരവഗാഹവാഹിനീനിവഹാവൃതാഃ
കണ്ഠേതരകണ്ഠോദിതകണ്ഠീരവമഹാരവാൻ സംഘുഷ്യ രി
പുബലം സംക്ഷോഭയാമാസുഃ 98

വ്യാ—അദ ഇതി. അദഃക്ഷണേ പുനഃ അമുഷ്മിൻ ക്ഷണ
ഏവ. പുനഃപദേന രാമാഭിപ്രായവേദനമേവ യദൂനാം രിപുബ
ലസംക്ഷോഭണേ അപേക്ഷിതമാസീദിതി സൂച്യതേ. രണക്ഷണഃ
യുദ്ധോത്സവഃ തത്ര വിചക്ഷണാഃ സമർത്ഥാഃ. രണസ്യാനന്ദജനക
ത്വാദുത്സവത്വാരോപഃ. യദുപ്രവീരാഃ സാത്യകികൃതവർമ്മപ്രഭൃ
തയഃ. വിപക്ഷാണാം ശത്രൂണാം മഹീക്ഷിതാം രാജ്ഞാം അധി
ക്ഷേപവചനാന്യേവാരുന്തുദതയാ ശരാഃ തേഷാം ക്ഷേപേണ
പ്രയോഗേണ പരിക്ഷതാനി വ്രണിതാനി ഹൃദയാനി യേഷാം
താദൃശാഃ. തൽക്ഷമായാം തത്സഹനേ. അക്ഷമതയാ അശക്ത്യാ
ഉജ്ജ്വലരോഷം പ്രദീപ്തക്രോധം. ഉജ്ജാസനക്രിയാവിശേഷണമേ
തൽ. ഉജ്ജവേന ഉൽകടേന വേഗേന തേഷാം ദുർജ്ജനാനാം ഉജ്ജാ
സനായ വധായ. 'ഉദ്വാസനപ്രമഥനക്രഥനോജ്ജാസനാനി ച'
ഇത്യമരഃ. സജ്ജാഃ സന്നദ്ധാഃ. സൻ ഉത്തമോ ജഗരഃ കവചോ
യേഷാം തഥാവിധാഃ. 'ജഗരഃ കവചോഽസ്ത്രിയാം' ഇത്യമരഃ.
സജ്ജാശ്ച തേ സജ്ജഗരാശ്ചേതി കർമ്മധാരയഃ. തടിതോ വിദ്യുത
ഇവ ചടുലാനി കമ്പമാനാനി കടൂനി തീക്ഷ്ണാനി ച പ്രഹരണാ
നി തേഷാം ദൃഢഃ അശിഥിലഃ ഗ്രഹഃ ഗ്രഹണം യയോസ്താദൃ
ശാഭ്യാം ഭുജാഭ്യാം ഉൽബണാഃ ഉൽകടാഃ ഭയങ്കരാ ഇതി യാവൽ
'കടുതുൽബണമുൽകടം' ഇതി വൈജയന്തീ. അഥ തേഷാം ഭയാ
നകസേനാസാഹിത്യമപ്യാഹ—സൂത്തുംഗേതി. സൂത്തുംഗാ അത്യു
ന്നതാ മതംഗജാഃ കരിണഃ തുരംഗാ അശ്വാശ്ച തന്മുഖാനി ര
ഥാദീനി യാനി ചത്വാര്യംഗാനി താന്യേവ തരംഗാ വീചയഃ
തൈർദുരവഗാഹാനാം അധൃഷ്യാണാം പക്ഷേ അശക്യാവതര
ണാനാം വാഹിനീനാം ചമൂനാമേവ വാഹിനീനാം നദീനാം നി

വഹൈഃ സമൂഹൈഃ ആവൃതാഃ. ലാഹിനീത്യത്രസ്ത്രീഷ്ടുപകം. തേന ചമൂനാമസഹ്യവേഗതാ സ്വമാർഗ്ഗസ്ഥിതസകലവസ്തു സംക്ഷോഭകതാ ച, തഥാ ചമൂവൃതാനാം ദുരഭിഭവതാ ച സൂച്യതേ. കണ്ഠേതരം ഭീതിജനിതകമ്പാദ്യഭാവാത്പ്രേരിഹതം യഥാ തഥാ കണ്ഠാദുദിതാൻ കണ്ഠീരവ മഹാരവാൻ സിംഹനാദാൻ സംഘുഷ്യ ദേശാത്സാഹം മുഖരിതനിഖിലാശം കൃത്വാ. സംക്ഷോഭയാമാസുഃ ഭയേന പലായമാനാഞ്ചക്രുഃ.

സാ — ഈ ക്ഷണത്തിൽതന്നെ യുദ്ധത്തെ ഉത്സവമായിക്കരുതുന്നവരും അതിൽ വിദഗ്ദ്ധന്മാരുമായ സാത്യകി തുടങ്ങിയ യാദവവീരന്മാർ ശരംപോലെ തീക്ഷ്ണങ്ങളായ ശത്രുരാജാക്കന്മാരുടെ അധിക്ഷേപവാക്കുകൾ ഏററ് ഹൃദയം വ്രണപ്പെട്ട് അതിനെ സഹിപ്പാൻ ശക്തന്മാരാകാതെ കോപം മുഴുത്ത് വളരെ വേഗത്തിൽ ആ ദുഷ്ടന്മാരെ ഓടിക്കുവാൻ ഒരുങ്ങി. നല്ല ചട്ടകളിട്ടു. മിന്നൽപോലെ മിന്നുന്ന മൂച്ചയേറിയ ആയുധങ്ങൾ എടുത്ത് കയ്യിൽ മുറുക്കിപ്പിടിച്ച് പൂർവ്വാധികം ഭയങ്കരന്മാരായി. ഉയരംകൂടിയ ഗജങ്ങൾ, കുതിരകൾ തുടങ്ങിയ നാലു അംഗങ്ങൾ ചേന്ന്, ഓളംകൊണ്ട് ഇറങ്ങുവാൻ കഴിയാത്ത പുഴപോലെ ഇരിക്കുന്ന അസംഖ്യം സേനകളാൽ ചുററപ്പെട്ട് തടവുകൂടാതെ കണ്ഠത്തിൽനിന്നു പുറപ്പെടുന്ന അട്ടഹാസങ്ങളെ ഉത്സാഹത്തോടു കൂടി ഘോഷിച്ചുകൊണ്ട് എതിർസൈന്യത്തെ ആസകലം ഓടിക്കുകയും ചെയ്തു.

അഥ സ്വസൈന്യമർദ്ദനമാലോക്യ നൃപാ അപി പരാക്രമഞ്ചക്രുരിത്യാഹ —

പ. തത്ര ഗർവ്വോദ്ധതാസ്സർവ്വേ ക്ഷത്രസംഘാസ്സഹസ്രശഃ
ശസ്ത്രാസ്ത്രൈഃ പരിച്ഛന്നം ചക്രുശ്ചക്രം ഹി ചക്രിണഃ

വ്യാ — തത്രേതി. തത്ര തസ്മിൻ അവസരേ ക്ഷുഭിതേഷു നിജസൈന്യേഷ്വപിതിയാവത്. ഗർവോദ്ധതാ ഇത്യനേന കൃതപരാക്രമാസഹനേ ഹേതുമുദ്ദിശ്യതി. ശസ്ത്രാസ്ത്രൈഃ അവിച്ഛിന്നശസ്ത്രവർഷൈഃ. പരിച്ഛന്നം പരിതഃ ആവൃതം. ചക്രം സേനാം. 'വ

രൂഥിനീ ബലം സൈന്യം ചക്രം' ഇത്യമരഃ. ഹീത്യവധാരണേ പരിച്ഛന്നം ഹീതി സംബന്ധഃ. ന തു പീഡിതമിത്യത്ഥഃ.

സാ — ആ അവസരത്തിൽ ഗവ്വിഷ്ഠന്മാരായ രാജാക്കന്മാരുടെ വലിയ സംഘം ഒത്തുകൂടി ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ സൈന്യത്തെ ആയുധങ്ങളെ വഷിച്ചുമൂടി.

അഥ നിജബലം പരൈരസ്ത്രൗഘപരിഭൂതമവലോക്യ ഭഗവതാ കിമിത്യുദാസിതമിതിശങ്കാം തന്വ്യാ തദ്ദശനപരിഭ്രയമാനായൈ താം സാന്ത്വനപ്രകാരം വണ്ണയന്നപനുദതി—

പ. ഛന്നാമസ്ത്രബലൈരമൂം പതിചമൂം
സന്നാമിവാലോക്യ സാ
തന്വീ തന്നിജനാഥമൈക്ഷത ഹരിം
സന്ത്രാസചിന്താകുലാ
"കിന്തേ ഹന്ത! ഭയം, വിനേഷ്യതി ബലം
ധന്യേ! ത്വദീയം പരാ-
നന്യായേ"ത്യുപഗൂഹ്യ സോഽപി ദയിതാം
സാന്ത്വേന സമാശ്വാസയൽ. 100

വ്യാ — ഛന്നാമിതി. അമൂം ദുരഭിഭവത്വേന പൂവ്വം നിണ്ണീതാം. പതിചമൂമിതി സാ ഖലു ത്വദീയൈവേതി ഭാവഃ. സന്നാം അവസാദം പ്രാപ്താം. ഇവേതി പ്രതീതൌ. വസ്തുതോഽസന്നാമപി സന്നേതി പ്രതീയമാനാമിത്യത്ഥഃ. അത്ര ഹേതുഃ അസ്ത്രബലൈശ്ഛന്നാമിതി. സാ രുക്മിണീ. തന്വീതി സ്വയം പ്രതികരണസാമത്ഥ്യഗന്ധാഭാവ ഉക്തഃ. തം ത്രിഭുവനപാലനദക്ഷം. നിജനാഥമിതി സ ഏവ ഖലു സവ്വാസ്വവസ്ഥാസു സ്വാധീനാം ഗതിരിതി ഭാവഃ. ഐക്ഷത ലജ്ജയാ കിമപി വക്തുമപാരയന്തീ കേവലംഭയചകിതാംദൃഷ്ടിന്തസ്മിന്നപ്പയാമാസ. ഹരിം ശ്രിതതാപഹരം ശ്രീകൃഷ്ണം. സന്ത്രാസോ ഭയം ചിന്താ കിമസ്മാകമിതഃ പരം ഭവിഷ്യതീത്യാകാരാ, താഭ്യാം ആകുലാ സതീ കിമത്യാദ്യന്നായേത്യന്തം ഭഗവൽകൃതസാന്ത്വനപ്രകാരകഥനം. കിമിതി ക്ഷേപേ. ഭയസ്യാവസര ഏവ നാസ്തീത്യത്ഥഃ. തേ ക്ഷത്രിയായാസ്തവ. ഹന്തേതി വിസ്മയേ ഖേദേവാ. ഭയാവസരാഭാവേ ഹേതുമാഹ — വിനേഷ്യതീതി. വിനേഷ്യതി വിദൂരന്നേഷ്യതി പലായ

താൻ കരിഷ്യതി. ബലം സൈന്യം. നാത്ര മത്സാഹായ്യസ്യാപേക്ഷേതി ഭാവഃ. ധന്യേ ഇതി സംബുദ്ധ്യാ തവ തദീയസ്യ ച ന വിപത്സംഭാവനാപീതി ദ്യോത്യതേ. താദൃശദൃഷ്ടിപാതേന ദയിതയാ സംസൂചിതാം ബലേ ആത്മീയതാബുദ്ധിം സഹഷ്മനുവദതി—തദീയമിതി. പരാൻ ശത്രൂൻ. അഹായ ഝടിതി. തദീയം ബലം പരാനഹായ വിനേഷ്യതീതി യോജനാ. ഇതി ഇത്യാദിഭിഃ ആദിനാ ച ബലഭദ്രപരാക്രമപ്രഖ്യാപനാദിർഗ്രഹിതവ്യഃ. ഉപദ്രഷ്യേതി സന്ത്രാസാദ്യൃച്ഛാടനമഹാമന്ത്രഃ ബലായം. സോപി ജ്ഞാതദയിതാഭിപ്രായസൂത്സമാശ്വാസനനിപുണോ ഭഗവാനപി.ദയിതാമിതിസമാശ്വാസനാവശ്യകതാം ദ്യോതയതി. സമാശ്വാസയദിതി യഥാ സന്ത്രാസാദിഃ പുനസ്നോദിയാൽ തഥാ ആശ്വാസയദിതി സമിത്യുപസർഗ്ഗേണ ദ്യോത്യതേ.

സാ—രുക്മിണിക്ക് ഭർത്താവിന്റെ സൈന്യത്തെ ശത്രുബലം വളയുകയാൽ ക്ഷീണിച്ചതുപോലെ തോന്നി. അബലയായ അവൾ ഭയംകൊണ്ടും ചിന്തകൊണ്ടും കുഴങ്ങി തന്റെ നാഥനായ ശ്രീകൃഷ്ണനെ നോക്കി. ലജ്ജനിമിത്തം ഒന്നും ഉരിയാടുവാൻ അവൾ ശക്തയായിരുന്നില്ല. "കഷ്ടം നിനക്ക് എന്താ പേടി. അല്ലേ, ധന്യേ നിന്റെ സൈന്യം ശത്രുക്കളെ വേഗത്തിൽ കാടിക്കും" എന്ന പറഞ്ഞ് ശ്രീകൃഷ്ണൻ തന്റെ ദയിതയെ സമാധാനവാക്കുകളെക്കൊണ്ടു വഴിപോലെ ആശ്വസിപ്പിക്കയും ചെയ്തു.

അഥ കോപിഷ്ഠസ്യ ബലിഷ്ഠസ്യ ബലഭദ്രസ്യ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. ദൃഷ്ട്വാ തം മുഷ്ടികാരിഃ പരിഭവമരിതഃ
 പുഷ്ടരോഷപ്രണുന്ന-
ത്രുട്യദ്ഭ്രൂഭൃഷ്യദ്ഭൃഷ്ടഭൃകുടിജടിലത-
 സ്തിഗ്മശ്മശ്രുജാലാക്ഷഃ
അക്ഷീണോഷ്മാ വിപക്ഷാനതുതരമഹസാ
 കക്ഷദാഹം ദിധക്ഷൻ
ന്യക്ഷം ത്ര്യക്ഷോ യുഗാന്തേ ജഗദിവധുതഹേ-
 ത്യുജ്ജലന്നുജ്ജജൃംഭേ.

വ്യാ—ദ്വേഷ്ടൃത്വാദിദ്വാഭ്യാം. തം പൂർവ്വമദൃഷ്ടത്വാദവിതർക്കിതം. മുഷ്ടികാരിഃ ബലഭദ്രഃ. മുഷ്ടികാഖ്യമല്ലവധോ ഹരിവംശാദൌ വർണ്ണിതഃ. അനേനാസ്യ മഹാബലതാപ്യുക്താ. അരിത ഇതി പഞ്ചമ്യന്താത്തസില്. ശത്രുഭ്യ ഇത്യർത്ഥഃ. പരിഭവം പരാജയം. പുഷ്ടേന പ്രവൃദ്ധേന രോഷേണ പ്രണുന്നം പാദാഭിഘാതേനാധഃ പ്രേരിതം അത ഏവ ത്രുട്യൽ ഭിദ്യമാനം ഭൂപൃഷ്ഠം കഠിനം ഭൂതലം യസ്യ യേന വാ സ ചാസൌ ഘൃഷ്ടഭ്രുകുടിജടിലിതശ്ച ഘൃഷ്ടയാ പ്രാപ്തപരസ്പരസംഘർഷയാ ഭ്രുകുട്യാ ജടിലിതോ ഭയങ്കരഃ. പുഷ്ടരോഷേണ പ്രണുന്നഃ പ്രേരിതഃ, അത ഏവ, ത്രുട്യൽ ഭൂപൃഷ്ഠം യേനതാദൃശം ഘൃഷ്ടം ഘർഷണം പാദാഹനനം യസ്യസചാസൌ ഭ്രുകുടിജടിലിതശ്ചേതി വിശേഷണത്രയഘടിതകർമ്മധാരയോ വാ. സമാനമേതൽ ത്ര്യക്ഷപക്ഷേ. തിഗ്മേ തീക്ഷ്ണേ ശുഷ്മവൽ വഹ്നിവൽ ഉജ്ജ്വലേ പ്രദീപ്തേ അക്ഷിണീ യസ്യ സഃ. പക്ഷേ തിഗ്മം ശുഷ്മൈവ ശുഷ്മണാ വാ ഉജ്ജ്വലമക്ഷി യസ്യ സ ഇത്യർത്ഥഃ. അക്ഷീണഃ അനല്പഃ ഊഷ്മാ അനഭിഭവനീയതാപ്രതീതിഹേതുരനുഭാവോ യസ്യ സഃ. ഊഷ്മശബ്ദോത്രാനുഭാവം ലക്ഷയതി, ദുരഭിഭവത്വം വ്യംഗ്യം. ഇദമപി സമാനം. ഉരുതരമഹസാ അതിമഹതാ പരാക്രമേണ. പക്ഷേ താദൃശേന ഫാലാഗ്നിതേജസാ. കക്ഷദാഹമിതി ണമുലന്തമവ്യയം. യഥാഗ്നിഃ കക്ഷാൻ തൃണാനി ദഹതി തദ്വദിത്യർത്ഥഃ. അനേനൈകസ്യ ബഹൂനാം നാശനേ നിശ്ശ്രമതാ, നാശസ്യാത്യന്തികതാ ച ദ്യോത്യതേ. ദിധക്ഷൻ ദഗ്ധും, നാശയിതും, പക്ഷേ ഭസ്മീകർത്തും, ഇച്ഛൻ. ന്യക്ഷം കൃത്സ്നം. 'ന്യക്ഷം കൃത്സ്നേ നികൃഷ്ടേപി' ഇതി യാദവഃ. യുഗാന്തേ ത്ര്യക്ഷോ ന്യക്ഷം ജഗദിവ വിപക്ഷാനുരുതരമഹസാ കക്ഷദാഹം ദിധക്ഷന്നിതി യോജനാ. ധുതഹേതി ചലിതായുധം യഥാ തഥാ. ഉജ്ജ്വലൻ പ്രദീപ്യമാനഃ. ഉജ്ജജൃംഭേ വവൃധേ. ജഗത്സംഹാരസമയേ രുദ്രോ രുഷ്ടോ ബദ്ധഭ്രുകുടിഃ മഹീം പദാഘാതൈഃ ഭിന്ദൻ വർത്തതേ, ജ്വലതി ച തസ്യ നിടിലനേത്രം തത്ര ച ജഗത്സർവ്വം ഭസ്മീഭവതീതി പുരാണപ്രസിദ്ധം. ത്ര്യക്ഷോപമയാ ബലഭദ്രസ്യ ജൃംഭണേ ശത്രുനാശാവ്യഭിചാരഃ സൂചിതഃ.

അത്ര വിപക്ഷാലംബനസൂൽകൃതപരിഭവോദ്ദീപിതഃ ഗർവ്വാമർഷാദിവ്യഭിചാരിപരിപോഷിതോ ഭ്രൂപൃഷ്ഠാഹതിഭ്രൂഭംഗാക്ഷ്യുജ്ജ്വലനാദിഭിരനുഭാവിതഃ ക്രോധസ്ഥായീ രൌദ്രോ രസഃ സമ്പ്രദൃശ്യതേ. ശ്ലേഷോത്ഥാപിതോപമാലങ്കാരഃ.

സാ—കോട്ടംതട്ടാത്ത അനുഭാവമുള്ളവനും മുഷ്ടികന്റെ ഹന്താവുമായ ബലഭദ്രൻ ശത്രുക്കളിൽനിന്നുള്ള ഈ പരാജയംകണ്ടു കോപം അദ്ദേഹത്തെ ഇരുത്തിയില്ല. കഠിനമായ ഭൂതലം പൊളിയുമാറ് കാലുകൊണ്ടു ചവുട്ടിയും പുരികക്കൊടികളെ വളച്ചും കത്തുന്ന തീപോലെ ജ്വലിക്കുന്ന കണ്ണുകളെ ഉരുട്ടിമിഴിച്ചും മഹാഭയങ്കരനായി, പ്രളയകാലത്തിൽ മുക്കണ്ണൻ ഫാലാഗ്നികൊണ്ടു സകലലോകത്തേയും എന്നവിധം ഒട്ടൊഴിയാതെയുള്ള ശത്രുക്കളെ അഗ്നി പുല്ലുകളെപ്പോലെ അതിമഹത്തായ പരാക്രമം കൊണ്ടു ദഹിപ്പിപ്പാൻ ഒരുങ്ങി ആയുധം ഇളക്കിക്കൊണ്ടു പുറപ്പെട്ടു.

അഥോജ്ജൃംഭണഫലമാഹ—

പ. അഥാഭീതോ ഭീതോ ഝടിതി സ ഹഠേന പ്രതിഭട-
ദ്വിപാശ്വാദ്യംഗാനാം ശതമപി സഹസ്രഞ്ച യുഗപൽ
ഹലേനാകൃഷ്യാരാൽ പരിഘപരിഘാതേന സുദൃഢം
ക്ഷണാച്ചൂർണ്ണീകുർവ്വൻ മുഹുരപി പരിഭ്രാമ്യതി പുരാ 102

വ്യാ—അഥേതി. അഭീതഃ ഭീതിരഹിതസ്സൻ. അനേനൈകസ്യ ബഹുഭിരായോധനേ സംഭാവ്യമാനാ ഭീതിഃ പ്രതിഷിദ്ധാ. അഭീതഃ അഭിമുഖം ഗതഃ. അഭിപൂർവ്വകാദിണ് ധാതോഃ കർത്തരി ക്തഃ. ശതംസഹസ്രമിത്യനയോരേവാത്രാപി കർമ്മതാ. ഝടിതീതി നിജബലരക്ഷണേ കാലാക്ഷമത്വം സൂചയതി. ഹഠേന ബലാൽകാരേണ. പ്രതിഭടാനാം ശത്രൂണാം യാനി ദ്വിപാശ്വാദീന്യംഗാനി സേനാംഗാനി തേഷാം. ശതമപി സഹസ്രഞ്ചേതി തദാ തദാ യാവന്തി യാവന്തി സ്വാഭിമുഖാനി ഭവന്തി, താവന്തി താവന്തീത്യർത്ഥഃ. യുഗപൽ ഏകദാ. ആരാൽ സമീപേ. പരിഘേണ യഃ പരിഘാതഃ താഡനം തേന. ഏകവചനാർത്ഥോ വിവക്ഷിതഃ. ഏകേനൈവ താഡനേനേതി യാവൽ. സു

ദൃഢമിതി പരിഹനനക്രിയാവിശേഷണം. മുഹുരപി ഭൂയോ ഭൂയോऽപി. പരിഭ്രാമ്യതി പുരാ പരിതോ ബഭ്രാമ. 'പുരി ലുങ് ചാസ്മെ' ഇത്യനുശാസനാൽ പുരാനിപാതയോഗാല്ലടോ ഭൂതാർത്ഥതാ. യഥാ കൃഷ്ണദൂതേ 'ഭോഃ കിംകിന്നകരോഷി രോഷദഹനജ്വാലാകുലസ്ത്വം പുരാ' ഇതി. അഭീതഃ ഭീത ഇതി വിരോധാഭാസ ധ്വനിഃ.

സം— പിന്നീട് അദ്ദേഹം ലേശംപോലും ഭയംകൂടാതെ വേഗത്തിൽ നേരിട്ടുചെന്ന് ശത്രുക്കളുടെ ആനകൾ, കുതിരകൾതുടങ്ങിയ കരുക്കളെ—എത്രയാണ് മുമ്പിൽ പെടുന്നത് നൂറായാലും വേണ്ടില്ല, ആയിരമായാലും വേണ്ടില്ല അവയെ മുഴുവൻ. കരുമിച്ച ബലമായി കരികൊണ്ടു വലിച്ച് അടുത്തെത്തിയാൽ ഉറക്കെ ഇരിമ്പുലക്കകൊണ്ടുള്ള ഒരു കനത്ത അടികൊണ്ട് ക്ഷണത്തിൽ തവിടുപൊടിയാക്കി. ഈവിധം പോർക്കളത്തിൽ പലതവണ നാലുപാടും ചുററിനടന്നു.

അഥൈവം ബലഭദ്രപരാക്രമേ പ്രവൃത്തേ ഭൂപാലാനാം പലായനമേവ ശരണമഭൂദിത്യാഹ—

പ. ബലാദഭിദ്രുത്യ വിനിഘ്നതോऽസ്യ
ദ്വിഷോऽഗ്രതഃസ്ഥാതുമതീവ ഭീതാഃ
ക്ഷമാഭൃതോऽപി ക്ഷണമക്ഷമാസ്തേ
പ്രദുദ്രുവുഃ പ്രദ്രുതഭിന്നസൈന്യാഃ 103

വ്യാ— ബലാദിതി. അഭിദ്രുത്യേതി, വിപ്രകർഷോപ്യകിഞ്ചിൽകര ആസീദിതി സൂചയതി. അസ്യ മുഷ്ടികാരേഃ. ദ്വിഷ ഇതി ദ്വിതീയാബഹുവചനാന്തം. ദ്വിഷോ വിനിഘ്നതോऽസ്യാഗ്രത ഇതി യോജനാ. അതീവ ഭീതാ ഇതി അഗ്രതസ്ഥാതുമക്ഷമത്വേ ഹേതുരനേനോക്തഃ. ക്ഷമാഭൃതോപീത്യപിശബ്ദഃ ക്ഷമാവതാം ക്ഷമാऽഭാവേ വിരോധന്ദ്യോതയതി. പ്രഥമക്ഷമാപദസ്യ ഭൂമ്യർത്ഥകത്വാൽ അക്ഷമാ ഇത്യസ്യ ചാശക്താ ഇത്യർത്ഥകത്വാൽ തൽപരിഹാരഃ. അപിശബ്ദസ്തന്ത്രേണ ക്ഷണമിത്യസ്യ സ്ഥാതുമിത്യസ്യ ചോത്തരമപി യോജ്യഃ. ക്ഷണമപി, കിമുത കിഞ്ചിൽ കാലം; സ്ഥാതുമപി, കിമുത യോദ്ധുമിതി ഭാവഃ. തേ

പ്രതിഭടാഃ. ക്ഷമാഭൃത ഇതി വിശേഷണേന ക്ഷുദ്രേതരതയാ തേഷാം പലായനമനുചിതമിതി സ്ഫോരയതി. പ്രദ്രുദ്രുവുഃ അതി വേഗം ദ്രുദ്രുവുഃ. അഥ കഥം പ്രബലസൈന്യാഭിഗുപ്താനാന്തേ ഷാമീദൃശീ ദശേതി ചേത്തത്രാഹ—പ്രദ്രുതേതി. പ്രദ്രുതാനി ഭി ന്നസൈന്യാനി ഭഗ്നാംഗബലാനി യേഷാം താദൃശാഃ. പ്രദ്രുതം അതിശീഘ്രം ഭിന്നാനീതി വാ. അഥവാ പൂൎവ്വം പ്രദ്രുതാനി പ ശ്ചാൽ ഭിന്നാനി വിശീൎണ്ണാനീതി. വിരോധാഭാസഃ കാവ്യലിം ഗഞ്ചാലങ്കാരഃ. ഭയാനകരസസ്യ ധ്വനിഃ.

ഭാ—ശക്തിയോടുകൂടി ഓടിവന്നു് ശത്രുക്കളെ പിടിച്ചു കൊല്ലുന്ന ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ മുമ്പിൽ വലിയ ഭയംനിമിത്തം ഒരു ക്ഷണംപോലും നിൽക്കുവാൻകൂടി കഴിയാതെ ആ രാജാക്കന്മാ രെല്ലാം, ചിന്നിച്ചിതറി ഓടിപ്പോയ സൈന്യങ്ങളുടെ പിന്നാലെ പറപറന്നു.

അഥ ചൈദ്യാവസ്ഥാം വൎണ്ണയതി—

പ. ഇത്ഥം പൃഥ്വീശവൎഗ്ഗേ ദ്രുതവതി പുനരാശ്വ-
സ്തചിത്തോപി ചൈദ്യ
സ്സദ്യഃ പ്രേമ്ണോ ഗരിമ്ണാ മഗധനൃപതിനാ
വ്യക്തമേവ സ്വവൃത്തം
തത്രോദാഹൃത്യ കൃഷ്ണാൽ കിമപി സദയമാ-
ശ്വാസിതസ്തേന സത്രൈ-
വോദാസ്യോദ്വാഹദീക്ഷാമഗമദലസധീ-
ൎഭഗ്നകന്യാനതാസ്യം. 104

വ്യാ—ഇത്ഥമിത്യാദിദ്വാഭ്യാം. ദ്രുതവതി പലായിതേ സതി പുനസ്ത്വൎത്ഥേ. ചൈദ്യഃ പുനരിതി സംബന്ധഃ. ആശു അസ്ത ചിത്ത ഇതി പദച്ഛേദഃ. അസ്തം നഷ്ടം ചിത്തം യസ്യ താദൃശഃ മൂൎച്ഛിത ഇതി യാവൽ. ആശ്വസ്തമാശ്വാസവിശിഷ്ടം ചിത്തം യസ്യ തസ്യ മാഗധേനാശ്വാസനമയുക്തമിതി വിരോധമപിവ്യ ഞ്ജയതി. സദ്യഃ തദൈവ. ഉദാഹൃത്യേത്യത്രാന്വയഃ. പ്രേ മ്ണോ ഗരിമ്ണാ സ്നേഹസ്യാധിക്യേന ഹേതുനാ. മഗധനൃപതി നാ ജരാസന്ധേന. 'വ്യക്തമേവേത്യേവകാരേണ പരാജയത്രപ

സ്വവൃത്തസ്യ സ്വേനൈവ വ്യക്തമഭിധാനേ യാഽനൗചിതീ താമവിഗണയ്യേത്യർത്ഥോ ദ്രഷ്ടവ്യഃ. തത്ര മഞ്ചേ, വിപത്സമ്പദോർദ്ദൈവാധീനതേ പദം. ഉദാഹൃത്യേതി. സപ്തദശവാരം ദൈവപ്രാതികൂല്യാൽ പരാജിതോപ്യഹം പുനശ്ച്യുതോയ ഗതോഽനുകൂലേ ദൈവേ യദൂനജയം. തദിദാനീം പരാഭൂതാ അപി 'യദാ ദൈവം പ്രദക്ഷിണം' തദാ പുനരപി പശ്ചാദ്ധ്യമം ജേഷ്യാമ ഏവ. മാ ധീരവരസ്ത്വം ശോകാധീനോ ഭവേത്യാദികമുക്തേത്യർത്ഥഃ. കൃഷ്ണാൽ ശീതോപചാരാദിവിഷയേണ മഹതാ യത്നേന. കിമപീതി അനേന ലബ്ധചേതനസ്യാപി ചൈദ്യസ്യ വിവിധാഃ പ്രലാപാ ആസന്നിതി സൂച്യതേ. സദയമിതി ദയാ ച സഖ്യുരതികഷ്ടദശാദർശനജനിതാ. ആശ്വാസിതഃ ആശ്വസ്തഃ കൃതഃ. തേന സത്രാ ജരാസന്ധേന സഹ. ഏവകാരഃ ഗമനേപി തത്സാഹിത്യാപേക്ഷാം സൂചയതി. ഉദ്വാസ്യ ത്യക്ത്വാ. ഉദ്വാഹദീക്ഷാം വിവാഹാംഗഭൂതാം കൗതുകധാരണാദിരൂപാം ദീക്ഷാം. അലസാ നിരുത്സാഹാ ധീര്യസ്യ തഥാവിധസ്സൻ. ഭഗ്നകണ്ഠമാനതാസ്യഞ്ച യഥാ തഥാ അഗമൽ. കഥമതഃ പരം പരേഷാം മുഖമവലോകയാമിതി ലജ്ജാ ചിത്തസ്യാലസതായാം, സാ ച കണ്ഠഭംഗമുഖാനമനയോർഹേതുർബ്ബോധ്യാ. 'ഉദ്ഗതമദസ്യദാദുദ്ഗളം ചരിനിരിക്ഷമാണഃ' ഇതി സ്വപുരതോ നിർഗ്ഗമകാലികാ ചൈദ്യസ്യാവസ്ഥാത്ര സ്മർത്തവ്യാ. ഭഗ്നകണ്ഠേത്യത്ര ഭഗ്നശബ്ദോ ഭൂഗ്നേ ലാക്ഷണികഃ. പുനരുന്നമനാശക്തിർവ്യംഗ്യാ. ഭൂഗ്നകണ്ഠേതി വാ പാഠഃ. ഉദ്വാഹദീക്ഷോദ്വാസനഞ്ച പരിഹാസപരിഹാരായേതി സ്പഷ്ടപ്രായം.

സാ—ഇപ്രകാരം രാജാക്കന്മാർ ഒന്നൊഴിയാതെ ഓടിയപ്പോൾ ശിശുപാലൻെറ കഥ പരുങ്ങലായി. ഉടനെ ബോധം കെട്ടു മഞ്ചത്തിൽ വീണു. എന്നാൽ ജരാസന്ധൻ പ്രണയാധിക്യം നിമിത്തം ദയതോന്നി ശീതോപചാരങ്ങൾ ചെയ്തും ശ്രീകൃഷ്ണനോടു താൻ പതിനേഴു വട്ടം തോററു എങ്കിലും ഒടുവിൽ ദൈവം അനുകൂലമായപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തെ ജയിച്ചതുപോലെ—ഇപ്പോഴത്തെപ്പരാജയംകൊണ്ടു ക്ഷാമിക്കാനില്ല—ഒരുകാലത്തു യദുക്കളെ

തങ്ങൾക്കു ജയിക്കാമെന്നുതന്റെ കഥ ദൃഷ്ടാന്തമാക്കിപ്പറഞ്ഞുംകു റഞ്ഞൊന്ന് ആശ്വസിപ്പിച്ചു. പിന്നീട് ആയാൾ മനസ്സുകെട്ട് വിവാഹത്തിന്നായി കെട്ടിയ കാപ്പ് അഴിച്ചുകളഞ്ഞ് കഴു ഞ്ഞ് തുങ്ങിമുഖംതാഴ്ത്തി ആ ജരാസന്ധനോടുകൂടിപോകയുംചെ .

പ. പ്രസഹ്യ ഗളഹസ്തിതം വനചരേണ നഃ പൌരുഷം
സ്മൃത്വാമപി രുക്മിണസ്വജഗളസ്തനതാം ഗതം
ഇതി പ്രമുഖചിന്തയാ വിവിധയാ മുഹുസ്തീവ്രയാ
പ്രവിശ്യ നിഗമം നിജം രഹസി ജോഷമേവാസ്ഥ സഃ

വ്യാ—പ്രസഹ്യേതി. പ്രസഹ്യേത്യവ്യയം ഹഠേനേത്യർത്ഥഃ ഗളഹസ്തോസ്യ സഞ്ജാത ഇതി ഗളഹസ്തിതം. താരകാദിത്വാദി തച്. ഗളഹസ്തോ നാമ ഹസ്തേന ഗളം ധൃത്വാ ബഹിർന്നിഷ്കാ സനം, അർദ്ധചന്ദ്രദാനമിതി പ്രസിദ്ധം, യഥാ നൈഷധീയേ 'അദർശി ദത്വാ സ കിമർദ്ധചന്ദ്രം' ഇതി. തിരസ്കൃതമിതി യാ വൽ. ചേതനധർമ്മസ്യ ഗളഹസ്തിതത്വസ്യ പൌരുഷേ ആരോ പാൽ പുനസ്സദസ്സു തസ്യ പ്രകാശനാനർഹതാ സൂചിതാ. വന ചരേണ ഗോപാലേന; ന തു കേനാപ്യധികേന സമേന വാ. അതോതിദുസ്സഹോƒയം പരാഭവ ഇതി ഭാവഃ. ന ഇതി ക്ഷത്രി യത്വാശ്രസ്ത്രാസ്ത്രവിത്ത്വാദ്യർത്ഥാന്തരസംക്രമിതം. വനചരേണേ ത്യത്രൈകത്വമിവാത്ര ബഹുത്വം വിവക്ഷിതം.അഥ ന വയമത്ര യുദ്ധായ സന്നദ്ധാ ആഗതാഃ, തസ്മാന്നാസ്മാകമയം മഹാൻ പ രിഭവഃ കിന്തു രുക്മിണ ഏവ തേനൈവാത്ര പ്രതികർത്തവ്യത്വാ ദിതി ചിന്തയതി—സ്മൃത്വാമിതി. അപീതി പൂർവ്വവാക്യാർത്ഥ സമുച്ചയേ. അജഗളസ്തനത്വം നിഷ്ഫലത്വം. തേനാ തസ്യാപി ചാരിതത്വം ഗമ്യതേ. ഇതിപ്രമുഖാ ഇത്യാദിര്യാ ചിന്താ തയാ ഉപലക്ഷിതഇതി ശേഷഃ. പ്രമുഖേത്യനേന കഥന്തയാ രമണ്യാ വിനാ,രജനീരതിവാഹയാമി, കിമബലയാ വിനാ പുരംഗതമ്മാം പൌരാ അബലമ്മന്യേരൻ, ഹാ ഹതോസ്മി മന്ദഭാഗ്യ ഇത്യാ ദേഃ പരിഗ്രഹഃ. അത ഏവാഹ—വിവിധയേതി. ഗതേപി ക സ്മിംശ്ചിൽ കാലേ, കൃതേപി നിരന്തരം മാഗധേനാശ്വാസനേ, പ്രലാപേച്ഛ്യ ഏവ നിവൃത്തിര്ന്ന തു ചിന്തായാ ഇതിഭാവഃ. മുഹു

രിത്യനേന ചിന്താമവസായയിത്വമന്തരാന്തരാ കൃതേപ്യദ്യമേ ത സ്യ നൈഷ്ഫല്യമുത്പ്രേക്ഷ്യതേ. തീവ്രയാ ദുഃഖമായിന്യാ. വിഗമം ആലയം. രഹസി ഏകാന്തേ. ജോഷം തൂഷ്ണീം. ഏവകാരസ്യ ലാഭാവാസന്യ സാതത്യമാഹ. അസ്യ അവത്തത. പ്രകൃതിഭിന്മ്മസചിവേന വാ സംഭാഷണമപി നാനുജ്ഞാനാദിതി ഭാവഃ.

സാ—"കരിടയൻ നമ്മുടെ അനേകം പേരുടെ പൌരുഷത്തെ ബലാൽകാരമായി കഴുത്തുപിടിച്ചു പുറത്തു തള്ളി. രുക്മിയുടെ സൃഹൃത്തുമാകട്ടെ ആട്ടിൻകഴുത്തിലെ മുലപോലെ നിഷ്ഫലമായിത്തീൎന്നു" ഇങ്ങിനെ തുടങ്ങി പലവിധത്തിൽ വീണ്ടുമുള്ള ചിന്തയോടുകൂടി ശിശുപാലൻ രാജധാനിയിൽ ചെന്നു മിണ്ടാതെ വിജനത്തിൽ ഇരിക്കതന്നെ ചെയ്തു.

അഥ തത്താദൃശവിവാഹമഹോത്സവസംഭവദതിഥിപൂജനാദിബഹുവിധകാൎയ്യാന്തരവ്യഗ്രതയാ തത്ര രാജവീഥ്യാമസന്നിഹിതസ്യ, ഹലായുധഭിയാ പലായിതേഷു സകലഭൂപാലേഷു തതോ രണാങ്കണാൽ കഥഞ്ചിന്നിൎഗ്ഗതൈഃ കൈശ്ചന വധൂരക്ഷിഭിന്നിവേദിതനിജാനുജാഹരണാദിനിഖിലവൃത്താന്തസ്യ, മാനിനോ രുക്മിണഃ പ്രവൃത്തിം വൎണ്ണയതി—

ഗ. രുക്മീതു പുനസ്സഹസൈവ ഹരേരിദം സഹ പൌരുഷേണാത്മനസ്സഹജാഹരണം, സുഹൃദാം നിരാകരണം, വിദുരപിതദാദരണം, നിജമതിദൂണീകരണമിത്യാദി തത്തൽ പ്രത്യേകമനുചിന്ത്യ, കൃശാനല ഏവാപി കൃത്യാനല ഇവ ചക്രിണം ബാധിതും സക്രോധമുത്ഥായ, "കസ്സോത്ര തസ്കരഃ കൌതസ്കുതോഽയമിതി ധിക്കൃതരമാപതിൎദ്ദുഷ്കൃതതമോനിധിഃ ദൃഢബദ്ധവാരവാണോ ധൃതമാത്തചാപബാണഃ അഖിലമഹീക്ഷിതോപ്യധികമധിക്ഷിപൻ പ്രതിപക്ഷകൃതക്ഷതേഃ പ്രതിവിധാനം പ്രതി പ്രതിജ്ഞാഗ്നിസാക്ഷികമിതി പ്രതിജജ്ഞേ സ്മ. 106

വ്യാ—രുക്മീത്യാദിനാ. തുശബ്ദശ്ചൈദ്യാദിഭ്യോ വിശേഷമാഹ. പുനഃ പശ്ചാൽ, ചൈദ്യസ്യാപി ഗമനാനന്തരം. സഹസൈവേതി ഹരണസ്യ പൂൎവ്വമവിതൎക്കിതത്വമുദ്യോതയതി. ഹ

രേരിതി ഷഷ്ഠി ഹരണേ നിരാകരണേപ്യുപേതി. സഹ പൌരു ഷേണേതി. ഹഠാഹരണേന കാര്യേണ തൽപ്രതിബന്ധകസ്യ പൌരുഷസ്യാപി ഹരണന്നിശ്ചീയത ഇതി ഭാവഃ. ആത്മന ഇതി പൌരുഷേ സഹജായാഞ്ചോപേതി. സഹജേത്യവശ്യരക്ഷണീയത്വം പ്രകാശയതി. സുഹൃദാമിതി കർമ്മണി ഷഷ്ഠി. നിരാകരണം പരിഭവഃ. തദാദരണം സഹജാഹഠാഹരണാനുമോദനം. ചിരുരചീത്യപിശബ്ദേന തേന തദാദരണസ്യാത്യന്താനൌചിതീ സൂചിതാ. ചിരുരചിതി തൃണീകരണേപി സംബധ്യതേ. നിജേത്യാദി. ഇദന്തദാദരണാദപി ദുസ്സഹതരമിതിഭാവഃ. ചിത്രാ തദാദരണം ഭടമുഖാദാകർണ്ണിതം, തേന ച നിജമതിതൃണീകരണമനുമിതമിതി ബോധ്യം. ആദിപദേന ചൈദ്യാദേരാത്മസ്യ ചമത്യാദയോ ഗ്രാഹ്യാഃ. ഏകൈകസ്യാപ്യസഹ്യത്വാൽ പ്രത്യേകമിതി. അനുചിന്ത്യ മുഹുർമ്മുഹുശ്ചിന്തയിത്വാ. കൃത്യേഷു കൃഷ്ണദണ്ഡനവധൂമോചനാദിരൂപേഷു അനലഃ അസമർത്ഥഃ. അലയാതോഃ പചാദ്യച്, തതോ നഞാ സമാസഃ. ഏവകാരഃ കൃത്യാനലതാദാത്മ്യം ദ്യോതയതി. കൃത്യാനലാഭിന്നസ്യ തത്സാദൃശ്യം സാദൃശ്യസ്യ ഭേദഘടിതത്വാദചിരുദ്ധമിത്യപിനാ ദ്യോത്യതേ. കൃത്യാനലപദയോരർത്ഥഭേദാച്ച പരിഹാരഃ. ശത്രുവധാർത്ഥമാഭിചാരേ കൃതേ അഗ്നികുണ്ഡാദിതോ ജായമാനം സത്വം കൃത്യേത്യുച്യതേ. തസ്യാഃ സ്വതേജോമയത്വാദനലത്വഞ്ച. ഉപമയാ ബാധനേ നിർബ്ബന്ധാതിശയോ ധ്വന്യതേ. അനയാ ചക്രിണമിതിപദേന ച പുരാ മഹാരാജമംബരീഷം ദഗ്ധും കുപിതേന ദുർവ്വാസസാ സൃഷ്ടാ കൃത്യാ സ്വഭക്തരക്ഷണായ ഭഗവതാ നിയുക്തേന മഹാപ്രഭാവേണ ചക്രേണ വിലയം പ്രാപിതാ തം ബാധിതും യതോ നാശകൽ, തൽ കിമു വക്തവ്യം താദൃശോഽയം ഭഗവന്തമേവ ബാധിതുന്ന ശക്നുയാദിതി ച കവിസ്സാധു ബോധയതി. കസ്കഃ, കൌതസ്കുത ഇതി ച നിപാതനാൽ സാധുഃ. ഉഭയത്ര ദ്വിരുക്തിഃ ക്രോധാനുഭാവഃ. അത്ര അസ്മിൻ പുര ഏവ, ന തു യത്ര കുത്രാപി ജനപദ ഇതി സ്വകാരസ്യാതിശയഃ പ്രകാശ്യതേ. തസ്കര ഇതി ചോരകർമ്മഽഽചരതീത്യർത്ഥഃ. കൌത

സ്കുതഃ കുതഃ കുത ആഗതഃ. കസ്മാദ്ദേശാദാഗത ഇത്യർത്ഥഃ. സാമാന്യതസ്സർവ്വദേശീയാനാം വിദിതനിജപരാക്രമതയാ ഏവമപകാരാചരണന്ന സംഭാവ്യമിതി മത്വായം പ്രശ്നഃ. അയം ചോരഃ. രമാപതിധിക്കരണേ ഹേതുന്ദർശയതി—ധൃഷ്ടതതമോനിധിരിതി. ധൃഷ്ടതസ്യ വിവേകാഭാവരകത്വാൽ തമസ്സാദരോപഃ. ദൃഢത്വാദിവിശേഷണാഭ്യാം യുദ്ധാഭിനിവേശോ ദ്യോത്യതേ. വാരവാണഃ കഞ്ചുകഃ. ധൃതമിതി ക്രോധജനിതം സംഭ്രമം പ്രകാശയതി. അഖിലമഹീക്ഷിതാമപീത്യനേന ഏകേന ബഹൂനാന്നിന്ദാ സർവ്വഥാനുചിതാ, കിമുവക്തവ്യം വിപുലവിശ്വംഭരാരക്ഷണനിപുണാനാം രാജന്യാനാമിതി ദ്യോത്യതേ. അത ഏവ രാജ്ഞ ഇത്യാദ്യനുക്ത്വാ മഹീക്ഷിത ഇത്യുക്തം. അധിക്ഷിപൻ സഭ്യേതരവചനൈർന്നിന്ദൻ. അനേന ഗർവ്വസ്യ പരാ കാഷ്ഠാ ദർശിതാ. പ്രതിപക്ഷേണ ശത്രുണാ കൃതായാഃ ക്ഷതേഃ ഹാനേഃ, അർത്ഥാദ്യശോമാനാദേഃ. പ്രതിവിധാനം പ്രതി പ്രതിക്രിയാവിഷയേ. പ്രതിഫലാഗ്നിസാക്ഷികം കോപവഹ്നിം സാക്ഷീകൃത്യ. ഇതി വക്ഷ്യമാണപ്രകാരേണ. പ്രതിജാനീതേ സ്മ പ്രതിജ്ഞാം ചകാര. ഹര്യാലംബനശ്ചിന്താദ്യുപസ്കൃതോ യുദ്ധോദ്യമാദ്യനുഭാവിതഃ ക്രോധസ്ഥായീ രൌദ്രോ രസഃ പ്രതീയതേ.

സാ—രുക്മിയാകട്ടെ പിന്നെ തന്റെ പൌരുഷത്തോടുകൂടി ശ്രീകൃഷ്ണൻ സഹോദരിയെ ഹരിച്ചതും, സുഹൃത്തുക്കളെ അവമാനിച്ചതും, അച്ഛനും അതിനെ ആദരിച്ചതും, തന്റെ അഭിപ്രായത്തെ പുല്ലുപോലെ ആക്കിയതും മററും അതാതിനെ പ്രത്യേകം വിചാരിച്ച്, ഒന്നുംചെയ്യാൻ കൊള്ളരുതാത്തവൻതന്നെയാണെങ്കിലും കൃത്യാനലനെപ്പോലെ ചക്രപാണിയെ ഉപദ്രവിക്കാനായി കോപിച്ച് എഴുനീററു. "ആരാരാണിവിടെ ഒരു കള്ളൻ! ഇവൻ എവിടേനിന്നു വന്നു!" എന്നിങ്ങിനെ ധൃഷ്ടതമാകുന്ന ഇരുട്ടിന്ന് ഇരിപ്പിടമായ ആയാൾ ശ്രീകൃഷ്ണനെ നിന്ദിച്ച് ഉറപ്പുള്ളചട്ടയിട്ട് വേഗംവില്ലുംശരവും എടുത്ത് സകലരാജാക്കന്മാരേയും അധികം അധിക്ഷേപിച്ചുകൊണ്ട് ശത്രുചെയ്തക്ഷയഹാനിക്ക് പ്ര

തിക്രിയ ചെയ്യേണ്ടതിനെപ്പററി കോപാഗ്നിയെ സാക്ഷിയാക്കി ഈ വിധം പ്രതിജ്ഞചെയ്യു.

അഥ മഹീക്ഷിദധിക്ഷേപപ്രതിക്രിയാപ്രതിജ്ഞയോഃ പ്രകാരൌ പൂർവ്വോത്തരാർദ്ധാഭ്യാന്ദർശയതി—

പ. "ധിഗ്ധിക്! ക്ഷത്രാണി മിത്രാണ്യപി ച കിമമൂകൈഃ
കുക്കുരപ്രഖ്യശൂരൈ-
ർദ്ദസ്യോരാസത്തിമാത്രേ പ്രഹരണഭയതോ
വിദ്രുതൈർവ്വീതഗർവ്വം
അദ്യാഹം തം നിഹത്യ പ്രസഭമവരജാം
ക്ഷിപ്രമാഹൃത്യ സദ്യോ
സത്യം സത്യം പ്രദാസ്യേ ന യദി, പുനരിദം
പത്തനം ന പ്രപത്സ്യേ. 107

വ്യാ—ധിഗ്ധിഗിതി. ദ്വിരുക്തിരത്രാപി പൂർവ്വവൽ. ക്ഷത്രാണി രാജ്ഞഃ ക്ഷത്രശബ്ദോപാദാനാൽ ഇദമാഹ പ്രജാനാം ക്ഷതേഭ്യസ്ത്രാണനാൽ ഖലു ബാഹുജാനാം ക്ഷത്രസംജ്ഞാ, തൽ സ്വയം ക്ഷുദ്രശത്രുകൃതം ക്ഷതമപ്രതികുർവ്വന്തോऽനുഭവന്തോऽമീ രാജാനോ ഗർഹണീയതമാ ഇതി. അയഞ്ചാർത്ഥസ്സമ്യഗാവിഷ്കൃതോ മഹാകവിനാ രഘുവംശേ 'ക്ഷതാൽ കില ത്രായത' ഇത്യാദിപദ്യേന. മിത്രാണ്യപി ചേതി ഇതരജാതീയാനീതി ബോദ്ധ്യം. അഥവാ മിത്രാണാം ധിക്കരണസ്യാസംഭാവ്യതയാ തദ്ഭിന്നാനാമേവ ക്ഷത്രാണീത്യനേന ഗ്രഹണമഭിമതമിതി ബുദ്ധിമപാകരോതി— മിത്രാണ്യപി ചേതി മിത്രതോപീദൃശാ ഗർഹാർഹാ ഇതി ഭാവഃ. ധിക്കരണേ ഹേതും സ്പഷ്ടയതി—കിമമൂകൈരിതി. കുത്സിതൈരമീഭിർന്ന കിമപി പ്രയോജനമിത്യർത്ഥഃ. കുത്സിതത്വം വിവൃണോതി—കുക്കുരേതി. കുക്കുരപ്രഖ്യം ശുനകശൌര്യ്യസദൃശം ശൂരം ശൌര്യ്യം യേഷാം തൈഃ. അത്ര നിരൂഢലക്ഷണയാ കുക്കുരശബ്ദഃ കുക്കുരശൌര്യ്യേ വർത്തതേ. ഏവം ശൂരശബ്ദോപി ഭാവപ്രധാനഃ. കുക്കുരപ്രഖ്യശൌര്യ്യൈരിതി ജ്ജൂഃ പാഠഃ. തത്ത്വമുപപാദയതി—ദസ്യോരിതി. ദസ്യോഃ ശത്രോഃ, കുക്കുരപക്ഷേ ചോരസ്യ ആസത്തിമാത്രേ സാമീപ്യ ഏവ. പ്രഹരണോദ്യമോപി നാവ

ശ്യക ഇതി മാത്രശബ്ദേന ദ്യോത്യതേ. വീതഗർവ്വം അഭിമാനം പരിത്യജ്യ, വീതഗർജ്ജമിത്യപിപാഠഃ. ഗർജ്ജനം ദൂരതോ ദർശനആരബ്ധം വിഹായേതി തദർത്ഥഃ. അദ്യ അസ്മിന്നേവ ക്ഷണേ. തം ദസ്യും പ്രസഭം വീരോചിതേന ബലാൽകാരേണൈവ. ക്ഷിപ്രമിതി പ്രദാനക്രിയായാമപ്യന്വയി സഖ്യുരതിദൂരഗമനാൽ പ്രാഗേവേത്യർത്ഥഃ. സഖ്യേ സുഹൃദേ ചൈദ്യായ. പ്രദാനം വശ്യകതാനേന സൂചിതാ. താദൃശദാനസ്യ പ്രതിഗൃഹീതുനിഷ്ഠപൂർവ്വാധികപ്രമോദജനകത്വരൂപം പ്രകർഷം പ്രദാസ്യേ ഇത്യത്ര പ്രശബ്ദോ വ്യഞ്ജയതി. യദി ന പ്രദാസ്യേ ഇതിയോജനാ. പുനഃ പശ്ചാൽ പത്തനം പുരം ന പ്രപത്സ്യേ ന പ്രവേക്ഷ്യാമി. നഗരാൽ ബഹിരേവ യാവജ്ജീവം സ്ഥാസ്യാമീത്യർത്ഥഃ. ഇത്യേതൽ സത്യം സത്യമിതി സംബന്ധഃ. ദ്വിരുക്തിന്നിർബ്ബന്ധാതിശയസൂചികാ. ശപഥേനാനേന ശത്രാവനാദരസ്യ പരാ കോടിഃ പ്രകാശിതാ.

സാ — "മിത്രങ്ങളാണ് എങ്കിലും ഈ ക്ഷത്രിയന്മാരെ ഞാൻ ഏററവും ധിക്കരിക്കുന്നു. ശത്രുവിൻെറ ശൌര്യംപോലെയുള്ള ശൌര്യത്തോടുകൂടിയ ഇവരെക്കൊണ്ട് എന്തു പ്രയോജനം. ശത്രു അടുത്താൽ മാത്രം മതി ഇവർ പ്രഹരിച്ചെങ്കിലോ എന്നു ഭയപ്പെട്ട് അഭിമാനമെല്ലാം കളഞ്ഞ് ഓടുന്നു. ഇപ്പോൾ തന്നെ ആ കള്ളനെ ബലാൽക്കാരമായിക്കൊന്ന് സഹോദരിയെ വേഗത്തിൽ വീണ്ടുകൊണ്ടുപോന്ന് സുഹൃത്തായ ശിശുപാലന്ന് — സത്യം, സത്യം — ഞാൻ കൊടുക്കുന്നുണ്ട്. ഇല്ലെങ്കിൽ പിന്നെ ഞാൻ ഈ നഗരത്തിൽ കടക്കുകയില്ല."

മ. ഇതി പ്രതിജ്ഞായ സമാസ്ഥിതോ രഥം
സമാദ്രവൽ കൃഷ്ണഗരിഷ്ഠകാർമ്മുകഃ
ശരപ്രഹാരാൽ പുര ഏവ സോഽച്യുതം
ദുരുക്തിഭിർദ്ദൂരത ഏവമാക്ഷിപൽ 108

വ്യാ — ഇതീതി. സമാദ്രവൽ യത്ര കൃഷ്ണസ്തന്ദേശം കൃഷ്ണം വാ അതിവേഗഞ്ജഗാമ. കൃഷ്ണം ശരം സന്ധായ കർണ്ണാന്താകൃഷ്ടമൌർവ്വീകം ഗരിഷ്ഠം അതിഗുരു കാർമ്മുകം കർമ്മണേ സമർത്ഥം ചാപം യേന താദൃശസ്സൻ. പുര ഏവ പൂർവ്വമേവ ശരപാതഗോ

ചരതാമപ്രാപ്ത ഏവ ശത്രാവിതിയാവൽ. അത ഏവ ദൂരത ഇതി. സഃ ചാപത്വമദാന്ധത്വാദിനാ പ്രസിദ്ധോ രുക്മീ. അച്യുതമിതി ദുരുക്തിഭിരാക്ഷേപാനർഹത്വം ധ്വനിതം.

സാ—ഇപ്രകാരം പ്രതിജ്ഞചെയ്തു് ആ രുക്മി തേരിൽകയറി വലിയ വില്ലു് ശരം തൊടുത്തു വലിച്ചുകൊണ്ടു കൃഷ്ണന്റെ നേരിട്ടു് കാട്ടി. ശരം പ്രയോഗിക്കുന്നതിന്നു മുമ്പുതന്നെ ആയാം ദൂരത്തുനിന്നു് അച്യുതനെ ഈ വിധം ചീത്തവാക്കുകളെക്കൊണ്ടു് ആക്ഷേപിച്ചു.

ആക്ഷേപപ്രകാരന്ദശ്യതി—

പ. രേ, രേ! ചോര! പലായസേ ക്വനു വിമു-
ഷ്യാമുഷ്യ മേ സോദരീം
വീരക്ഷ്മാരമണോചിതാം വിസൃജതാ-
മേതാം, വൃഥാ മാ വൃഥാഃ
നോചേന്നീച! ഗളന്തവോരുകദളീലാ-
വം ലുനാമി ക്ഷണാൽ;
സ്യാലോഽഹം ഖലു ചേദിപസ്യ ജള!തേ കാ-
ലോഹി മാ ഭൂൽ ഭ്രമഃ. 109

വ്യാ—രേ രേ ഇതി. ചോരേതി ജ്ഞാതന്തേ ചോരണസ്വഭാവത്വമിതി പ്രകാശയതി. പലായസേ ക്വനിതി പലായനമേതദഹന്നാനുമന്യേ തത്തിഷ്ഠേതി ന കുത്രാപി ത്വമഭയം പ്രാപ്സ്യസി തന്നിരത്ഥകമേതൽ പലായനമിതി ച ഭാവഃ. ഭഗവതസ്സ്വൈരഗമനേ സ്വഭയജനിതപലായനത്വം സംഭാവ്യൈവമുക്തിഃ. നനു കിന്തേഽഹമഹിതം കൃതവാൻ യേന മാമേവം ഭാഷസ ഇതി ചേദാഹ—വിമുഷ്യേതി. വിമുഷ്യ അപഹൃത്യ. അമുഷ്യ ദണ്ഡ്യമനാദിർദ്ദയത്വദസ്സഹപരാക്രമത്വാദിനാ സർവ്വേഷാമപി സർവ്വദാ ബുദ്ധിസ്ഥസ്യ. അംഗുല്യാ സ്വാത്മാനന്നിർദ്ദിശ്യേയമുക്തിഃ. സോദര്യാം സംബന്ധവിശേഷബോധകേന 'മേ' ഇതിഷഷ്ഠ്യന്തേന മത്സംബന്ധബുദ്ധിരേവാലം സാമാന്യതോ ദ്വിഷതസ്തച്ചോരണാന്നിവർത്തയിതും, അഹോ തേ ജാല്മ്യാതിശയ ഇ

തി സൂചയതി. 'ഷഷ്ഠീ ചാനാദരേ' ഇത്യനേനോക്തമനാദരമപീയം ഷഷ്ഠീ ബോധയതി. അമുമ്മാമനാദൃത്യേത്യർത്ഥഃ. വിമൃശ്യേത്യത്ര ചാസ്യാന്വയഃ. നനു ഭവത്വേഷാ മമ ഭാര്യാ കിമത്രാനുചിതമിതി ചേദാഹ—വീരേതി. വീരാ യേ ക്ഷ്മാരമണാ രാജാനഃ തേഷാമേവോചിതാം അനുരൂപാം. അനേന വധൂസാമാന്യവദിയന്നസാധാരണാനാംമാനവാനാമനുരൂപാ തതശ്ചൈതൈർന്നകാമ്യാ കിന്തുരാജഭിരേവ, തൈരപി ന സർവ്വൈഃ കിന്തു വീരൈരേവ, അതോ ഗോപസ്യാവീരസ്യ തവായമുദ്യമോഽത്യന്തമയുക്ത ഏവേതി പ്രകാശയതി. ക്ഷ്മാരമണേത്യനേന കലാപ്രാവീണ്യാദിപ്രയുക്തം വധൂരമണകൗശലമപ്യപേക്ഷിതമിതി ച സൂചിതം. അഥ തൽകാലകരണീയമനുശാസ്തി—വിസൃജേതി. വിധൗ ലോട്. താം താദൃശീം മത്സോദരീം. ഏതാം പുരതോ ലക്ഷ്യമാണാം. അപഹാരനിഷേധകൈതവന്നീചേന ത്വയാ നാത്രാവലംബിതും ശക്യേത ഇത്യേതാമിത്യനേന വ്യഞ്ജയതി. വൃഥാ വ്യർത്ഥം. മാ വൃഥാഃ വരണമ്മാകാർഷീഃ. വൃങ് വരണ ഇത്യസ്മാല്ലുങി മധ്യമ മാങ്യോഗാദഡാഗമാഭാവേ വൃഥാഃ ഇതിരൂപം. വരണേനാമ മദീയാ ജായേയം ഭൂയാദിതി സങ്കല്പഃ. തസ്യ വൃഥാത്വം തദ്വിഷയലാഭാസംഭവാൽ. ചന്ദ്രഗ്രഹാഭിലാഷവദത്യന്താപഹാസ്യാദസ്മാത്സങ്കല്പാദ്വിരമേതി ഭാവഃ. അഥ സ്വശാസനമനാദ്രിയമാണന്തമാകലയ്യ തദകരണേ പ്രത്യവായം ബോധയതി—നോചേദിതി നീചേതി സംബുദ്ധ്യാ തസ്യ ദണ്ഡമാത്രസാധ്യതോക്താ. ഉരുകദളീലാവമിതി ണമുലന്തമവ്യയം. ഉരുകദളീലാവം ലൂനാമിതി ബൃഹൽകദളീകാണ്ഡമിവ നിഷ്ഠുരം ഛിനദ്മീത്യർത്ഥഃ കദള്യാമൃദ്വിതി വിശേഷണേന ഉപമേയസ്യ ഗളസ്യ മാംസളത്വം വ്യജ്യതേ. തേന ഛേദനേ കൗതുകഞ്ച. ഇത്ഥന്നിശ്ചിതസ്യ ദണ്ഡസ്യ മരണരൂപതാമുക്ത്വാ ഭ്രാന്തത്വമാരോപ്യ ശത്രും പരിഹസതി—സ്യാല ഇതി സ്യാലഃ പത്നീഭ്രാതാ. ഖല്വിതി നിശ്ചയേ. ജളേതി സംബുദ്ധ്യാ കാലേ സ്യാലതാഭ്രമസ്തേ ഭവേദേവേതി സൂചിതം. കാലഃ തദ്വന്മാരകഃ. ഹിരവധാരണേ. മാഭൂൽ ഭ്രമഃ തവാന്തകേ മയി ബന്ധുരിതി ഭ്രാന്തിസ്സൃജ്യതാം, സ്വനാശ

ഫലകത്വാദിതി ഭാവഃ. അത്രോപമാകാവ്യലിംഗഭ്രാന്ത്യപഹ്നുതയോഽലങ്കാരാഃ.

സാ—എടാ! എടാ! കള്ള! ഈ എന്റെ സഹോദരിയെ മോഷ്ടിച്ച് നീ എവിടെ ഓടിപ്പോകുന്നു. വീരന്മാരായ ഭൂപതികൾക്ക യോഗ്യയായ ഇവളെ വിട്ടേം. വെറുതെ വരിക്കേണ്ട. അല്ലെങ്കിൽ, എടാ, നീച! നിന്റെ കഴുത്ത് തടിച്ച കദളിവാഴപ്പിണ്ടി കണ്ടിക്കും പോലെ ഞാൻ ക്ഷണത്തിൽ കണ്ടിച്ചുകളയും. ഞാൻ ശിശുപാലന്റെ തന്നെ സ്യാലനാണ്. എടാ വിഡ്ഢി! നിന്റെ കാലനാണ്. മാറിഭ്രമിക്കേണ്ട.

അഥേത്ഥം വികത്ഥനസ്സന്ദൂഷിതാം രുക്മിണോ നിഷ്ഠുരോക്തിമാകർണ്ണിതവതോ ധീരോദാത്തവരിഷ്ഠസ്യ ഭഗവതഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. ഇത്ഥം നിരർത്ഥകവികത്ഥനമുദ്ധതസ്യ
ശ്രുത്വാ ഹരിഃ പ്രതിനിവൃത്യ ശനൈശ്ശതാംഗം
തസ്ഥൌ പ്രിയാം ഭയചലേക്ഷണമീക്ഷമാണാ-
മാശ്വാസയൻ മൃദുലഹാസദയാർദ്രദൃഷ്ട്യാ. 110

വ്യാ—ഇത്ഥമിതി. നിരർത്ഥകം രിപുവിജയാസാധനത്വാന്നിഷ്ഫലം, ഭഗവദ്ഗളലവനരൂപസ്യാർത്ഥസ്യ ഗഗനകുസുമായമാനത്വാന്നിരഭിധേയഞ്ച. വികത്ഥനം ആത്മശ്ലാഘാം. തൽപ്രചുരത്വാദ്വചനസ്യ തഥോക്തിഃ. ഉദ്ധതസ്യ ഗർവ്വിഷ്ഠസ്യ. വികത്ഥനേ ഹേതുരനേനോക്തഃ. ശനൈരിത്യനേനാക്ഷുബ്ധതാ ഭഗവതോ ദർശിതാ. ശതാംഗം രഥം. തസ്ഥൌ, ന തു രുക്മിവൽ പ്രപലായേതി ഭാവഃ. പ്രിയാമിത്യനേന സ്വേനൈവാശ്വാസ്യതാ ആശ്വാസനേ പ്രീതിശ്ച ദ്യോത്യതേ. തദാനീന്തസ്യാ ആശ്വാസനാവശ്യകതാം വ്യഞ്ജയിതും പ്രിയാം വിശിനഷ്ടി—ഭയേതി. ഭയേന അനിഷ്ടാപത്തിശങ്കയാ ചലേ പാരിപ്ലവേ ഈക്ഷണേ നേത്രേ യസ്മിൻ തഥാ ഈക്ഷമാണാം. ആത്മാനമിതി ശേഷഃ. അതിലളിതമുചിതമാശ്വാസനോപായമാഹ—മൃദുളേതി. മൃദുളഹാസസഹിതയാ ദയാർദ്രദൃഷ്ട്യേത്യർത്ഥഃ. മദ്ധ്യമപദലോപീ സമാസഃ. മൃദുളഹാസേതി ബഹുവ്രീഹിസമാസോ വാ. മന്ദ

സ്മിതേന നാത്ര തേ കിഞ്ചിൽഭേതവ്യമസ്തീതി പ്രകാശിതം. ദ്രഷ്ടേ ര്ദ്ദയാര്ദ്രതേന്നാമ ഭയപ്രഹാരേണേച്ഛാഭിവ്യക്തിരേവ. ഏകാന്താദ്ദശമ വാഃലോകനാമപാശപാസനായാലമിതി ദ്രഷ്ടേ പ്രത്യേകവചനേന ലഭ്യതേ.

സാ—ഗവ്വിഷ്ഠനായ രുക്മിയുടെ നിരത്ഥകമായ ഈ ആത്മ പ്രശംസ കേട്ട് ശ്രീകൃഷ്ണൻ പതുക്കെ തേർതിരിച്ച്, ഭയംനിമി ത്തം ചഞ്ചലാക്ഷിയായ പ്രിയയേ മന്ദഹാസംകൊണ്ടും ദയാർദ്ര മായ ദൃഷ്ടികൊണ്ടും ആശ്വസിപ്പിച്ച നോക്കിക്കൊണ്ട് ഇരുന്നു.

അഥ രുക്മിണസ്സുദാതചികീൎഷിതമാഹ—

ച. രുക്മി തഥാ ത്വനധിയാത്മനി സംസ്ഥിതന്തം
രക്തനക്തനയനാം ഭഗിനീഞ്ച ദൃഷ്ട്വാ
അക്ഷാന്തിതോ ദ്വിഗുണമുജ്വലയാ രുഷാന്ധ
ശ്ശസ്ത്രൈരവിധ്യദമുമുഗ്രദൃശാ വധൂഞ്ച. 111

വ്യാ—രുക്മീതി. തഥാ അക്ഷുബ്ധം. തത്ര ഹേതുഃ ത്വനധി യാത്മനീതി. ആത്മാനം തൃണം മന്യതേ ഇത്യത്ഥഃ. തം ശ്രീകൃഷ്ണം. തസ്മിൻ രക്തേ അനുരാഗവതീ സക്തേ ലഗ്നേ ച നയനേ യസ്യാസ്സാദൃശീം. തസ്മിൻ രക്താം അത ഏവ സക്തനയനാമി തിവാ. ദ്രഷ്ടേതി പൂവ്വമവിതക്കിതന്തസ്യാസ്സദനുരാഗം സ്വാസ ന്നിധാവപി തമേവ ശരണമ്മത്വാ തത്സക്തദൃഷ്ടിരാഞ്ച ഭഗി ന്യാ അവബുദ്ധ്യേത്യത്ഥഃ. അക്ഷാന്തിതഃ അമഷാൽ രുഷോ ദ്വി ഗുണോജ്വലനേ ഹേതുരയം. രുഷാ ക്രോധേന. അന്ധഃ യഥാ കത്തവ്യാകത്തവ്യേ ശക്യാശക്യേ ച ന ജാനീയാൽ തഥാ വ്യാ പൃതഃ. അമും ശ്രീകൃഷ്ണം. ഉഗ്രദൃശാ ക്രൂരയാ ദൃഷ്ട്യാ ശസ്ത്രവദ്വേ ധനസമത്ഥയാ. വധൂഞ്ശസ്ത്രേണ വേധനസ്യ നിന്ദിതത്വാദേ വം കൃതം. ചകാരോ വേധനയോസ്തുല്യകാലതാമാഹ. അത്ര കാവ്യലിംഗം തുല്യയോഗിതാ ച.

സാ—രുക്മി, അപ്രകാരം തന്നെത്തൃണം പോലെ വിചാരി ച്ച് കൂസൽകൂടാതെ ഇരിക്കുന്ന ശ്രീകൃഷ്ണനേയും അനുരാഗത്തോ ടുകൂടി അദ്ദേഹത്തെത്തന്നെനോക്കിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന സഹോദ

രിയേയും കണ്ട് ക്ഷമയില്ലാതെ ഇരട്ടിച്ചകോപംനിമിത്തം അന്ധനായി. ശ്രീകൃഷ്ണനെ ശസ്ത്രം കൊണ്ടും ആവധുവിനെ ക്രൂരമായ ദൃഷ്ടികൊണ്ടും പ്രഹരിച്ചു.

അഥൈവം പ്രാരബ്ധശസ്ത്രപ്രഹാരേ രുക്മിണി ഭഗവാനപി കഞ്ചിൽകാലം രണക്രീഡാമകരോദിത്യാഹ—

പ. പശ്ചാൽ സ്വസ്യാത്മനാച്ഛാദിതതനുമബലാം
തത്ര കൃതായാം സ കൃഷ്ണ-
സ്സദ്യശ്ശാർങ്ഗീ ശരൗഘൈഃ ക്ഷണമമുകശരാ-
നച്ഛിനത്തദ്ധനുശ്ച
ക്രുദ്ധേനാഗ്രാഹി ചാന്യൽ, തദപി ശകലയ-
ന്നിത്ഥമേവാത്തമാത്തം
കൃത്തം കൃത്തം വ്യധാൽ തത്സഹനനസുദൃരാ-
ശാം പുനശ്ചൈവ ലൂനാം. 112

വ്യാ—പശ്ചാദിതി. സ്വസ്യ പശ്ചാൽകൃതായാമിതി യോജനാ. ആത്മനാ ശരീരേണ. സ്വസ്യേത്യത്രാപ്യന്വയഃ. ആച്ഛാദിതതനും ആവൃതശരീരാം സതീം. തത്ര, രഥേ രസ്മിൻ കാലേ വാ. കൃതായാമിതി യഥാ രിപുശരാശ്ശിരീഷസുകുമാരേ പ്രിയായാശ്ശരീരേ ന പതേയുഃ യഥാച സാ സോദരസ്യാഗ്രദൃഷ്ടിന്നാവലോകയേൽ തഥാ സ്വദേഹേന തദ്ദേഹമാച്ഛാദ്യേത്യർത്ഥഃ. തദാവശ്യകതാ ചാബലാമിത്യനേന സംസൂചിതാ. ബലപദസ്യാത്ര കായികമാനസികോഭയബോധകത്വമവധേയം. സഃ യഃ പൂർവ്വം രണാശയാ രഥം ന്യവർത്തയത. സദ്യ ഇതി ശരപ്രയോഗലാഘവം പ്രകടയതി. ശാർങ്ഗീ ശാർങ്ഗനാമ്നാ പ്രഥിതം സ്വധനുരാദദാനസ്സൻ. ഇനിപ്രത്യയശ്ശാർങ്ഗസ്യ നിത്യസാന്നിധ്യമാഹ. അമുകസ്യ കുത്സിതസ്യാമുഷ്യ ശരാൻ. തദ്ധനുഃ രുക്മിധനുഃ. ക്രുദ്ധേനേതി തേനേതി ശേഷഃ. അഗ്രാഹി ഗൃഹീതം. ചകാരൗ ഛേദനഗ്രഹണയോസ്സമാനകാലികതാം വദതഃ. തേന രുക്മിണോപി നൈപുണ്യഞ്ച വ്യജ്യതേ. അന്യൽ അപരം ധനുഃ, ശകലയൻ ബഹുഖണ്ഡം കുർവ്വൻ. കൃഷ്ണോഽച്ഛിനദിത്യ

സ്യാത്രാനുഷംഗഃ. അത്ര വാക്യസമാപ്തിരേഷ്ടവ്യാ. ഇത്ഥമേവ ഉക്തപ്രകാരേണൈവ. ആത്തം ആത്തം രുക്മിണാ ഗൃഹീതം ഗൃഹീതം. കൃത്തം കൃത്തം ഛിന്നം ഛിന്നം. ഉഭയത്ര വീപ്സായാം ദ്വിരുക്തിഃ. വ്യധാൽ ചകാര. തൽ ധനുഃ. സ്വഹനനസ്യ ദുരാശാം സ്വഹനനവിഷയിണീം രുക്മിണോ ദുരാശാം. അഥവാ തത്സ്വഹനനസ്യ ദുരാശാമിത്യേകം പദം. തസ്യ രുക്മിണഃ സ്വഹനനസ്യ ദുരാശാമിത്യർത്ഥഃ. പുനരിതി തച്ഛേദം. നൈവേത്യേവകാരഃ സംഭാവ്യമാനം ലവനാവിധാനസ്യായോഗം വ്യവച്ഛിനത്തി. ലൂനാം ഛിന്നാം. ശരൈരസ്തം തഥാ ന പ്രാഹരൽ യഥാ സ ജയാശാന്ത്യക്തവാ രണാങ്കണാൽ പ്രതിനിവർത്തേതേതി ഭാവഃ. അനേന രണേ തസ്മിൻ ഭഗവതോ വിനോദബുദ്ധിരേവാസീദിതി ദ്യോത്യതേ. അത്ര പരിസംഖ്യാലംകാരഃ.

സാ—അപ്പോൾ രുക്മിയുടെ ശരങ്ങൾ ശരീരത്തിൽ തട്ടാതിരിപ്പാനും ആയാളുടെ നോട്ടങ്ങൾ രുക്മിണി കാണാതിരിപ്പാനുംവേണ്ടി ശ്രീകൃഷ്ണൻ തന്റെ പിന്നിൽ ആ അബലയെ ദേഹംകൊണ്ടു മറച്ചുനിർത്തി. വേഗത്തിൽ ശാർങ്ഗംധനുസ്സ് കയ്യിലെടുത്തു. ക്ഷണത്തിൽ ശരനിരകൊണ്ടു രുക്മിയുടെ ശരങ്ങളും വില്ലും മുറിച്ചു. കോപിച്ച് രുക്മി മറെറാരു വില്ലെടുത്തു. ഭഗവാൻ അതും മുറിച്ചു. ഈ വിധത്തിൽതന്നെ രുക്മി എടുത്തതിനെ എടുത്തതിനെ ഭഗവാൻ മുറിച്ചു മുറിച്ചു കളഞ്ഞു. എന്നാൽ, തന്നെ കൊല്ലാമെന്നുള്ള രുക്മിയുടെ ദുരാശയെ അദ്ദേഹം നശിപ്പിക്കയുണ്ടായില്ല. ഭഗവാനെ കൊല്ലാം എന്നുതന്നെ രുക്മിക്കു തോന്നിക്കൊണ്ടിരുന്നു. അത്രചതുരക്കെ ആയിരുന്നു ഭഗവാന്റെ ശരപ്രയോഗം.

അഥൈവം കദർത്ഥിതപരാക്രമസ്യ രുക്മിണഃ പ്രവൃത്തിം ദർശയതി—

പ. പ്രയസ്യേത്ഥം വ്യർത്ഥം പ്രതിഘദഹനപ്ലുഷ്ടഹൃദയോ
ജ്വലച്ചക്ഷൂ രൌദ്രസ്തനുഭൃദിവ ദീപ്തോപി ജളധീഃ
"അഹോ! ധിഗ്ധിഗ്ഗോപാലകഹതകദുർദ്ദാക്ഷ്യമധുനാ
വിനഷ്ട്യമീ"ത്യുദ്ഭ്രാപതദുദസിരിശം ത്രിജഗതാം 113

വ്യാ—പ്രയസ്യേതി. പ്രയസ്യ പ്രകൃഷ്ടമായാസം കൃത്വാ. ജ യത്രാപസ്യപ്രയോജനസ്യാഭാവാദാഹ—വ്യർത്ഥമിതി. പ്രതിഘദ ഹനേന കോപാഗ്നിനാ പ്ലുഷ്ടം ദഗ്ധം ഹൃദയം യസ്യ താദൃശഃ, പ്രയാസവൈഫല്യസ്യ മാനിനാം ദുസ്സഹത്വാദതിപ്രവൃദ്ധകോപ ഇതി യാവൽ. തഥാവിധക്രോധകാര്യ്യന്ദർശയതി—ജ്വലദിത്യാദി നാ ജ്വലതീ ചക്ഷുഷീ യസ്യ സ ജ്വലച്ചക്ഷുഃ.രൌദ്രസ്സനഃ ദിവ മൂർത്തിമാൻ രൌദ്രരസ ഇവ. ദീപ്തഃ ജ്വലിതഃ. അപി ജളധീഃ മ ന്ദമതിസ്സരുക്മ്യപി. ജളധീത്വഞ്ച താവതാപി വിപക്ഷതത്ത്വാ നവബോധാൽ. അഹോ ഇത്യാദിവിനെഷ്യാമിത്യന്തം രുക്മി വാക്യം. അഹോ ഇതി ആശ്ചര്യ്യമേതൽ യദധുനാപ്യയം യുധ്യ തി. ധിഗ്ധിഗിതി മാം അസ്തൽ പൌരുഷമിതി വാ കർമ്മാർത്ഥം ഭായാതി. ആത്മനിന്ദായാഃ ക്രോധാനുഭാവത്വം പ്രസിദ്ധം, യ ഥാ 'തച്ചാപഭംഗമപിഹാ മസൃണഃ ശൃണോമി' ഇതി രാമഭദ്രം പ്ര തി ക്രുദ്ധസ്യ ഭാർഗ്ഗവസ്യ വചനേ. ഗോപാലകഹതകസ്യ ദുർ ദ്ദാക്ഷ്യം കപടസഹായത്വാൽ ദൃഷ്ടം സാമർത്ഥ്യം. അധുനേതി നാ തഃ പരം ക്ഷണമപി വിളംബം കരോമീത്യർത്ഥഃ. വിനേഷ്യാമി നാശയിഷ്യാമി. ഇതി ഇത്യുക്ത്വാ. അഭ്യാപതൽ അഭിദുദ്രാ വ. ഉദസിഃ ഉദ്ധൃതകൃപാണസ്സൻ. ത്രിജഗതാമീശമിതി അഭ്യാ പതനസ്യാനൌചിത്യം വൈയർത്ഥ്യഞ്ച സൂചയതി. തേന രുക് മിണോ ജാള്യാതിശയശ്ച. ഉൽപ്രേക്ഷാലങ്കാരഃ. അത്ര വ്യജ്യ മാനസ്യ രൌദ്രരസസ്യ ശബ്ദതോ ഗ്രഹണം 'ശരീരീ ശൃങ്ഗാരഃ' 'കരുണസ്യ മൂർത്തിരിവ വാ' ഇത്യാദിബഹുപ്രയോഗാനുഗ്രഹാ ന്നാതിദുഷ്ടം വേദിതവ്യം.

സാ—ഇപ്രകാരം താൻ വളരെ പണിപ്പെട്ടതു മുഴുവൻ വെറുതെയായി എന്നുകണ്ടപ്പോൾ കോപാഗ്നികൊണ്ട് രുക്മിയു ടെ ഹൃദയം ദഹിച്ചു. ചുവന്ന് തീപ്പൊരി പറക്കുന്നുവോ എന്നു തോന്നുമാറ് ഇരിക്കുന്ന കണ്ണുകൾ ഉരുട്ടിമിഴിച്ചു. മൂർത്തിമത്തായ രൌദ്രം എന്നപോലെ ജ്വലിച്ചുകൊണ്ട് ജളധിയായ അവൻ, "ആശ്ചര്യം! ഞാൻ എത്ര കൊള്ളരുതാത്തവൻ! ഇടയച്ചെറുക്ക

ൻെറ ദുസ്സാമൎത്ഥ്യം ഇപ്പോൾ ഞാൻ കളയുന്നുണ്ട്" എന്നുപറഞ്ഞ് വാളെടുത്ത് പൊക്കിപ്പിടിച്ചുകൊണ്ടു ത്രൈലോക്യനാഥൻെറ നേരിട്ടു ചാടി.

അഥ തഥാ ആത്മവധോദ്യതം ശത്രും പ്രത്യുചിതം ഭഗവതോ വ്യാപാരം വൎണ്ണയതി—

പ. ആസന്നേ തത്ര തസ്മിന്നസതി സപദി തം
കേശവഃ കേശിമൎദ്ദീ
കേശേഷ്വാക്രമ്യ ഗൃഹ്ണൻ നിശിതമസിമമു-
ഷ്യാഗ്രഹീന്നിഗ്രഹായ
താവദ്ദേവീ തദാലോകനത ഉദിതശു-
ക്ത്രാസലോലാകുലാക്ഷി
പാദോപാന്തേ പതിത്വാ പതിമിതി ഗദതീ
ദീനദീനം യയാചേ. 114

വ്യാ—ആസന്ന ഇതി പ്രഥമാൎദ്ധേന. ആസന്ന ഇത്യനേന തതഃ പരമുപേക്ഷാനൎഹത്വമുക്തം. തത്ര യുദ്ധേ രഥേ വാ. അസതി ദുഷ്ടേ. അനേന നിഗ്രഹൌചിതീ സൂചിതാ. കേശിമൎദ്ദീ! കേശിനാമകസ്യാതിബലസ്യാസുരസ്യ മൎദ്ദകഃ താദൃശസ്യ ഭഗവതഃ കഃ പ്രയാസസ്തദപേക്ഷയാത്യന്തന്യൂനബലസ്യ രുക്മിണോ നിഗ്രഹ ഇതി ഭാവഃ. ആക്രമ്യ ഝടിതി സമാസാദ്യ ബലാൽകാരേണ തമവശീകൃത്യ. കേശേഷു ഗൃഹ്ണന്നിതി തസ്യ സ്വായത്തതാതിശയോ ദൎശിതഃ. നിശിതം തീക്ഷ്ണം. അഗ്രഹീദിതി തൽകരാദാച്ഛിദ്യ സ്വയമുദ്ധൃതവാനിത്യൎഥഃ. അഥ തദ്ദൎശനസമുദീയമാനാം ദേവ്യാ അവസ്ഥാമാഹ—താവദിത്യാദിനാ. താവൽ തദാനീം. തദാലോകനതഃ ഭ്രാതൃനിഗ്രഹാൎത്ഥമസിഗ്രഹണസ്യ ദൎശനാൽ. ഉദിതാഭ്യാം ശുക്ത്രാസാഭ്യാം ശോകഭയാഭ്യാം ലോലേ ചഞ്ചലേ ആകുലേ അശ്രുകഷായിതെ ചാക്ഷിണീ യസ്യാസ്സാദൃശീ സതീ. അത്ര ശുചാ ആകുലത്വം ത്രാസേന ലോലത്വമിതി വിവേകഃ തദാലോകനത ഉദിതശുഗിതി സ്ഥാനേ തദാലോകനജനിതദയേത്യപി പാഠോ ദൃശ്യതേ.

തദവസ്ഥരുക്മിദർശനസഞ്ജാതകരുണേതി രഥേത്ഥഃ. ആകുലേ തി സ്ഥാനേ ആയതേതി ച പാഠഃ. പാദോപാന്തേ ചരണസ മീപേ. ഇതി വക്ഷ്യമാണപ്രകാരേണ. രുദതീ ശോകാതിശയേന നിരോദ്ധുമക്ഷമതയാ ബാഷ്പധാരാംമുഞ്ചന്തീ. ദീനദീനം അതി ദീനം.

സാ—ദുഷ്ടനായ രുക്മി രഥത്തോടടുത്തപ്പോൾ കേശിഹ ന്താവായ കേശവൻ പെട്ടന്ന രുക്മിയുടെ തലമുടി കടന്നുപിടി ച്ച് കൊല്ലുവാനായി അവൻെറ വാൾ തട്ടിപ്പറിച്ച് ഓങ്ങി. അപ്പോൾ ദേവി രുക്മിണി അതുകണ്ട് ഉണ്ടായ ഭയംനിമിത്തം ചഞ്ചലങ്ങളായ കണ്ണുകളിൽനിന്ന് ദുഃഖത്താൽ കണ്ണുനീർ വാ ത്തുകൊണ്ട ഭത്താവിൻെറ കാക്കൽവീണ് വളരെ ദയനീയമായ വിധത്തിൽ അദ്ദേഹത്തോട് ഇപ്രകാരം യാചിച്ചു.

അഥ യാചനപ്രകാരമാഹ—

ച. “ഹാ! നാഥനാഥബന്ധോ! വിരമ വിരമ, മ-
ദ്ഭ്രാതരം ഭ്രാന്തചിത്തം
മാ മാ ഹിംസീ,ബ്ബ മാഭ്രന്മമ ജഗതി ഗുരോ-
ഘാതയിത്രീത്യകീത്തിഃ”
ഏവം സ്വാസ്യപ്രിയോക്ത്യാ ലഘുലഘു നിധനത-
സ്സാധു വൈരൂപ്യമേവ-
തീശഃ ക്ഷിപ്രം ക്ഷുരപ്രാഹൃതകചവികൃതം
കീശവത്തം ബബന്ധ. 115

വ്യാ—ഹാ നാഥേത്യാദിനാ. ഹേതിഖേദേ. അനാഥബ ന്ധോ ഇതി സംബുദ്ധ്യാ സാമാന്യതഃ നാഥേത്യനയാ ച വി ശേഷതഃ, മദ്ദുഃഖാപാകരണം ത്വയാകരണീയമിതി വ്യജ്യ തി. വിരമേത്യാദൌ ദ്വിരുക്തിസ്സംഭ്രമാതിശയാൽ. വിരമേതി ആരബ്ധാൽ. കമ്മണ ഇതി ശേഷഃ. തത്ര സംശയവിപയ്യാസാ വഭിശങ്കമാനാ ഝടിതി തൽ സ്പഷ്ടീകുവ്വത്യാഹ—മദിതി. മ ദ്ഭ്രാതരമിതി ഭ്രാന്തചിത്തമിതി ച ക്രമേണ സംബന്ധവി ശേഷപ്രയുക്തം അവസ്ഥാവിശേഷപ്രയുക്തഞ്ച തസ്യാഽഹിം സ്യതാം സൂചയതി. ഭ്രാന്തചിത്തമിതി. കോ വാ ജഗതി സ്വ സ്ഥചിത്തസ്സ്വഭഗിനീം പതിഹനനേന വിധവാം കത്തുമ

ദ്ധ്യജ്ഞാൽ, അതോƒയമുന്മത്ത ഏവേതി ഭാവഃ. അഥ യദി മേ ഭ്രാതരന്നഹന്യാഃ തദാ ന കേവലം തന്മരണജം ദുഃഖം മയാ നാനുഭോക്തവ്യം സ്യാൽ, കിന്തു നരകപാതഫലാ അകീർത്തിരപി മേ ന ഭവേദിതി പ്രതിപാദയന്തീ തദ്വധാദേനം നിവർത്തയതി—ചേതി. അകീർത്തിർമ്മാഭൂച്ചേതി സംബന്ധഃ. ജഗതീതി അകീർത്തേന്നിയമതോ ഝടിതി സകലദിഗ്വ്യാപനമുക്തം. ഗുരോരിതി സ്വപ്രാണത്യാഗേനാപി യസ്യ ശ്രേയസ്സമ്പാദനമവശ്യകർത്തവ്യതയാ സ്മൃതിസിദ്ധം താദൃശസ്യേത്യർത്ഥാന്തരസംക്രമിതം. ഘാതയിത്രീ മരണസ്യ സമ്പാദയിത്രീ. ഗുരോർഘാതയിത്രീത്യനേനാകീർത്തേരതിനിന്ദ്യത്വം ദുസ്സഹത്വഞ്ച ദ്യോതിതം. അഥ ഭഗവാനപി തദ്വചനമംഗീചകാരേത്യാഹ—ഏവമിതി. സ്വാസ്യപ്രിയോക്ത്യാ സ്വപ്രാണപ്രിയായാ വചനേന. അനിഗ്രഹേ ഹേത്വന്തരമപ്യാഹ—ലഘുഷ്വിതി. ലഘുഷു അല്പേഷു ജനേഷു. നിധനതഃ വധമപേക്ഷ്യ. വൈരൂപ്യം വൈകൃതകരണം. സാധു യുക്തതരം. ന കസ്യാപ്യസ്മിൻവിഷയേ വിമതിരിത്യേവകാരോƒവഗമയതി. ഇതി മത്വാ. ഉക്ത്വാ വാ. ഈശഃ സർവ്വത്രാപ്രതിഹതശക്തിഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ക്ഷുരപ്രേണ അർദ്ധചന്ദ്രാകാരേണ ശരേണ ആഹൃതഃ ഛിന്നോ യഃ കചഃ തേന വികൃതം വിരൂപം. കീശവൽ വാനരവൽ. അത്രാസ്യപ്രിയേത്യത്രോപമാ, കാവ്യലിംഗം, പരികരശ്ചാലങ്കാരഃ. അത്ര പൂർവ്വാർദ്ധേ കരുണഃ, ഉത്തരാർദ്ധേ ഹാസ്യശ്ച രസഃ.

സാ—"അയ്യോ! നാഥ! അനാഥബന്ധോ! അരുതേ, അരുതേ! അങ്ങ് ഭ്രാന്തനായ എന്റെ സഹോദരനെ—അരുതേ—കൊല്ലരുതേ. എനിക്കു ലോകത്തിൽ ഗുരുഹത്യചെയ്യവൾ എന്ന് ഒരു ദുഷ്കീർത്തി ഭവിക്കുകയും അരുതേ" ഇപ്രകാരം തന്റെ പ്രാണപ്രിയയുടെ വാക്കുകേട്ടും, അല്പന്മാരെ കൊല്ലുന്നതിനേക്കാൾ നല്ലത് വൈരൂപ്യം വരുത്തുകയാണ് എന്നു വിചാരിച്ചും ഭഗവാൻ അർദ്ധചന്ദ്രാകാരമായ ശരംകൊണ്ട് അവന്റെ തല ചുരച്ച് കുരങ്ങനെപ്പോലെ പിടിച്ചുകെട്ടി.

അഥ രുക്മിവൃത്തം സമാചഷ്ടേ—

പ. തത്രാപ്യസ്വാസ്ഥ്യചിത്താം തരളിതനയനാം
തസ്ഥുഷീം നിശ്വസന്തീം
ദൃഷ്ട്വാ തത്താപനത്യൈ സപദി മുസലിനാ
മോചിതസ്സോപി രുക്മീ
ഭ്രഷ്ടശ്രീർദ്ദുർഭരഹ്രീഭരമവനമിതേ-
നോദ്ധുരൻ മുണ്ഡമൂർദ്ധ്നാ
ഗത്വാ സ്മൃത്വാ പ്രതിജ്ഞാം ബഹിരഥ നഗരാ-
ദ്വിശ്വഹാസ്യോഽധ്യവാത്സീൽ. 116

വ്യാ—തത്രേതി. തത്രാപി ബന്ധനേപി വിഷയേ. അസ്വാസ്ഥ്യചിത്താം ദുഃഖിതാം. സോദരസ്നേഹ ഏവ മഹാനാത്രഹേതുരിതി സുബോധം. അസ്വാസ്ഥ്യചിത്തത്വാദേവ തരളിതനയനാം കമ്പിതലോചനാം, നിശ്വസന്തീഞ്ച തസ്ഥുഷീം സ്ഥിതാം. താമിതി ശേഷഃ. ദൃഷ്ട്വേതി നയനചാഞ്ചല്യദീർഘശ്വാസാഭ്യാം തസ്യാ ദുഃഖം ജ്ഞാത്വേത്യർത്ഥഃ. തത്താപനത്യൈ തസ്യാസ്താപശാന്ത്യൈ, ന തു ഖലേ തസ്മിൻ കൃപയേതി ഭാവഃ. ബലഭദ്രസ്യ വധ്വാം വാത്സല്യമനേന സൂചിതം. മുസലിനേതി സോദരഹനനായ രിപുമുദ്യതകൃപാണമവലോക്യ ബലോപ്യുദ്യതമുസല ഏവ തദന്തികമഗാദിതി ബോധയതി. സോപി രുക്മീ തഥാ കൃതവികത്ഥനോ മാനീ രുക്മ്യപി. ഭ്രഷ്ടശ്രീഃ വൈരൂപ്യാൽ പരാജയാച്ച. ദുർഭരഹ്രീഭരം മാനിനാം ദുസ്സഹം ലജ്ജാഭാരം. അവനമിതേനേതി സ്വാർത്ഥേ ണിച്. അവനതേനേത്യർത്ഥഃ. ശിരസോഽവനമനമതിഭാരവാഹിനാം സ്വഭാവഃ. യദ്വാ ഹ്രീഭാരവഹനസൌകര്യായാത്മനൈവാവനതീകൃതേനേത്യർത്ഥഃ. ഉദ്ധുരൻ വഹൻ. ലജ്ജാതിരേകാൽ മുണ്ഡമൂർദ്ധാനമവനമയന്നിത്യർത്ഥഃ. പ്രതിജ്ഞാം 'അദ്യാഹന്തന്നിഹത്യ' ഇത്യാദിരൂപാം. വിശ്വഹാസ്യഃ സർവ്വേഷാം ഹാസാസ്പദം. കിമതഃ പരം കഷ്ടതരം ഹരിദ്രോഹസ്യ ഫലമൈഹികമനുഭോക്തവ്യമിതിഭാവഃ.

സാ—അതും രുക്മിണിക്ക് മനസ്സിൽ ദുഃഖത്തിന്നുതന്നെ ഇടയായി. തന്നിമിത്തം ദേവി നയനചാഞ്ചല്യത്തോടുകൂടി നെടുവീർപ്പിട്ടുകൊണ്ട് നിൽക്കുന്നതായിക്കണ്ട് വേഗത്തിൽ ബലഭ

ദ്രൻ ദേവിയുടെ ദുഃഖം തീരെക്കളയുവാൻവേണ്ടി രുക്മിയെ ബന്ധനത്തിൽനിന്നു വിടുവിച്ചു. ഇപ്രകാരം രക്ഷപ്പെട്ട ആ മേനിപുലമ്പിയ രുക്മിയാകട്ടെ പിന്നീട് യോഗ്യതയെല്ലാം പോയി സഹിക്കവെയ്യാത്ത ലജ്ജകൊണ്ട് തന്റെ മൊട്ടത്തല പൊക്കാതെ പ്രതിജ്ഞയെ വിചാരിച്ച് നഗരത്തിന്നു പുറത്ത് സകലർക്കും ഹാസാസ്പദമായി ഇരുന്നു.

അഥ രാക്ഷസേന വിധിനാ കൃതദയിതോദ്വാഹസ്യ പരാജിതരിപുചക്രസ്യ ചക്രപാണേർവൃത്താന്തമേവ പുനരപി വർണ്ണയതി—

വ. കൃഷ്ണസ്തു തത്ര സഹജേന തദീയസാന്ത്വൈ-
രാശ്വസ്തയാ ദയിതയാ സഹ സാത്വതൈശ്ച
പ്രസ്ഥാനമംഗളമഹോത്സവഘോഷമുച്ചൈ-
രുത്ഥാപയന്നിജപുരീം പ്രതി നിർജ്ജഗാമ. 117

വ്യാ— കൃഷ്ണ ഇതി. തുശബ്ദോ രുക്മിതോ വിശേഷം ബോധയതി. തത്ര തസ്മിൻ കാലേ. സഹജേന സഹേതി യോജനം. തദീയസാന്ത്വൈഃ സഹജപ്രയുക്തൈരാശ്വാസനവചനൈഃ, നാസ്മാകം തവ ഭ്രാതരി കിമപി വൈരമസ്തി, കാലേന ഗതരോഷസ്സോപി മൈത്രീമേവാസ്മാസു കുര്യാൽ, ത്വദ്വാത്സല്യ ന ത്വദ്വിരഹം ചിരം സഹേത, നൂനം ദ്വാരകാമേത്യാസ്മാൻ യഥോചിതം സംഭാവയിഷ്യതീത്യാദിരൂപൈഃ, ശ്രീഭാഗവതോക്തൈസ്സൂത്തോപദേശരൂപൈശ്ച. പ്രസ്ഥാനമേവ മംഗളോ മഹോത്സവഃ തസ്യ ഘോഷം പടഹാദിവാദ്യസ്വനകോലാഹലാദ്യുദ്ഭവം. ഉത്ഥാപയൻ പ്രയോജയൻ. നിർജ്ജഗാമേതി കുണ്ഡിനാദിതി ശേഷഃ.

സാ— രുക്മിണിക്കു തന്റെ സഹജന്റെ കഷ്ടസ്ഥിതികണ്ട് പിന്നെയും ദുഃഖം പൊറുത്തില്ല. ആ സമയം ബലഭദ്രൻ "നിന്റെ ജ്യേഷ്ഠനിൽ ഞങ്ങൾക്ക് ഒട്ടും വൈരമില്ല. കാലംകൊണ്ട് അവൻ കോപംശമിച്ച് നമ്മളോടു ചേരും. നിന്നിലുള്ള സ്നേഹവാത്സല്യംനിമിത്തം ദ്വാരകയിലേക്കു വരികയും ചെയ്യും"

എന്നും മററുമുള്ള സാന്ത്വനവാക്കുകളെക്കൊണ്ട് ആശ്വസിപ്പിച്ചു. പിന്നീട് ശ്രീകൃഷ്ണൻ ഈ വിധം ആശ്വസ്തയായ ദയിതയോടും സഹോദരനോടുംകൂടി പെരിമ്പറ മുതലായ വാദ്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു മംഗളമായ യാത്രോത്സവത്തെ ഘോഷിച്ചുകൊണ്ടു തന്റെ രാജധാനിയിലേക്കു പുറപ്പെട്ടു.

അഥ പ്രസ്ഥാനഘോഷസ്യ നിരതിശയത്വം കാൎയ്യമുഖേന ദൎശയതി—

പ. താവൽ ഭൃശം മുഖരിതം മുരമാഥിശംഖ-
ധ്വാനൈഃ പുനൎബ്ബധിരിതം ഭടസിംഹനാദൈഃ
ആഹന്യമാനപടഹാനകഗോമുഖാദ്യൈ-
രാഘൂൎണ്ണിതഞ്ച സകലം ജഗദണ്ഡകുണ്ഡം. 118

വ്യാ—താവദിതി. താവൽ പ്രഥമം. മുഖരിതം ശബ്ദായമാനംകൃതം. ജഗദണ്ഡകുണ്ഡമേവ സൎവ്വത്ര കൎമ്മ. മുരമാഥിനഃ മുരാന്തകസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ ശംഖധ്വാനൈഃ. ബഹുവചനേന ബഹുവാരം ശംഖാദ്ധ്മാനം തേന തദ്ധേതുഹൎഷാതിശയശ്ച വ്യജ്യതേ. പുനഃ പശ്ചാൽ. ബധിരിതം ഭിന്നകൎണ്ണം കൃതം. ഭടാനാം സിംഹനാദൈഃ. അത്രാപി ബഹുവചനാഭിപ്രായഃ പൂൎവ്വവൽ. ആഹന്യമാനേതി താഡ്യമാനൈഃ പടഹാദിവാദ്യവിശേഷൈരിത്യൎത്ഥഃ. ആഘൂൎണ്ണിതം സഞ്ചാലിതം. ചകാരസ്സമുച്ചയേ. ജഗദണ്ഡകുണ്ഡം ബ്രഹ്മാണ്ഡകടാഹഃ. അത്ര കാരകദീപകം, അതിശയോക്തിശ്ചാലങ്കാരഃ.

സാ—ആദ്യം മുരവൈരിയുടെ ശംഖിന്റെ ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ട് ബ്രഹ്മാണ്ഡകടാഹം മുഴുവൻ ഏററവും മുഴങ്ങി. പിന്നീട് ഭടന്മാരുടെ സിംഹനാദങ്ങളെക്കൊണ്ടു തദ്വാസികളുടെ ചെവിയടഞ്ഞു. കൊട്ടിഘോഷിക്കുന്ന ചെണ്ട പെരിമ്പറ ഗോമുഖം മുതലായ വാദ്യങ്ങളെക്കൊണ്ട് അത് ഇളകിവശമാവുകയും ചെയ്തു.

അഥ ദ്വാരകാദുൎഗ്ഗായമാണപശ്ചിമപാരാവാരതീരപ്രാപ്തിം ഭഗവതാ വൎണ്ണയതി—

പ. നീരന്ധ്രയൻ നിബിഡനീലരുചാ ദിഗന്തം
നീലാംബരോപകലിതഃ കമലോദ്വഹശ്ച
ആനന്ദയൻ പുരസദഃ പുരതഃ പയോധ–
രാവിർബ്ഭൂവ സ ഘനാഘനവത്തപാന്തേ. 119

വ്യാ — നീരന്ധ്രയന്നിതി. നീരന്ധ്രയൻ സാന്ദ്രം വ്യാപ്നു വൻ. നിബിഡയാ ഘനയാ നീലരുചാ ശ്യാമളകാന്ത്യാ കരണഭൂതയാ. നീലാംബരേണ ബലഭദ്രേണ ഉപകലിതഃ സഹിതഃ. കമലാം രുക്മിണീരൂപിണീം ശ്രിയമുദ്വഹതി ആനയതി പരിണയതി വേതി കമലോദ്വഹഃ. ഉക്തവിശേഷണത്രയവത്ത്വാദേവ പുരസദഃ പുരവാസിജനാൻ ആനന്ദയൻ സൻ. പയോധേഃ പുരത ഇതി യോജനാ. സഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. അത്രചേതോഹരമുപമാമാഹ — ഘനാഘനവൽ തപാന്ത ഇതി. തപോ ഗ്രീഷ്മഃ. 'ഉഷ്ണ ഊഷ്മാഗമസ്തപഃ' ഇത്യമരഃ. തസ്യാന്തേ അവസാനേ. വർഷാരംഭ ഇത്യനുക്ത്വാ തപാന്ത ഇത്യുക്ത്യാ തദാനീം നിഖിലപ്രാണിനാം നിദാഘതാപതപ്തതയാ നിർജ്ജീവപ്രായത്വം പ്രതിക്ഷണം ഘനാഘനാവിർഭാവപ്രതീക്ഷാ ച ദ്യോത്യതേ. ഘനാഘനവൽ വർഷോന്മുഖമേഘവൽ. 'വർഷുകാബ്ദോ ഘനാഘനഃ' ഇത്യമരഃ. പ്രഥമാന്ത്യവിശേഷണേ അത്രാപി സമാനാർത്ഥകേ. ദ്വിതീയസ്യ നീലമംബരം ആകാശം ഉപകലിതഃ ആശ്രിതഇത്യർത്ഥഃ. തൃതീയസ്യ ച കമലം ജലമുദ്വഹതി ധത്ത ഇത്യർത്ഥഃ. അത്ര ശ്ലേഷോത്ഥാപിതാ പൂർണ്ണോപമാലങ്കാരഃ. തയാ ച പുരസദാം സബലരുക്മിണീകസ്യ ഭഗവതോ ദർശനേൽകണ്ഠായാ ദർശനേ പ്രമോദസ്യ ചാതിശയഃസൂചിതഃ. തേന തേഷാമന്തദ്വിഷയോ ƒനുരാഗശ്ച.

സാ — ഇടതൂന്നതും നീലവും ആയ ശരീരകാന്തികൊണ്ട് ദിഗന്തം മുഴവൻ നിറച്ചുകൊണ്ടും നീലാംബരനോടു ചേൎന്നുകൊണ്ടും രുക്മിണിയെക്കൂട്ടിക്കൊണ്ടും ശ്രീകൃഷ്ണൻ, ദിക്കുകളെ തന്റെ കറുത്ത കാന്തികൊണ്ടു കറുപ്പിച്ച് നീലനിറമായ ആകാശത്തിൽ ജലത്തെ വഹിച്ചുകൊണ്ട് വേനലിന്റെ അവസാനത്തിൽ വർഷിക്കാൻ ഭാവിച്ചു നിൽക്കുന്ന മേഘം എന്നപോലെ

പുരവാസികളെ ആനന്ദിപ്പിച്ചുകൊണ്ട് സമുദ്രത്തിന്റെ പുരോഭാഗത്തിൽ പ്രത്യക്ഷമായി.

അഥ രുക്മിണീസഹിതകൃഷ്ണസന്ദർശനസതൃഷ്ണാനാം പൌരാണാം ചേഷ്ടാമാഹ—

പ. പ്രാവൃട്പയോദമചിരപ്രഭയേവ ദേവ്യാ
ദേദീപ്യമാനമമുമാശു ദിദൃക്ഷമാണാഃ
പ്രാസാദഗോപുരസമുന്നതവേദികാട്ട-
പ്രാകാരമൂർദ്ധസു ജനാസ്സകലാസ്സമീയുഃ 120

വ്യാ—പ്രാവൃഡിതി. പ്രാവൃട്പയോദം വർഷാകാലികം മേഘം. വർഷാസംബന്ധോക്ത്യാ പയോദസ്യ നീലിമാതിശയഃ പ്രകാശ്യതേ. അചിരപ്രഭയാ വിദ്യുതാ. ദേവ്യാ രുക്മിണ്യാ. പ്രകാശമാനയേതി യോഗാത്ഥോപി വിവക്ഷിതഃ ദേദീപ്യമാനം അത്യന്തം ഭാസമാനം. ആശ്വിതി ദർശനത്വരാമാഹ. ദിദൃക്ഷമാണാഃ ദ്രഷ്ടുമിച്ഛന്തഃ. പ്രാസാദാദീനാം മൂർദ്ധസു അഗ്രേഷു. സമുന്നതേതി വേദികാവിശേഷണം, അനുന്നതാനാമപി വേദികാനാം സംഭവാൽ. പ്രാസാദാഃ ഭൂഭുജാംവാസാഃ. ഗോപുരം പുരദ്വാരം. വേദികാഃ ദാരുപരിഷ്കൃതാശ്ചതുരശ്രാ വിശ്രാന്തിഭൂമയഃ. അട്ടാഃ പ്രാകാരാഗ്രേ രണഗൃഹാണി. പ്രാകാരാഃ സാലാഃ. അത്ര പൂർവ്വപൂർവ്വാംഗതൈഃ ഗോപുരാദിഷു പൂർവ്വപൂർവ്വാശ്രയണമിതി ക്രമോ ജ്ഞേയഃ. സമീയുഃ സംഗതാ ബഭൂവുഃ. അത്രോപമാനസ്യ പൂർവ്വാവിശേഷേപി ശോഭാതൃപസാമാന്യധർമ്മഭേദകൃതഃ, ദേവ്യചിരപ്രഭയോഃ ബിംബപ്രതിബിംബഭാവനിർദ്ദേശകൃതശ്ച ചമൽകാരവിശേഷോസ്തീതി സഹൃദയാനാമനുഭവസാക്ഷികം.

സാ—മിന്നൽ പിണരുകൊണ്ട് വർഷക്കാലത്തെ മേഘം പോലെ രുക്മിണീദേവിയെക്കൊണ്ട് ദീപ്തികൈക്കൊണ്ട ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണനെക്കാണുവാനായി സകല ജനങ്ങളും ബദ്ധപ്പെട്ട് മാളികകൾ, ഗോപുരങ്ങൾ, ഉയന്ന തട്ടുകൾ, കൊത്തളങ്ങൾ, കോട്ടകൾ ഇവയുടെ മുകളിൽ ഞാൻ മുമ്പ് ഞാൻ മുമ്പ് എന്നിങ്ങനെ കൂട്ടം കൂട്ടമായി തിക്കിത്തിരക്കി മിട്ടുക്കപോലെ സ്ഥലം പിടിച്ചു കയറിക്കൂടി.

അഥ സപത്നീകസ്യ ഭഗവതോ ദ്വാരകാപ്രവേശം തദവ

സരോചിതാൻ പ്രമുദിതപുരവാസികൃതാൻ സൽകാരവിശേഷാൻ നഗരാലങ്കരണപ്രകാരാംശ്ച സപ്രപഞ്ചം വർണ്ണയതി—

൬. തദനു ച, അതനുമോഹനസുതനുരതനുമഹിമാ സുതനുസഹിതസ്സോച്ഛ്രിതഃ, ശില്പകുശലജനാദ്ഭുതകല്പിതസ്വച്ഛതരോല്ലോചസച്ഛായാച്ഛലചിത്രാംബരാസ്തീർണ്ണനിർമ്മലതലപ്രാന്തശുംഭന്മണിസ്തംഭപങ്ക്തിസന്ദാനിതമംഗളമാല്യാലംബിതമന്ദാനിലാന്ദോളിതമന്ദാരമഞ്ജരീസ്യന്ദമാന മകരന്ദബിന്ദുസന്ദോഹശീർണ്ണശീകരശീതളിതപരിമളമാംസളിതവിതതായതവിശിഖാപഥപരിശോഭിസുരശേഖരതാം ക്ഷണമൂരീകുർവ്വാണഃ, രത്നദീപാക്ഷതപുസ്തകവസ്ത്രാദിസ്വസ്തികരവസ്തുകുങ്കുമഭാജനഹസ്തസ്വതന്ത്രസംഗതപ്രത്യുദ്ഗതമംഗലാംഗനാവികീർണ്ണമംഗലാക്ഷതമണ്ഡിതമൌലിഃ, സൂതമാഗധാദിഭിഃ സ്തുതിചരിതനുതിപ്രചുരീകൃതസൂക്തിഭിഃ സൂപഗീയമാനഃ, മൃദപടഹവേണുവീണാപണവാദിബഹുവാദ്യൈഃ പികസ്വനകളസ്വരവികസ്വരവിവിധഗീതൈ രണിതമണിനൂപുരപ്രണിഹിതപദസ്വനൈർമ്മഞ്ജുതരതലതാളരഞ്ജിതവിലോലഭുജശിഞ്ജാനചലവലയകോലാഹലൈശ്ച മസൃണിതനഗരാന്തരൈർമ്മധുരനടനാന്തരൈ രംഭാസമാനാഭിരപ്സരസ്സമാനാഭിരംഭോരുഹാക്ഷീഭിസ്സംഭ്രമം സമന്താഗ്രതസ്സംഭാവ്യമാനഃ, പരസ്പരവിമർദ്ദിതഫലപ്രകരാനതാഗ്രസ്ഥരൽകദളികാനാളികേരപൂഗാദികൈഃ കനകാതപത്രിതക്രമുകാദിനൂതനസ്തബകകമനീയതപനീയമണിദീപപ്രദ്യോതമാനനവരത്നാദിപൂരിതപ്രസ്ഥാധകദ്രോണമുഖ്യമാനഭാജനൈസ്സംഭൃതാനേകതീർത്ഥാംഭസ്സമാപൂർണ്ണശുംഭന്മണിശാതകുംഭകുംഭാദിഭിശ്ച ശുഭപാർശ്വദ്വയഃ, സജ്ജനാശയവദ്ഗജായതശുദ്ധേന രഥ്യാമാർഗ്ഗേണ ഗർഗ്ഗാദിഭിരുക്തമാർഗ്ഗേണ ച, ആപീനഹരിമണിപ്രാചീനപരിഹിതപ്രാതസ്സരാഹസ്കരപ്രേയസ്സരസമുജ്ജ്വലത്തിമകാന്തിഭിർമ്മവിവിധരത്നവിരചിതവിചിത്രദീപ്രാകാരസമുച്ഛ്രിതപ്രാകാരരൂപതയോന്മീലിതജംബൂഫലാകീർണ്ണജാംബൂനദാദ്രിവ

പ്രോന്മദോന്മജ്ജനനർമ്മവിധിനൈപുണാം, മേഘമാർഗ്ഗോ-
ല്ലസന്മേഖലാപങ്ക്തിവിചിത്രമണിഗണാംഘൃണിപ്രസരസ-
ങ്കലനസംഘടിതസംഖ്യാതിഗതസങ്കീർയ്യമാണസംക്രന്ദന-
ശരാസനപ്രതിപ്രതിഫലനപ്രഗുണിതംഹിതാദ്ഭുതപ്രൌ
ഢിമപ്രഗല്ഭതരഗോപുരപ്രകൃഷ്ടശിഖരൈഃ പരമധഃകൃതശ
തക്രതുപരിഷ്കൃതനഗരീകാം, സർവ്വപൂർവ്വിജയഗർവ്വധുർവ്വഹ-
വൈജയന്തജയകേളിപാടവപ്രകടനായ സപ്രസഭാപഹൃത
തൽപുരസ്ത്രീഃ കചഗ്രഹണകമ്പിതാംഗീസ്സദശ്രുത ഉദഗ്രഭു
ജമുദേപലഗർവ്വമുദാഹന്തീമിവ ശുഭ്രതരതാരാദികീർണ്ണസധോമ-
വലയബന്ധാംബരാചുംബിസദ്ധ്വജാഗ്രാലംബിനിർദ്ധൂതക
രപാദനൃത്യദ്വൈജയന്തീകാം, കൃഷ്ണാവലോകനതൃഷ്ണാകുലാ
ശയവൃഷ്ണിവരവധൂവാരവക്ത്രപരമ്പരാപൂരിതനിഭൃതവാ-
തായനവ്രാതവിഭ്രാജിതശുഭ്രവപ്രാഭ്രങ്കഷാഗ്രപ്രാസാദൈഃ-
പുഷ്കരാൽകരനിരന്തരിതപുഷ്കരിണീശതാവൃതതുംഗശൃംഗ-
തുഹിനാദ്രിഭംഗീമംഗീകുർവ്വാണാം, അവിരതഗതൈരവിരള
ഗന്ധാവൃതൈർദ്ദ്വിപിഷന്മനോഹരൈഃ പുരസന്മഹാജനൈ
രപ്രതിമൈരപി സ്വപ്രതിമാച്ഛലേന പ്രസ്ഫുടപ്രകടിതവി-
ഷ്ഫുരച്ചലചിത്രവിചിത്രതരമസൃണാച്ഛമണികുഡ്യകുട്ടി-
മാക്ഷീണലക്ഷ്മീകകക്ഷ്യാപഥാദികാം, തണ്ഡുലരജസ്സാന്ദ്ര-
മണ്ഡിതാനേകമംഗലപുരഗ്രാമാങ്കണപ്രഘണാം, സുഭദ്രാ-
വഹഹരിദ്രാരസപരസ്പരസമുക്ഷണവിഹാരപരകുമാരികാ-
കരക്വണിതകങ്കണധ്വനൽകൃതിവിമിശ്രിതകളപ്രഹസ-
നസ്വനശ്രുതിമനോഹരാം വിശ്വകർമ്മകൗശലേന വിശ്വ
നാഥപൌരുഷേണ ച വിശേഷാദഗ്രസമഗ്രഗുണഗ്രാമസ-
മൃദ്ധിവിവൃദ്ധാമപി തൽക്ഷണേ പുനർല്ലക്ഷ്മീകടാക്ഷലക്ഷീഭൂ
തതയാ സൌധാകരകരാലിംഗിതസൌധാവലീവധൂഭിരൈ
രിവാഖിലൈരപ്യഭിനവതാമധിഗതാം നിജപുരീം ഹരി
സ്സ്വയമസനാഥയൽ. 121

വ്യാ—തദന്വിതി. തദനു ദേവ്യാ സഹ ഭഗവതഃ പയോ
ധിതീരപ്രാപ്തേഃ തദ്ദിദൃക്ഷയാ ജനാനാമുന്നതസ്ഥലസ്ഥിതേഷു

നന്തരം. ചതുർത്ഥകഃ കാലാന്തരാത്തൽകാലസ്യ വിശേഷം നി
ഖിലജനാഹ്ലാദകത്വരൂപം സൂചയതി. അതയോഃ കാമസ്യേവ
മോഹനാ സുതനുഃ ശോഭനാമൂർത്തിര്യ്യസ്യ താദൃശഃ. കാമസ്യാപി
മോഹജനകമംഗലമൂർത്തിരിതി വാ, തഥാ ച ശ്രീഭാഗവതേ 'സാ
ക്ഷാന്മന്മഥമന്മഥഃ' ഇതി. അഥാപ്യുപ്രേക്ഷ്യ ഇത്യാഹ— അത
നുമഹിമേതി. അനല്പാനുഭാവ ഇത്യർത്ഥഃ. സുതന്വാം മംഗലമ
നോഹരാംഗ്യാ രുക്മിണ്യാ സഹിതഃ. സഃ പ്രജാനാമതിപ്രിയ
സ്സുദാനീമത്യന്തം ദിദൃക്ഷിതശ്ച. അച്യുതഃ തത്താദൃശാനേകസ
പത്നീകൃതസമാക്രമണേപി ച്യുതിരഹിതഃ. സർവ്വമിദം 'നിജപു
രീം ഹരിസ്സ്വയമസന്നാഥയൽ' ഇത്യത്ര ഹരിരിത്യസ്യ പൂർവ്വകാ
ലവിശേഷണം. ശില്പേഷു അലങ്കരണാദികലാസു കുശലൈഃ നി
പുണൈഃ ജനൈഃ അദ്ഭുതം യഥാ തഥാ കല്പിതം നിർമ്മിതം
സ്വച്ഛതരം അസ്പൃഷ്ടപങ്കലേശാശ്മയേ ഉല്ലോചാഃ വിതാനാനി
തേഷാം സച്ഛായം സമീചീനം പ്രതിബിംബം, അത്യന്തനിർമ്മല
തലേ, തസ്യ ച്ഛലേന വ്യാജേന ചിത്രാംബരേണ അദ്ഭുതചി
ത്രവർണ്ണവസ്ത്രേണ ആസ്തീർണ്ണം യന്നിർമ്മലതലം. പരമാർത്ഥതോ ഭൂ
തലോപരി ന ചിത്രവസ്ത്രാണി നിഹിതാനി, പരന്തു മുകുരവ
ന്നിർമ്മലതയാ ഉപരിസ്ഥിതോല്ലോചച്ഛായാഗ്രഹണാദ്ഭൂതലം
ചിത്രാംബരപരിക്ഷിപ്തതയാ ജനൈർജ്ഞായത ഇതി ഭാവഃ. ശി
ല്പകുശലജനാദ്ഭുതകല്പിതേതി തലാദാവപി സംബദ്ധ്യതേ. ത
ത്വമേവ ച തലാദീനാന്നിർമ്മലത്വാദൌ ഹേതുഃ. താദൃശതല
സ്യ പ്രാന്തയോഃ പാർശ്വഭാഗയോഃ ശുംഭന്തീ പ്രകാശമാനാ യാ
മണിസ്തംഭാനാം പങ്ക്തിഃ ശ്രേണിഃ തത്ര സന്ദാനിതേഷു ബദ്ധേ
ഷു മംഗലമാല്യേഷു ആലംബിതാഃ ലംബമാനതയാ കല്പിതാഃ,
ആലംബീതി പാഠേ താദൃശമാല്യാന്യാലംബന്ത ഇതി വിഗ്രഹഃ,
തഥാ മന്ദാനിലേനാന്ദോളിതാഃ സഞ്ചാലിതാശ്ച യാ മന്ദാരമഞ്ജ
ര്യ്യഃ മന്ദാരകുസുമസ്തബകാഃ. വിശേഷണദ്വയം മകരന്ദസ്യന്ദനേ
ഹേതുഗർഭം. താഭ്യസ്സ്യന്ദമാനസ്യ ക്ഷരതഃ മകരന്ദബിന്ദൂനാം സ
ന്ദോഹസ്യ സമൂഹസ്യ ശീർണ്ണൈഃ തലപാതേന ശകലിതൈഃ ശീ
കരൈഃ ലവൈഃ ശീതളിതഃ സമ്പാദിതശൈത്യഃ, പരിമളേന

ഉക്തമഞ്ജരീണാമന്യകുസുമാനാഞ്ച സുഗന്ധേന മാംസലിതോ വ്യാപ്തഃ, കൃതഃ വിതതഃ വിസ്തീർണ്ണഃ, ആയതോ ദീർഘശ്ച യോ വിശിഖാപഥഃ രഥ്യാമാർഗ്ഗഃ. വിശിഖാപഥസ്യൈതാവതാ ചക്ഷുഷസ്പർശോ ഘ്രാണസ്യ ച സന്തർപ്പണദ്വാരാ ഹൃദയംഗമത്വമുക്തം. താദൃശവിശിഖാപഥസ്യ പരിഭാസുരശേഖരതാം വിരാജമാനശിരോലങ്കാരഭാവം. ക്ഷണമിതി സഞ്ചരതോ ഹരേരല്പകാലമേവ രഥ്യാമാർഗ്ഗസംബന്ധസംഭവാൽ. ഊരീകുർവ്വാണഃ അംഗീകുർവ്വാണസ്സൻ. അനേന വിശിഖാലങ്കരണപ്രകാരാഃ, തഥാലംകൃതായാ അപി തസ്യാ ഭഗവത്സംബന്ധസംഭൂതശ്ശോഭാവിശേഷശ്ച വർണ്ണിതാഃ. അംഗേഷു ശിരസ ഇവ ഭൂഷണേഷു ശേഖരസ്യൈവ ശ്രേഷ്ഠത്വാൽ തത്ത്വേന ഭഗവതോ രൂപണം. രത്ന, ദീപാ, ക്ഷത, പുസ്തക, വസ്ത്രാദീനി സ്വസ്തികരവസ്തൂനി യസ്മിംസ്തൽ താദൃശവസ്തുകം. തഥാവിധം രുക്മഭാജനം സുവർണ്ണപാത്രം ഹസ്തേ യാസാം താശ്ചതാസ്സത്വരസംഗതപ്രത്യുദ്ഗതമംഗലാംഗനാഃ പ്രഥമം ദ്രുതം സമ്മിളിതാഃ പശ്ചാൽ വിഹിതപ്രത്യുദ്ഗമനാഃ അവിധവാ നാര്യഃ മംഗലവേഷാഃ കുമാരികാ വാ താഭിഃ വികീർണ്ണൈഃ വിക്ഷിപ്തൈഃ മംഗലാക്ഷതൈഃ മണ്ഡിതോഽലംകൃതോ മൌലിഃ കിരീടം സംയതകേശസമൂഹോ വാ യസ്യ താദൃശശ്ചാസൻ. മൌലൌ മംഗലാക്ഷതവികിരണസ്യ ദർശനാനന്തരമേവ കർത്തവ്യത്വാദസ്യ പ്രഥമമുക്തിഃ. സൂതമാഗധാദിഭിഃ കർത്തൃഭിഃ. സൂതൈഃ അവതാരസ്യ ചരിതസ്യ പൂതനാമോക്ഷാദ്യപദാനസ്യ ച നതിരൂപാഭിഃ സ്തുത്യാത്മികാഭിഃ, സൂരികൃതാഭിഃ പണ്ഡിതൈഃ പദ്യാത്മനാ നിർമ്മിതാഭിഃ, സൂക്തിഭിഃ കരണഭൂതാഭിഃ. സൂപഗീയമാനഃ സമ്യഗുപവർണ്ണ്യമാനശ്ചാസൻ. മൃദുഭിഃ അകഠോരൈഃ അത ഏവ ഹൃദ്യൈർമ്മനോഹരൈഃ വേണുവീണാപണവാദ്യൈഃ, 'സ്മൌ പണവമർദ്ദളൌ' ഇതി വൈജയന്തീ, ബഹുവാദ്യൈഃ. ഇദം അന്യാനി ചാനുപദവക്ഷ്യമാണാനി ത്രീണി തൃതീയാന്താനി ഹേതുവാചീനി മസൃണിതേത്യത്രാന്വയീനി. പികസ്വനവൽ കോകിലകൂജിതവൽ കളോ മധുരസ്സ്വരോ യേഷാം താദൃശാനി യാനി വികസ്വരാണി വികാസീനി

വിവിധഗീതാനി തൈശ്ച. ഗീതാനാം വികാസോ നാമ ക്രമേണാധികാധികജനശ്രവണഗോചരതാ. തൃതീയാന്താഭ്യാമഭ്യാംനടനേ അത്യാവശ്യകതയാ ഭരതമുനിവിഹിതേ വാദ്യഗീതേ ക്രമേണ ദർശിതേ. രണിതൗ സഞ്ജാതകണൗ മണിനൂപുരൗ യസ്മിൻ താദൃശം യഥാ തഥാ പ്രണിഹിതയോഃ താളാനുസാരേണ ന്യസ്തയോഃ പദയോഃ സ്വനൈശ്ച. മഞ്ജുതരേണ അതിമനോഹരേണ തലതാളേന രഞ്ജിതൗ സഞ്ജാതാരുണവർണ്ണൗ വിചാലിതൗ പ്രചാലിതൗ ച യൗ ഭുജൗ തയോഃ ശിഞ്ജാനാനാം കണന്താം ചലാനാം വലയാനാം കോലാഹലൈശ്ച. മസൃണിതാനി ആഹ്ലാദവന്തി കൃതാനി നഗരാന്തരാണി പുരീമധ്യാനി, ലക്ഷണയാ തത്സ്ഥാ ജനാഃ യൈസ്താദൃശൈഃ. സ്നിഗ്ധാഞ്ചിതാ മസൃണശബ്ദേനാഹ്ലാദവല്ലക്ഷ്യതേ. നഗരവർത്തിനോ ജനാനാനന്ദയന്തീതി മസൃണിതേത്യാദേരർത്ഥഃ. മധുരനടനാന്തരൈഃ മനോഹരനാട്യഭേദൈഃ കരണഭേദൈഃ. രംഭയാ തന്നാമ്ന്യാ അപ്സരഃപ്രവരയാ സൗന്ദര്യസാരസർവ്വസ്വഭൂതയാ സമാനാഭിഃ തുല്യാഭിഃ. രംഭായാഃ സമാനാഭിഃ മാനസഹിതാഭിഃ, നാട്യവിദ്യാവൈശാരദ്യഗർവ്വമുദ്വഹന്തീഭിരിതി ച. അപിർവ്വിരോധദ്യോതകഃ. വിരോധശ്ചാരംഭാസമാനാഭിരിത്യസ്യ നഞ്തത്പുരുഷതേ രംഭാസമാനേതരാഭിരിത്യർത്ഥകതയാ. അരം അത്യന്തം ഭാസമാനാഭിരിതി വിവക്ഷയാ ച തത്പരിഹാരഃ. 'അരംഭാസമാനാപി രംഭാസമാനാ കൃശാംഗീ കുരംഗീദൃഗംഗീകരോതു' ഇതി പണ്ഡിതരാജപദ്യാനുസാര്യയം പ്രയോഗഃ. പരന്തു വിശേഷണയോഃ പൗർവ്വാപര്യവൈപരീത്യം രംഭേത്യാദേരർത്ഥാന്തരപരതാഞ്ച വിശേഷോऽവസേയഃ. അരംഭോരുഹാക്ഷീഭിരിതി വിശേഷതോऽക്ഷിസൗന്ദര്യവർണ്ണനം നടനസ്യ പ്രകൃതതയാ. 'സർവ്വേ ഭാവാശ്ചക്ഷുഷി വ്യജ്യന്തേ' ഇതി ഹ്യഭിയുക്തോക്തിഃ. സംഭൂയ സംഘീഭൂയ. സമയാ അന്തികേ. ഏതൽ അഗ്രത ഇതി ച ഭഗവതോ നാട്യപ്രേക്ഷണൗത്സുക്യം ദ്യോതയതഃ. സംഭാവ്യമാനഃ പൂജ്യമാനശ്ച സൻ. അനേന നാട്യവിശേഷാവലോകനേ

ന ഭഗവതസ്സർവ്വോത്തരാ രസാസ്വാദരൂപാ പ്രീതിർദ്ദർശിതാ. പരസ്പരവിമർദ്ദിതൈഃ യഥാന്യോന്യാഭിമർദ്ദനം സഞ്ജായതേ തഥാ സുശ്ലിഷ്ടൈഃ ഫലപ്രകരൈഃ ആനതം അഗ്രം യാസാം താദൃശ്യഃ സ്ഥൂരന്ധ്രാശ്ച യാഃ കദളികാഃ രംഭാഃ താശ്ച നാളികേരപൂഗാദീനി തന്നാമകഫലവിശേഷാദീനി ച തൈഃ. താദൃശകദളികാസ്ത ബധൈർന്നാളികേരപൂഗാദികൈരിതി മദ്ധ്യമപദലോപിസമാസോ വാ. ഏവമേവ ഹി കേരളീയൈരദ്യാപ്യുത്സവാദികേഷു വീഥ്യാദികമലംക്രിയതേ. കനകാതപത്രിതാഃ സുവർണ്ണച്ഛത്ര[illegible] യഥാ ഭജേയുസ്തഥാ ഭാജനമദ്ധ്യേ സ്ഥാപിതാഃ ക്രമുകാദീനാം പൂഗാദീനാം നൂതനസ്തബകാഃ പ്രത്യഗ്രഗുച്ഛാഃ. പൂഗാദീത്യാദിനാ നാളികേരപരിഗ്രഹഃ. നൂതനേതി വിശേഷണേന കനകസമാനവർണ്ണത്വം ഹൃദ്യത്വഞ്ചോക്തം. താദൃശസ്തബകൈഃ കമനീയാനി, തഥാ തപനീയമണിദീപൈഃ കനകരത്നദീപൈഃ ഭാജനാന്തികവിന്യസ്തൈഃ പ്രദ്യോതമാനാനി, ഏവം നവരത്നാദിഭിഃ, ആദിനാ ധാന്യലാജകുസുമാദിഗ്ഗൃഹ്യന്തേ പൂരിതാനി ച പ്രസ്ഥാദീനി മാനഭാജനാനി മാനാർത്ഥാനി പാത്രാണി തൈഃ. പ്രസ്ഥാദീനാം പരിമാണാന്യന്യത്രാവഗന്തവ്യാനി. പ്രസ്ഥാദിഭാജനാനി ധാന്യാദിഭിരാപൂര്യ തന്മദ്ധ്യേ പൂഗസ്യ നാളികേരസ്യ വാ സ്തബകമപി വിന്യസ്യ തത്സമീപേ ദീപം സ്ഥാപയന്തി ഗൃഹപ്രവേശാദിഷു സർവ്വേഷു മാംഗളികേഷു കർമ്മസ്വിതി കേരളാചാരവേദിനാം സുജ്ഞേയം. സംഭൃതൈഃ സമ്പാദിതൈഃ അനേകതീർത്ഥാനാം ഗംഗാദീനാം അംഭോഭിഃ ജലൈഃ സമാപൂർണ്ണാഃ, ശുംഭന്മണയഃ പ്രകാശമാനരത്നാശ്ച യേ ശാതകുംഭകുംഭാഃ കനകകലശാദയസ്തൈശ്ച. തേഷാം മംഗളകരത്വം പ്രസിദ്ധം. ച ശബ്ദഃ പൂർവ്വോക്താനാം പൂഗാദികാനാം ഭാജനാനാഞ്ച സമുച്ചായകഃ. ശുദ്ധപാർശ്വാദയഃ പരിപൂരിതോഭയപാർശ്വേ സൻ. അത്ര കുംഭൈരിത്യനന്തരം ശുദ്ധേത്യസ്യ പൂർവ്വം 'സദ്ദേശികോപദേശതസ്സുത്തദപിവേകാദി' ഇതി മാതൃകായാം ലക്ഷ്യതേ. തദർത്ഥസ്യ സമ്യഗനവഭാസാത്തദപിവരണാനാദൃതമേവ വരം മ

ന്ത്യേ. യേനകേനാപ്യാത്മന യദി കേഷാഞ്ചിത്സന്തോഷഃ, ത ർഹി സദ്ഗുരൂപദേശമനുസൃത്യ തത്തദ്വിവേകാദി അസം സൃഷ്ടതയാ സ്ഥാപനാദി യസ്മിൻ തഥാ രുദ്ധേതി വ്യാഖ്യേയ തേ. വിവേകാദിത്യത്രാദിനാ ച സംസൃഷ്ടതയാ സ്ഥാപനം ഗൃഹ്യതേ. സജ്ജനാശയവൽ സജ്ജനാനാം ഹൃദയവൽ. ഋ ജ്വായതശുദ്ധേന ഋജുനാ ആയതേന ശുദ്ധേന ച. രഥ്യാമാ ർഗ്ഗേണ വിസ്തീർണ്ണയാ രഥവീഥ്യാ. മാർഗ്ഗസ്യ ഋജുത്വം വക്രേതര ത്വം, ആയതത്വം ദീർഘത്വം, ശുദ്ധത്വം ശുചിത്വം. ആശയ സ്യ ച ക്രമേണ നിഷ്കപടത്വം, ദീർഘാലോചനാശാലിത്വം, അ സൂയാദിരാഹിത്യഞ്ച. ഗർഗ്ഗാദിഭിരിതി. ഗർഗ്ഗോഹി ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്ര പാരദൃശ്വാ യാദവപുരോഹിതോ മഹർഷിഃ. ആദിപദാൽ ശ്രീ നാരദാദയോ ഗൃഹ്യന്തേ. ഉക്തമാർഗ്ഗേണ ഉപദിഷ്ടനാചാരേ ണ. തൃതീയാന്തയോരേതയോഃ അസമാസഥയദിത്യനേനാന്വയഃ. അഥ സ്വാഭാവികം താൽകാലികഞ്ച ശോഭാവിശേഷം ബോധ യൻ പുരീം വിശിനഷ്ടി— ആപീനേത്യാദിനാ. ആപീനാ ബൃഹ ന്തോ യേ ഹരിമണയഃ ഇന്ദ്രനീലരത്നാനി തേഷാം പ്രാചീനൈഃ തന്നിർമ്മിതാഭിർവൃതിഭിഃ 'പ്രാചീനം പ്രാന്തതോ വൃതിഃ' ഇത്യമ രഃ. പരിഹിതാഃ പരിതാവൃതാഃ, തഥാ പ്രാതസ്സരഃ പ്രഭാതസ മ്പാദകഃ, ബാല ഇതി യാവൽ, അഹസ്കരഃ സൂര്യഃ തസ്യ യേ പ്രേയാംസഃ ലോകാനാമതിപ്രിയാഃ കരാഃ അംശവഃ തൈഃ സ മുജ്ജ്വലന്തഃ അത ഏവ തിമ്മകാന്തയഃ തീക്ഷ്ണപ്രഭാഃ, രുക്മേണ വിവിധരത്നൈശ്ച വിരചിതാഃ അത ഏവ വിചിത്രാ അ ത്യദ്ഭുതാഃ, ദീപ്രാകാരാഃ പ്രഭാമയവിഗ്രഹാഃ, സമുച്ഛ്രിതാഃ അത്യുന്നതാശ്ച പ്രാകാരാഃ സാലാഃ തൈഃ ഫേനൂഭിഃ യാ ര മ്യതാ തയാ. ജംബൂഫലൈഃ ആകീർണ്ണാനാം വ്യാപ്താനാം ജംബൂനദാദ്രേഃ സുവർണ്ണശൈലസ്യ മേരുനാമകസ്യ വപ്രാ ണാം തടാനാം യ ഉന്മദോ ഗർവ്വഃ തദ്ഭഞ്ജനേ തന്നാശ നേ ഏവ നർമ്മവിധൌ ക്രീഡാകർമ്മണി നൈപുണം സൗ ഹാർദ്ദം; ഉന്മീലിതം പ്രകടീകൃതം താദൃശനൈപുണം യയാ

തഥാവിധാം. പ്രഭാവിഷയേ ഔന്നത്യവിഷയേ ച കനകാദ്രിവ പ്രാണ്യപി ന തൽപുരീപ്രാകാരസാദൃശ്യമനുഭവിതുമർഹന്തീതി ഭാവഃ. ആപീനഹരിമണിപ്രാചീനപരിഹിതേത്യസ്യ പ്രതിയോഗിതയാ ജംബൂഫലാകീർണ്ണേതി വപ്രവിശേഷണം. തത്ര വർണ്ണതഃ പരിമാണതശ്ച സാമ്യേപി ജംബൂഫലതോ ഹരിമണീനാമുൽകർഷഃ പ്രഭാപ്രകർഷകൃതസ്സ്വസിദ്ധഃ. മേഘമാർഗ്ഗേ ഉല്ലസന്ത്യഃ വിരാജമാനാഃ അത്യുന്നതാ ഇതി യാവൽ, താദൃശീഷു മേഖലാസു ശില്പശാസ്ത്രപ്രസിദ്ധേഷു ഭിത്തിഭാഗേഷു പര്യസ്താനാം നിഹിതാനാം വിചിത്രാണാം നാനാപ്രകാരാണാം മണിഗണാനാം യേ ഘൃണിപ്രസരാഃ പ്രസൃതാഃ കിരണാഃ, 'ഗഭസ്തിഘൃണിഘൃഷ്ടയഃ' ഇത്യമരഃ, മേഘമാർഗ്ഗോല്ലസദിതി ഘൃണിപ്രസരാണാം വാ വിശേഷണം; തേഷാം സങ്കലനേന മിശ്രീഭാവേന സംഘടിതാനാം ഉൽപാദിതാനാം സംക്രാന്തിഗാനാം ബഹൂനാം, സങ്കീർയ്യമാണാനാം തത്ര തത്ര വ്യാപ്നുവതാം, സങ്കീർയ്യമാണാനാം ഇതി കർമ്മകർത്തരിപ്രയോഗഃ, സംക്രന്ദനശരാസനാനാം ഇന്ദ്രചാപാനാം ശോഭാഃ താദൃശശരാസനപ്രതി. 'സുപ് പ്രതിനാമാത്രാർത്ഥേ' ഇത്യവ്യയീഭാവഃ. തേഷാം പ്രതിഫലനേന മണിമയസ്വഭിത്തിഷു പ്രതിബിംബേന പ്രഗുണിതം അതിശയിതം യഥാ തഥാ ആഹിതഃ സമ്പാദിതഃ അദ്ഭുതപ്രൗഢിമാ ആശ്ചര്യാതിശയോ യൈസ്താദൃശാനാം പ്രഗൽഭതരാണാം അതിമഹതാം ഗോപുരാണാം പ്രകൃഷ്ടൈഃ മനോഹരൈരുന്നതൈർവാ ശിഖരൈഃ അഗ്രൈഃ ഹേതുഭിഃ. പരം അത്യന്തം. അധഃകൃതാ ശതക്രതോരിന്ദ്രസ്യ പരിഷ്കൃതാ ഭൂഷിതാ നഗരീ യയാ താദൃശീ. 'നദ്യൃതശ്ച' ഇതി കപ്. ദ്വാരകാഗോപുരാഗ്രാണി അമരാവതീമപ്യതിവർത്തന്തേ ഔന്നത്യേന പ്രഭയാ ചേതി ഭാവഃ. അമരാവത്യാമേകമേവേന്ദ്രചാപം അത്ര തു ബഹൂനീത്യതോപി ന്യക്കരോത്യമരാവതീം ദ്വാരകേതി ഹൃദയം. ശുദ്ധരത്നാദികീർണ്ണാനാം നിർദ്ദുഷ്ടവജ്രാദഖചിതാനാം സദ്ധേമവലയബദ്ധാനാം നിർമ്മലകനകവലയത്രപൈരന്തരാഘടിതൈഃ ബന്ധനൈഃ ദൃഢീകൃതാനാം അംബരാ

ചുംബിനാം ഗഗനസ്പൃശാം അത്യുച്ഛ്രിതാനാമിതി യാവൽ സദ്ധ്വജാനാം ഉൽകൃഷ്ടകേതൂനാം അഗ്രേഷു ആലംബിന്യഃ, തഥാ നിർദ്ധൂതകരപാദം ആകമ്പിതകരചരണം യഥാ തഥാ നൃത്യന്ത്യശ്ച വൈജയന്ത്യഃ പതാകാ യസ്യാസ്താദൃശീം. അത്ര പതാകാനാം പാരാവാരാഗതപ്രഭൃതവാതാഹതികൃതചലനം നൃത്യതയാധ്യവസിതം. ഏവം പതാകാനാം പാർശ്വലംബിദീർഘമംബരശകലദ്വയം കരത്വേന, അധോഭാഗലംബിതൽ ചരണത്വേന ചേതി വേദിതവ്യം. അത്ര ഹൃദയംഗമാമുൽപ്രേക്ഷാമാഹ—സർവ്വേതി. സർവ്വാസാം പുരാം പത്തനാനാം വിജയേന ഗർവ്വധുർവ്വഹസ്യ ദർപ്പഭാരമുദ്വഹതോ വൈജയന്തസ്യ സുരേശ്വരപ്രാസാദസ്യ ജയകേള്യാം യൽ പാടവം വൈദഗ്ദ്ധ്യം തസ്യ പ്രകടനായ പ്രകാശനായ. സപ്രസഭം സബലാൽകാരം യഥാ തഥാ അപഹൃതാഃ യാസ്തൽപുരന്ധ്ര്യഃ വൈജയന്താന്തഃപുരാംഗനാഃ താഃ. ഉദ്വഹന്തീമിത്യസ്യേദകർമ്മ. കചഗ്രഹണേന കബരീഷു ഗ്രഹണേന ഹേതുനാ കമ്പിതാംഗീഃ വേപിതാവയവാസ്തതീഃ. തദഗ്രതഃ വൈജയന്തസ്യ പുരോഭാഗേ. ഉദഗ്രഭുജം ഉച്ഛ്രിതബാഹു, ഉദ്വേലഗർവ്വം പ്രവൃദ്ധദർപ്പഞ്ച യഥാ തഥാ. ഉദ്വഹന്തീം ബിഭ്രാണാമിവ. രിപുജയേ ഹിതത്സമഗ്രതാപ്രകാശനായ വീരാസ്തദന്തഃപുരവനിതാ ബഹിരാകൃഷ്യ കചേഷു ഗൃഹീത്വാ തേഷാമേവാഗ്രതഃ സഗർവ്വം ദർശയന്തി. സർവ്വപൂർവ്വിജയേതിസ്ഥാനേ സർവ്വപൂർവ്വജനജയേതി, പുരന്ധ്രീരിതിസ്ഥാനേ പുരന്ധ്രീശയഃ ഇതി ച പാഠാ ഉപലഭ്യന്തേ. തത്സാധുതാ സുധീഭിശ്ചിന്ത്യതാം. അത്ര പതാകാനാം പ്രതിയോഗിന്യഃ പുരന്ധ്ര്യഃ, ധ്വജസ്യ ഭുജഃ, ധ്വജാഗ്രാലംബനാക്ഷിപ്തബന്ധനരജ്ജ്വശ്ച കചാ ഇതി വിവേകോ ബോദ്ധ്യഃ തദ്ധോദ്വഹനേ ച പുരന്ധ്രീണാം നിർദ്ധൂതകരപാദനർത്തനം സംഭവത്യേവേതി ഭാവസ്സേയം. തതശ്ച പൂർവ്വോക്താധ്യവസായമൂലകാതിശയോക്ത്യുത്ഥാപിതാ ƒ സാവുൽപ്രേക്ഷേതി ച വേദിതവ്യം. ഉൽപ്രേക്ഷയാ ച പതാകാനാം ഹൃദയഹാരിത്വം ധ്വജാനാമത്യുന്നതത്വഞ്ച വ്യജ്യതേ. പുഷ്കരോൽകരൈഃ പദ്മസമൂഹൈഃ നിരന്തരിതാനി സർവ്വതോ വ്യാപ്താനി യാനി പുഷ്കരിണീശതാനി ബഹവഃ പദ്മാകരാഃ

തൈരാവൃതസ്യ തുംഗശൃംഗസ്യ തുഹിനാദ്രേഃ ഹിമവതഃ ഭംഗീം ശോഭാം. അംഗീകുർവ്വാണാം ആദദാനാം. അത്രഹേതുന്ദർശയതി— കൃഷ്ണേതി. കൃഷ്ണാവലോകനേ യാ തൃഷ്ണാ അനിവാര്യോഽഭിലാഷഃ തയാ ആകുലാശയസ്യ ക്ഷുബ്ധാന്തഃകരണസ്യ വൃഷ്ണിവരാണാം വധൂവാരസ്യ വനിതാവ്രാതസ്യ, വൃഷ്ണിവരാണാം വധൂനാഞ്ച വാരസ്യേതി വാ വിഗ്രഹഃ, വക്ത്രപരമ്പരയാ മുഖസമൂഹേന ആപൂരിതഃ അത ഏവ നിഭൃതഃ പ്രകൃഷ്ടശോഭഃ യോ വാതായനവ്രാതഃ ഗവാക്ഷനിവഹഃ തേന വിഭ്രാജിതാഃ, ശുഭ്രവപ്രാഃ ധവളഭിത്തയഃ, അഭ്രങ്കഷാഗ്രാഃ മേഘസ്പൃഗഗ്രഭാഗാശ്ച പ്രാസാദാഃ സൌധാഃ തൈഃ. അത്ര വക്ത്രപുഷ്കരയോഃ, ഗവാക്ഷപുഷ്കരിണ്യോഃ വപ്രതുഹിനയോശ്ച ബിംബപ്രതിബിംബഭാവഃ, തദ്വശാച്ചിതാ ച നിദർശനാ വപ്രേ തുഹിനബിംബതുലാഭായൈവ ശുഭ്രേതി വിശേഷണം. അവിരതം സതതം ഗതാഗതാനി ബഹുകാര്യവ്യഗ്രതയാ ഗമനാഗമനാനി യേഷാന്തഥാവിധൈഃ. അവിരളഗണാവൃതൈഃ 'അനല്പഭൃത്യസംഘപരിവൃതൈഃ. ദിവിഷദോ ദേവാ ഇവ മനോഹരാഃ താദൃശൈശ്ച. പുരസന്മഹാജനൈഃ പുരസദഃ പുരവാസിനോ യേ മഹാജനാസ്സൈഃ. ഇദം പ്രകടിതേത്യത്ര കർത്തൃതയാന്വേതി. അപ്രതിമൈഃ അനുപമൈഃ. പ്രതിബിംബരഹിതൈരിത്യപി സ്ഫുരതി. അത ഏവ സപ്രതിമേത്യനേന വിരോധം ദ്യോതയിതുമപിശബ്ദഃ. സപ്രതിമാച്ഛലേന സ്വീയപ്രതിബിംബവ്യാജേന പ്രസ്ഫുടം യഥാ തഥാ പ്രകടിതാനി, വിഷ്ഫുരന്തി പ്രകൃഷ്ടകാന്തീനി, ചലാനി ഗതിമന്തി ച ചിത്രാണ്യാലേഖ്യാനി തൈർവ്വിചിത്രതരാണി അതിവിസ്മയജനകാനി, മസൃണാനി സ്നിഗ്ദ്ധാനി, അത ഏവാച്ഛാനി നിർമ്മലാനി, മണിമയാനി കുഡ്യാനി ഭിത്തയഃ കുട്ടിമാ ബദ്ധഭൂമയശ്ച, മണീത്യേതദത്രാപി സംബധ്യതേ, തൈർഹേതുഭിഃ അക്ഷീണലക്ഷ്മീകഃ പ്രവൃദ്ധശോഭഃ കക്ഷ്യാപഥാദിര്യസ്യാസ്താദൃശീം. അത്രപൌരാണാം പ്രതിമാസു തത്സന്നിഷിധ്യ ചലചിത്രതാരോപാൽ തേഷാം ദിവിഷദിത്യാദിനോക്തസ്യ സൌന്ദര്യസ്യാതിശയസ്സൂച്യതേ. മസൃണാച്ഛേതിവിശേഷണദ്വയംപ്രതിബിംബയോഗ്യതാം പ്രതിപാദ

യതി. തണ്ഡുലരജസ്സ്വന്ദന ജലമിശ്രണാദാർദ്രീകൃതേന ത ണ്ഡുലചൂർണ്ണേന മണ്ഡിതാ അലംകൃതാഃ, അനേകമംഗലാഃ ദീപ ദർപ്പണാദിബഹുകല്യാണകരവസ്തുയുക്താശ്ച പുരഗ്രാമാണാം അ ങ്കണപ്രഘണാഃ അങ്കണാനി ചാളിന്ദാശ്ച യസ്യാംതഥാവിധാം സുഭദ്രാവഹഃ അത്യന്തമംഗളികഃയഃ ഹരിദ്രാരസഃ ഹരിദ്രാദ്രവഃ തേന പരസ്പരസ്യ സമുക്ഷണം സേചനം ഏവ വിഹാരഃ ക്രീ ഡാ തൽപരാണാം തദ്വ്യക്താനാം കുമാരികാണാം കരേഷു ക്വ ണിതാനാം ശിഞ്ജിതാം കങ്കണാനാം ധ്വണൽകൃത്യാം ധ്വണൽ കാരേണ വിമിശ്രിതോ യഃ കളോ മധുരഃ പ്രഹസനസ്വനഃ ഹാ സശബ്ദഃ തസ്യ ശ്രുത്യാ ആകർണ്ണനേന മനോഹരാം. താദൃശപ്ര ഹസനസ്വനേന ശ്രുതിം ശ്രോത്രം മനശ്ച ഹരന്തീമിതി വാ. വിശ്വകർമ്മണഃ തന്നാമകസ്യ സുരശില്പിനഃ കൌശലേന നിർമ്മാ ണനൈപുണേന. ഉക്തഞ്ചാദൌ 'സുരശില്പികല്പിതാം' ഇതി. വിശ്വനാഥസ്യ സർവ്വേശ്വരസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ. പൌരുഷേണ പ രാക്രമേണ. അനേന തത്തദ്ദേശാഹൃതവിശിഷ്ടവസ്തുസ്തോമവ ത്താദർശിതാ. വിശ്വാഗ്രാഃ ലോകശ്രേഷ്ഠാഃ യേ സമഗ്രഗുണാഃ തദ്ഗ്രാമസ്യ തത്സമൂഹസ്യ സമൃദ്ധ്യാ സമ്പത്ത്യാ വിവൃദ്ധാം ഉൽകൃഷ്ടാം. അപിനാ താദൃശവൃദ്ധിതോപ്യാധിക്യസ്യാസംഭാവ നീയത്വം വ്യഞ്ജിതം. ലക്ഷ്മ്യാഃ രുക്മിണീരൂപധാരിണ്യാഃ കടാ ക്ഷസ്യ ലക്ഷീഭൂതതയാ വിഷയീഭൂതതേ്വന ഹേതുനാ. അപരൈ രിവ പൂർവ്വസ്ഥിതേഭ്യോ ഭിന്നൈരിവ, തഥാസംഭാവനാവിഷ യൈരിതി യാവൽ. അഖിലൈഃ രഥ്യാപ്രാസാദാദിഭിർന്നിഖിലൈ രപി. അഭിനവതാമധിഗതാം നൂതനത്വം പ്രാപ്താം. അത്രാപി ഇവശബ്ദസ്യാനുഷംഗഃ. അവസ്ഥാവിശേഷേ അഭിനവതാബു ദ്ധേരുപപത്തിമുപമയാ ദർശയതി—സൌധേതി, സൌധാകരൈഃ സുധാകരശ്ചന്ദ്രഃ തത്സംബന്ധിഭിഃ കരൈഃ രശ്മിഭിഃ ആലിംഗി താ സ്പൃഷ്ടാ യാ സൌധാവലീ പ്രാസാദപരമ്പരാ താമിവ. അനു ഭൂയതേ ഹി ലോകൈഃ പുരാണാപി സൌധാവലീ തദാ നൂത നേവ, യദാ സാ ഭവതി നിശാകരമരീചിസംസ്പൃഷ്ടാ. തഥാ ദ്വാ

രകാപി ദേവീകടാക്ഷപാതമാത്രേണാഭിനവേവാദൃശ്യതേത്യൎത്ഥഃ. അത്ര കരാലിംഗിതപദാഭ്യാം ലിംഗവിശേഷാഭ്യാഞ്ച പ്രിയതമ സമാശ്ലിഷ്ടതരുണീരൂപാൎത്ഥദ്വയാപി സ്മരണാൽ തത്സാമ്യം പുഷ്ടാ മപി പരമ്പരയാ ദ്യോത്യതേ. പൂൎവ്വാധികശോഭാവതീ തദാ പുരീ ജാതേതി ഭാവഃ. ഹരിരിതിവിശേഷ്യസമൎപ്പകമപി സാഭിപ്രായ മന്യാ നിഖിലനയനാംഹരണാദനൎത്ഥമവഗന്തവ്യം. സ്വയം ആത്മനാ. അസമാധയാൽ സമാധാനമകരോൽ. ആത്മനാ നാ ഥേന യോജയാമാസേത്യൎത്ഥഃ. പ്രാവിശദിതി യാവൽ. ഏവമു ക്ത്യാ ഭഗവൽപ്രത്യാഗമനാൽ പൂൎവ്വം പുരസദാമനാഥതാബുദ്ധി രഭ്യാസീദിതി വ്യജ്യതേ. തേന തദാനീം ഹൎഷാതിശയശ്ച. ഉ ക്തേതരേfലങ്കാരാസ്സ്വയമൂഹ്യാഃ ഏതാദൃശാനേകദീൎഘസമാസഘ ടിതോ ഗദ്യരചനാസമ്പ്രദായസ്സുശ്ലിഷ്ടാനേകമണിരിവ ഹാരശ്ച കമപി ചമൽകാരമാരചയതീത്യത്ര രസികാനാമനുഭവമേവസാ ക്ഷീകുൎമ്മ ഇതി.

സാ— അനംഗന്നും മോഹത്തെക്കൊടുക്കുന്ന ശോഭനശരീ രമുടയവനും അനല്പമായ അനുഭാവമുള്ളവനും ആയ ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണൻ പിന്നീട് കടൽതീരത്തിൽ നിന്നു സുന്ദരിയായ രുക് മിണിയോടുകൂടി എഴുന്നള്ളത്താരംഭിച്ചു. നല്ലനല്ലപണിക്കാർ വ ളരെ അത്ഭുതമായിപണിചെയ്ത് വഴിയിൽ വിതാനിച്ചിട്ടുള്ള തും ചളിലേശമില്ലാത്തവയും ആയ മേക്കട്ടികൾ താഴത്തുനിഴലി ച്ചു കാണുന്നതുകൊണ്ട് ചിത്രവൎണ്ണമായ പട്ടുവിരിച്ചിരിക്കയാണ് എന്നു തോന്നുന്നനിൎമ്മലമായ നിലത്തിൻെറരണ്ടുഭാഗത്തും വരി വരിയായിനിൽക്കുന്ന രത്നസ്തംഭങ്ങളിൽകെട്ടിയിട്ടുള്ള മംഗളമാ ല്യങ്ങളിൽ തൂങ്ങിക്കിടക്കുന്നവയും മന്ദവായു ആട്ടുന്നവയുമായ മ ന്ദാരപ്പൂങ്കുലകളിൽ നിന്നുവീഴുന്ന തേൻതുള്ളികളുടെ പൊടിഞ്ഞ പൊടികളെക്കൊണ്ട് തണുത്തതും സുഗന്ധപരിപൂൎണ്ണവും പര ന്ന് നെടുനീളെകിടക്കുന്നതുമായ തേർ വീഥികൾക്ക് ക്ഷണനേ രം തിരുമേനി മേത്തരം ശിരോഭൂഷണമായിത്തീൎന്നു. നടക്കു മ്പോൾ അൽപനേരമല്ലേ കരിടത്തു സംബന്ധമുണ്ടാകയുള്ളു!

രത്നം, ദീപം, അക്ഷതം, പുസ്തകം വസ്ത്രം മുതലായ സ്വസ്തിയെ കൊടുക്കുന്ന വസ്തുക്കൾ വെച്ചിരിക്കുന്ന പൊൻപാത്രം ഹസ്തത്തിൽ ധരിച്ചുകൊണ്ട്, മംഗളാലങ്കാരമണിഞ്ഞ കുമാരികൾ വേഗത്തിൽ കൂട്ടത്തിൽ കൂടി എതിരേററ് മംഗളമായ അക്ഷതം ഭഗവാന്റെ സിരസ്സിൽഇട്ടു. അവതാരത്തേയും ചരിതത്തേയും പററി സ്തുതി രൂപമായി വിദ്വാന്മാർ നിർമ്മിച്ചിട്ടുള്ള സൂക്തികളെക്കൊണ്ട് സൂതൻ മാഗധൻ തുടങ്ങിയവർ അദ്ദേഹത്തെ വർണ്ണിച്ചുപാടി. മുരുക്കളായ ഓടക്കുഴൽ, വീണ, മൃദംഗം മുതലായ അനേകം വാദ്യങ്ങളെക്കൊണ്ടും, കുയിൽനാദം പോലെ മധുരമായ സ്വരത്തോടുകൂടി വികസിച്ചുവരുന്ന പലതരം പാട്ടുകളെക്കൊണ്ടും, മണിമയമായ കാൽചിലമ്പു കിലുങ്ങുമാറ് താളത്തിനൊത്തു ചവിട്ടുന്ന കാലിന്റെ ശബ്ദംകൊണ്ടും ഭംഗിയിൽ ഉള്ളംകൈകൊട്ടി താളം പിടിക്കുകയാൽ ചുവന്നിരിക്കുന്നതും ഇളകുന്നതുമായ ഭുജങ്ങളിൽ കിടന്നു കിലുങ്ങുന്ന വളകളുടെ കോലാഹലം കൊണ്ടും പൌരന്മാരെ ആനന്ദിപ്പിക്കുന്ന പലതരം നാട്യങ്ങളെക്കൊണ്ട് രംഭയോടെതിരായ താമരക്കണ്ണികൾ അടുത്തു മുമ്പിൽ ഒരുമിച്ചു ചേന്ന് അദ്ദേഹത്തെ പ്രീതിപ്പെടുത്തി. തിങ്ങി അന്യോന്യം കൂട്ടി ഉരസുന്ന കായക്കുലകളുടെ ഭാരം നിമിത്തം അഗ്രം താന്ന നല്ലവാഴകൾ, അതിന്മേൽ കെട്ടിയിരിക്കുന്നനാളികേരങ്ങൾഅടക്കകൾ, അടുത്തുവെച്ചിരിക്കുന്ന നല്ല പൊൻവിളക്കുകളെക്കൊണ്ട് പ്രകാശിക്കുന്നവയും നവരത്നം, നെല്ല്, അരിമുതലായവനിറച്ചു അതിന്റെ നടുവിൽ കവുങ്ങ്, തെങ്ങ് ഇവയുടെ പുതിയ പൂക്കുല തങ്കക്കുടംപോലെ കുത്തിനിറത്തി വെച്ചിരിക്കുന്നവയും ആയ ഇടങ്ങഴി, പറ, ദ്രോണം (പതിനാറിടങ്ങഴികൊള്ളുന്നത്) മുതലായ ഭാജനങ്ങൾ, അനേകം തീർത്ഥങ്ങൾ കൊണ്ടുവന്ന് നിറച്ചുവെച്ചിരിക്കുന്നവയും രത്നങ്ങളെക്കൊണ്ടു തിളങ്ങുന്നവയും ആയ കനകക്കുടങ്ങൾ മുതലായവകൊണ്ട് ഭഗവാന്റെ രണ്ടുഭാഗവും നിറഞ്ഞിരിരുന്നു. സ്വതവേ, വലിയ ഇന്ദ്രനീലക്കല്ലുകൊണ്ടുണ്ടാക്കിയ മൂടികൊണ്ടുമറച്ചവയും ലോകങ്ങൾക്ക് പ്രീതിയെ

കൊടുക്കുന്ന ബാലാദിത്യന്റെ രശ്മികളെക്കൊണ്ട് അധി
കം പ്രകാശിക്കുന്നവയും അതുനിമിത്തം കണ്ണുമഞ്ഞിക്കുന്നവ
യും പ്രദാമായങ്ങളും അത്യത്ഭുതങ്ങളും അത്യുന്നതങ്ങളും ആയ
പൊൻമതിലുകളുടേയും രത്നമതിലുകളുടേയും ഭംഗികൊണ്ട്;
മുകളിൽ ഞാവൽപഴങ്ങൾ പരന്നുകിടക്കുന്ന പൊന്മലയുടെ താ
ഴ്‌വാരങ്ങളുടെ ഗർവ്വിനെ കളയുക എന്നത് തനിക്ക് കേവലം കളിയാ
ക്കി അതിലുള്ള നൈപുണ്യത്തെ വെളിപ്പെടുത്തുന്നതും, മേഘമാ
ർഗ്ഗത്തിൽ മുട്ടുന്ന മേഖലകളിൽ പതിച്ചിരിക്കുന്ന പലനിറത്തിലു
ള്ള രത്നങ്ങളിൽ നിന്നുപുറപ്പെടുന്ന രശ്മികൾ കൂടിച്ചേർന്ന് വ്യാ
പിച്ച് അനേകം മഴവില്ലിന്റെ ആകൃതിയായി കാണികൾക്ക്
അത്ഭുതത്തെക്കൊടുക്കുന്ന വലിയ ഗോപുരങ്ങളുടെ പൊങ്ങിയ അ
ഗ്രഭാഗങ്ങളെക്കൊണ്ട് പരിഷ്കാരം തികഞ്ഞ അമരാവതിയെ വ
ളരെ താഴ്ത്തിയിട്ടുള്ളതും, സകല നഗരങ്ങളേയും ജയിച്ച് ഗ
ർവ്വിച്ചിരിക്കുന്ന ദേവേന്ദ്രരാജധാനിയെ നിഷ്പ്രയാസം ജയി
ച്ചിട്ടുള്ള തന്റെ സാമർത്ഥ്യം പ്രകടിപ്പാനായി ഇന്ദ്രന്റെ അന്തഃ
പുരസ്ത്രീകളെ ബലാൽക്കാരമായി പിടിച്ചുകൊണ്ടുവന്ന് അ
തിന്റെ മുമ്പിൽ അതിരററ ഗർവ്വോടുകൂടി കൈകൊണ്ടു തലമുടി
ക്കുപിടിച്ച് പൊക്കിക്കാട്ടുകയും അപ്പോൾ അവർ ദുഃഖംകൊ
ണ്ടും വേദനകൊണ്ടും കയ്യും കാലും കുടഞ്ഞ് തുള്ളുകയും ആണൊ
എന്നു തോന്നുമാറ്; നല്ലജാതിരത്നങ്ങൾ പതിച്ചിട്ടുള്ള പൊൻവ
ളകളെക്കൊണ്ട് ഇടക്കിടെ കെട്ടിയിട്ടുള്ളവയും ആകാശം ചുംബിക്കു
ന്നവയുമായ കൊടിമരങ്ങളുടെ മുകളിൽ തൂങ്ങിക്കിടന്ന് പള്ളക്കും
ചുവട്ടിലും ഉള്ള ഈരണ്ട് തുണിക്കണ്ടങ്ങളെക്കുടഞ്ഞും കൊ
ണ്ട് കാററത്തു നൃത്തം ചെയ്യുന്നകൊടിക്കൂറകളോടുകൂടിയതുമായ
ആ ദ്വാരക അപ്പോൾ ശ്രീകൃഷ്ണനെക്കാണുവാനുള്ള തൃഷ്ണകൊ
ണ്ട് മനസ്സ് ക്ഷോഭിച്ചിരിക്കുന്ന വൃഷ്ണിശ്രേഷ്ഠന്മാരുടെ വധുക്കളു
ടെ മുഖസമൂഹം കൊണ്ടു ഇടതൂന്നതും അതുനിമിത്തം കാണാൻ
കൌതുകമുള്ളതുമായ അനവധികിളിവാതിലുകളെക്കൊണ്ട് ന
യനാനന്ദത്തെക്കൊടുക്കുന്ന വെളുത്തഭിത്തികളെക്കൊണ്ടും അ

ത്ത്യന്നതങ്ങളായ പ്രസാദങ്ങളേക്കൊണ്ടും, താമരപ്പൂക്കൾ നിറഞ്ഞു നിൽക്കുന്ന അനവധിപൊയ്കകൾ ചുററുമുള്ളതും ഉയൎന്നകൊടുമുടികളോടുകൂടിയതും ആയ മഞ്ഞിൻമലയുടെ ഭംഗിയെ കൈക്കൊണ്ടു. എല്ലായ്പോഴും അങ്ങുമിങ്ങും അനവധിഭൃത്യന്മാരോടുകൂടി ഗതാഗതം ചെയ്യുന്നവരും അമരസുന്ദരന്മാരും എതിരററവരും ആയ പുരത്തിലുള്ള മഹാജനങ്ങളുടെ പ്രതിബിംബം തട്ടിയിരിക്കുന്നതുകണ്ടാൽ ചലചിത്രങ്ങളെ സ്പഷ്ടമായിക്കാണിക്കയാണൊ എന്നു തോന്നുമാറ് അത്യത്ഭുതാവഹങ്ങളായിത്തീൎന്ന സ്നിഗ്ദ്ധങ്ങളായ നിൎമ്മലമണിത്തിണ്ണകളെക്കൊണ്ടും ഭിത്തികളെക്കൊണ്ടും കക്ഷ്യാപഥങ്ങളും മററുപ്രദേശങ്ങളും അക്ഷീണമായ കാന്തിയെ കൈക്കൊണ്ടു. ഗ്രാമങ്ങളുടെ മുററത്തും തിണ്ണകളിലും അരിഅണിഞ്ഞ് വിളക്കുമുതലായ മംഗളവസ്തുക്കളെക്കൊണ്ട് അലങ്കരിച്ചിരുന്നു. കല്യാണകരമായ മഞ്ഞൾചാറ് അന്യോന്യം കോരിവീഴ്ത്തിക്കളിക്കുന്ന പെൺകിടാങ്ങളുടെ കൈകളിൽ കിലുങ്ങുന്ന കങ്കണങ്ങളുടെ ധ്വനൽക്കാരത്തോടുകൂടികലൎന്ന അവരുടെ മധുരമായ ചിരിയുടെ ശബ്ദം ജനങ്ങളുടെ ചെവിയും ചിത്തവും കവൎന്നു. വിശ്വകൎമ്മാവിൻെറ കരകൌശലംകൊണ്ടും വിശ്വനാഥൻെറ പൌരുഷംകൊണ്ടും ഉണ്ടായ ലോകോത്തരങ്ങളായ നിഖിലഗുണങ്ങളുടേയും സമൃദ്ധികൊണ്ട് ആ ദ്വാരക ഉൽകൃഷ്ടയാണെങ്കിലും തൽക്ഷണത്തിൽ ആകട്ടെ രുക്മിണീരൂപിണിയായ ലക്ഷ്മിയുടെ കടാക്ഷങ്ങൾക്കു ലക്ഷ്യീഭവിക്കയാൽ അവിടേയുള്ള സകലവസ്തുക്കളും ചന്ദ്രരശ്മിതട്ടിയ സൌധംകണക്കു് മാറിപ്പോയതായതുപോലെ ജനങ്ങൾക്കുതോന്നി. ഈവിധം അതിഘോഷത്തോടും അത്യത്ഭുതങ്ങളായ സംഭവങ്ങളോടുംകൂടി നിഖിലജനസന്താപഹാരിയായ ഭഗവാൻശ്രീകൃഷ്ണൻ സജ്ജനങ്ങളുടെ മനസ്സ് എന്നപോലെ നേരെ നീണ്ടുനിൎമ്മലമായ മാൎഗ്ഗത്തിലൂടെ ഗൎഗ്ഗാദികളുടെ ഉപദേശം അനുസരിച്ച് പത്നിയോടുകൂടി തൻെറ രാജധാനിയിൽ പ്രവേശിച്ചു. പൌരന്മാരെല്ലാം അതുവരെ തങ്ങൾക്കുണ്ടായിരുന്ന അനാഥത്വബുദ്ധിയെല്ലാം തീൎന്ന് അത്യാനന്ദതുന്ദിലന്മാരാകയും ചെയ്തു.

അഥ യഥാവിധാനമഗ്നിസാക്ഷികം വിവാഹകമ്മസ്യ പ്രധാനം കരഗ്രഹണമാഹ—

പ. ശുഭേ മുഹൂൎത്തേഥ ശുചിം സ സാക്ഷിണം
വിധായ സാക്ഷീ സകലാത്മനാമപി
സദൎഭഹേമാദിപവിത്രപാണിനാ
വിദൎഭകന്യാകരമഗ്രഹീദ്ധരിഃ 122

വ്യാ—ശുഭ ഇതി. അഥ പുരീപ്രാപ്ത്യനന്തരം. ശുചിം അഗ്നിം. ശുചിം സാക്ഷിണം വിധായേതി യോജനാ. സഃ യദുകുലാവതംസതേന പ്രസിദ്ധഃ. സകലാത്മനാം സാക്ഷീ നിഖിലാന്തരംഗാണാം തദ്വൃത്തീനാഞ്ച ദ്രഷ്ടാ. അപിശബ്ദേന നിഖിലസാക്ഷിണസ്സാക്ഷ്യന്തരസമ്പാദനമനാവശ്യകമിതി വിരോധോ ദ്യോത്യതേ. ലോകാനുഗ്രഹായാവതീൎണ്ണസ്യ ലോകശിക്ഷാൎത്ഥമേവ കൎമ്മാനുഷ്ഠാനമിതി തൽപരിഹാരഃ. ദൎഭഹേമാദിനാ സഹിതഃ സദൎഭഹേമാദിഃ അത ഏവ പവിത്രഃ പരിശുദ്ധഃ പാണിഃ തേന. ഹേമാദീത്യാദിനാ രത്നപരിഗ്രഹഃ. വിദൎഭകന്യായാഃ രുക്മിണ്യാഃ. സ ഇതി വിദൎഭകന്യേത്യാഭ്യാം അഭിജനാദിസംമ്പൽസൂചനദ്വാരാ നായകയോഃ പരസ്പരാനുരൂപ്യം വ്യഞ്ജയതി. ഹരിഃ പ്രേക്ഷകമനോനയനാപഹാരീകൃഷ്ണഃ.

സാ—രാജധാനിയിൽ എത്തിയതിന്നശേഷം സൎവ്വസാക്ഷിയായ ശ്രീകൃഷ്ണൻഅഗ്നിയെസാക്ഷിയാക്കിപവിത്രം സ്വൎണ്ണം മുതലായവധരിച്ച് പരിശുദ്ധമായ തന്റെകൈകൊണ്ടു വൈദൎഭിയുടെ കൈപിടിച്ചു.

അഥാഗ്നിം പ്രദക്ഷിണീകുൎവ്വതി സലക്ഷ്മീകെ പക്ഷീന്ദ്രകേതനേ സോപി ശുഭം ശംസൻ പ്രദക്ഷിണാൎച്ചിൎജ്ജജ്വാലേത്യമുമൎത്ഥം ഭംഗ്യാവൎണ്ണയതി—

പ. പ്രാദക്ഷിണ്യേന പശ്യഞ്ചതി യമഥ പുരാ
പൂരുഷോസൌ പുരാണോ
യോഗക്ഷേമപ്രദാതാ നിഖിലതനുഭൃതാം
ലോകമാതൈ്രവ സത്രാ.

സോയം വഹ്നിശ്ച വാമേതരചലദമല-
ജ്വാലജാലച്ഛലേന
സ്ഥാതും മധ്യേഽനലത്വാൽ സ്വയമപി പരിച-
ക്രാമ ചക്രായമാണഃ. 11

വ്യാ—പ്രാദക്ഷിണ്യേനേതി. പ്രാദക്ഷിണ്യേനേതി പ്രദക്ഷിണം യഥാ തഥേത്യർത്ഥഃ. പുരാപര്യഞ്ചതീതി യോജനാ. പരിതോം ജഗാമേത്യർത്ഥഃ പുരായോഗാല്ലടോ ഭൂതാർത്ഥതേതി പൂർവ്വമുക്തം. യം വഹ്നിം. അഥ പാണിഗ്രഹണാനന്തരം. അസൌ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. പുരാണപുരുഷ ഇത്യനേന സർവ്വഗുരുത്വം പ്രതിപാദിതം. അലബ്ധസ്യ ലാഭോ യോഗഃ ലബ്ധസ്യ രക്ഷാ ക്ഷേമഃ, തയോഃ പ്രദാതാ. അനേന കർമ്മണ ഏവ ഫലദാതൃത്വം വദന്തോ മീമാംസകാഃ കടാക്ഷിതാഃ. നിഖിലതനുഭൃതാം സർവ്വദേഹിനാം. നിഖിലതനുഭൃതാം യോഗക്ഷേമപ്രദാതേത്യനേന താദൃശം പ്രത്യനാര്യം ചരണമത്യന്തമുചിതമിതി സൂചയതി. ലോകമാത്രാ മഹാലക്ഷ്മ്യാ രുക്മിണ്യാ. ലോകമാത്രേത്യനേനോക്തമേവ വിശ്വവന്ദ്യത്വം ഏവകാരോ ദ്രഢയതി. സത്രാ സഹ. സഃ താദൃശപര്യഞ്ചനകർമ്മഭൃതഃ. അയം സാക്ഷീകൃതഃ. ചസ്സമുച്ചയേ. വാമേതരം ദക്ഷിണം യഥാ തഥാ ചലന്തഃ ഗച്ഛന്തഃ യേ അമലജ്വാലാഃ നിർമ്മലാഃ കീലാഃ വഹ്നേർദ്വയോർജ്ജ്വാലകീലാവർച്ചിഃ ഇത്യമരഃ തേഷാം ജാലസ്യ ച്ഛലേന വ്യാജേന. മധ്യേ ഭഗവൽപ്രദക്ഷിണമണ്ഡലസ്യ മധ്യഭാഗേ. സ്ഥാതും. അനലത്വാൽ അസാമർത്ഥ്യാൽ. തച്ച 'അഹോ അസാമ്പ്രതമിദം യദാത്മനാ പ്രദക്ഷിണീകരണീയൌ ജഗൽപിതരാവപിമാം പ്രദക്ഷിണീകുർവ്വാതേ തസ്മാന്മധ്യേ നിശ്ചലാമേ സ്ഥിതിഃ പാപാവഹാ' ഇതിബുദ്ധ്യാ. വഹ്നേരനലസംജ്ഞേദാനീമന്വർത്ഥാഭൂദിതി ച സൂച്യതേ. പരിചക്രാമ പരിതോ യയൌ. ചക്രായമാണഃ ചക്രമിവാചരൻ. ഉപമേയമുൽപ്രേക്ഷാപര്യവസായിനീ. ഭഗവതോ ദക്ഷിണഭാഗേ സദാസ്ഥിതം പരിക്രാമതി തസ്മിൻ സ്വയം പരിക്രാമൽ സുദർശനമിവേതി യാവൽ. അത്ര പരികരഃ അപഹ്നവഃ, അനലത്വാദിത്യത്ര ഗ

മ്യാ ഹേതുൽപ്രേക്ഷാ ചാലങ്കാരഃ. ചട്ട്രേസ്മിൻ മാതൃകായാം അ ഥേത്യനന്തരം 'പുനഃ പൂരുഷേസ്മിൻ പുരാണേ യോഗക്ഷേമപ്ര ദാതർയ്യഖിലേ'തി ലിഖിതം ദൃശ്യതേ. യച്ഛബ്ദഘടിതവാക്യതോ ഭിന്നമേവ തച്ഛബ്ദഘടിതവാക്യം ദുഷ്ടമിത്യപ്രാമാണ്യശങ്കയൈവ സ പാഠോƒസ്മാഭിഃ പരിത്യക്തഃ, യഥാമതി പരിവൃത്തിശ്ച കൃതാ തൽപ്രാർത്ഥയേ സാഹസമിദം മർഷയന്തു മനീഷിണ ഇതി.യഥാ സ്ഥിതസ്യ സംധ്യുതായന്തു 'അസ്മിൻ യം പുനഃ പശ്യഞ്ചതി സ തി'തി യോജനാ. പുനഃ ഭൂയോഭൂയഃ. പ്രദക്ഷിണത്രയസ്യ വിഹി തത്വാൽ. ശേഷം പൂർവ്വവദവസേയം.

സാ—പിന്നീടു് നിഖിലപ്രാണികൾക്കും യോഗക്ഷേമത്തെ ക്കൊടുക്കുന്നവനും പുരാണപുരുഷനും ആയ ശ്രീകൃഷ്ണൻ ലോക മാതാവായ രുക്മിണിയോടുകൂടി സാക്ഷിയായ അഗ്നിയെ മൂന്നു വട്ടം പ്രദക്ഷിണം വെച്ചു. അപ്പോൾ ആ അഗ്നിയും ശുഭസൂ ചകമായി പുകയില്ലാതെ തെളിഞ്ഞ ജ്വാലകളോടുകൂടി ചക്രം പോലെ വലം ചുററി. ഇതുകണ്ടാൽ താൻ പ്രദക്ഷിണം വേ ക്കേണ്ട ജഗൽപിതാക്കൾ തന്നെ പ്രദക്ഷിണം വെക്കുന്നു. അതു കൊണ്ടു് അതിൻെറ നടുവിൽ ഇളകാതെ നിൽക്കുന്നതു് അനു ചിതമാണു് എന്നുവിചാരിച്ചു് താനും നടുവിൽ ചുററിനടക്കു കയാണോ എന്നുതോന്നും.

അഥ ലാജഹോമം വർണ്ണയതി—

പ. ആദാവാജൌ സ്വശക്ത്യാ ശകലിതവിമത-
സ്തുഷ്ടവി ഭ്രഷ്ടകീർത്തി-
ച്ഛേദാനാദായ സർവ്വാൻ കഥഹചന പുനരപ്യ-
പ്രരോഹാർത്ഥമേതാൻ
ലാജവ്യാജേന ജായാഞ്ജലിഭിരഥ മുഹുഃ
ക്ഷേപയിത്വാ കൃശാനൌ
നൂനം മാനീ കൃതാർത്ഥോƒഭവ,ദതിബലവൽ
സ്ത്രീനിമിത്തം ഹി വൈരം

വ്യാ—ആദാവിതി. ആദൌ പൂർവ്വം രാക്ഷസോദ്വാഹകാ
ലേ. ആജൌ യുദ്ധേ. സ്വസ്യ ശക്തിഃ ബലമേവ ശക്തിഃ ആയു

ധവിശേഷഃ തയം. ശകലിതായാഃ ഖണ്ഡിതായാഃ വിമതാനാം ശത്രൂണാം മാഗധാദീനാം സ്പഷ്ടവിഭ്രഷ്ടകീർത്തേഃ സ്പഷ്ടം യഥാ തഥാ വിഭ്രഷ്ടായാഃ വിഗളിതായാഃ കീർത്തേഃ ച്ഛേദാൻ ഖണ്ഡാൻ. കുഹചന ആദായേതി സംബന്ധഃ. കുത്രചിൽ സ്ഥലേ പുഞ്ജീകൃത്യേത്യർത്ഥഃ. പുനരപ്യപ്രരോഹാർത്ഥം ഇത ഊർദ്ധ്വം അങ്കുരാദിക്രമേണ വൃദ്ധിർമ്മാഭൂദിതി കൃത്വാ. ഇവാദ്യപ്രയോഗാൽ ഗമ്യാത്ര ഫലോൽപ്രേക്ഷാ. ഏതാൻ കീർത്തിച്ഛേദാൻ. ലാജവ്യാജേനേതി ലാജാ ഇതി കൈതവമാത്രം, വസ്തുതഃ കീർത്തിച്ഛേദാഏവേതി ഭാവഃ. ജായാഞ്ജലിഭിരിതി. തദ്വാരാ ക്ഷേപണം സാപി ക്ഷത്രിയാ ലോകാനാം ബഹുമാന്യാ ഭവത്വിതി ബുദ്ധ്യേവ,പരമാർത്ഥതസ്തു വിധാനസ്യ തഥാത്വാദിത്യവധേയം. മുഹുരിതി. കീർത്തിച്ഛേദാനാമേകോഽപ്യവശിഷ്ടോ മാസ്ത്വിതി കൃത്വേവ, വസ്തുതഃ ത്രിവാരം ഹോമകരണസ്യ വിഹിതത്വാൽ. കൃശാനൌ വഹ്നൌ. തത്ര ക്ഷേപണേ ഭസ്മീഭാവേന പുനരപ്രരോഹണന്നിശ്ചിതമിതി ഭാവഃ. നൂനം നിശ്ചിതം. വിമതകീർത്തേസ്തഥാ, നിശ്ശേഷീകരണേ ഹേതുംപ്രദശ്യിതും ഭഗവന്തം വിശിനഷ്ടി—മാനീതി. കൃതാർത്ഥോഽഭവദിതി. ഇയമേവ ഹി മാനിനാം ചരിതാർത്ഥതാ, യദ്വൈരിണാമപുനരുത്ഥാനഃ പരാഭവഃ. മാനിനോഽപി തഥാ ശത്രുമർദ്ദനേ ഹേതുഭൂതം വൈരസ്യ ബലവത്ത്വം ദശ്യതി—അതീതി. അതിബലവൽ, ഇതരനിഖിലവൈരാപേക്ഷയാ ബലവത്തരം. ഹീതി ഹേതൌ പ്രസിദ്ധൌ വാ. അത്ര സ്വശക്ത്യേത്യുത്രൂപകം, ലാജവ്യാജേനേത്യത്രാപഹ്നവഃ, തഥാവിധകൃതാർത്ഥത്വാസംബന്ധേഽപി തത്സംബന്ധകഥനാദതിശയോക്തിഃ, അന്തേ അർത്ഥാന്തരന്യാസശ്ചാലംകാരാഃ. ഉൽപ്രേൽക്ഷാ തു കൈതവ. ഉത്സാഹസ്ഥായീ വീരോ രസഃ ധ്വന്യതേ. വിമതാനേവ ലാജത്വേന കൽപയത്യയമേവ കവിവരോന്യത്ര യഥാ 'സ്നാതശ്ശൌരികൃപാംബുധൌ നയമഹാചാര്യ്യോപ്തമന്ത്രശ്ച യസ്സ്വീകൃത്യ വിപക്ഷലാജഹവനപ്രീതം പ്രതാപാനലം। ധാത്രീമംബുധിമേഖലാമുദവഹഃ കീർത്ത്യംശുകാച്ഛാദിനീം സ ത്വം വഞ്ചിമഹീശ!സത്യമതനോഃ പൃഥ്വീപതിത്വം നിജം'ഇതി. ഇദമത്രാവ

ധേയം. യത്ര്യപിലാജഹോമാനന്തരമേവാഗ്നിപ്രദക്ഷിണം വിധീയതേ, അനുഷ്ഠീയതേ ച കേരളേഷു തഥൈവ, പാഞ്ചാലീസ്വയംവരേപി ശ്രീനാരായണഭട്ടപാദൈരേവമേവവർണ്ണിതം, തഥാപി ശ്രീഹർഷകാളിദാസാഭ്യാമാദൃതം ക്രമമേവാനുസസാരായം ഗ്രന്ഥകാരഃ. നനു തയോരപി കാഗതിരിതി ചേൽ ഗൃഹ്യഭേദപ്രയുക്താചാരഭേദ ഏവഃവതി. യദിച കേരളാചാരാനുസരണേ നിർബ്ബന്ധഃ, തർഹി പദ്യമിദം 'പ്രാദക്ഷിണ്യേന' ഇതി ശ്ലോകസ്യ പൂർവ്വമേവ പഠതുമായുഷ്മാനിത്യലമതിപ്രസംഗേന.

സാ—പിന്നീട്ട ഭഗവാൻ കയ്യിൽ മലർ വാരിക്കൊടുത്ത് പത്നിയെക്കൊണ്ട് മൂന്നുവട്ടം ലാജഹോമം ചെയ്യിച്ചു. എന്നാൽ ഈ ചെയ്യതു് വാസ്തവത്തിൽ മലർ ഹോമിപ്പിക്കകയല്ല എന്നു വേണം പറയാൻ. താൻ മുമ്പു യുദ്ധത്തിൽ തന്റെ ബലമാകുന്ന ശക്തി എന്ന ആയുധംകൊണ്ട് നറുനുറുക്കകയാൽ ശത്രുക്കളിൽനിന്നു തിരെ വിട്ടുപാറിപ്പോയ അവരുടെ യശസ്സിന്റെ ശകലങ്ങളെ മുഴുവൻ ഒരുദിക്കിൽ ഒരുമിച്ചുകൂട്ടി ഇനി അവ മുളയ്ക്കാതിരിപ്പാൻവേണ്ടി ഭാര്യയുടെ കൈകളേക്കൊണ്ട് തീയ്യിലിട്ടു ചുട്ട് ഭസ്മമാക്കിച്ച് മാനിയായ താൻ കൃതാർത്ഥനാവുകയാണ്, നിശ്ചയം. എല്ലാവൈരത്തിലും വെച്ച് സ്ത്രീനിമിത്തമായ വൈരത്തിന്നാണെല്ലോ അധികം ബലം.

അഥ ക്രിയാന്തരാണി സമാസേനാഹ—

പ. അശ്മാരോപവിധാനാദീന്യഗ്ന്യാരോപാവധീന്യഥ
ചക്രേ സർവാണികർമ്മാണി ചക്രീ ഗർഗ്ഗോക്തമാർഗ്ഗതഃ 125

വ്യാ—അശ്മേതി. അശ്മാരോപഃ ശിലായാം പത്ന്യാസ്സമന്ത്രകമാരോപണം, തദ്വിധാനം ആദിർയേഷാം തഥാവിധാനി. അഗ്ന്യാരോപഃ സമന്ത്രകം പലാശസമിധി അഗ്നേഃസ്ഥാപനം, യേന കുണ്ഡസ്ഥിതോഗ്നിർല്ലൗകികാഗ്നിർഭവതി സഃ അവധിഃ അവസാനം യേഷാം താദൃശാനി. ചക്രീ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ഗർഗ്ഗേതി സ്വപുരോഹിതേന ഗർഗ്ഗമുനിനോപദിഷ്ടേനാചാരേണേത്യർത്ഥഃ

സാ—ലാജഹോമം കഴിഞ്ഞതിന്നുശേഷം പുരോഹിതനായ ഗർഗ്ഗമുനി പറഞ്ഞുകൊടുത്ത വഴിക്ക് ശ്രീകൃഷ്ണൻ അമ്മി ചവു

ട്ടിക്കൽ മുതൽ അഗ്നികാര്യകവരേയുള്ള സകലകർമ്മങ്ങളേയും ചെയ്തു.

അഥോത്തരാംഗഭൂതദക്ഷിണാം വർണ്ണയൻ ഭഗവതഉദ്വാഹമഹോത്സവമപി സംക്ഷേപതോ വദൻ കഥാം സമാപയതി—

പ. അക്ഷീണദക്ഷിണമിതി ദ്രവിണൈരനന്തൈർ
ല്ലക്ഷ്മീകരഗ്രഹവിധിം വിധിവദ്വിധായ
പക്ഷീന്ദ്രകേതുരധികം മുമുദേ പുരോധോ-
മുഖ്യൈഃ പ്രഹൃഷ്ടഹൃദയൈഃ പ്രതിലംഭിതാശീഃ 126

വ്യാ—അക്ഷീണേതി. ഇതി അനന്തൈർദ്രവിണൈ രക്ഷീണദക്ഷിണം ലക്ഷ്മീകരഗ്രഹവിധിമിതി സംബന്ധഃ. ഇതി ഏവംപ്രകാരം. ദ്രവിണൈഃ ധനൈഃ ബഹുവചനം ഗോരത്നഹിരണ്യാദിഭേദേന ധനാനാം ബാഹുവിധ്യമാഹ. അക്ഷീണാ അനല്പാ ദക്ഷിണാ യസ്മിംസ്താദൃശം. ലക്ഷ്മീകരഗ്രഹ ഏവ വിധിസ്തം. വിധിമിത്യനേന ഗാർഹസ്ഥ്യകാര്യൈരവശ്യാനുഷ്ഠേയത്വം വിവാഹസ്യ ബോധ്യതേ. പക്ഷീന്ദ്രകേതുഃ ഗരുഡധ്വജഃ ശ്രീനാരായണഃ. കാ താദൃശസ്യ പുരരക്ഷാദിചിന്തേതി ഭോഗൈകപ്രവണത്വമപ്യനേന ദ്യോത്യതേ. അധികം മുമുദേ ഇതി. നവോഢാസംഗമസ്യാധികപ്രീതിഹേതുത്വം രസികസാക്ഷികം ഉക്തഞ്ച തത്ര തത്ര യഥാ നാഗാനന്ദേ; 'വാമാ വാമതയൈവ മേഽദ്യ സുതരാം പ്രീത്യൈ നവോഢാ പ്രിയാ' ഇതി സുഭദ്രാഹരണേഽപി 'വൈലോമ്യേഽപി വിമോഹിനീം പ്രിയതമാമാനന്ദവാനന്വഭൂൽ' ഇതി. പരാർത്ഥൈകഫലകത്വാൽ ഭഗവദ്വ്യാപാരമാത്രസ്യ പരമമംഗളേനാനേന ചരിതേന പഠിതേന സ്മൃതേന വാ ജഗതഃ ക്ഷേമോദയഃ പരം അസാധാരണോ ഭവിഷ്യതീതി നിശ്ചിത്യ നിതരാം സന്തുതോഷേത്യർത്ഥോഽപി, 'അധികം മുമുദേ' ഇത്യനേന വിവക്ഷിതഃ. പുരോധോമുഖ്യൈഃ ഗർഗ്ഗപ്രഭൃതിഭിഃ. പ്രഹൃഷ്ടഹൃദയൈരിത്യാശീഃപ്രതിലംഭനേ ഹേതുരുക്തഃ. അനേന 'മുമുദേ' ഇത്യനേന ച ദക്ഷിണായാ ഉത്തമത്വമപി സൂചിതം, യത ഉച്യതേ 'ദാതൃദാതൃമനഃപ്രസാദകരണീ യാ ദക്ഷിണാ സോത്തമാ' ഇ

തി. പ്രതിലംഭിതാശീഃ പ്രതിഗ്രാഹിതഹിതാശംസഃ. ആശിഷോ ബഹുവിധാ വിധായ ഗതേഷു ഗർഗ്ഗാദിഷു രമണ്യാ രുക്മിണ്യാ സഹ സുഖാന്യനുഭവൻ സന്തുഷ്ടഹൃദയോ ബഭൂവേതി ഭാവഃ. ഭഗവൽകഥായാസ്സർവ്വത്ര മംഗളത്വേപി 'ലക്ഷ്മീ' 'പക്ഷീന്ദ്രകേതു' പദപ്രയോഗതോ വിശേഷതോ മംഗളാന്തത്വം പ്രബന്ധസ്യാസ്യ സമ്പാദിതം വേദിതവ്യമിതി ശിവം.

യസ്യാംബൈവ ഗുരുർബ്ബഭൂവ വിദുഷീ
വിദ്യാഗ്രഹേഽസ്യാദിമേ
"കുഞ്ഞാ"ഖ്യൈവ ച വിവിധ്യത്രസൂദനയം
കാവ്യാദികേ വത്സലൌ
പ്രാദാദ്ദുർഗ്ഗമതർക്കമാർഗ്ഗചരണേ
മാടേശ്വരോ മാതുലോ
യസ്മൈ ദാക്ഷ്യമപാരധീസ്സ "ശങ്കോ-
പാചാര്യ"വര്യോപി ച 1
ജനകാദ്ദേവതോഽഗൃഹ്ണാൽ സാവിത്രീമിദ്ധതേജസഃ
തമഃപടലസംഹർത്രീം ദീപാദ്ദീപശിഖാമിവ 2
സിദ്ധാന്താനപി ചാന്യദർശനഗതാൻ
നാജ്ഞായ സാഹായ്യതോ
വിജ്ഞാനാം യശസാ സിതീകൃതദിശാം
സാതീർത്ഥ്യഭാജാം പുനഃ
സാഹിത്യോപവനേഷു യേന സുചിരം
ഭൃംഗായിതം കൌതുകാ-
ത്തേനേയം രചിതാ സദൈവ വിദുഷാ-
മ്മോദം ക്രിയാദ്വ്യാക്രിയാ 3
വദന്തു ദോഷം സുധിയോഽഥവാത്ര
ജായേത മേ കാപി തതോ ന ഹാനിഃ
ഭവൽകഥാലംബനതോ മമായം
വാണീഗണോ ദേവ! ഭവേൽ ഗുണായ 4
"പരീക്ഷിദ" പരാഖ്യേന കൃതയാ "രാമവർമ്മണാ"
അനയാ വ്യാഖ്യയാ വിഷ്ണുഃ പ്രീയതാം കരുണാനിധിഃ 5

സാ—ധനം ധാന്യം രത്നം മുതലായ അനേകം പദാൎത്ഥങ്ങളെ ധാരാളം ദക്ഷിണ ചെയ്തു ഇപ്രകാരം ഗരുഡധ്വജനായ ശ്രീകൃഷ്ണൻ രുക്മിണിയായി അവതരിച്ചിരിക്കുന്ന സാക്ഷാൽ ലക്ഷ്മീഭഗവതിയുടെ പാണിഗ്രഹണം യഥാവിധി കഴിച്ച് അത്യന്തം സന്തുഷ്ടന്മാരായ പുരോഹിതൻ തുടങ്ങിയവരിൽനിന്ന് ആശീൎവ്വാദവും വാങ്ങി പൂൎവ്വാധികം സന്തോഷമുൾക്കൊണ്ടു.

രുക്മിണീസ്വയംവരം സവ്യാഖ്യാനം

സമാപ്തം.

ശുഭം.

കേരള സാഹിത്യ
അക്കാദമി